

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DÜNYA TARİHİNDE SANAYİ DEVİRİMİ

PETER N.
STEARNS

Çeviren: Nurdan Soysal

say

DÜNYA TARİHİNDE SANAYİ DEVRİMİ

Peter N. Stearns (d. 1936)

George Mason Üniversitesi profesörüdür. Bu kurumda 2000-2014 yılları arasında dekan olarak görev yapmıştır. Carnegie Mellon Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü başkanlığı da yapmıştır. *Jornal of Social History* adlı dergiyi kurmuş ve editörlüğünü üstlenmiştir.

Nurdan Soysal

İstanbul'da doğdu. Kadıköy Maarif Koleji ve İTÜ Elektrik Fakültesi'nden mezun oldu. TEK'te çalıştıktan sonra özel bir şirkette ihracat müdürü olarak görev yaptı. Emekli olduğundan beri çeviri yapmaktadır. Erich Fromm'un *İtaatsizlik Üzerine* ve Roger Lewin'in *Modern İnsanın Kökeni* adlı eserleri diğer çevirileri arasındadır. Bir çocuk annesi olan Soysal İstanbul'da yaşamaktadır.

DÜNYA TARİHİNDE SANAYİ DEVRİMİ

PETER N. STEARNS

George Mason Üniversitesi

İngilizceden çeviren:

Nurdan Soysal

Say Yayınları
Tarih

Dünya Tarihinde Sanayi Devrimi / Peter N. Stearns
Özgün adı: *Industrial Revolution in World History (Fourth Edition)*

Copyright © 2013 Taylor & Francis

Bu Türkçe çeviri, izin alınmak suretiyle, Taylor & Francis Group'un bir üyesi olan Routledge tarafından basılmış İngilizce orijinal edisyondan yapılmıştır.

Türkçe yayın hakları © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0847-4

Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Nurdan Soysal
Editör: Sinan Köseoğlu
Kapak va sayfa tasarımı: Artemis İren

Baskı: Dörtel Matbaacılık
Zafer mah. 147. Sk. 9-13A
Esenyurt/İstanbul
Tel.: (0212) 565 11 66
Matbaa sertifika no: 40970

1. baskı: Say Yayınları, 2021

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

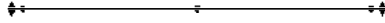
İçindekiler

Görsel Listesi.....	7
Giriş: Sanayi Devriminin Tanımlanması.....	9
BİRİNCİ KISIM: İlk Evre, 1760-1880.....	33
1 Britanya'nın Devrimi	35
2 Yeni Sebepler	59
3 Batı Toplumunda Sanayi Devrimi	76
4 Sanayi Devriminin Toplumsal Etkisi.....	97
5 Batının Dışında Sanayi Devrimi	125
İKİNCİ KISIM: İkinci Evre, 1880-1950	149
6 Sanayi Devrimi Yol Değiştirir, 1880-1950.....	151
7 Rusya'da Sanayi Devrimi.....	165
8 Japonya'da Sanayi Devrimi	190
9 Batı Toplumlarında Yeni Gelişmeler: İkinci bir Devrim mi?.....	218
10 Uluslararası Bağlamda Sanayi Devrimi	241
ÜÇÜNCÜ KISIM: Üçüncü Evre, 1950'ler-2000'ler	271
11 Geçtiğimiz Yarım Yüzyılda Sanayi Devrimi.....	273
12 Yeni Sanayi Devrimleri.....	286
13 Daha Az Endüstriyel Dünya: Evrim ve Sömürü	310
14 Sanayileşme Sonrası Toplumlar ve Küresel Denge	322

15 Küresel Sanayi ve Çevre.....	342
16 Küreselleşme ve Küresel Sanayi Toplumlari, 1880-1950	354
17 Sonuç.....	373
Teşekkür	383
Okuma Önerileri	385
Dizin.....	403

Görsel Listesi

Fotoğraflar

7.1 Rusya’da tahıl hasadı.....	187
9.1 Ford Motor Company’de ilk montaj hatlarından biri.....	225
9.2 Chicago’da Anma Günü Katliamı.....	235
9.3 Pittsburgh’da Jones ve Laughlin Çelik Şirketi	240
10.1 Liberya’nın ilk demiryolunda işçiler rayları onarıyor.....	246
12.1 Çin’de bir kadın traktör kullanıyor	303
13.1 Fildişi Sahili / Abidjan’da teleks teçhizatı.....	321
14.1 Japon otomobil fabrikasında işçiler çalışıyor	338

Haritalar

1.1 Sanayi devriminin başlangıcı: Büyük Britanya, 1750-1820	42
6.1 Avrupa’da sanayi devrimi, 1870-1914	152
6.2 1929’a kadar dünya çapında sanayi devrimi	160

Resimler

2.1 İngiltere’nin on dokuzuncu yüzyıl sanayileri büyüyor ve ilerliyor.....	73
3.1 Pamuğun gelişimi	91-92

Şekiller

3.1 Yıllık pik demir üretimi, 1870.....	84
7.1 Rusya’da demiryolları, 1860-1900.....	168
8.1 Japon sanayileşmesinin kanıtı: ipek üretimi	202
8.2 On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Britanya, Fransa ve Japonya’daki erkek ve kadın işgücü	208
9.1 Batı Avrupa’daki şirketler, 1860-1873	224

Giriş

Sanayi Devriminin Tanımlanması

Son üç yüzyılda insanlık tarihinin en önemli gelişmesi, sanayi devrimiydi. Fakat bu yalnızca tarihsel bir olay değil. Çağdaş dünyayı şekillendirmeye devam ediyor. En eski sanayi toplumları bile, bu olayın örneğin aile ilişkilerine ve çevreye olan etkilerine hâlâ uyum sağlamaya çalışıyorlar. Çin gibi daha yeni sanayi devleri, baştaki sürecin unsurlarını tekrar etmekle birlikte kapsama alanını yeni yönlerde genişletiyorlar.

Bu fenomen yaklaşık iki yüz elli yıl önce ortaya çıktı. Dünyayı değiştirdi. Mal üretmek için yeni yöntemlere ve düzenlere odaklanan sanayileşme, insanların yaşadığı yerleri, davranışlarını, siyasi meselelere bakış açılarını, hatta birçok tarihçinin ileri sürdüğü gibi seks yapma biçimlerini bile değiştirdi.

Sanayi devrimi, daha başından itibaren küresel bir süreçti. Küresel ekonomik ilişkilerde meydana gelen değişimlerden kaynaklandı, sonra bu ilişkileri daha farklı olarak yeniden tanımladı ve bunu yapmaya hâlâ devam ediyor.

Bu kitap, sanayi devriminin ne olduğunu ve dünya tarihini (en derin köklerini saldığı belli toplumların haricindekileri bile) nasıl yeniden şekillendirdiğini incelemektedir. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda dünya tarihine etki yapan en önemli kuvvet olan sanayileşme yirmi birinci yüzyıla da

damgasını vuruyor. Sanayi devrimleri üç dalga halinde meydana geldi. İlki, Britanya'da 1770'lerde oluşan gelişmelerle başlayarak batı Avrupa'da ve o zamanlar yeni kurulmuş olan Amerika Birleşik Devletleri'nde gerçekleşti. İkinci dalga, Rusya ve Japonya kıyılarında, doğu ve güney Avrupa'nın diğer bazı kısımlarında ve Kanada ile Avustralya'da 1880'lerden itibaren ortaya çıktı. En son gelişme, 1960'larda Pasifik Kıyısı Ülkeleri ile yirmi yıl sonra Türkiye'de ve Hindistan'da, Brezilya'da ve Latin Amerika'nın diğer kısımlarında başladı. Her bir büyük sanayileşme dalgası, bütünüyle sanayileşmemiş toplumlara, temel toplumsal ve ekonomik ilişkilerini değiştirerek çabucak yayıldı. Sanayileşme, baştan itibaren küresel bir fenomen olduğu için Almanlarınki ile Japonlarınki gibi özgün devrimci süreçler arasında ve endüstriyel büyümede ilerleme kaydeden toplumlar ile geri kalanlar arasında yapılan çok önemli karşılaştırmalara odaklanmak yararlı olur.

Sanayi devrimi köklü değişiklikler getirir fakat sıra dışı bir devrim türüdür. Aslında bazı tarihçiler bu terime karşı çıkıyor. Bu, uzayan, onlarca yıl süren bir devrimdir. İlk evrelerinde, üretim sürecine hâlâ geleneksel çalışma yöntemleri hâkim olduğu için, sanayi devrimi genel üretim hızını pek az etkilemiş olabilir. Bununla birlikte, yeni makinelerin kullanımı ve işgücünün düzenlenme şeklinin yeniden belirlenmesi, doğrudan dâhil olmayan gruplar arasında bile hızla büyük bir değişiklik hissi yaratır. Yerleşik alışkanlıklara tehdit oluşturmaları korkusu ile sanayileşme sonucu oluşan mal bolluğunun yarattığı şaşkınlık birbirine karışır. Yeni sistemi protesto etmeye yönelik ilk tipik girişimler, değişimin büyüklüğünün mevcut sistemi en hassas noktasından vurduğunu gösterir. Bu girişimlerin başarısızlığı protestonun niteliğinin değişmesini zorunlu kılar ve bu durdurulamaz ekonomik makinenin ne hale geldiğine işaret eder. Bu anlamda ve yaşamın tüm şartlarını değiştirmesi anlamında bu, gerçekten de bir devrimdir. So-

nuç olarak, sanayileşmenin dünya tarihinin çerçevesini değiştirmekte oynadığı rol, onun en önemli yüzüdür.

Sanayileşme, başından itibaren bir insani değişimler dizisi olmuştur, tarihçilerin bu insani tarafı anlamaları, son birkaç on yılın en heyecan verici araştırma bulgularından bazılarını etkilemiştir. Araştırmacılar, önemli etkenler ve büyük ölçekli işlemler arasında bazıları heyecanlı, bazıları ise acı içinde tek tek yüzler olduğunu belirtiyorlar. İlk sanayiciler, ebeveynlerinin alışkanlıklarından sapmak zorundaydı, bu çoğunlukla önemli ölçüde kişisel özveri gerektiren ve aile içinde gerginlik yaratan bir tutumdur. Örneğin:

- 1840'ların başında kuzey Fransa'da, Louis Motte-Bossut, büyük bir mekanik yün eğirme fabrikası kurmuştu. Ailesi, sadece basit bir makine ile üretim yapılan, çok daha küçük, daha geleneksel bir tekstil imalathanesi işletiyordu. İşletmelerinin her ayrıntısına özen gösterebilmeleriyle ve küçük bir işgücünü doğrudan denetleyebilmeleriyle gurur duyuyorlardı. Motte-Bossut, aksine, Fransız fabrikasını İngiltere'ninkine denk hale getirmeyi amaçlıyordu. Bir İngiltere ziyaretinde son model fabrika makinelerine ait bazı planlar ele geçirip yasadışı yollarla ülkeden çıkardı ve Fransa'ya getirdi. Büyük fabrikası çabucak bölgenin önde gelen sanayi tesislerinden biri olup çıktı, fakat ailesi, bu büyüklüğün ve doğurduğu risklerin gerçekten ölçsüz olduğuna hükmederek oraya adım atmadılar.
- Alfred Krupp 1812'de Almanya'nın Essen şehrinde doğdu. Ailesinin yakın akrabalarının çoğu başarılı tüccarlardı. Bununla birlikte babası aile servetinin büyük kısmını yok ederek yoksul düşmüş bir işadamıydı. Friedrich Krupp, dolandırıcı ortaklarla birlikte iki kez çelik fabrikası kurmuş ve sonuçta başarısız olup toplumda itibar kaybetmişti. Alfred, on üç yaşındayken bir fabrikada çalışmaya gön-

derildiğinde kız kardeşi mürebbiye olarak çalışmaktaydı. Alfred 1826'da kıt mirasıyla makas ve el aletleri imal eden kendi firmasını kurdu. Teknik bir dehası yoktu fakat babasının hatalarından kaçınmaya kararlı olan Krupp, kendini azimle firmasının başarısına adadı. Sonuç olarak, Almanya'nın sanayileşmesinin yepyeni adımlar attığı bir dönemde dev metalürji firmalarından birini kurdu.

- Chung Ju Yung, 1940'larda on altı yaşındayken, gündelik işçi olarak Seul'e iş aramaya 240 km yolu yürüyerek giden Güney Koreli bir köylüydü. Kısa süre sonra mütevazı bir girişim yaptı ve Güney Kore'nin sanayi devrimine katkıda bulunmaya başladı. 1980'lerde Chung altmışlıklarındayken firması Hyundai'nin, otomobil imalatından tutun da muazzam dev petrol tankerleri inşasına kadar değişen faaliyet alanlarıyla uğraşan 135.000 çalışanı ve kırk iki yurt dışı bürosu vardı.

Sanayileşme sürecinin bir kısmını planlayıp başarıyla yöneten girişimciler farklı sosyal çevrelerden gelmişti. Sıfırdan başlayıp zengin olma hikâyeleri çoktur, fakat en tutarlı silsile, bu kişilerin yeni teknolojinin imkânlarının farkına varabilme ve önceki nesillere hâkim olan ekonomik alışkanlıkları kırabilme yeteneklerini içeriyordu. Bu yetenek, Motte-Bossut gibi işletmecilerden gelen fabrika sahiplerinin olduğu kadar köylü veya işçi kökenli imalatçıların da ayırt edici özelliği idi.

Tabii ki, fabrika sahipleri, sanayileşmenin insanla ilgili hikâyelerinin sadece bir kısmını oluşturmuyordu. Sanayi devrimini işçiler de şekillendirmişlerdi ve katkıda bulunurken çoğunlukla gayri ihtiyari değişimle yüz yüze geliyorlardı. Çocuklar da bir kategori oluşturmuyordu. Çoğu sosyal grupta, her zaman çalışmışlardı. Çiftlikte ve ev işlerinde anne babalarına yardım ederler, elişlerinin imalatında çoğunlukla işverenin katı denetimi altında işgücü ihtiyacının bir kısmını

karşılarıydı. İlk fabrikalarda da çalışmaya devam ettiler fakat çok daha az kişisel bir ortamda, tehlikeli makinelerin arasında ve büyük fiziksel gayret veya amansız tempo gerektiren durumlarda çalışıyorlardı. Sanayi devriminden birkaç on yıl sonra Britanya’da açılan kamu davaları, en çarpıcı çocuk işçi sömürüsünün ne olduğunu ortaya koydu: Çocuklar, tamamlayıcı işgücünü sağlayan bireyler olmaktan çıkarılıp, yük hayvanı haline getirilmişlerdi. Lancashire’da çoğalan (işçiye aç olan ve özellikle, makineleri düşük maliyetle çalıştırmak için çocukların “küçük ve marifetli parmaklarıyla” ilgilenen) pamuklu fabrikaları için şehrin yoksul evlerinden çocuk grupları toplanmıştı. Birçoğu, şimdi hizmet etmekte oldukları fabrikaların büyümesiyle kırsal kesimdeki el tezgâhları kullanılan imalathanelerde çalıştıkları işlerinden çıkarılıp yerlerinden edilmiş ailelerden geliyorlardı. Fabrika işçileri olarak berbat yatakhanelere yerleştirilmişlerdi ve üretimi artırmak için çoğunlukla dövülüyorlardı. Gece gündüz çalışan çocukların hayatı yatakhaneyle fabrika arasında geçiyor, sabah fabrikaya gitmek için kalktıkları yataklarına gece vardiyasından dönen çocuklar yatıyordu. 1836’daki bir raporda şöyle belirtilmişti, “Yatakların hiç soğumaması, Lancashire’da yaygın bir gelenektir.” Fiziksel ve duygusal bakımdan tükenen bazı çocukların intihar etmekten başka seçeneği kalmıyordu.

Kadınlar başka bir kategoriydi. Çiftlik geçmişi olan Persis Edwards, 1830’larda New Hampshire’daki yeni tekstil fabrikalarına gelmişti. Yeni fabrika işçilerinin çoğu gibi, ücretinin çoğunu kırsal kesimdeki ailesine yollamak veya evliliği için para biriktirmek üzere tasarruf ederek sadece birkaç yıl çalışmayı umuyordu. 1839’da kuzenine yazdığı bir mektupta işini “çok sevdiğini ve beklediğinden çok daha mutlu” olduğunu söylüyordu. Bununla birlikte, işin, “insanın kendisini çok kısıtlanmış hissetmesine yol açtığından” yakınıyor, “biraz daha özgür olabilmeyi istediğini” belirtiyordu (kuşkusuz, bunu, o

günkü durumunu büyüdüğü yerdaki çalışma standartları-
la kıyaslayarak söylüyordu). Başka bir kadın akrabası, biraz
daha sevimsiz bir yorumda bulunuyor, fabrikadaki kadınla-
rın, okulda öğretmenlik yapan veya bir atölyede elbise diken
akranlarından daha düşük statüde olduklarını belirtiyordu.
Edwards bu sözlere kaçamak bir tepki veriyordu: “İlk başta
canıma tak etti. Fabrikayı hiç düşünmemiş olmayı diledim fa-
kat burada kaldıkça giderek sevdim.”

1907’de Japon sanayileşmesinin ilk evresi sırasında fabrika-
lardaki işgücünün yüzde 62’sini, çoğunlukla uzak köylerden
getirilen kadınlar oluşturuyordu. Daha  nceleri Avrupa’da
olduğu gibi artan nüfus ve kırsal kesimde azalan imalat işle-
ri, köylü aileleri, bazı bireylerini yeni ortamlara ve yeni işlere
uyum sağlamanın içerdiği stresi göz önüne almaksızın şehir-
lere yollamaya isteklendirmişti. Fabrikaların işçi alma görev-
lileri, Japon köylü ailelerde baba veya a abey ile kızı veya kız
kardeşi için bir ücret karşılığı anlaşırlardı ki, bu köleliğe ya-
kın bir sistemdi. Fabrikaların kadın işçileri günde on iki saat
 alışıyorlardı. Onlara yemek ve yatacak yer veriliyordu. İhtı-
ya larının çoğunu fabrikanın ma azasından satın almak zo-
rundaydılar. Çok az bir cep har lı ı veriliyordu çünkü fabrika
yöneticileri, mali özgürlüğün kadınları kaçmaya teşvik ettiğini
görmüşlerdi. Muhtemelen çoğu kadın, köyüne dönüp, bir çift-
 iyle evlenmeyi umardı fakat çoğunlukla şehirde kalır, ya bir
işçiyle evlenir ya da fuhuş bata ına düşerdi. Tokyo’yu ziyaret
eden bir İngiliz sosyal hizmetler uzmanı bu sanayi kadınları-
nın yaşamları üzerine şu yorumda bulunmuştu: “Kadın fabri-
ka işçileri sadece bir düşünce çölünde yaşamakla kalmamışlar,
içinde bulundukları fiziksel ortam da bir tür   lm ş.”

Sanayi devriminin insan açısından anlamı, açıkça g r l -
yor ki, her açıdan farklılık gösteriyordu. Britanya’nınki gibi
erken gerçekleşen sanayileşme, baştan aşağı yenilenmenin
getirdiği zorluklarla karşı karşıyaydı çünkü emsali olmayan

teknikler keşfediliyordu. Sonraki sanayileşmeler bunu kopya edebilirlerdi fakat bu sefer de mevcut sanayi devletlerinin rekabetiyle karşı karşıya kalıyorlardı ki, bu da baskı yaratan bir etmendi. Japon kültürü şartlarındaki sanayileşmenin etkisi, her durumda fırsat ve sorunların kendine özgü karışımıyla Fransa'dakinden farklıydı. Bununla birlikte sanayi devrimi, büyük bir çoğunlukla, grubun türüne ve ilgili bireyin tarzına göre değişiyordu. Fabrika sahipleri, sanayileşmeye, ilerleme ve fırsat yakalama gözüyle bakabiliyorlardı fakat kişiliklerine bağlı olarak kaygıları ve endişeleri de olabiliyordu. Yeni işe alınan veya çalışmaya zorlanan işçilerin ise endüstriyel ekonomiye uyum sağlaması daha güçtü. Bu tür işçiler kalite kaybı ve başıbozuklukla sonuçlanacak düşüncelere daha yatkın oluyorlardı. Yine de New England'daki kadın fabrika işçilerinin uyandırdıkları izlenime göre, uyum sağlamak mümkündü ve gerçek avantajlar görülebilirdi. Sonuç olarak, üçüncü bir grup, ki başta en büyük olan grup buydu, 1800'lerde Britanya'da ve 1900'lerde Japonya'da sanayileşmenin etraflarında gelişmekte olduğunu gördü ve kırsal bölgelerde kalmış olsalar veya geleneksel zanaatkâr esnaf yanında ya da ticari işlerde çalışsalar bile, sanayileşmenin hayatlarını nasıl değiştireceğine karar vermek zorundaydılar.

Bu kitap, sanayi devriminin dünya genelinde belli başlı çeşitli ortamlardaki gelişmesiyle ve önde gelen merkezlerin dışında yarattığı uluslararası etkisiyle ilgilidir. Temel başlıklar, sanayileşmenin içerdiği süreçler, önyak olan sebepler ve bir dizi uluslararası ilişkileri değiştirmesinin yöntemleridir. Yine de irdeleme, insani boyutu gözden kaçırmayacaktır: Sanayi devrimi, değişim demektir. Tarihsel olarak çoğu insanın yaşadığından daha belirleyici birtakım değişimler demektir. Fırsat, heyecan, gerilim ve yozlaşma demektir. Bu çeşit çeşit özellikler, tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşümün esas kısmını oluşturmuştur.

Teknoloji ve İş Organizasyonu

Sanayi devrimi, dünya tarihinde, insan türünün varoluşunun çerçevesini değiştiren nadir durumlardan birini teşkil etmiştir. Aslında onunla tamamen büyüklük açısından kıyaslanabilecek önceki yegâne gelişme Neolitik devrimdi, yani insanın varlığını sürdürmek için uyguladığı temel üretim biçimi olarak avcı-toplayıcılıktan tarıma geçti. Neolitik devrim gibi sanayi devrimi de insanların çalışma şekillerini, yaşam tarzlarıyla yerleşim biçimlerini (göçebe gruplar yerine yerleşik topluluklar, sonra da kırsal topluluklar ve çiftlikler yerine şehirler), ekonomik artı ürün potansiyelini ve dünyanın besleyebileceği insan sayısını kökten değiştirmiştir. Bu değişikliklerin kaçınılmaz olarak, insan yaşamının neredeyse her yönünü (düşünce alışkanlıklarını, kadın-erkek ilişkilerini, üretim ve mübadele sistemlerini) etkileyen sonuçları olmuştur. Sanayi devriminin hikâyesini baştan sona anlatabilmek için, bu çok yönlü etkileri incelemek gerekir.

Bununla birlikte sanayi devriminin özü, oldukça basitti. Sanayi devrimi, özünde, yeni güç kaynaklarının bir iletim teçhizatıyla üretim süreçlerine uygulanmasından ibaretti. Bu uygulama, sanayileşme öncesi toplumlarda neredeyse hiç görülmemiş düzeyde uzmanlık ve koordinasyon gerektiren daha büyük ölçekli bir insan organizasyonu ile gerçekleştirildi.

Sanayi devrimi, üretimde kullanılan güç kaynakları olarak insanların ve hayvanların yerine giderek fosil yakıtlarla çalışan motorları geçirdi (fosil yakıtların tamamlayıcısı olarak, eskiden su gücü kullanılırken, bugün hem su gücü hem nükleer güç kullanılmaktadır). Avrupa'daki sanayi devriminin önemli icadı, kömürün enerji potansiyelini kontrol altına alan buhar makinesiydi. Sonraki sanayi devrimleri, elektrik motorları ile içten yanmalı motorları (1870'lerde geliştirildi) ve hem kömürü hem petrolü kullandılar. Sanayi devrimin-

den önce, imalat ve tarımda bütün üretim, insanlar veya koşum hayvanları ile çalışan teçhizata, biraz da su çarklarının yardımına dayanıyordu. Çoğunlukla tarımda hayvanların çektiği pulluklarla toprak sürülür, ekim ve hasat, orak gibi basit aletler kullanan işçiler tarafından elle yapılırdı. Kumaş dokuma tezgâhları ayak pedalıyla çalışır, lifler elle bağlanırdı. Sanayi devrimi, üretim sürecine giderek buharı ve diğer güç kaynaklarını kattı ve donanımın doğrudan insan idaresi olmadan sonuçlandırdığı işlem oranını istikrarlı bir şekilde arttırdı. Böylece mekanik dokuma tezgâhları sadece ayak pedalları olmaksızın çalışmakla kalmayıp, iplikleri, ilk başta bir işçinin çerçeveye bağlamasından sonra otomatik olarak çaprazlıyorlardı. Makinenin yönelimi, iplik girişinin sabit kalmasını garantiliyor ve kopan iplikler veya diğer bozuklukları hallediyordu; toplanana kadar kumaşın kendisine el değmesi gerekmiyordu. İnsanların ve hayvanların sağlayabildiğinden çok daha kuvvetli olup, ürüne yarı-otomatik makineler vasıtasıyla aktarılan etkili yeni güç kaynakları, sanayi devriminin teknolojik esasıydı.

Sanayi devriminin organizasyonel görünümünün simgesi önceleri fabrikaydı fakat organizasyon ilkeleri fabrikanın ötesine geçiyordu. Sanayi devrimi, insan gruplarını üretim sürecinde toplamıştı. On sekizinci yüzyıl sonlarından önceki çoğu üretim işlemi, on ya da daha az kişinin uzmanlığı ve birlikte çalışmasıyla aileler tarafından, ev ortamına entegre işliklerde gerçekleştiriliyordu. İlk endüstriyel fabrikaların birçoğu küçük olmalarına rağmen üretim sürecinde daha fazla insanın toplaşmasına önayak olmuşlardı. Uzmanlaşma miktarını da artırmışlardı; görevler alt bölümlere ayrılmıştı, böylece toplam üretim, yeni teknolojinin dışında bile artmıştı. Sanayi devriminden önce, aynı işte çalışan gruplar (madenlerde ve Amerika kıtasındaki plantasyonlarda çalışan köleler gibi geniş gruplar) görece uzmanlaşmamış haldelerdi. Son olarak,

endüstriyel tarzda organizasyon, işçilerin daha hızlı olduğu kadar daha eşgüdümlü çalışmasını sağlayacak şekilde, daha bilinçli yönetilmesini kapsıyordu. Burada da, sanayileşme öncesinde, oldukça fazla köle işgücü dâhil olmak üzere çoğu işgücünün karakteristik özelliği olan daha gevşek bir çalışma tarzının tersi söz konusuydu. Böylece, iş biriminin büyümesinin yanı sıra farklı şekilde tanımlanan iş disiplini ve uzmanlaşma, sanayi devriminin organizasyonel esasını yeniden belirledi. Kölelik ve eve entegre işlikte üretim dâhil, bu organizasyon özelliklerine uymayan işgücü sistemleri, sanayileşme sürecinde geriledi ve hatta yok oldu.

Sanayileşmenin iki esas özelliği (teknolojide ve üretimin organizasyonunda devrimler) tek bir açık sonuç getirdi: Toplam ürün miktarında ve bir işçinin verimliliğinde artış. Kişi başı performans arttı. Bazı durumlarda artış çok büyüktü. 1820’de Fransa veya Britanya’da elle çalışan çırak yerine buharla çalışan çırak kullanan bir iplik işçisi, sanayileşme öncesindeki meslektaşının tam yüz katı iplik üretebiliyordu. Verimlilikteki bu artış, dokumacılıkta görülmemiş bir şeydi. Eski mekanik tezgâhlar, ürünü sadece iki katına çıkarıyordu, oysa tek başına bunun bile muazzam etkileri vardı. Artmış ürünün kullanılabilirdiği ve çoğunlukla da kullanıldığı çeşitli yollar vardı: Yaşam standardında eşitsizliğin artırılması, daha yüksek vergi geliri sağlamak, hızla büyüyen nüfusun geçimini sağlamak veya kitleler için maddi koşulları değiştirmek ve muhtemelen iyileştirmek. Bu çeşitli sonuçlar ve aralarındaki denge, sanayileşmenin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisiyle ilgili olarak incelenecek çok önemli başlıkları oluşturmaktadır.

Sanayi devriminin çözümlenmesindeki risk, onu fazla basitleştirmektir çünkü temel özellikleri basit görünür. Sanayileşmenin tarihçesinin incelenmesi birkaç görev içerir: Neden dünyanın bazı yerlerinin yeni teknolojilere ve yeni organizasyon şekillerine açık olduğunun araştırılması; farklı top-

lumların neden bir parça farklı politikalar (örneğin, devletin sanayileşme sürecine zemin hazırlamak ve yönlendirmekte farklılaşan rolü) izlediklerinin özömlenmesi; ve tek bir sanayi toplumunda bile insanlar buharlı makinelere ve fabrikalara uyum sağlarken ortaya çıkan farklı insani tepkilerin okluluğunun anlaşılması. Sanayi devriminin tam tarihçesi, diğeri bir ifadeyle, çeşitlilik ve karmaşıklık içerir. Bununla birlikte, bu zengin insani anlamları derinlemesine araştırırken bile, ana hatların tanımını unutulmamalı; herhangi bir sanayileşme sürecinde, teknolojik ve organizasyonel taban, kaçınılmaz olarak ağır basar.

Yorumlamadaki Sorunlar

Sanayi devrimi, öncelikle buna neyin sebep olduğı konusu dâhil, yorumlamayla ilgili pek çok soruna yol açar. Bu kitabın gerçekten de her bölümünde önemli sorunlarla karşılaşacağız. Temel tanımla ilgili olarak bile birkaç sorun var, çünkü tarihçiler, insan yaşamının bu dönüm noktasında nasıl uzlaşacaklarını tartışmaya devam ediyorlar.

Sanayi devrimi, belli genel süreçler içermekteydi. Sanayileşmede payı olanlar, yeni tipte mağazaların ortaya çıkmasıyla, dönemin yeni alışkanlıklarıyla birlikte çalışma sistemlerinin üstesinden gelmek zorundaydılar. Bu değışiklikler bir sürü tekil olayı içeriyordu: Fabrikasının kurallarını belirleyen bir imalatçı, artan mal miktarlarının seyyar satıcılık yerine bir köy mağazası gerektirdiğini idrak eden bir seyyar satıcı, saate bağılı fabrika düdüğünü dinlemeyi öğrenen bir imalat işçisi. Bu olaylar, ilgili yüz binlerce kişiyle çarpıldığında, yeni iş süreçlerini, yeni tür ticaret şekillerinin ortaya çıkışını, çalışma saatlerinde yeni bir baskı hissini oluştuyordu.

Bununla birlikte, sanayi devriminin esası, yeni bir başkının göreve başlaması veya önemli bir anlaşma imzalanması

gibi, çok da açık bir şekilde tanımlanmış etkileyici olaylardan çıkmıyordu. Sanayileşme kök salarken tarihsel olayların akışı sürdü: Britanya Napolyon'un ordularıyla savaştı, Japonya yeni bir anayasa hazırladı, Rusya 1905 devrimiyle yıprandı. Sanayi devrimi, bu olaylara karıştı ama sırf kendisiyle ilgili çarpıcı olaylar da cereyan etti: James Watt'ın buhar motorunu icat etmesi, yeni çocuk işçi yasalarının çıkartılması, Japonya'da bir sanayi bakanlığı kurulması gibi. Fakat sanayinin tarihçesi ile siyasal olayların tarihçesini birbirine uydurmak kolay değildir. Sanayileşmeyi araştıran öğrencilerin çoğu, bir dizi özgün tarihsel işaretlerle uğraşır.

Sanayi devriminin, siyasal devrimlerin aksine, düzenli bir başı veya sonu bile yoktur. Örneğin Büyük Britanya, buharla çalışan fabrikalar açmaya 1780'lerde başlamıştı. Değişim, birkaç önemli endüstriye çabucak yayılmıştı (pamuk eğirme işi on yıl içinde neredeyse tamamen makineleşmişti) fakat ekonomi bir bütün olarak, çok daha yavaş değişmişti. 1850'de hâlâ fabrika işçileri kadar zanaat işçileri ve kent nüfusu kadar kırsal nüfus vardı. Sanayileşme, fabrika dışı çoğunluğun bakış açısını ve beklentisini olduğu kadar iş yaşamını da değiştirmişti ama onları henüz kökten değiştirememişti. Birkaç sektörde üretkenlik patlama yapmış olmasına rağmen, kişi başı toplam üretimin miktarı ancak yavaş yavaş artıyordu (yılda yaklaşık yüzde 2) çünkü nüfusun büyük çoğunluğu hâlâ geleneksel ortamlarda çalışıyordu. Sanayileşme aslında ciddi olarak, yeni makineler ile fabrikaların ilk ortaya çıkışından sonraki birkaç on yılda hız kazanmıştı. Göreceğimiz gibi, bazı toplumlar birkaç fabrika kurmayı denemişler ama bunun ardından bir sanayi devrimi yaşamamışlardı. Fakat bazı imalat sektörlerinde sanayileşmiş birçok bölge bile, ilk uğraşlarından kırk ila elli yıl sonra büyük bir değişim dalgası görmüşlerdi. On dokuzuncu yüzyıl sonunda batı Avrupa'daki "ikinci sanayi devrimi" böylece ilk devrimin getirdiğinden

daha çok insana daha fazla değişiklik getirmiş olabilir. Japonya ve Rusya da, sanayileşme süreçlerini, ciddi şekilde sanayileşmeye başlamalarından yarım asır sonra, 1920’lerde ve 1930’larda yeniden tanımlamış ve hızlandırmışlardı. Sanayi devrimleri açıkçası uzun, tekrarlanan ve tam olarak saptanması güç olaylardır.

Bu tür sorunlar, sanayi devriminin eski sistemli görüntüsünü kesinlikle mahvetmiştir. 1950’lerde ekonomi tarihçisi W. W. Rostow, sanayi devriminin bir tür modelini, Britanya’nın ilk çabasından Japonya’nın daha yeni hamlesine ve gelecekteki muhtemel devrimlere kadar (eserini Pasifik Kıyısı Ülkelerinin çekişmenin içine akın etmesinden önce yazmıştı) sadece bütün sanayi devrimlerine uyan belli tarihsel gelişmelerden yola çıkarak oluşturmaya çalışmıştır. Rostow, yeni teknolojinin ilk girişinin özellikle ilgili sektörlerde hızlı değişimi teşvik ettiği birkaç on yıllık “kalkış” döneminin üzerinde durmuştur. Sanayileşme üzerine daha yeni bir eser, daha ilk fabrikalar kurulurken gerçekleşen çeşitli değişimlere işaret eder: Bazı zanaat sektörleri büyümüş, bazı sanayi sektörleri değişik ve küçük kalmış ve her bölgede aynı şekilde seyreden bir endüstriyel dinamizm örüntüsü var olmamıştır. Ayrıca ilk evreler standartlaşmış bir olgunlaşmaya yol açmamış, uyumlu bir gidişat oluşturmamıştır. Almanya çabucak ağır sanayide görece büyük fabrikalara odaklanmaya hamle etmişken (gerçi, bu hamle mevcut zanaat sektörünün korunmasıyla beraber gerçekleşmiştir) Fransa, mobilya imalatı gibi endüstrilerde zanaat işletmelerini hızlandırmak için bazı fabrikaları baskılarla birleştirerek farklı bir karışım vasıtasıyla imalat artışında etkileyici bir büyüme elde etmiştir. Sanayi devrimleri düzensiz, yavaş ve bir vakanın bir sonrakine benzemediği özel devrimlerse *devrim* terimini terk etmeye gerek yoktur. Sonuçta siyasi devrimler bazen yavaş olurlar ve şartları, kesinlikle hiçbir zaman taraftarlarının hayal ettiği kadar çok ve

çabuk değıştirmezler. Sanayi devrimleri, önceki değışimler-
den kaynaklanırlar. Bu, nedenselliğın bariz bir yönüdüş ve
neden bazı toplumlarda sanayi devriminin gerçekteşip, di-
ğterlerinde çok çaba harcanmasına rağmen gerçekteşmediğini
açıklamaya yarar. Sanayi devrimleri zaman alır ve işgücünün
farklı kısımlarını oldukça farklı derecelerde değıştirir. Bunun-
la birlikte, yeni teknolojilerin ve yeni organizasyon biçimleri-
nin devreye girişı (en bariz şekilde Fransa'nın durumunda ol-
duğu gibi) sadece kademeli olmakla kalmayıp, kendine özgü
olsa bile, zamanla birtakım köklü değışikliklere yol açar.

Sanayileşmenin devrimsel niteliğı, dünya bağlamında
bir kat daha bariz bir hale gelmektedir. Göreceğimiz gibi,
Britanya'nın ve Fransa'nın sanayileşmeleri, ilk ekonomik ve
toplumsal değışimden kaynaklanmıştır. Buharla çalışan ma-
kinelerin ortaya çıkışı, gerçekte bir değışimi ifade etmiştir fakat
zaten dinamik bir ortamda gerçekteşmiştir. Başka yerlerde
büyük çapta, öncekilerin taklit edilmesine dayanarak gerçekte-
leşen sonraki sanayi devrimleri, devrimsel özelliklerini daha
çabuk geliştirmişlerdir. Rusya, fabrika işgücünü, kırsaldaki
serfliğı lağvedip, okuryazarlığı yaymaya başladığı kuşakta
oluşturmaya başlamıştır; Japonya, feodalizmi yürürlükten
kaldırdıktan hemen sonraki kuşakta yeni bir girişimci sınıf
yaratmıştır; Güney Kore sanayileşmesine, Japon işgalinin
ekonomik ve siyasi baskısından sonra gelen kuşakta başla-
mıştır. Bunlar gibi durumların içerdığı büyük çaplı toplumsal
ve siyasi dönüşümler, şaşırtıcı bir hızda gerçekteşmiş ve sana-
yi devrimi bunlarda esas rolü oynamıştır.

Özetle, sınai kalkınmanın çeşitliliğı ve düzensizliğı, sana-
yi devrimi kavramını inkâr edilemez şekilde kayganlaştırır.
Baştaki hiçbir tanım, gerçekte durumların araştırılmasının ye-
rini alamaz ve hiçbir düzgün şema gerçeğı tam olarak yan-
sıtamaz. Bununla birlikte, bu olgu kökten değışiklikler içereir,
öyle ki, gerçekte bir sanayi devrimi yapan toplumlar, tam bir

devrim yapmaktan çok bir miktar makineleşmiş imalata giren çağdaşlarından farklılık gösterirler. Kavram hakkındaki tartışmalar bize onun karmaşıklığını gereği gibi hatırlatır fakat dikkatimizi, sürecin zaman içinde oluşturduğu köklü (gerçekten devrimsel) değişimlerden başka yöne çekmesi gerekmez. 1880’deki Britanya ile 1780’deki Britanya, 1900’deki ABD ile 1820’deki ABD veya 1960’taki Japonya ile 1880’deki Japonya arasındaki muazzam farklar yavaş yavaş ve düzensiz bir şekilde biçimlenmiştir ama tartışmasız gerçekleşmişlerdir. Aslında sanayi devrimi teriminin 1880’de bir İngiliz gözlemci tarafından ilk kullanımı, gecikmeli olarak, o toplumun temel yapılarındaki güçlü değişimleri ve yeni teknoloji ile yeni organizasyon ilkelerinin kök saldığı diğer toplumlarda üstü kapalı olarak öngörülen benzer büyük değişimleri yansıtmıştır.

Sanayi Devriminin Kapsamı

Sanayi devriminin büyük potansiyeli, tanıma dair başka birkaç tartışma konusu daha yaratır, gerçi bunların üstesinden daha çabuk gelinebilir. İlk olarak, eğer bir sanayi devrimi, yeni makinelerin geniş çapta benimsenmesiyle ve çeşitli sektörlerde fabrikaların ortaya çıkmasıyla başlarsa (çoğunlukla hızla değişmekte olan toplumlarda) ne zaman sona erer? Bu mesele, aşırı basitleştirmeye karşı yapılan uyarılarla yakından ilişkilidir. Çünkü birçok sanayi biçimi kademeli olarak yayılır, sürecin düzenli bir bitiş noktası yoktur. Örneğin Fransız çiftçiler, yaygın şekilde traktör kullanımına ancak İkinci Dünya Savaşından sonra başlamışlardı. Önceden yeni türden bazı el aletlerini ve bazı yeni işleme teçhizatını benimsemişlerdi; pazar için yaptıkları üretimi kesinlikle artırmışlardı; ve tren ile buharlı gemi gibi mekanik nakliye türlerini kullanmışlardı. Fakat üretim sürecinde makineleşmeye bağlılıkları şaşırtıcı şekilde geç başlamıştı (gerçi en sonunda bu aşama geldiğinde

büyük heyecan yaratmıştı). Fransa, hayati önemde olan tarım sektörü tamamen makineleşmeden önce sanayileşmiş sayılabilir miydi? Açıkçası, sanayileşmenin düzensizliği, köklü değişimlerin, sürecin tanımlanabilir şekilde başlamasından sonra yüz yıldan fazla sürebileceği anlamına gelir. Ayrıca sanayi devrimi, ilk etki ettiği sektörlerde bile tekrarlayan değişimler yaratmıştır. İlk sanayileşmede iki ila dört tezgâhın bakımıyla uğraşan tek bir işçinin sekiz ila on altı tezgâhın bakımıyla meşgul olmasına imkân tanıyan ABD'nin geliştirdiği makinelerle 1890'larda karşılaşan İngiliz pamuklu dokuma işçileri, iş hayatlarının seleflerinininkinden çok daha köklü biçimde değişmekte olduğuna karar vermişlerdi. Muhtemelen yanlış düşünüyorlardı fakat tartışmaya açık bir durumları vardı. Sanayi toplumları, hoşlarına gitse de gitmese de, teknik ve organizasyonel yeniliklerin tekrarlanan döngülerine yani, oturmamış bir devrim algısının periyodik olarak yenilenmesine bağlı olduklarını kabul ediyorlar.

Sanayileşme sürecinin en devrimsel dönemi, işçilerin ve yöneticilerin çoğu (fabrikalarda veya görece küçük atölyelerde) motorla işletilen teçhizatı kullanıp, endüstriyel organizasyonun bazı ilkelerine uygun olarak çalıştıkları zaman sona erer. Bu noktada, tüm toplum, ekonominin önemli dallarına endüstriyel yöntemleri uygulama yeteneğini kazanmış olur ve her büyük grup (ağırdan alan bazı Fransız çiftçileri gibi) değişime tam olarak teslim olmasa da, sanayi devriminin etkisine ciddi biçimde uyum sağlama zorunluluğuyla fiilen karşılaşmış olur. Tarihsel açıdan bu noktaya, ciddi teknolojik yeniliğin başlangıcından yetmiş ila yüz yıl sonra gelindi. Böylelikle örneğin, ABD'nin sanayi devriminin bitimini fabrika üretiminin diğer imalat şekillerine ezici bir üstünlükle baskın geldiği ve nüfusun yarısının şehirlerde yaşadığı 1920 civarına sabitlemek yerindedir. 1920'den sonra, sanayi devriminin biçimlendirdiği dönüşümleri devam ettiren çok büyük ekono-

mik değişiklikler meydana gelecekti fakat endüstriyel ortam belirlenmişti.

Bu yüzden sanayi devriminin tanımı, teknolojiye ve organizasyon biçimlerindeki köklü değişiklikler temel imalat sektörlerine geniş ölçüde girdiğinde başlayıp, gerçekten devrimsel evrede bu yeniliklerin, evrensel boyutta olması gerekmesi de, yaygın biçimde ekonomiye bütün olarak yerleştğinde biten çok büyük bir değişiklikler dizisini içerir. Çoğunlukla oldukça sarsıcı olan müteakip değişiklikler esas itibariyle sağlama alınır fakat bunlar sanayi toplumunun sınırları içinde meydana gelirler.

Peki, o zaman, sanayi toplumu nedir? Bu, sanayi devrimini en temel unsurlarının ötesine genişletirken tanıma dair ortaya çıkan ikinci bir tartışma konusudur. Yeni makinelerden, fabrikalardan, mağazalardan ve ofislerden ne tür toplumsal değişimler doğar? Sanayi devrimi bir sistem değişikliğiydi: Yeni teknoloji ve organizasyon, imalatın tarımı aşarak sanayi toplumunun en önemli zenginlik ve istihdam kaynağı haline gelmesini sağladı. Fabrikaları ve diğer işleri idare etmek için ve evvelce kırsal kesimde yapılan üretimi, endüstriyel makineler üstlendiği için şehirler hızla büyüdü. 1850’de Britanya nüfusunun yarısı artık şehirlerde yaşıyordu. Böyle bir durum insanlık tarihindeki ilk kez görülüyordu. O tarihlere dek en etkin tarım toplumları bile nüfusun yüzde 25’inden fazlasını kırsal ekonomiden bağımsız kılamamışlardı.

Bu türden bir sistem değişikliği, yine kademeli olmakla birlikte, kaçınılmaz biçimde insan yaşamının ve sosyal hayatın her yönünü değiştirdi. İnsanlar, yeni bir zaman ve disiplin anlayışını öğrendikçe alışkanlıklar değiştirdi. Yaşlıların statüleri değiştirdi. Avrupa ve ABD’deki sanayi devrimleri, yaşlılara, torun bakmak gibi bazı yeni işlevler getirdi fakat statülerini zayıflattı: İşler artık yüksek enerjiye ve yeni teknikleri öğrenme becerisine sahip olmayı gerektiriyordu; sonuç olarak,

yaşlılar kültürel olarak gerilediler çünkü bu niteliklere sahip görünmüyorlardı. Sanayi devrimi, Amerikan İç Savaşından (1861-1865) itibaren aşikâr olduğu gibi, savaşın niteliğini de değiştirdi: Endüstriyel savaş daha büyük ordular, daha hızlı hareketler, daha yıkıcı silahlar, daha çok ölüm ve sakatlanma demekti.

Sanayi devriminin etkisinden ötürü sanat, politika, ebeveynlerle çocuklar arasındaki ilişkiler, diplomatik ilişkiler dâhil neredeyse her şey değişti. 1850'lerde sanayi devrimi, özellikle doğrudan sanayileşen toplumlarda fakat aynı zamanda belli bir dereceye kadar dünya genelinde tarihin bütününe kaplamaya başlıyordu. Değişim tamamlanmamıştı; aksi takdirde 1990'larda her bir sanayi toplumunun bir sonrakiyle neredeyse aynı olmasını bekleyebilirdik ki, hal böyle değildi. Sanayileşme öncesi kültürel ve politik modellere ilaveten bizzat sanayi devrimi sürecindeki farklı deneyimler, önemli farkları korumuşlardı. Bununla birlikte, sanayi devriminin tarihi gerçek anlamda modern dünyanın tarihidir; dünyada olan bitenleri ve temel insani sistemlerdeki değişimlere uyum sağlama niteliğindeki güncel süreçleri açıklamakta sanayileşmenin etkisine uzaktan bile rakip olabilecek başka etkenler yoktur. Milliyetçiliğin yükselişi gibi insanın sadakatindeki büyük değişiklikler bile, yeni ideolojilerin sonuçları olmalarına rağmen, doğrudan doğruya yerel bağların kesilmesine ve sanayileşmenin teşvik ettiği dünyanın çeşitli yerleriyle yoğun temasta olunmasına bağlanabilir: İnsanlar, kendilerine, sanayi devriminin yok etmiş olduğu amaçların yerine koyacakları kimlikler sağlamak için milliyetçi oldular.

Yine de, sanayileşme olgusuna odaklanırken bir parça seçici olmak gerekir. Ne tür yeni sıkıntılar ve yeni fırsatlar getirdiğini anlamak için, yeni gemilerin, toplumların ve endüstriyel olarak üretilen propagandanın devreye sokulduğu daha sonraki her savaşı incelememiz gerekmez. Sanayileşmenin

en dolaysız insani ve kurumsal etkisi ile savaş ve yaşlanma gibi alanlarda bazı genel örüntüler üzerinde durulmalıdır. Bu anlayışı, dünyanın askeri tarihçesinin veya toplumsal refahla ilgili gelişmelerin ayrıntılarıyla ilgilenirken kullanabiliriz. Büyük toplumların sanayi devrimiyle yoğun bir şekilde uğraştıkları yüzyılda ve civarında çoğunlukla doğrudan doğruya, neredeyse karşı konulmaz şekilde yeni teknolojinin ve üretimde yeni organizasyonun sonucu olarak meydana gelen değişim türleri üzerinde durmak, en anlamlı analiz için yönlendirici ilkeleri sağlar.

Kronoloji ve Coğrafya

Sanayi devrimiyle ilgilenirken yapılan iki hata, anlaşılabilir olmalarına rağmen özellikle yaygındır. Birinci hata şudur: Bu olgu çoğunlukla tek bir zaman periyoduna (on sekizinci yüzyıl sonu ile on dokuzuncu yüzyıl başına) bağlanır çünkü san-ki o noktada başlamış ve bir şekilde o sıralarda bitmiş gibidir. Aslında sanayi devrimi, kronolojik olarak üç ana evrede cereyan etmiştir: Birinci evrede; başlar ve sadece Batıda yayılır. İkinci evrede; olgunlaşır ve Batının sınırlarının ötesine geçer. nc evrede; bilfiil kreselleşir. Günümüzde yaşamlarımız, devam etmekte olan bu üçüncü evre tarafından şekillendirilmektedir. Her bir evrede endüstriyel kronoloji, Fransız İhtilali ve Birinci Dünya Savaşı gibi, daha geleneksel tarihsel bölümlerin ötesine geçer. Sanayi tarihinin kendi kronolojisi vardır ve devam eden bir süreç olarak görülmelidir.

İkinci yaygın hata, coğrafyasıyla ilgilidir. Sanayileşme Batıda başladığı için ele alınma biçimi çoğunlukla Batının tarihiyle sınırlı kalmaktadır. Oysa aslında, sanayi devrimi, küresel bir bağlamda meydana gelmiş, hızlı küresel sonuçları olmuş ve artık küresel bir olgu haline gelmiştir. Ancak dünya tarihi linde doğru olarak yakalanabilir.

Bu yüzden, daha 1820'lerde, İspanyolların hâkimiyetinden yeni kurtulmuş olan Latin Amerika ekonomileri, İngilizlerin makinelerle üretilmiş mallarının rekabetinden zarar görmeye başladı; hem yerli üretim hem de ticari faaliyet düştü. 1830'larda, sanayileşmekte olan Batı ülkeleri Çin pazarlarına girmek ve hammadde satın alıp mamul mal satmak konusunda ısrarlı davrandılar. Sınai üretim vasıtasıyla yığdıkları askeri güçleri sayesinde ekonomik taleplerinin anlaşılmasını sağladılar. Böylece sanayileşmenin ekonomik baskıları sonucu Çin'in kapıları zorla açılmış oldu. Öte yandan, sanayi devrimi ayrı ayrı toplumlarda meydana geldi. Konuyu bu bağlamda da anlamak gerekir. Batı ülkelerinin tarihinde bile, ilk olarak orada başladığı için Britanya'nın sanayileşmesi bazen, sanki alanı herkesten önce ele geçirmiş gibi açıklanır. Bununla birlikte İngiliz modelinin, başka yerlerdeki sürecin, diğer Avrupa ülkelerindekilerin bile tamamen aynısı olamadığı da aşikârdır. Sanayi devrimi, birçok farklı yerde meydana gelmiş bir temel gelişme olarak görülmelidir. Bu da sanayileşmenin belirli ulusal ve bölgesel örüntülerinin, bazı kilit unsurlar aynı olsa bile, kıyaslanması gerektiği anlamına gelir.

Ayrıca sanayileşme, dünyayı hem bölmüş hem de birleştirmiştir ve bu gerilim halen devam etmektedir. Endüstriyel teknolojiler ve artan imalat çıktısı, bütün büyük alanları neredeyse kelimenin tam anlamıyla bir araya getirmiştir. Çin'in dış ticareti kurallara bağlama yönündeki geleneksel arzusunu gerçekleştirmesinin 1830'larda imkânsız olduğunu görmesi ve Afrika'nın buharlı gemilerle yeni girilebilen nehirlerini ister istemez yeni ve büyük ölçekli uluslararası ticarete açmasının sebebi budur. Nakliyenin ve iletişimin endüstriyel formları vasıtasıyla dünya geçen her on yılda bir gitgide küçülmüştür. Bununla birlikte sanayi devrimi, süreç içindeki ülkeleri, sanayi ülkelerinin uyguladıkları baskılar da dâhil olmak üzere çeşitli nedenlerle gösteriye katılamayan ülkelerden ayırmak suretiyle yeni bölümler oluşturmuştur. "Zengin" ve "yoksul"

bölgeler arasındaki ayrım, esasen sanayileşmiş ve (en azından henüz) sanayileşmemiş bölgeler arasındaydı, hâlâ da öyledir, bu da tuhaf ve nahoş bir bölünmedir. Oyunda roller değişir. Japonya 1870’lerde ve 1880’lerde kesinlikle “yoksul” bir ülkeyken, sanayileşmiş Batının büyük zorbalığına maruz kaldı; ama endüstriyel ziyafet sofrasında bir sandalye kapmayı kesinlikle başardı. Bununla birlikte sanayileşmenin bütünüyle dünyada yarattığı, aynı anda bölgeleri daha yakın temasa çeken ve aralarında yeni, acı verici farklar yaratan genel gerginlik, dünya tarihinin çerçevesinin büyük kısmını nitelendirmeyi sürdürüyor. Sanayi devrimi, olması gerektiği şekilde, yani tüm dünyayı saran bir süreç olarak anlaşılırken, her iki yön de, yani ortak sistemler ve katı uyumsuzluklar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Uluslararası çerçeve, sanayi devriminin neden uzun bir zaman süresince devam eden bir süreç, aslında hâlâ gerçekleşmekte olan bir süreç olarak görülmesi gerektiğini de açıklar. Bir ekonomist bunu şöyle ifade etmiştir: On sekizinci yüzyıl sonundan yirminci yüzyıl sonuna kadar sanayileşmenin ilk iki yüz yılında doğrudan sanayileşen toplumlar dünya nüfusunun yüzde 20’si civarındaydı. Son zamanlarda özellikle Çin’de, Hindistan’da, Brezilya’da ve diğer yerlerde gerçekleşmekte olan değişimlerle, dünya nüfusunun yüzde 40’lık bir kısmı daha öyle ya da böyle, bu gruba katılacak gibi görünüyor. Endüstriyel fenomenin dinamizmi sürüyor.

Bütün büyük değişimler gibi, sanayi devrimi de kendisiyle birlikte avantajlar ve dezavantajlar getirdi. Örneğin, sanayileşme, dünya genelinde bebek ölüm oranlarını önemli ölçüde düşürerek, insan sağlığında iyileşme sağladı. Öte yandan, doğal çevremizi kötüleştirdi ve örneğin kanser oranlarında artışa sebep olarak buna devam ediyor.

Bu farklı sonuçların anlaşılması, dünyanın yakın tarihiyle ilgilenmek ve içyüzümüzü kavramak için elzemdir. Sanayi

devriminin son bir çetin yanı, bu çok büyük değişimin halen yaratmakta olduğu çözümlememiş ve tartışmaya açık meseleler üzerinde yoğunlaşır. Şüphesiz, göreceğimiz gibi, bazı eski büyük tartışmaların harareti azaldı; artık, İngiliz işçilerin on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki yaşam standartları konusunda tarihçilerin bir zamanlar duyduğu kadar çok endişe duymuyoruz çünkü başka birkaç sanayi devrimi ile karşılaştırıldığında onların birtakım alışılmamış özellikleri olduğunu biliyoruz ve uzun vadede şartların iyileştiğini de biliyoruz. Sanayileşmenin yaşam kalitesi üzerindeki etkisi, daha genel olarak, hâlâ tartışmalı. Çalışmak, günümüz şartlarında bile, çoğu insanı eskiden olduğu kadar tatmin etmiyor; bu neredeyse kesin. Peki, diğer kazanımlar bu kaybı telafi etti mi?

Bazı tartışmalar, kendi toplumsal standartlarımızdaki değişimlere dayanıyor. Elli sene önce kadınların çalışma saatlerini düzenleyen yasalar, salt insani kazanım olarak görünüyordu. Şimdi farkına varıyoruz ki, yasalar kadınları daha az görevlendirilebilir kılmış çünkü esnekliği azaltmış ve bu yasalar, insancılık ile erkeklerin bencilce çıkarlarının karışımından kaynaklanmış. Çocukları çoğu iş konumundan yavaş yavaş çıkaran yasalar bile bugün farklı görünüyor çünkü öğretimle uyumsuzluğa bağlı çocuk bunalımı ve hatta çocuk intiharı oranlarında yükselme görüyoruz; belki de bazıları için fabrikada çalışmak o kadar da kötü değildir.

Birçok tartışma, sanayileşmenin küresel yönü üzerine odaklanıyor. Batıdaki sanayileşmeye neden birkaç ülke kendi sanayi devrimleriyle karşılık verirken çoğu en azından son zamanlara kadar karşılık vermedi? Neden günümüzde bazı ülkeler sanayileşmeye diğerlerinden çok daha uzak? Bunlar, mücadeleye devam eden ülkelerde yanlış giden bir şeyler olması gerektiğine dair bir değer yargısı olmadan ele alınamayacak zor sorulardır. Fakat konuya uygun şekilde yaklaşılır ve sanayileşmenin ta en başından beri belli bölgelerin önüne

aşılması güç yeni engeller diktiği göz ardı edilmezse, sonuçta alevlenen tartışmaların meşru ve kaçınılmaz olduğu görülür.

Peki, küreselleşmeye, süregiden sanayi devriminin en son çerçevesine ne dersiniz? Daha çok sayıda ülkeyi endüstriyel başarıya doğru mu çekiyor, yoksa diğerlerinin çıkarı için bazı ülkelerin kanını mı emiyor? (Yoksa her ikisi de mi?) Düşük ücretler ödeyen ve bulunduğu çevreye zarar veren birkaç fabrika (düşük ücret verse bile işçilere yeni beceriler kazandırarak) gelecekte daha eksiksiz bir sanayileşmeye mi sebep olacak yoksa sadece küresel ekonomideki eşitsiz statüyü mü kalıcılaştıracak?

Tarihçiler ve sosyal bilimciler, sanayileşmenin nelere yol açtığı ve bu sürecin günümüzde bile devam ederek ne sonuçlar doğurduğu hakkında çok şey biliyorlar. Fakat bazı şeylere karar vermek hâlâ kolay değil. Bu kitap, akıllıca tartışmaları teşvik etmek ve bildiklerimiz hakkında güncel enformasyonlar sağlamak için tasarlandı.

Nihayetinde, cevaplanması gerçekten güç olan büyük soru şu: Yol açtığı tüm değişiklikler, yarattığı tüm problemler ve insanların yaşamlarını değerlendirme şekillerinde meydana getirdiği tüm değişimler dikkate alındığında, her şey hesaba katıldığında, sanayi devrimi iyi bir şey miydi? Yoksa inkâr edilmesi imkânsız yeni teknolojik üstünlüğünü daha az övmeli ve daha çok, bazı önemli etkilerini telafi etmeye veya çare bulmaya mı odaklanmalıyız?

BİRİNCİ KISIM

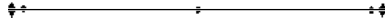
İlk Evre, 1760-1880

*Batının Üstünlüğü, Küresel Bağlantılar
ve Küresel Sonuçlar*

BÖLÜM 1

Britanya'nın Devrimi

Yeni Usuller ve Ekonomik Dönüşüm

On sekizinci yüzyıldan önce, dünyadaki en gelişmiş ekonomiler, (en vasıflı unsurları şehirlerde üslenmiş olan) emek yoğun üretim ile tarıma bağlı geniş bir işgücünün bileşimini içermektedir. Hem imalattan hem de tarımdan gelen üretimin çoğu, hasat veya yol yapımı gibi belli çalışmalar için bir araya gelen geniş köy gruplarında hane halkının el emeğine dayalıydı. Şeker ve tütün gibi ana tarımsal malların ticari üretiminde, teknolojiye önemli bir değişiklik olmaksızın köle işçi kullanımı, özellikle Amerika kıtasında yaygınlaşmıştı. Bazı toplumlar, lüks kumaş, metal eşya ve diğer malların üretiminde çok ustalaşmışlardı. Çin, Japonya, Hindistan, Ortadoğu (Kuzey Afrika dâhil) ve batı Avrupa, demir ve demir ürünleri imalatında zanaat teknikleri ve gerekli kapasite açısından ön plandaydı. Afrika'nın köklü bir demircilik geleneği vardı, metalürji ve silah imalatı 1700'lerde Rusya'da gelişmekteydi.

Batı Avrupa teknolojisi, on beşinci yüzyıldan beri mesafe kat etmişti. Batıda başlangıçta büyük kilise çanlarının imalatıyla gelişen önceki demirciliğe dayalı silah imalatı, özellikle deniz savaşlarında önemli bir askeri üstünlük sağlamıştı.

Batının madenciliği on altıncı yüzyılda genelde dünyaya yol göstermişti. On yedinci yüzyılda, dünya ticaretinde artan üstünlük, batı Avrupa'nın birçok yerinde tekstil üretiminin büyümesini teşvik etmişti, burada da Batıyı bilfiil uluslararası bir lider konumuna getiren şey, gerçekleşen teknolojik geliştirmelerdi. Batının, dünyanın geri kalanıyla ilgili önyargıları, Batıdaki gelişmeleri taklit etmekte yavaş davranan birçok halkı küçümseyen teknolojik bir biçim almaya başlamıştı. On yedinci yüzyılda Batılı bir misyoner, kendi fikrinde, Çinlilerin "eskilerini bırakıp, yeni gereçleri kullanmaya, İmparator'un o konuya mahsus buyruğu olmadıkça ikna edilemeyeceklerini" anlatmıştı. "Eskinin en kusurlu parçalarını, modern parçaların en kusursuzundan daha çok seviyorlar, bu konuda sadece yeniyi seven bizlerden çok farklılar."

Bununla birlikte, bütün bu gelişmelerle bile Batı teknolojisi, 1700'de dahi, sürekli üstün değildi ve özellikle insan ve hayvan gücüne bel bağlaması açısından tarım toplumlarının temel geleneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmıştı. Tarım, on dördüncü yüzyıldan beri yöntem bakımından pek az değişmişti. Bazı önemli yeni tekniklere rağmen imalat, beceri ile el aletlerini bir araya getirmeyi zorunlu kılmaya devam ediyordu ve genellikle çok küçük atölyelerde sürdürülüyordu. Batının, yeni imalat olanaklarına en önemli tepkisi, kırsal (evde) üretimin, özellikle tekstilde ve ayrıca küçük madeni eşyalarda büyük ölçüde gelişmesiydi. Evde imalat yapan işçiler, genellikle kendilerine ait olan basit gereçler kullanır ve ev halkının işgücüne bel bağlardı. Birçoğu, aynı zamanda çiftçilikle de uğraşıyordu ve genelde beceri düzeyleri azdı. Sistem iyi çalışıyordu çünkü az sermaye gerektiriyordu: Kırsal kesimdeki hane halkı, bir çıkırık veya dokuma tezgâhı için az bir yatırım yapıyor, şehirli sermaye sahipleri de evde imalat için gerekli olan hammaddeleri temin ediyor ve genellikle ürünün satışını ayarlıyordu. Çıktı, teknik ilerleme nedeniyle değil, sırf işçi

sayısındaki artış yüzünden artıyordu. Aslında, ödenen düşük ücretler teknik değişimi pek az teşvik ediyordu.

1700'deki batı Avrupa, alışılmadık büyüklükte bir ticaret sektörüne ve el ile imalat yapılan pek çok sektöre sahip gelişmiş bir tarım toplumdur. Makinelerin belli bir cazibesi vardı fakat bölgenin büyük kısmı kesinlikle sanayileşmiş değildi. Son zamanlarda yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, Çin başta olmak üzere, başka birçok ülkenin bugün bile o zamanki batı Avrupa ile benzer ekonomik düzeylerde olduğunu ortaya koymuştur.

On sekizinci yüzyılda imalatı hızlandırmak ve nihayetinde dünyanın ilk sanayi devrimini meydana getirmek için üç değişim birleşmeye başladı. Bu birleşim batı Avrupa'nın büyük bir kısmını, ama özellikle devrimin esas şeklini ilk olarak aldığı Britanya'yı etkiledi.

Yeni tarım yöntemleri, 1700'lerin sonlarında kullanılmaya başladı. İrlanda, Fransa ve Prusya dâhil Avrupa'nın birçok yerindeki köylüler, uzun süre şüpheyle bakılan bir Yeni Dünya ürünü olan patatesi yetiştirmeye başladılar. Patates, Avrupalıların geleneksel temel besin maddesi olan tahıllara göre çeşitli avantajlar sunuyordu. Kalori değeri daha yüksek bir besin olan patates daha düşük verimli ve daha küçük arazilerde yetiştirilebiliyordu ve dönemsel hastalıklara tahıllara oranla daha az maruz kalıyordu. Patatesin giderek artan şekilde benimsenmesi, 1730'larda Avrupa'daki hızlı nüfus artışını destekledi. Örneğin, Britanya'nın nüfusu 1750-1800 arasında iki katına çıktı, Fransa'nınki ise yüzde 50 arttı. Patates üretimiyle küçük arazilerden daha çok kalori elde edilebilmesi kırsal kesimdeki işgücünün belli bir kısmının başka alanlarda çalışmasına imkân tanıdı. Kabaca aynı zamanlarda, Hollanda'daki çiftçiler, bataklık arazilerin tarımsal kullanıma açılmasını sağlayan yeni bir drenaj sistemi geliştirmeye başladılar. Ayrıca, verimliliğini koruması için her üç yılda bir

toprağı dinlendirmek yerine, tarlaların her yıl kullanılmasını sağlayan azot-bağlayıcı bitkiler ekmeye başladılar. Nadasa bırakılan araziler azalıp ekili araziler genişleyince gıda üretimi arttı, bu da nüfus artışına ve başka işlerde çalışabilecek yeni işçilerin serbest kalmasına sebep oldu.

Tarımdaki ilerlemeler, farklı yerlerde şekillenmelerine rağmen aristokrat toprak sahiplerinin piyasa satışları için özellikle yeni ve daha kârlı üretime ilgi duydukları İngiltere’de coşkulu destekler aldı. “Şalgam” Townshend gibi yenilikçiler, üretimin nadasa bırakmayı bertaraf eden azot bağlayıcı ürünlerin kullanılması suretiyle artacağı haberini yaydılar. Avrupa’nın diğer yerlerindeki gibi, artan gıda arzı, İngiliz nüfusunun artışını teşvik etti ve tarım için gereken işgücü oranını azalttı.

Ön-sanayileşmenin çeşitli bölgelerde yoğunlaşmaya başladığı zamandaki ortam buydu. Daha fazla işçi müsait duruma geldikçe evde imalat sistemleri yayıldı. Nüfus artışı ve tüketicilerin yeni ilgi alanları, özellikle tekstilde olmak üzere, yeni pazarlar yarattı. Şehirlerdeki tüccarlardan pamuklu ve iplik siparişi alan kırsal kesimdeki birçok işçi, sadece yarı zamanlı çiftçilik yapmaya başladı. Bu kapitalist düzen, üretimi artırdı. Bu işçiler el emeğine ve hanedeki aile bireylerinin işbirliğine dayalı geleneksel yöntemler kullanmalarına rağmen kendilerini köylülerden farklı görmeye başladılar; örneğin, şehir modasıyla ilgilenmeleri ilave pazarlar yarattı.

Bir başka değişimler dizisi, yeni teknolojilere ortam hazırladı. Zaten aktif olan bir ticari ekonomide Avrupa bilimindeki büyük atılımlar, imalat alanında yeni cihazlara ilgiyi artırdı. Birçok bilim çevresi, araştırmacıları tüccarlar ve imalatçılarla bir araya getirdi ve gerçekçi teknolojik olanaklar üzerine heyecanlı tartışmalara sahne oldu. Kimyadaki gelişmeler, on sekizinci yüzyıl İngiltere’inde çömlekçilikte yeni imalat ve sırlama teknolojilerinin bulunmasına zemin hazırladı. Gazların

davranışı hakkındaki yeni bilimsel bilgi, tahrik kuvveti sağlayan güç kaynakları olarak güvenilmez suyun ve rüzgârın yerine geçecek olan buharı kontrol altına alma imkânını hesaba katmak için gerekli ortamı hazırladı. İlk buhar motorunu, 1600'lerin sonunda Hollanda'da bir Fransız mülteci icat etti; birkaç Hollandalı bilim insanı, bir tekneyi buharla yürütme ihtimalini ele aldılar. Motor, 1700'lerin başında İngiltere'de onu kömür madenlerinin tahliye pompalarına uygulayan Thomas Newcomen tarafından geliştirildi. 1760'ta Fransa'da buharlı bir kamyon icat edildiyse de hiç kullanıma alınmadı. Aynı on yılın içinde bilimsel gereçler imal eden Glasgow'lu bir zanaatkâr olan James Watt, buhar motorunu endüstriyel olarak kullanılmasını sağlayacak şekilde mükemmelleştirdi. İngiliz bilim insanı Erasmus Darwin (evrim teorisi biyoloğu Charles Darwin'in dedesi), yazdığı bir şiirde, motorla yapılabilecek şeyleri hayranlıkla övüyordu:

*Yakında dizgini vuracaklar boyun eğmeyen buhara! uzakta
Çekecek yavaş mavnayı veya yakalayacak hızlı sazanı;
Veya geniş kanatlarını çırpıp gidecek
Uçan araba, hava tarlalarından geçerek.
Tüm tayfa zaferle eğilmiş yukardan,
Mendil sallayacak hareket ederken;
Veya savaş mızıkası uyaracak şaşkın kalabalığı,
Ve ordular çekilecek altına karanlık bulutların.*

Tarımsal üretimdeki değişiklikleri yeni bir icat dalgası ve entelektüel coşkunun takip etmesinden sonra İngiltere'nin evde imalat sisteminde yavaş yavaş ilave değişimler meydana geldi. Ülke, zaten dünya ticaretinde liderdi. 1730'larda artmakta olan bir nüfusu vardı ve halk daha moda uygun kıyafetlere ilgi gösteriyordu. Bu, yeni tüketici zevkinin ilk belirtisiydi. Bu ortam, evde imalat yapan bazı üreticileri işletmelerini kademeli bir değişimle büyütme sevk etti. Bu da

imalat emeğinde yeni bir organizasyonun habercisiydi. Örneğin, Yorkshire'daki Halifax bölgesi, on yedinci yüzyıl sonunda önemli bir yünlü kumaş imalat merkeziydi. Bu imalatı kırsal kesimde faaliyetlerini çoğunlukla çiftçilik ile bir arada götüren yerel zanaatkârlar yapıyordu. Her bir işçinin imal ettiği ürün miktarı düşüktü fakat kâr imalatçıya ek gelir sağlıyordu. Varlıklı çiftçiler bile arada tezgâhın başına geçiyor veya tekstil üretimi için aile bireylerini kullanıyorlardı. 1690'larda birkaç işçi, kendi başlarına işleyebileceklerinden fazla yün almaya başladı; yünü onlar için evlerinde işleyecek başkalarını tuttular ve ilk başta kendi işlerini bırakmadan imalatçı olma yolunda ilerlediler. Ertesi nesilde bu imalatçı aileler, bölge genelindeki yün işçileri içindeki bir azınlık olarak kendilerini iş verdikleri çalışanlarından sosyal açıdan ayırmaya başladılar. Artık onlarla aynı masaya oturup bira içmek istemiyorlardı; işçilerini kendilerinden ayrı bir sınıf olarak görüyorlardı. 1736'daki bir ticari durgunluk esnasında içlerinden biri, "İmalatçılarımdan çoğunu işten çıkardım ve her hafta çıkarmaya devam edeceğim," demişti. "İmalatçıları" açıkça, üretim sürecindeki harcanabilir astlarıydı ve geleneksel bir imalat sistemi, çok daha yapılandırılmış bir hiyerarşiye yol açmaya başlıyordu.

1730'larda bu değişim akımlarının birkaçı İngiltere'de bir araya gelmeye başladı. Ön-sanayileşme, tarım işçilerinin sayısının artmasına rağmen, aristokrat toprak sahipleri tarım arazilerini birleştirdikleri ve daha etkili yöntemleri desteklediklerinde bile, hızla artan nüfusun tarımda çalışan yüzdesinin azalması demekti. Bununla birlikte, sık görülen ani düşüslere rağmen ürün imalatında piyasa fırsatları, nüfus artışından, genişleyen uluslararası ticaret hacminden ve moda uygun kıyafetler gibi büyüyen tüketici isteklerinden dolayı çoğalıyordu. Giderek daha fazla çalışan ufak işyerleri, ücretli işçi tutarak işletmelerini genişletmeye başladıkça yavaş yavaş bir imalatçı orta sınıf profili ortaya çıkmaya başlamıştı. Nihayet,

yeni teknoloji, onu açıkça davet etmiş olan sektör için, yani yerli üretim sistemi için geliştirilmeye başladı. 1733'te bir İngiliz zanaatkâr olan John Kay, kumaş dokumak için bir ayak pedalıyla çalıştırıldığında ipliği çerçeve boyunca yatay olarak ilerleten yeni tür bir dokuma tezgâhını, atkı mekiğini icat etti. Bu makine büyük bir icat sayılmayacağı gibi yeni bir güç kaynağıyla da çalışmıyordu, fakat yanında yardımcı olarak bir çocuk bulunan bir yetişkin işçi, iki yetişkinin yapacağı işi yapabiliyordu. 1760'larda, iplik imal edilirken lifleri otomatik olarak bükmeyi sağlayan yeni icatlar yapıldı. Yeni fırsatlar ve büyüyen imalatçı sınıfının gelişme gösteren tutumları ile teknolojik değişime yönelik heyecan ve sonucunda oluşan buluş yapmaya özenme eğilimi, geleneksel üretim sistemini önceki sınırlarının ötesine itiyordu.

İngiltere'de, yerli imalat sisteminde ön-sanayileşmenin getirdiği birkaç on yıl süren değişimlerden sonra, 1760'larda sanayi devriminin birkaç bileşeni bir araya geldi. Yeni girişimciler, işçileri yeni yöntemlerle çalıştırmaya hazırdılar. Buluşlar, otomatik olarak yürütülen endüstriyel işlemlerin sayısını artırdı. İmalat sektörü gitgide büyüdü ve işgücü sürekli arttı. Sonra 1770'lerde, işçilerin elle yaptığı tekstil üretimi için önceden icat edilmiş yarı otomatik makinelere bağlanabilen bir buhar motoru geldi. Buhar gücü yoğunlaştırılmış olduğundan ve uzun mesafelere iletilemediğinden işçiler işlerini yapabilmek için motorların bulunduğu yerde toplanmak zorundalardı; küçük fabrikalar mecburen ev imalathanelerinin yerini aldı. Bu son değişiklik de 1770'lerde belirli kilit sektörlerde hızla gerçekleşiyordu. Britanya'nın sanayi devrimi yoldaydı.

Britanya, Dünyanın Atölyesi Haline Gelir

Dünyanın ilk sanayi devriminin ilk belirgin evreleri (birkaç on yıl süren önceki hazırlık evresinin aksine) birtakım unsurlar içeriyordu. Hızlı yenilenme, değişimin merkezinde yeni

Harita 1.1 Sanayi Devriminin Başlangıcı: Büyük Britanya, 1750-1820.

teknoloji ve organizasyon olmak üzere sanayinin çeşitli sektörlerini dönüştürmüştü. Sanayi devrimi, bu yenilenme olmaksızın tanımlanamazdı. Aynı zamanda ekonominin birçok dalı sadece hafifçe etkilenmiş, böylece sanayileşmenin bazı genel ölçütleri ılımlı kalmıştı. (Bu nedenle, daha uzun vadeli resmi göremeyen bazı bilim insanları, *sanayi devrimi* teriminden hoşlanmazlar.) Yenilikçi sektörlerde, işçiler ve aileleri büyük bir sefaletle düşmüştü; sanayi devrimi işgücünün sömürülmesiyle gerçekleşiyordu. Sonunda devrim tutunmaya başladı ve kaçınılmaz olarak hem teknolojiye hem de işlerin yapılma biçimine ilave değişiklikler getirdi. Bu gelişmelerin çoğu, Britanya'nın yeni yöntemleri neredeyse tekelleştirdiği ve endüstriyel avantajının kudretiyle, büyüyen bir dünya sıfatı kazandığı birkaç on yıl içinde meydana geldi.

Britanya'nın ilk sanayileşmesine pamuk endüstrisi hükmetmiştir. Diğer liflilerle kıyaslandığında pamuğun, imalatı makineleştirmenin görece kolay olmasını sağlayan özellikleri vardı; yüne ve özellikle ketene oranla daha nadir kopuyordu. Ayrıca pamuklu dokuma, Avrupa'da yeni bir üretim hattıydı, dolayısıyla yeniliklere daha açıktı. Hindistan'da yaygın olarak kullanılıyordu ve Asya'da bir pamuklu kumaş pazarı zaten mevcuttu. Bununla birlikte bu yenilik, ham lifin ithal edilmesi gerekmesine rağmen yeni makinelerin girişini çabuklaştırdı. İşçiler, pamuğun yükselişiyle dolaylı olarak yerlerinden edildiler çünkü geleneksel keten üretimi düştü. Pamuklu kumaş imalatında daha önce geleneksel yöntemleri kullanarak çalışan büyük bir işgücü olmadığı için, birçok geleneksel işçi çalışma tarzlarını değiştirmek zorunda kalmadı ve bu da değişime yönelik direnişi sınırlandırdı. Aynı zamanda, pamuğun, ürün olarak büyük bir cazibesi vardı: Kendilerini kıyafetle ifade etmeye giderek daha hevesli olan bir nüfusun taleplerini karşılamak üzere renkli olarak üretilabiliyordu ve kolayca yıkanıyor, dolayısıyla kişisel temizlik konusunda

katı fikirler oluşturan kişiler için cazipti. Pamuk rağbet görüyordu ve bu rağbet, kumaşı yüksek miktarda üretmek için yeni tekniklere davetiye çıkardı.

1730'larda bir dizi buluş, pamuklu kumaş imalatını gidecek bir fabrika sistemine dönüştürmeye başladı. İlk başta el dokumasını geliştirmek için tasarlanan atkı mekiğinin hassasiyeti, otuz yıl sonra, insan gücü dışında çalışmaya uyarlanaabilecek şekilde düzeltildi. Edmund Cartwright, 1785'te mekanik dokuma tezgâhının patentini aldı. Yöntemlerini açıklaması, teknik konularda uygulanan yeni bir düşünüş tarzını ortaya çıkardı: "Düz dokuma, sadece birbirini takip eden üç hareketten oluştuğu için bunları yapmanın ve tekrarlamanın pek zor olmayacağı aklıma geldi." Aslında makineleşme, üretim sürecinin bölümlerini birbirinden ayrı tutmayı içerir ve bu da oldukça standartlaştırılmış, isabetli hareketler tasarlayıp, sonra bu hareketleri, bir güç kaynağına bağlanabilen bir teçhizatın yapması sağlanarak gerçekleştirilebilir. Dokumanın, makineleştirilmesi en karmaşık faaliyetlerden biri olduğu ortaya çıktı ve Cartwright'ın dokuma tezgâhı üzerinde, 1800'ler civarında yaygın olarak kullanılmadan önce önemli iyileştirmeler yapılması gerekti.

Pamuklu kumaş yapımının hazırlık aşamalarında daha etkili gelişmeler meydana geldi. 1764 civarında James Hargreaves, lifleri mekanik olarak çekip, iplik halinde bükerek bir büküm makinesi icat etti, gerçi bu gelişme de ilk başta güç kaynağına değil, el işçiliğine uygulandı. Lifi, bükülmeden önce hazırlayan hallaç ve tarak makineleri yaklaşık aynı zamanlarda geliştirildi. Sonra 1769'da, Richard Arkwright, ilk suyla çalışan iplik eğirme tezgâhını geliştirdi. İplikleri, devamlı çalışan fitil makineleri ve makaralar vasıtasıyla büküyor ve sarıyordu. Bu ilk makineler sadece en ucuz türden iplik yapımına yarıyordu, oysa 1780'de bulunan diğer cihazlar, daha ince pamuk ipliklerinin eğirilmesini de mümkün kıldı.

Bunlar, buhar motorlarıyla olabildiği gibi, su çarklarıyla da çalıştırılabiliyorlardı. Makinelerin giderek büyümesine ve artık bir işçinin çok daha fazla uzunluklarda iplikle meşgul olabilmesine rağmen makineleşmiş iplik üretiminin temel prensipleri bugüne kadar değişmedi. Pamuklu kumaş üretiminin sanayileşmesine uygun diğer buluşlar, yeni ağartma ile boyama işlemlerini (1770'lerde ve 1780'lerde) ve kumaş desenleri için daha zahmetli olan el baskısının yerini alan rulo baskıyı (işçinin beceriye sahip olma zorunluluğunu azaltırken üretimi de yüz kat artıran yeni bir yöntemi) kapsıyordu.

1790'larda pamuklu dokuma üretimi, olağanüstü hızla ilerliyordu. Yeni makineler, fabrika düzeni gerektiriyordu çünkü güç her tarafa iletilemiyordu. İşçiler evlerinden çıkarılıp, makinelerin etrafında toplanmak zorundaydı; bu dönemde pamuk eğirme tamamen fabrikalarda toplanmıştı. Mekanik dokuma geciktiği için bu ilk sanayileşme, evlerdeki dokuma tezgâhlarının yaygınlaşmasını teşvik etti. Üretilen iplik, Manchester gibi, yeni fabrika merkezlerindeki devasa depolardan dağıtılıyordu. Mekanik dokuma, Manchester bölgesinde ancak 1806'dan sonra genel kullanıma girdi. Pamuklu endüstrisini tam olarak ele geçirmesi, 1815'ten sonra başladı ve dokuma yapmak için çevredeki kırsal kesime çekilmiş olan yüz binlerce işçinin sefaletе düşmesi pahasına gerçekleşti. Bu endüstride, kazanılacak muazzam servetler vardı. Bir mağaza görevlisi olan Robert Owen, Manchester'daki fabrikasını 1789'da 100 sterlin borç alarak kurdu. 1809'da New Lanark Fabrikaları'ndaki ortaklarının hisselerinin tamamını 84.000 sterline satın alacak konumdaydı. Bu, nüfusun ancak yüzde 4'ünün yılda 200 sterlinden fazla kazandığı bir yerde oluyordu.

İmal edilen pamuklu malların satışı hızla yükselmışti çünkü yeni makineler sayesinde üretim hacmi büyümüş, piyasaya giren ürün miktarı artmış ve fiyatlar aniden düşmüştü.

İhracat önemliydi çünkü 1800 senesinde yurt içinde satılan her üç parça pamuklu kumaşa karşılık yaklaşık dört parça yurt dışına satılmıştı. Pamuklu dokuma, 1840'ta artık Britanya'nın tüm ihracatının yaklaşık yarısını oluşturmaya devam ediyordu. Kıta Avrupası önemli bir pazardı ama Britanya'nın bu alanda ihracata yönelik üretiminin ancak üçte birini tüketiyordu. Britanya'nın pamuklu ihracatı, on dokuzuncu yüzyıl başlarında İspanyol yönetimini artık başından atmış olan Latin Amerika'yı ele geçirdi. Fakirleşmiş olan bu bölge 1820'de Britanya'dan Avrupa'nın dörtte biri kadar pamuklu kumaş alırken, 1840'ta Avrupa'nın yarısı kadar almaya başladı. Hindistan ve Güneydoğu Asya, İngiliz fabrikalarının rekabeti ile sömürgeciliğin birleşimi yüzünden sanayisiz kalmıştı çünkü yabancı makine ürünleri, yerli el işçiliğini yok etmişti; Britanya'dan pamuklu dokuma ithalatı 1820 ile 1850 arasında yüzde 1.500 artmıştı. Afrika bir diğer önemli pazardı. Büyük uluslardan sadece Çin direnmiş, fakat o da direnişini ancak 1840'ların başında ekonomisini dışa açmak zorunda kalana dek sürdürebilmişti.

1840'lara kadar, Britanya'nın sanayi devrimi, esasen pamuklu dokuma endüstrisindeki değişimlerden oluşmaktaydı, büyük çaplı hasılası üretimi geliştirmiş ve dünyaya yayılmayı sağlamıştı ama diğer gelişmeler de önemliydi. Yünü eğirme ve dokumanın makineleştirilmesi de 1800'lerde devam etmekteydi, buna ket vuran tek şey yüksek maliyeti ve yün lifinin narinliği idi. Yeni makine ve yöntemler bira yapımına da girdi; kurulan büyük fabrikalardan biri Dublin'deki Guinness bira fabrikasıydı. Çömlek imalatı, endüstriyel kimyada önemli gelişmeleri bir araya getirdi, yeni yöntemler sırlama ve kesme işlemlerinde gereken emeği azalttı. Bu yeniliklerin bazıları, ilgili yerlerde çalışan işçilerin sağlığı için önemli riskler yaratıyordu. Örneğin, yeni zımparalama metotlarının "vücuda giren tozun hiçbir şeyin gideremeyeceği şekilde ak-

ciğerlere yapışması sebebiyle insanlar için çok zararlı oldukları ortaya çıktı.” Fakat Josiah Wedgewood gibi yeni çömlek fabrikatörlerinin yararına, işçi başına verimlilik büyük ölçüde arttı. 1830’larda, buhar motorlarıyla çalıştırılabilen baskı makineleri geliştirildi, böylece günlük gazete gibi alanlarda üretim büyük çapta gelişti. Birkaç ekmek fırını da önemli yeni yöntemler başlattılar.

Gelişmekte olan tekstil sektörleri dışındaki en çarpıcı mekanik atılımlar metalürji ve madencilik sektörlerinde meydana geldi. On sekizinci yüzyılda İngiliz imalatçılar, kömürden kok kömürü elde etmeyi (kömürü özel fırınlarda ısıtıp yoğunlaştırmayı) ve demir cevherini ergitmek için odundan elde edilen odun kömürü yerine kok kömürü kullanmayı öğrendiler. Kok üretimine gelince, o da fırın tasarımlarındaki ve buhar püskürtmedeki (1776’da John Wilkinson başlatmıştır) ilerlemelere bağlıydı. Kok arzı artınca demiri ergitme ve saflaştırma için kullanılan fırınların tasarımı da yeniden ele alındı, sonuç daha büyük fırınlar ve işçi başına düşen üretim miktarının artması oldu. Henry Cort’un demiri saflaştırmak için 1784’te geliştirdiği yansımali fırın yakıt tasarrufu sağladı fakat her şeyden önemlisi, verimliliği yüzde 1.500 artırdı. Kısa süre sonra metali haddeden geçirme işleminde elle çekiclemenin yerini buhar gücüyle işleyen makineler aldı. Demir endüstrisi, hızla büyümeye başladı. Britanya, 1720’de, 25.000 ton pik demir (ham demir) üretti; 1796’da bu rakam 125.000 ve 1804’te 250.000 ton oldu.

Demir endüstrisinin büyümesinin birkaç sonucu vardı. Kömür madenciliği faaliyetleri arttı, çünkü ergitme fırınlarını ve buhar motorlarını çalıştırmak için daha çok kömür gerekiyordu. Daha derin maden kuyuları kazılmasına imkân vermesi için maden kuyularını iksa etmede önemli ilerlemeler olmasına rağmen kömür alınındaki çalışma yöntemlerinde önemli ilerlemeler olmamıştı. Kömür alınından yapılan nak-

liyat, dikkat gerektiriyordu. Atların veya insanların kömür arabalarını çekmesini kolaylaştırmak için ahşap ve metal raylar döşeniyordu; 1800 senesinden kısa bir süre sonra arabaları çekmek için buhar motorlarıyla yapılan denemeler başladı. Aynı zamanda madencilerin sayısı arttı çünkü bu can alıcı endüstri aşırı yoğun işgücü gerektiriyordu.

Demir üretiminin diğer ucunda makine yapımı istikrarlı bir şekilde artıyordu. İplik makinelerinden buhar makinesine yeni cihaz buluşları, her zaman prototipin ötesindeki üretim yöntemlerine kolayca dönüştürülmüyordu. Örneğin, Watt'ın çalışan bir buhar motoru modelini yapmasından (1765), kullanıma uygun silindirlerin yaygın olarak imal edilmesine kadar on iki yıl geçmişti. 1800'den önce, makine imalatı, küçük atölyelere dağılmıştı ve elle yapılıyordu. Bu tarihten sonra bile bu sanayi, uzun süre kendi görece az karmaşık teçhizatlarıyla çalışan yüksek beceri sahibi işçilerin emeğine ihtiyaç duymuştur. Fakat Fransa ve yeni Amerika Birleşik Devletleri'nde silah imalatına duyulan ilgi, makine parçalarının tasarımında, bir makinede birbirinin yerine geçerek kullanılabilecek şekilde kusursuz kalıpların gelişmesine yol açmıştı. Makine parçalarını delmek ve döndürmek için çeşitli makineler tasarlanmış ve on dokuzuncu yüzyılın ilk birkaç on yıllık döneminde, bunların sanayide kullanımları Britanya'da (ve Birleşik Devletler ile batı Avrupa'da) yavaş yavaş yaygınlaşmıştı.

Pamuklu dokuma endüstrisindeki ilerlemelerin başı çektiği Britanya'nın ilk sanayi devrimi, peşi sıra, birçok sanayi dalında ilerlemiş bir üretkenlik ve daha standartlaşmış ürünler sağlayan etkili yeni yöntemler içeriyordu. Ağır sanayi (madencilik ve metalürji), işgücüne verilen önemin ve toplam ürün miktarının tekstil endüstrisindekinin çok gerisinde kalmasına rağmen hızla mesafe kat etmişti. Çok sayıda yeni işçi, fabrikalara ve madenlere girmişti. Bir kısmı görece vasıfsızdı çünkü yeni yöntemlerin çoğu eski yöntemlere kıyasla sadece

vasat bir eğitim gerektiriyordu; oysa makine yapımında olduğu gibi, bazı yöntemler yeni ürünlerin imalatında işçilerin büyük beceriler kazanıp kullanmasını gerektiriyordu. Gelişmeler tekdüze değildi. Pirinç eşyalar ve diğer küçük metal eşyaların üretiminde olduğu gibi, birçok üretim dalı pek az etkilenmişti, gerçi büyüyen talep nedeniyle çoğunlukla genişlemişlerdi. İlerleme de istikrarlı değildi. Mekanik dokumada olduğu gibi, prototipleri yapılan cihazların yaygın şekilde kullanılabilir hale gelmeleri çok uzun zaman alıyordu. Britanya'nın sanayileşmesi bir devrimdi ama ne bir gecede oluvermişti ne de derli topluydu.

Bununla birlikte devrimci nitelik birçok şekilde kendini belli ediyordu. Bunlardan biri, kentsel büyümeydi. Britanya'da 1700'lerin sonu ile 1800'lerin başında, gelişmeye başlayan bankacılık işlemleri, artan liman faaliyetleri vb. gibi pek çok dinamiğin sonucu, çeşitli tipte kentlerin hızla büyümesi oldu. Yine de en büyük genişleme, fabrika merkezlerinde meydana gelmişti çünkü fabrikalar, enerji kaynaklarının yakınına kuruluyordu ve fabrikaların çalışmasını sağlamak için o merkezlerde büyük bir işgücü toplanıyordu. Britanya'nın pamuklu dokuma başkenti Manchester, 1772'deki 25.000'lik nüfusuyla mütevazı bir şehirken 1851'de 367.232 nüfuslu bir metropol haline geldi. Leeds, Birmingham ve Sheffield (tekstil veya metal işleri merkezleri) sadece 1821-1831 yılları arasında yüzde 40 büyüdü. Britanya'nın sanayileşmesi, işi büyük şehir ortamına çekerek (ve elbette tarımı daha verimli, dolayısıyla daha az emek-yoğun kılarak) birçok insanın yaşadığı yeri kökten değiştirdi. Bu dönemde, İngiliz ailelerin çoğunluğu, tarıma bel bağlamak yerine sanayiye uğraştıkları için yaşadıkları yeri ve günlük hayatlarının çerçevesinin büyük kısmını değiştirdi.

Sanayileşmenin Bedeli

Sanayi devrimi, ilk evrelerinde bile, iş ölçeğinde önemli değişikliklere sebep oldu. Birçok işletme başlangıçta küçüktü, çünkü özellikle ilk tekstil makineleri pahalı değildi, birçok küçük çaplı yenilik, envaiçeşit faaliyet kabiliyeti sağlayabilirdi. Fakat bariz bir zorluk vardı. Bir ev imalathanesi için gerekli geleneksel tekstil teçhizatı, ilk fabrikaları kurmak için gereken tutarın bir bölümüne mal oluyordu. 1780'lerde İngiliz dokuma fabrikalarının değeri 3.000-4.000 sterlindi, bu da iyi bir el dokuma tezgâhının 25 sterlinlik maliyetinin katbekat fazlasıydı. 1788'de kurulmuş, buhar gücüyle işleyen ilk çok katlı fabrika 13.000 sterlin değerindeydi; o zaman için büyük bir değer olan 30 beygir gücündeki buhar motoru, tek başına 1.500 sterline mal olmuştu. Metalürji fabrikaları ve madencilik işletmeleri hâlâ çok pahalıydı.

İşletmeler, sermaye oluşumu ve yönetim sistemlerine ilişkin tamamıyla yeni yöntemleri hemen benimsemek zorunda değillerdi fakat yenilik yapma yönündeki baskı oldukça gerçektir. Birçok firma, ortaklık şeklinde kurulmuştu çünkü aksi takdirde gerekli sermaye bulunamazdı. Her zaman var olan bir mal sahibinin gözetiminde faaliyete geçirilen birçok fabrika, işçileri yönetmenin, gerekli teknik uzmanlığı sağlamanın, hammadde alımını düzenlemenin ve malları satmanın bir kişinin kapasitesini aştığı anlaşıncı küçük bir bürokrasi oluşturmak zorunda kaldı. Sermayenin bol olmasından ötürü İngiliz sanayiinin ilk zamanlarında faiz oranları epeyce düşük seyretmesine rağmen, borçlanmaya ilişkin kurallar gitgide daha ayrıntılı hale geldi. Aile şirketleri, uzmanlık isteyen yönetim yapılarında yer almaları için yabancı kişileri işe alarak işi genişletmek zorunda kalmışlardı. Çok büyük kârlar elde etmek mümkün olmasına rağmen (1820'lerde yeni bir varlıklı fabrikatörler sınıfı ortaya çıkarken, Robert Owen'ın başarılı çalışmasına benzer pek çok girişim yapılmıştı) başarısızlık ih-

timali de her zaman mevcuttu. Satışlarda, özellikle ihracata bağlı pamuklu dokuma gibi endüstrilerde, durgunluklara sık rastlanıyordu. Verimsiz hasatlar, ülkedeki geliri düşürüyor ve endüstriyel satışları kesintiye uğratıyordu. En azından on yılda bir belirgin bir ekonomik kriz oluyordu; 1815'te Napolyon Savaşlarının ardından özellikle ciddi bir durgunluk meydana geldi. Bu felaketlerde işsizlik hızla yükseldiği için en çok ıstırap işçiler çekti fakat birçok imalatçı da mali açıdan çöktü.

İngiltere'deki ilk sanayi devrimi, acımasızca çalıştırılan ucuz işçilerin sırtına binerek yaratılmıştı. Kırsal alanlarda, birçok işçi için yaşam standardı, hem nüfus artışının hem de yerli üretim dallarını budayan makine yapımı malların rekabet baskısı nedeniyle düşmüştü. Mesela, kırsal bölgelerdeki birçok kadın, ip eğirme makineleşince imalat gelirlerini kaybetmişlerdi. Küçük çiftçilere uygun daha az arazi bulunması, ek istihdamın azalması ve tarım ücretlerinde rekabetçi baskı sonucu birçok tarım bölgesine kesin bir sefalet yayılmıştı. El dokumacıları, iplik üretiminin hızla yükseldiği ama mekanik dokumacılığın henüz kök salmadığı 1800'den önce gerçek bir bolluk yaşamış olmalarına rağmen, sonra kazançları aniden düşüvermişti. 1811'de, ücretler 1800'deki seviyelerinin üçte birine düşmüş, Britanya'da pamuğun elle dokunmasının ölmekte olduğu 1832'de ise tam yüzde 60 düşmüştü. Bu çöküş için tamamen sanayileşme suçlanmamalı (nüfus baskısı ve küçük çiftçilerin aristokrat toprak sahiplerince yerlerinden edilmeleri de bunda rol oynamıştı) fakat büyük zorluklar olduğu da kuşku götürmeyebilir. Ayrıca en berbat sefaletin fabrikalardan uzak alanlarda toplanmış olmasına rağmen yaygın kötüye gidiş, iş için artan bir rekabetle karşı karşıya olan sanayi işçilerinin yaşam standardını da düşürmüştü.

Bununla birlikte, bazı sektörlerdeki fabrikalarda ücretler biraz daha yüksek tutuluyordu, çünkü işverenler yeni işçilerin aklını çelmek zorundaydı. Örneğin, madencilikteki

Ücretler, Britanya’da ilk zamanlardaki sanayi devrimi esnasında görünüşte artmıştı. Yeni makineleri kurmak ve bakımını sağlamak için ihtiyaç duyulan vasıflı işçiler de çoğunlukla uzun süreli sözleşmeler ve başka haklar kazanarak iyi duruma gelmişlerdi. Öte yandan, birçok işveren (işçiye fena halde ihtiyaç olan fakat aynı zamanda pahalı yatırımlarını korumak ve ite başarısız olma korkusunu gidermek amacıyla maliyetleri düşürmek için her şeyi göze alabilenler) işçi azaltmaya bakıyordu. Bu arayış, Londra’dan ve diğer büyük kentlerden yığınlar halinde fabrika merkezlerine yollanan yetimleri yemek ve barakalarda barınma karşılığı ie alma fikrini doğurdu. ocuk ve kadın işçi alıtırma aslında yeni bir şey değildi (aileler, hayatlarını idame ettirmek için daima tüm aile bireylerinin çalışmasına güveniyordu) oysa çocukların ve ge kadınların, özellikle düşük ücretleri kabul etmeye zorlanabilmeleri nedeniyle kullanılması, ilk zamanlardaki endüstriyel yaşamın işçilere uyguladığı baskılardan sadece biriydi. Bu tür baskılar fabrikalarda oluşmaya balayan işçi sınıfını hiç tartışmasız sıkıtırıyordu. Şüphesiz, giysi ve mutfak eşyası gibi fabrika üretimi malların fiyatları dmt fakat dezavantajlar da vardı. Şehirdeki evler, sanayileşme öncesi kırsaldaki emsallerine göre daha pahalıydı ve gıda fiyatları inip çıkıyordu. İngiliz sanayi devrimi tarihçileri, yaşam standardı sorunu üzerinde, koşulların iyiye mi yoksa kötüye mi gittiği konusunda kesin bir anlama sağlayamadan onlarca yıl tartıtılar. Kesinlikle eitlilik vardı ve fabrika işçileri İngiliz nüfusu içerisinde en düşük creti alan grup değildi. Bununla birlikte, yine kesinlikle, özellikle 1819’dan önce, işverenler yeni endüstrinin krlarıyla palazlanırken bile, az sayıda işçinin maddi gücünün asgari geçimin üstüne çıkabildiği fabrika şehirlerinde yaygın bir sefalet vardı.

Yeni fabrika işçilerinin sıkıntılarına başka baskılar eklendi. Endüstriyel yaşamın etkisini hafifleten hastalık veya yalılık

için düzenli bir önlem yoktu, fabrika işçilerinin birçok küçük çiftçinin aksine, güçten düştüklerinde son çare olarak en azından mütevazı şekilde beslenmelerini sağlayacak bitkileri yetiştirebilecekleri küçük bir arazileri de yoktu. Sık görülen ekonomik bunalımlar, çoğunlukla işsizlik oranlarının birkaç ay hatta bir yıl süreyle yüzde 60'a fırlamasına neden oluyordu. Bu dönemlerde de çoğunlukla gıda fiyatları yükseliyordu. Beklendiği üzere, birçok işçi, kazançlarını artıracak durumda olanlar bile, endüstriyel hayatı son derece kestirilemez, hatta sinir bozucu buluyorlardı. En kötü ekonomik bunalımlarda fabrika merkezlerinde ölüm oranları artıyordu. Ayrıca yine, ücretleri mütevazı bir şekilde artmış olabilen işçiler için bile sanayi devrimi, serbest zamanı azaltmıştı. İşçiler, sanayileşme öncesindeki emsallerinden daha çok çalışmaya teşvik ediliyorlardı, işverenler pahalı makinelerinin kullanımını maksimize etmeyi amaçladıkları için çalışma saatleri artırılmıştı. Bazı tekstil fabrikaları, işçilerini cumartesiler dâhil, günde on altı saat çalıştırıyorlardı. Kırsal kesimdeki işçilerin izin aldıkları geleneksel şenlik günleri saldırıya uğruyordu çünkü yeni fabrikalar, izinsiz gelmeme nedeniyle ceza olarak ücretlerinden kesiyorlardı. Son olarak fabrika işleri, işçileri, kumaş liflerinin tozu, kömür madenlerindeki kazalar ve (genellikle korunmasız olarak) hızlı hareket etme nedeniyle sakatlanma gibi yeni birçok fiziksel tehlikeye maruz bırakıyordu.

Sanayi devriminin ilk zamanları, sadece ayakta kalmak için giderek artan işçi sayılarına ihtiyaç duyan işlere bağlıydı. Britanya'nın yeni fabrika işgücünün oluşumunun temelinde yatan şey, çekicilik değil, ihtiyaçtı. Nispeten düşük ücret (bazı koşullarda azalan ücret) yeni makinelerin yatırımını finanse etmeye ve başarılı girişimcilerin kazançlarını takviye etmeye yarıyordu; ürünlerin giderek artmasında, makinelerle birlikte artan çalışma saatlerinin de payı vardı. Sanayileşmenin ilk

birkaç on yılında sefalet en uç noktalara varmış olmasına rağmen (gerçek ücretler ve şehir sağlığı koşulları 1820’lerde veya en azından 1830’larda iyileşmeye başlamıştı) ve her şeyin ne kadar kötü olduğuna dair tartışmalar sürmekte olmasına karşın, çok ağır işler ve yetersiz ücret, Britanya’daki sanayileşme sürecinin ilk zamanlarının karakteristik özellikleriydi.

Beklendiği gibi, ilk fabrikalardaki çalışma koşulları, birçok İngiliz işçi tarafından protesto edildi. Gerçi işçi örgütleri yasal değildi ve yoksulluk işçilerin uzun soluklu mücadele için gereken kaynakları bulmasını engelliyordu. Birçok işçi, ücretlerdeki kesintilere veya yüksek gıda fiyatlarına isyan ediyor veya grev yapıyordu. Bu özel gayretlerin ötesinde, birkaç fabrika işçisi, onlara göre maruz kaldıkları sömürüyü ve kendileriyle fabrika sahipleri arasında açılan farkı daha geniş bir anlamda dile getirmişlerdi. 1818’de Manchester’lı bir pamuk eğiricisi, işverenlerini “şık malikânelerini, atlarını, arabalarını, kılıklarını, parklarını, avcılarını ve tazılarını gösterişle teşhir ettikleri için” kınıyor ve şöyle devam ediyordu: “Onlar kendi özel bölgelerinde kayıtsız şartsız, despot aşağılık hükümdarlar; bütün bunları sağlayabilmek için de tüm zamanları, en düşük maliyetle en fazla çalışmayı nasıl elde edeceklerini planlamakla geçiyor.”

Bazı ayaklanmalar, geniş kapsamlı iddialar doğurdu. 1810-1820 arasındaki bir dizi ayaklanmada beden işçileri, işlerini ya da en azından alıştıkları ücretlerini tehdit eden tekstil makinelerine saldırıp, tahrip etti. Bu Ludist işçiler, ofisi söylenildiğine göre Sherwood Ormanı’nda olan efsanevi lider Ned Ludd’dan ilham almışlardı ve becerilere değer verilen, çalışanlara “fabrika işçisi” yerine eşit üretici muamelesi yapılan ve makinelerin yasaklandığı bir iş dünyasına dikkat çekiyorlardı. 1820’lerde ve 1830’ların başlarında tekstil ve madencilik sektörlerindeki hevesli sendikalaşma girişimleri gibi onların mücadeleleri de başarısız oldu. Fakat fabrikaların bir araya

getirdiği yeni çalışan sınıfın kızgınlığı pek inkâr edilemezdi. Sanayi devrimi, imalat yöneticileri (fabrika sahipleri ve yöneticileri) ile idare etmeye çalıştıkları işçiler arasında bir bölünme yarattı. Birçok gözlemciye göre bu, sanayi devriminin önemli ve çok tedirgin edici özelliklerinden biriydi. 1842’de Manchester’a giden orta sınıftan bir gezgin olan W. Cooke Taylor, yayınlanan bir seyahat hikâyesinde bunu şöyle açıklıyordu:

Bir yabancı, dokuma ve tekstil baskı fabrikalarının etrafında toplanmış insan kitlelerinin arasından geçerken ... bu “kalabalık kovanları”, neredeyse umutsuzluğa varan endişe ve kaygı duymadan düşünemez. Ait olduğu sistem gibi, nüfus da YENİ; fakat her geçen saat büyüklüğu ve kudreti artıyor. İnsanların toplaşması, bizi kötü ve korkunç şeyler düşünmeye iten bu olay ... Çok uzak olmayan bir gelecekte toplumun bütün unsurlarını bağrında taşıyacak ve onları Tanrı bilir nereye götürecek bir okyanusun yavaş yavaş kabarması gibi. Bu kitlelerde uyuklamakta olan kudretli enerjiler var. ... İmalat işçilerinin sadece toplaşması yeni değil; dışarıdan biraz talimat ve daha az da kılavuzluk alarak, içinde bulundukları koşulların etkisiyle geliştirdikleri fikir ve eylem alışkanlıkları da yeni.

Değişim, Değişimi Doğurur

1820’lerde Britanya’daki sanayi devrimi, pamuklu ve diğer dokumalara, ömlekiliğe, metalürjiye ve kömür madenciliğinin bazı yönlerine yeni teknolojiler getirdi. Britanya’nın yurt içindeki başarısını dünya genelindeki halklara götüren benzersiz bir ihracat dalgası oluşturdu. Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli geleneksel imalat sektörlerini ortadan kaldırdı. Birçok üretim dalına fabrika düzenini getirdi ve İngiliz şehirlerinde muazzam büyümeye yol açtı. Yeni bir dinamik

işletmeci sınıfı ile, daha da ilginç, çok kalabalık bir işçi sınıfı yarattı. Sanayi devrimi, zaten ağırlıklı olarak ticaret ve önemli bir imalat sektörü olan bu toplumda bile sosyal ve ekonomik hayatın yapısını kökten değiştirdi.

Ve devrim durmayacaktı. Yenilikler aralıksız değildi ama meydana gelmeye devam ediyordu. Mevcut makineler daha incelikli hale gelmişti; örneğin pamuk ipliği makinesindeki çıkırık sayısı, periyodik olarak artıyordu ve her artış, işçi başına çıkan ürün miktarını adamakıllı yükseltiyordu. Büyük sanayilerde işçi sayısı, karşı durulamaz biçimde artıyordu. Fabrikalarla şirketlerin ortalama büyüklükleri de, işgücünün daha uzmanlaşmış olmasına ve daha bürokratik yönetime izin verecek şekilde artıyordu. Bu gelişmeler, işlerin yürütülmesine ve işçilerin şartlarına, başlangıçtaki sanayi devriminin gerektirdiğinden fazla yenilik getirdi.

Sürekli değişimin bir ölçüsü de üretimdi. Britanya 1830'da yaklaşık 24 milyon ton kömür üretti ki, bu miktar dünyanın toplam üretiminin beşte dördüydü; 1870'te bu rakam 110 milyon tona yükseldi, bu miktar da dünya genelinde çıkarılan kömürün yarısıydı. Britanya'nın pik demir üretimi 1830'da 700.000 tondur; otuz sene sonra beş katından fazlaya, neredeyse 4 milyon tona yükseldi. 1830'dan sonraki yirmi yıl için pamuk ithalatı altı kat yükseldi. Aynı dönemde, işçi başına ortalama verim iki katına çıktı. Bütün bunlar istikrarlı biçimde artan ihracat demekti. 1870'te, Britanya'nın ihracatı, Fransa, Almanya ve İtalya'nın ihracatlarının toplamını geçti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ihracatının üç katına çıktı. Yükselen hasıla, sanayi kârlarını artırdı, bu da, ilâve değişiklikler yapmak için ek sermaye sağladı ve gelir eşitsizliği artmaya devam ederken dahi, çoğu işçinin yaşam standardında bazı (mütevazı) iyileştirmeler yapılmasına izin vermeye başladı.

Britanya'daki sanayi devriminin ilk adımları, eski temel üzerine yeni yapı inşa etmenin ötesine geçen bir değişimdi.

Radikal yeni yönelimler söz konusuydu. 1856'da metalürjide gerçekleşen çığır açıcı bir yenilik, kömürün ve kok kömürünün önceden yaratmış olduğundan birçok şekilde çok daha büyük değişiklikler getirdi. Henry Bessemer (başka ülkelerdeki mucitlerin yanı sıra), kimyasal safsızlıkları giderme, özellikle pik demirden karbonu giderme sorunu üzerinde çalışıyordu. Geleneksel metot, aşırı emek yoğun işlemler gerektiriyordu çünkü "demir tavlayıcı" denen çok vasıflı işçiler, karbonu gidermek için eriyik demir cevherini karıştırırdı. Defalarca yapılan deneylerden sonra Bessemer, yeniden tasarlanan bir fırının aynı sonuçları otomatik olarak verebildiğini buldu; sıkıştırılmış havanın üflenerek eriyik demirden geçmesi karbonu çıkarabiliyordu. Sadece işçilik maliyeti düşmekle kalmadı, Bessemer konverteri çok daha büyük yüksek fırınlar yapılmasını da mümkün kıldı, bu da bir diğer üretkenlik kazancıydı. Sonunda aynı süreçler, sanayinin, karbonun kontrollü olarak yeniden aşılmasıyla, evvelce imalatı aşırı pahalıya mal olan, demirden çok daha sert bir metali, çeliği imal etmesine imkân verdi. Zaten dönüştürülmüş bir endüstri, sanayi devrimi ilerlerken çoğu kez tekrarlanacak olan bir örüntüde, yeniden dönüştürüldü.

Britanya'daki sanayileşmenin ilk birkaç on yılından sonraki en çarpıcı uzantısı, nakliyede meydana geldi. Çıktı arttığı için nakliye olanakları üzerindeki baskı kaçınılmaz olarak arttı. Mallar pazara, hammaddeler de imalathanelere taşınmalıydı. Geliştirilmiş yollar ve özellikle birçok kanal inşaatının yararı oldu fakat (birlikte tasarlanmış deneylerin etkili sonuçlar verebildiğini, önceki endüstriyel tecrübelerinden bilen) mucitler daha özgün bir yenilik arayışına girdiler. Raylı taşıma girişimleri, kömür madenlerinde çoktan başlamıştı; madenlerden kömürü raylar üzerinde çekmek için ilk buhar makinesi 1804'te kullanılmıştı. Vagonların bazıları atlar tarafından raylar üzerinde çekiliyordu fakat George Stephen-

son'ın rehberliğinde lokomotifler de geliştirilmişti. 1821'de bir grup mucit ve girişimci, bir madencilik merkezi olan Darlington ile Stockton limanı arasında bir demiryolu hattı kiraladılar. İlk tam ölçekli lokomotifin tanıtımı 1825'te yapıldı fakat çok sık arızalanması, ileriki deneylerin iptaliyle sonuçlandı. Daha fazla ısı üretebilecek daha büyük kazanı olan geliştirilmiş bir modelin denemesi 1827'de yapıldı ve birkaç ay sonra kullanıma kondu. Elde edilen bu başarıyla daha iddialı bir demiryolu hattı, 1829'da, pamuk limanı Liverpool ile Manchester'daki büyük fabrika merkezi arasına açıldı. Lokomotif tasarımı için bir yarışma yapıldı ve modellerden biri, saatte 45 km hıza erişti; test tamamlanmadan önce çıkan bir arızadan ötürü sönük kalan bir başarı oldu. Daha güvenilir modeller, saatte 25 km hıza ulaşıyorlardı, bu da Britanya'da ve sonra da başka yerlerde, birçok demiryolunun inşa edilmesi için yeterli bir hızı.

Yaklaşık aynı zamanlarda buharlı gemiler de geliştirildi (ilk Atlantik aşırı buharlı gemi hattı 1838'de açıldı). Demiryollarıyla birlikte bu gemi hatları ve yeni bulunmuş telgraf ile sağlanan hızlı iletişim, malların, insanların ve bilginin nakledilmesini gerçekten kökten değiştirdi. Daha fazla yük, daha uzak mesafelere hiç olmadığı kadar hızla nakledilebiliyordu. Sanayileşmenin bu sonucu da ilave bir değişim yarattı. İşçi alımı, daha geniş alana ulaşabiliyordu. Kömür ve demir (kısa süre sonra da çelik) üretimi, sadece demiryolu yapımı ve işletmesinden doğan talebi karşılamak için genişlemek zorundaydı. Sanayi devrimi, kendini beslemeye başlıyor, önceki gelişmelerin sunduğu fırsatlarla ilgilenmek için yeni dallar filizleniyordu. Bu ivme, kaçınılmaz olarak, Britanya'nın başarısının mucizelerine dışarının ilgisini çekti. Yaşadığı dönüşümün Britanya'yı sadece ekonomik açıdan değil askeri açıdan da çok güçlü kıldığı değerlendirilmesini yapan ülkelerin sayısının gittikçe artması devrime dünya çapında ivme kazandıran bir başka dinamik oldu.

BÖLÜM 2

Yeni Sebepler

Sanayi Devrimi Neden Meydana Geldi ve Neden On Sekizinci Yüzyıl Britanya'sında Meydana Geldi?

Sanayi devrimini açıklamak tarihçiler için zor bir iştir. Son zamanlarda, özellikle daha küresel bir yaklaşım oluşturma girişimleri sayesinde yeni tür tartışmalar ortaya çıktı. Sanayi devrimine sebep olan etkenlerin değerlendirilmesi, sadece tarihsel yorum olarak değil, Britanya yol göstermiş olsa bile, sanayi devrimi yapmaya çalışan toplumları ne kadar karmaşık sorunların beklediğinin anlaşılmasına bir temel teşkil etmesi açısından da çok önemlidir. İlk sanayi devrimini oluşturmak için bir araya gelen çeşitli gelişmeler, illa tamamen aynı biçimde olmasa da, bir şekilde tekrarlanmalıydılar. Bu aynı ürkütücü çeşitlilik, birkaç bölgenin bugüne kadar tam ölçekte bir sanayi devrimini neden başlatamadıklarını açıklamaya yarar. Karmaşık sebepler, dünya meselelerinde bir etken olarak sürüp gitmektedir.

Tarihçilerin bu çeşitliliği oluşturan farklı etkenleri farklı ölçülerde vurgulaması şaşırtıcı değildir. Bazen, sanayileşmenin

birkaç etkileyici buluştan ve ekonomiyle ilgili yeni bir düşünceden, özellikle Adam Smith'in 1776'da yayınlanan, yenilik üretip refahı artırmanın bir yolu olarak, devlet denetiminden muaf güçlü bir ekonomik rekabetin önemini vurgulayan pazar odaklı teorilerinden çıkmış olduğu savunulur. Elbette icatların devrimle ilgisi vardı ama icatlar neden yapıldı? Neden Britanya'da, diğer ülkelerden (sanayileşmeye şekil veren birkaç on yıl içinde onu izleyen Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden) daha fazla icat yapıldı? Yeni ekonomi teorileri, sanayileşmeye elverişli birtakım politikalar oluşturmaya yarıyordu fakat sürece bunlar sebep olmadı; bu teoriler çok geç geldi ve çok az insanı etkiledi. Sanayi devriminin herhangi bir açıklaması, kelimenin tam anlamıyla binlerce kişinin (yavaş yavaş fabrika sistemine doğru ilerleyen girişimcilerin, fabrikaların elemanı olan işçilerin, sermayeyi karşılayan yatırımcıların, makine yapımı ürünleri şevkle kabul eden tüketicilerin) yeni yeni davranışlar sergilemesinin altında yatan nedenlere ışık tutmalıdır. Sanayileşmenin ilk evreleri kadar önemli bir değişimi oluşturmak için birkaç güçlü etken bir araya gelmek zorundaydı.

Sanayi devriminin meydana gelmesi için büyük miktarda yatırım fonu gerekliydi. Yeni makineler pahalıydı, sanayinin ilk dönemini simgeleyen çok küçük fabrikalarda kullanılan önceden icat edilmiş imalat donanımından bile çok daha pahalıydı. Tekstil lifleri dâhil hammaddelere ve özellikle sanayi devriminin kuvvet kaynakları olan kömür ve demire erişim de gerekliydi. Devletin ekonomik yenilenmeyi desteklemeye olan ilgisi etkenlerden biriydi, çeşitli türden özgün devlet politikaları da yararlı olmuştu. En önemlisi, daha uygun istihdam seçeneklerine sahip olmayan mevcut işgücüydü çünkü bazı işçiler özel yetenekleri için verilen yüksek ücret, yenilik heyecanı, geleneksel aile ve toplum denetiminden kurtulma nedeniyle endüstriyel yaşamın cazibesine kapılmış olsalar da

çoğu işçinin pek seçeneği yoktu. Bir de, sanayileşme, özellikle Britanya'daki ilk görünümünde, işletmelerin yeniliği gözü kesen, atılğan, risk alan girişimci bir ruh tarafından çalıştırılmasını gerektiriyordu. Bütün bu bileşenler, sanayi devriminin nedenleriyle bağlantılı olarak hesaba katılmalıdır. Bu tipte bir liste, nedenlerin değerlendirilmesinde yararlı olur ve bazı toplumların sanayileşmeye, diğerlerinden neden daha çabuk karşılık verebildiğini açıklığa kavuşturabilir fakat niçin meydana geldiğini açıklamaz. Örneğin, hammaddeleri ele alalım. Geniş bir kömür damarı, Britanya'dan Belçika ve kuzey Fransa yoluyla Almanya'da Ruhr Vadisi'ne uzanıyordu ve en yoğun erken dönem sanayileşme bu kömür damarı boyunca gelişmişti. Batı Avrupa'da demir cevheri yatakları da bulunuyordu, bazı durumlarda kömür yataklarına yakındı. Bu hammaddeler (özellikle, madenin ergitilmesi ve buhar motorunun çalıştırılması için gerekli enerji kaynağı olan kömür) olmasaydı erken dönem sanayileşmenin gerçekleşmesi imkânsız olurdu. Batı Avrupa'da hem bol miktarda yün vardı hem de çoktan oturmuş olan sömürge ticareti sayesinde daha en baştan (Britanya Kuzey Amerika'sının güney kolonilerinde ve Asya'nın bazı kısımlarında yetiştirilen) pamuğa erişilebiliyordu.

Bununla birlikte, her şey hesaba katıldığında, hammaddeler sanayileşmenin ön koşullarını oluştururlar, fiili nedenlerini değil; başka birkaç toplum da öz kaynaklar açısından batı Avrupa kadar iyi durumdaydı, ayrıca özellikle iyi öz kaynak temeli olmadığı halde sanayileşmenin gerçekleştiği birkaç vakayı da göreceğiz.

Önemli nedenler kadar akla yakın olan diğer etkenler de kendilerine has karmaşıklıklar içerir. Batı Avrupa'da bilimsel devrim, Britanya'da sanayileşmenin başlangıcından bir asır kadar önce gerçekleşti. Gazların davranışları üzerine yapılanlara benzer bazı çalışmaların sonucu olan birkaç buluş,

Watt'ın buhar motoru üzerindeki çalışması gibi, sanayileşmeyle doğrudan ilgiliydi. Oysa tarihçiler, yeni bilimsel faaliyetlerin, bütünüyle eski endüstriyel teknolojiyle bağlantılı olmadığını gayet açık bir şekilde göstermişlerdi; evlilik, ancak sanayileşmenin çoktan yola çıkmış olduğu on dokuzuncu yüzyıl ortalarına doğru gerçekleşecekti. Göreceğimiz gibi, modern bilimin daha genel etkileri yine de geçerli olabilir fakat belirgin bağlantılar yeterli değildir.

Benzer güçlükler, Avrupa'nın artan ticarileşmesi ile erken sanayileşmesi arasındaki bağlantıyı da etkiler. Birçok Avrupalı piyasaya yönelik üretim yapmayı öğrenmişti ve tüketicilerin mal satın almaya olan ilgisi on sekizinci yüzyıl başlarında artıyordu; bunlar kesinlikle doğrudur. Bilim gibi, bu faktörler de elverişli ortamı hazırlayan motiflerdir. Fakat doğrudan bağlantıları kanıtlamak zordur. Daha eski bir ticaret toplumu olan Çin'in de yaşam standardı ve pazar ekonomisindeki tecrübesi açısından, bu alanda Avrupa kadar iyi konumda olduğu ortaya çıkar. Ayrıca daha çok ticari faaliyetler kanalıyla büyümüş olan Avrupa bankaları endüstriyel faaliyetleri çok riskli gördükleri için, bu tür faaliyetlere yatırım yapmak isteyen girişimcilere nadiren kredi veriyor ve büyük tüccarların pek azı bu faaliyetlere katılıyordu. İlk sanayiciler, aralarında birkaç toprak sahibi ve tüccar olmasına rağmen daha ziyade zanaatçılar içinden çıkıyordu.

Hem Avrupa'nın dünya ticaretinde giderek artan bir rol oynaması hem de genel olarak ticarileşmenin kendisi, sanayileşmeye uygun zemin hazırlanmasında etkili oldu; fakat Avrupa'nın ticaretteki rolü, genel ticarileşmeye nazaran sanayileşmeyi daha doğrudan etkiledi. On beşinci yüzyıl sonlarından itibaren, en nihayetinde Fransa, Hollanda ve Britanya'nın başı çektiği batı Avrupa ülkeleri, uluslararası ticarete kontrollü giderek ele almışlardı. Avrupa gemileri ve ticaret şirketleri, karşılıklı alışverişin Avrupa ile doğrudan bir ilişkisi olmadığı

bazı durumlarda bile, uluslararası ticarete hükmediyorlardı. Uluslararası ekonomide giderek Avrupalıların diğer bölgelerden (Amerika Kıtaları, Hindistan ve başka yerlerdeki sömürgeleri dâhil) madenleri ve tarım ürünlerini elde edip, karşılığında kaliteli mobilya, kumaş ve silah gibi madeni eşyalar dâhil, mamul mallar sattıkları bir hiyerarşi doğmuştu. Avrupalılar, işleme maliyetini de kapsayacak şekilde fiyatlandırabildikleri için alışverişten genelde kâr edebiliyorlardı. Bu noktada, dünyanın her bölgesi batı Avrupa ile fiilen ticaret yapmıyordu ama doğu Avrupa'nın bazı bölgeleri (tahıl, kürk ve kereste yollayan bölgeler), Amerika kıtaları (değerli madenler, şeker ve tütün), Hindistan ve güneydoğu Asya (baharat, çay ve altın), Avrupa'nın servetine sürekli katkıda bulunuyordu. Avrupalıların Afrika ile Amerika kıtaları arasında yürüttüğü fiili köle ticareti de bir diğer kâr kaynağıydı.

Avrupa'nın sanayileşme öncesi dünya ticaretindeki rolü, sanayi devrimini çeşitli şekillerde hazırlamıştı. Ticaret şirketleri vasıtasıyla oluşan artan miktarda ticari deneyim ile gemi yapımı ve savaşla ilgili yeni teknoloji güç kazanmıştı. Devlet yönetimleri, ticareti teşvik etmenin önemine dikkat etmeye özendiriliyordu, gerçi bu dikkat bazen denetlemede kaba kuvvete yol açıyordu. Ticari liderlik, yeni ürünlere merak uyandırmaya yaradı. Pamuklu kumaşa özellikle Britanya'da duyulan artan ilgi, ilk olarak, Hindistan ile ticaretten kaynaklanmıştı. O zaman İngiliz Hükümeti, (1730'lardan itibaren) yurt içinde pamuklu kumaş imalatını teşvik etmeye ve ithalatını yasaklayarak yabancı imalata olan istenmeyen bağımlılığı engellemeye çabalamıştı; bu yasağın, Hindistan'ın ekonomik canlılığını azaltmak ve Hindistan'ı İngiliz mallarına açmak gibi bir ilave etkisi olmuştu. Britanya, aynı zamanda, Hindistan'daki arazilerini ve özellikle kuzey Amerika'daki güney kolonilerini, yeni tekstil sanayisine ham pamuk üretmek için kullanıyordu. Ticaret, birçok işletmenin ve arazi

sahibi grubun büyüyen serveti kanalıyla sermaye ihtiyacını karşılıyordu.

İmalat sektöründeki yenilikleri en doğrudan şekilde zorlayan etken, küresel rekabetteki deneyimdi. Örneğin, Avrupalı ticaret şirketleri, daha on altıncı yüzyılda Hindistan'dan baskılı pamuklu kumaş getirmeye başlamışlardı. Bu renkli malları sadece Avrupa'da değil, başka pazarlarda da satarak para kazanabiliyorlardı. Bununla birlikte bazı Avrupalı işadamları, bu malların kendi ülkelerinde, üstelik daha fazla kârla yapıp yapılamayacağını merak etmeye başlamışlardı. Caydırıcı unsur, Hintli zanaatkârların tecrübesi ve düşük maliyetiydi. Fakat baskıyı daha verimli bir şekilde yapacak makineler icat edilebilirse bu rekabetçi engelin üstesinden gelinebilirdi. İsviçre'den Britanya'ya kadar Avrupalılar, on yedinci yüzyıl sonlarından itibaren yeni teknolojileri denemeye başladılar ve on sekizinci yüzyıl ortalarında, pazara fabrika üretimi mallar arz etmeye hazırıldılar. İşte bu, bütün dünyada belirgin etkileri olacak sanayi devriminin büyük ölçüde Avrupa'nın dünya genelinde değişen konumundan kaynaklandığını gösteren somut bir olaydır.

Üç Yaklaşım: Minimal, Batılı ve Küresel

Sanayi devriminin açıklanmasında, bir dereceye kadar örtüşmelerine rağmen dikkate değer üç yaklaşım yarışır. En yenisi olan birinci yaklaşım, Britanya'nın bile dâhil olduğu Avrupa'nın, Çin ve Hindistan gibi önde gelen diğer imalat merkezlerinden farklı olmadığını öne sürmektedir; dolayısıyla, ağırlıklı olarak Avrupa'nın ayırt edici özelliğine dayalı bir nedensellik şeması yanlıştır. Yine bu görüş, tarihçilerin, ihracatları karşılığı ABD gümüşünden büyük kârlar elde eden Çin ile Hindistan'ın on altıncı ve on yedinci yüzyıl dünya ekonomisinden çok yarar sağladıklarını giderek kavramış olmaları

sonucuna dayanır. Tıpkı Avrupa gibi, Çin'in de ana hatlarıyla, geniş ölçüde imalatlarının ihracatıyla uğraşan ve çok uygun işgücüne sahip güçlü bir ticaret sektörü vardı. Peki, o zaman neden ilk olarak Avrupa sanayileşti? Sömürgeler, ucuz hammadde ve yeni sermaye sağlamasıyla, ayrıca sömürge pazarları için yapılan imalatların ihracatı ilaveten desteklemesiyle, bu soruya kısmen cevap verir. Ayrıca Çin madenlerinin aksine, İngiliz kömür madenlerinin sık sık su baskınlarına uğraması, suyu dışarı pompalamak için buhar motorunun icadını ve kullanılmasını teşvik etti. Zamanla bu motorun daha farklı alanlarda da kullanılabileceği ortaya çıktı. Bu özgün karşılaştırmalı hesaplamanın ötesinde, son çalışma, Avrupa kültüründeki değişimlerin önemini de yeniden vurgulamıştır. Bilimsel devrim, doğrudan uygulanamazsa da bilgi ve teknolojinin ilerlemesine, mucitlere ve iş insanlarına saygınlık getiren ve böylece sanayileşmenin kök salabildiği benzersiz bir ortamın oluşmasını sağlayan bir inancı teşvik etmiştir. Anlaşılan o ki, Çin, bir sürü olumlu bileşene rağmen bu kusursuz karışımı sunamamış ve sonra birtakım ilave engeller, Avrupa'nın endüstriyel örneğinden etkilenmesini kösteklemiştir.

İkinci açıklama daha aşınadır; on sekizinci yüzyıl Avrupa'sının özgün özelliklerine yer verir ve onu dünyanın başka bölgeleriyle tam olarak kıyaslamaya daha az başvurur. Örneğin, son çalışmalardan biri, Robert Allen'ın yaptığı bir araştırma, Britanya'nın sanayileşmesinin nedeninin ücretler yükselmekteyken aşırı derecede ucuz kömüre sahip olması olduğunu öne sürmektedir, teknolojik yenilik de doğrudan bu çok basit ekonomik hesaplama kaynaklanmıştır. Bunun üzerine, Britanya'nın endüstriyel başarısı on dokuzuncu yüzyıl başlarında bir kez açıklığa kavuşunca diğer Batılı ülkeler bu rekabetçi örneğe ayak uydurmak zorunda kalmışlardı. Bilim insanlarının çoğu, örneğin Batılı ülkelerin neden Britanya'nın gösterdiği yolu bu kadar çabuk izledikleri halde diğer

bölgelerin bunu yapmadıklarını açıklamanın yine de önemli olduğuna dikkat çekerek bu şaşırtıcı derecede sade yaklaşıma hâlâ ilaveler yapıyorlardı. Elbette, bilimsel devrimin sonucu olarak tüm Batıda gerçekleşen kültürel değişimi de katacaklardı. Avrupalı hükümetlerin askeri rekabetin bir parçası olarak ekonomik büyümeyi teşvik etmeye istekli olduklarına, dolayısıyla bir yandan ticari faaliyetleri desteklerken altyapıyı (başlangıçta yollar ve kanallar) ve bankacılık hizmetlerini geliştirmeye hazır olduklarına dikkat çekiyorlar. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda batı Avrupa’da kabaran yeni tüketim dalgası, ucuz ama modaya uygun giysi ve sofrata takımları gibi mallara yönelik yeni bir heves yaratmıştı. Aslında son moda kıyafetler o kadar önemli hale gelmişti ki, on sekizinci yüzyılda hırsızlık oranları hızla artmıştı, bu da renkli pamuklu kumaş gibi daha ucuz ama göz alıcı makine yapımı ürün pazarının büyümesinin kesin bir göstergesiydi. Bunun üzerine, Avrupa toplumunda politikadan popüler kültüre kadar gerçekleşen gelişmelerin birleşimi, Britanya’nın öncü yenilikleri için kendine has nedenlerinin olup, Batılı ulusların daha genel olarak çok daha etkileyici bir dizi değişiklik yapmaya hazırlandıkları bir zemin oluşturmuştu.

Üçüncü açıklama biçimi, Avrupa’nın kendisine değil, değişen küresel ilişkilere ve Avrupa’nın bu süreçte ticari ve askeri konumundan tam olarak faydalanmasına odaklanır; Avrupa’nın kendisine odaklanmak Batının ayırt edici niteliklerinin kolayca abartılmasına yol açabilmektedir. Avrupa, köle ticareti dâhil, dünya ticaretinden yeni buluşlar için risk almakta elzem olan sermaye birikimi seviyelerine ulaşmıştı. Avrupalılar, giderek artan iç ticaret ekonomisiyle tamamlanan dünya ticaretinden (yeni sanayicilerin çoğunun içinden çıktığı) gittikçe büyüyen bir orta sınıf ve genişleyen tüketici piyasalarını besleyecek, zevklere hitap eden eşya merakını geliştirmişlerdi. Avrupalılar, dünya ticaretinden pamuklu

kumaşın (Hindistan'dan) ve porselenin (Çin'den) albenisini öğrenmişler, bu da ülkelerinde bu malların fabrika imalatı çeşitlerini üretme gayretlerini teşvik etmişti. Avrupalılar, dünya ticaretinden işlenmiş malların dünyada satışından edilecek kârları ve karşılığında ucuz hammadde aramayı öğrenmişlerdi. Bu dengesizlik, Britanya'nın yeni oluşan kendi sanayiinin yararına Hindistan'ı pamuklu kumaş üretmekten caydırması gibi özel önlemlerle büyütülürse çok daha iyiydi. Bu modelde sanayi devrimi, Avrupa'nın dünya piyasasında zaten kazanmakta olduğu orantısız avantajlardan doğmuştu ve tabii ki, uluslararası dengesizlikleri on dokuzuncu yüzyılda daha da büyütecekti. Burada üzerinde durulan, sanayi devriminin küresel bağlamı ve Avrupa'nın bu bağlamda erişmiş olduğu özel konumudur ki, bu hem sanayileşmeyi hem de Batının (daimi olmamakla birlikte) uzun süreli liderliğini açıklar.

Üç yaklaşımın da analitik değeri vardır. Elbette belli bir dereceye kadar birleştirilebilirler. Fakat özellikle sanayi devrimini en başından beri küresel bir ekonomik sonuç olarak görmekle bir parça özel Batı kombinasyonu olarak bakmak arasında bir miktar seçim yapmak çok önemlidir. Başka bir deyişle, tartışma, tarihsel faktörlerin daha titiz bir değerlendirilmesini teşvik eder fakat nihayetinde sebebe dayalı bir önceliklendirme yapılmasını gerektirir.

Neden On Sekizinci Yüzyılda Başladı?

Sanayi devrimini teşvik eden tüm faktörler, on sekizinci yüzyılda hızlandı. Yeni bilimin sonuçları daha geniş bir kültürü etkilemeye başladı; entelektüel bir hareket olarak Aydınlanma, teknik ilerlemeye ilgi doğurdu ve en yararlı ekonomik politikalar üzerinde daha fazla tartışma yapılmasını sağladı; tüketici beklentilerinin artması yeni pazarların oluşmasını teşvik etti; Avrupa'nın dünya ticaretindeki yeri, özellikle Hin-

distan'daki yeni hamlelerle durmadan gelişti. Yerli imalatın hızla büyümesi, bir kısım işçiye yeni cep harçlığı ve şehirle giderek artan temaslar sağladı, bu da yeni tür alımlara öneyak olup, endüstriyel işgücünü hazırladı. Büyüyen küresel ticaret, yerli sermayenin gelişmesine yardımcı oldu ve mamul mallar için daha büyük pazarlar olduğuna ilişkin yeni kanıtlar ortaya koydu.

Bu gelişmeleri tamamlayan ve muhtemelen son bir atak sağlayan, on yedinci yüzyılda birkaç on yıl boyunca süren demografik durgunluktan sonra gelen gerçek bir nüfus patlamasının etkileriydi. Gıda hayati önem taşıyordu. Ortaçağın sonlarıyla 1690'lar arasında Avrupa tarımında önemli değişiklikler olmaması, ticari ilerlemesi dikkate alındığında şaşırtıcıydı. 1690'larda bu anormallik, yeni ekonomik değişimin nüfus artışı vasıtasıyla tarımsal temelde olması sonucunu vermeye başlamıştı. İncil'de bu ürünlerden söz edilmemiş olması yüzünden uzun süre tereddüt ettikten sonra batı Avrupalılar, elbette en başta patates olmak üzere kalorisi yüksek Yeni Dünya mahsullerini yetiştirmeye başladılar. Bu noktada da, dünyada olup bitenler, sanayileşmeyi besledi. Bundan başka, Hollandalıların öncülüğüyle yeni drenaj ve gübreleme yöntemleri, elverişli araziye genişletti ve verimliliği artırdı. Daha fazla gıda daha fazla insan getirdi.

Yeni gıda tedariki ve diğer gelişmelerden kaynaklanan hızlı nüfus artışında büyük felaketlerdeki gibi geçici durulumalar oldu. 1715-1792 arasındaki en yıkıcı türden savaşlarda da duraklama oldu. Artan nüfus, çalışanları yeni türden (hatta nahoş) işler aramaya zorladı, ucuz mamul mallar için büyüyen pazarlar sağladı ve hatta bazı zengin aileleri bile ekonomik yenilenme arayışına girmeye teşvik etti. Doğru Fransa'dan bir aile, Schlumberger ailesi, bu durumun tipik bir örneğiydi. 1760'larda ailenin reisi, kumaş üreten bir zanaat atölyesi işletiyordu fakat belirli bir iş dinamizmi sergilemi-

yordu. Hepsi de yetişkinliğe kadar tek aile ortamında yaşayan on iki çocuğu vardı, bu biraz alışılmadık olmakla birlikte nüfus artışının örneğiydi. Schlumberger, ailesine alışılmış saygın orta sınıf yaşam tarzını sağlamak için tekstil işletmesini genişletmek zorundaydı, imalat için yerli işçiler tutup, sonra da çekine çekine, buhar gücüyle çalışan birkaç makine aldı. Çocukları, babalarını örnek alıp, tekstil ve makine imal eden büyük fabrikalar kurmak ve ilk yerel demiryolu hattını finanse etmek suretiyle on dokuzuncu yüzyıl başlarında dinamik sanayiciler oldular. Nüfustaki büyük değişim, çeşitli şekillerde ve batı Avrupa'daki ilk sanayileşme sürecinin çeşitli düzeylerinde ekonomik dinamizme önayak oldu.

Özel bir Vaka Olarak Britanya

Son olarak, Britanya (batı Avrupa'da ilgili değişikliklerin şekillenmekte olduğu birkaç bölgeden biriydi) neden öncü oldu? Geniş ölçekli batı Avrupa bağlamı içerisinde Britanya'nın birkaç özel niteliği vardı. On sekizinci yüzyılda nüfus çok hızlı arttı, bu da tarımla uğraşmayan hazır işgücü yarattı. İngiliz büyük toprak sahipleri, Hükümet sayesinde "Çitleme Hareketleri" uygulamasıyla küçük çiftçilerin ellerindeki toprakları başarıyla ele geçirdi. Bu uygulama, çiftçilerin topraklarını, çoğunlukla çalı çitler dikerek çevirmelerini gerektiriyordu, oysa bunun maliyeti birçok küçük çiftçiye aşıyordu ve arazilerini büyük toprak sahiplerine satmak zorunda kalıyorlardı. Böylece İngiliz tarımına büyük çiftlikler hâkim oldu. Bu büyük çiftlikler birçok işçi çalıştırdıkları halde, artmakta olan bir nüfusu, tarım sektörünün köylülerce işlenen küçük arazilerin hâkim olduğu kesimi kadar rahatlıkla soğuramıyorlardı, bu da yeni seçeneklere istekli bir işgücü yaratıyordu. Etrafı çevrili araziler ise, büyüyen şehirlerdeki gıda piyasasına yönelik tarımsal üretimi artırdı.

İngiliz zanaatkârlar da farklıydı. Batı Avrupa'da şehirli zanaatkârların çoğu, üyelerinin çalışma koşullarını yeni teknolojiyi kısıtlayarak ve işverenlerin çok fazla işçiyi işe alıp ücretleri düşürmelerini veya usulsüz eşitsizlik yaratmalarını önleyerek korumaya çalışan loncalara üyeydi. Loncalar, görece istikrarlı bir ekonomi için idealdi fakat hem işgücünün hızlı dolaşımını hem de teknolojik değişimi kesinlikle kısıtlıyorlardı. Bir zamanlar Britanya'nın övündüğü bir lonca sistemi vardı fakat on sekizinci yüzyılda neredeyse yok olmuştu. Bu durum iki sonuç doğurdu: İşverenler, var olan üretim dallarına yeni işçiler almakta daha önce eşi benzeri görülmedik bir özgürlüğe kavuştular ve bu mevcut üretim dallarını yeni yöntemlerle geliştirme serbestisi kazandılar; bu da, muhtemelen Britanya'nın icatlardaki öncülüğünün en önemli sebebi oldu.

Britanya'nın geniş çaplı uluslararası ticareti, sermaye ve pazar bulunmasını ve pamuk gibi önemli malzemelerin tedarik edilmesini sağladı. İngiliz aristokrasisi ticarete kıta Avrupa'sındaki emsallerinden daha yatkındı; bazı İngiliz toprak sahipleri, doğrudan yeni madenler ve imalathaneler açmaya girişmişlerdi, ticari gelişmeye gösterilen hoşgörü fazlaydı. Hükümet, ekonomik değişimi destekliyordu. Hindistan'dan pamuklu kumaş ithaline konan engeller gibi, on sekizinci yüzyıldaki gümrük tarifesi düzenlemeleri, yeni sanayileri teşvik etmişti. Yeni makineler ile tasarımların ihracıyla ilgili caydırıcı diğer yasalar, Britanya'nın kazanımlarının başka yerlerde hızla taklit edilmesine sekte vurmuştu. Yasalar, yeni şirketlerin kurulmasını nispeten kolaylaştırmış ve işçilerin birleşmesini ki, bunlara sendika diyebiliriz, resmen yasaklamıştı, bu yasakla da böylece protesto men edilmiş oluyordu. On sekizinci yüzyılda birkaç yerel yönetim daha iyi yollar yapmaya başlamış ve yüzyılın sonunda da bir kanal inşası dalgası oluşmuştu. Yeni alt yapı, hem hammaddelerin hem de mamul malların taşınmasını kolaylaştırmıştı. Britanya hü-

kümeti, aynı zamanda imalatı geniş ölçüde denetim altına almaya da kalkışmamıştı. Avrupa'daki diğer hükümetler, çoğunlukla ekonomik büyüme için hevesli olmalarına rağmen, imalatı, ürün kalitesi, teknikleri ve birtakım çalışma koşulları hakkındaki mevzuatla denetim altına alma eğilimine girmişlerdi. Britanya'da devlet, daha az müdahaleciydi. Başka sanayileşme vakalarında göreceğimiz gibi, bu her zaman bir avantaj değildi ama ilk sanayi devrimi için uygun çerçeveyi oturtmakta çok işe yaramış olabilirdi.

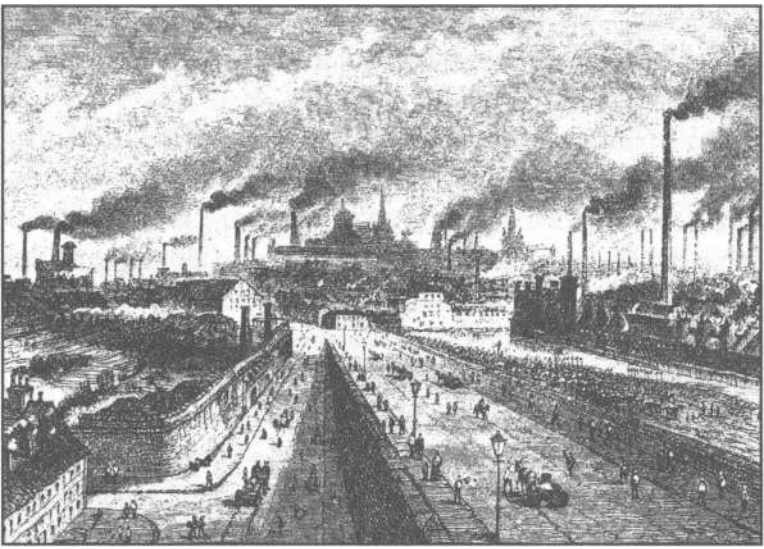
İşin püf noktası düşük enerji maliyetleri olduğunda, doğal öz kaynaklar açısından Britanya'ya sadece şans yardım etmişti. Kömür ve demirde çoğunlukla birbirlerine epey yakın konumda mükemmel stokları vardı. Ada ülkesinin kıyı suyuollarının yanı sıra seyrüsefere elverişli nehirleri de vardı, bunlar ilk sanayileşme için elzem olup, karadan taşınması son derece ağır ve maliyetli olan bu iki malzemenin nakliyesini daha kolaylaştırıyordu. On sekizinci yüzyıl başlarında Britanya'nın kereste tedariki tükenmeye başlıyordu, o yüzden alternatif yakıtlar, özellikle de kömür aramak zorundaydı. Böylece kömür gereksinimi, ilk buhar motorunun madenleri basan suyun dışarı pompalanmasından başlayıp demiri ergitmek için kullanılmasına kadar endüstriyel gelişmeyi teşvik etmişti.

Belli ki, Britanya sonunda iş hayatında risk almaya eğilimli bireylerin ortaya çıkması için uygun ortamı sağlamıştı. İyi pazar fırsatları ve kapsamlı bir sanayileşme öncesi imalat sistemi, bu çerçevenin bir kısmını oluşturmuştu. Bilimsel ve maddi ilerlemeye dair yeni fikirler, Britanya'da diğer çoğu Avrupa ülkesinden çok daha hızlı yayılmıştı. Nispeten küçük bir hükümet demek, bürokratik ortamda iş arayarak başarı elde etme şansının kısıtlı olması demektir. Britanya, ayrıca, Quakerlar gibi birkaç Protestan dinsel azınlığa göz yummuştu ama bu hoşgörü sınırlıydı: Yerleşik Anglikan Kilisesinin

üyesi olmayan Protestanlar üniversiteye gidemiyorlar veya devlet dairesinde işe giremiyorlardı. Bu ikirciklilik, azınlıkların üyelerinden Tanrının inayetini kanıtlamaya istekli olanlarını, iş dünyasında fırsatlar aramaya teşvik etmişti. İlk imalatçıların çoğu kesinlikle Protestan azınlıklardan çıkmıştı, onları harekete geçiren inanç, disiplinli çalışmanın, tutumlu olmanın ve ekonomik dürtünün Tanrının nazarında iyi bir şey olduğuydu. Bu kişiler (girişimci inisiyatifiyle) olanakların uzandığı yere kadar ilerlemeye istekli kişilerdi.

Sözün kısası, Britanya, genel olarak batı Avrupa'da gelişmekte olan değişimlerin birçoğunu bir araya getirmiş ve doğanın sunmuş olduğu şanslardan tutun da tarım işçilerine uygulanan yeni katı çalıştırma şekillerine kadar uzanan bir dizi özel faktörü de eklemişti. Avrupa'nın her tarafında daha genel olarak gerçekleşen değişimler, büyük olasılıkla on dokuzuncu yüzyıl başlarında başka yerde bir sanayi devrimi doğurmuştur; İngiliz kombinasyonunun benzersizliği abartılmamalıdır. Bununla birlikte, Britanya'nın birinci olduğu ve liderliğinin açıklanabildiği de bir gerçektir.

En azından elli yıl boyunca, sanayi devrimi üzerinde ülkenin etkin tekeline nadiren meydan okunmuştu. İngiliz sanayii, Fransız Devrimi ve Napolyon dönemindeki savaşlarda, Fransa'nın çok daha büyük nüfusuna karşı ülkenin direnmesine olanak sağlamıştı. 1830'larda Britanya'nın endüstriyel öncülüğü o kadar barizdi ve buna bağlı olarak ucuz, makine yapımı mamul mal ihracatı yeteneği ve ihtiyacı o kadar fazlaydı ki, hükümet, temel tarife politikasını değiştirmişti. Britanya, serbest ticarete öncü olmuş, fiyatları (ve ücretleri) düşük tutmaya yarayan gıda ve hammadde ithalatına izin vermiş, bu esnada ticari mübadele dengesini sağlamak ve hatta düzenli bir ulusal kâr göstermek için mamul mal ihracatına bel bağlamıştı.

RESİM 2.1 1800’lerde, İngiltere’nin sanayileri büyüdü ve ilerledi, bu da kuzey İngiltere’de bulunan Sheffield gibi kasabaların nüfus ve önem açısından büyümesine sebep oldu. Sheffield’deki fabrikalar yüksek kaliteli çelik, gümüş kaplı nesneler ve başka madeni eşyalar ürettiyordu. (Mansell Collection Limited izniyle. İzinsiz yeniden basılmıştır.)

Britanya, hakikaten de dünya pazarlarına mamul mal akıttıyordu. Makine yapımı tekstil, sadece Latin Amerika’daki geleneksel üretimi kesintiye uğratmakla kalmamış, Almanya’dakine de aynı etkiyi yapmıştı. İngiliz demir ürünleri, Fransa’daki odun kömürüyle ergitilmiş geleneksel metal ürünlerinin çok düşük fiyatla satılmasına sebep olmuştu. Burada açıkça sert bir mücadele vardı. Ama bir fırsat da vardı. Britanya’nın sanayileşmedeki başarısı, batı Avrupa’da gerçekleşmekte olan değişimlere başka bir bileşen de eklemişti. Kıta Avrupası’ndaki işletmeler ve hükümetler, İngiliz makine tasarımlarını ve fabrika organizasyonunu kopya etme im-

kânını fark etmişlerdi, Britanya'nın endüstriyel akıntısının içinde kaybolmamak için kalkıp bir şeyler yapmak zorunda olduklarını idrak etmişlerdi.

Britanya'nın endüstriyel öncülüğü almasından sonra tüm nedensellik meselesi farklı bir şekil aldı. İngiliz modeli ve İngilizlerin başarısı (Napolyon'un kuvvetlerine karşı askeri başarısı dâhil), mesajı almaya hazır olan ve alabilen toplumlar için kendi çabalarıyla, nedenleri haline geldi. Bununla birlikte, sanayi devrimi sürecinin anlaşılmasıyla ilgili güçlüklerin tamamı böylelikle aşılmış olmaz, çünkü bazı toplumlar çabucak Britanya'yı taklit etmiştir ve bu da onların koşullarının, Britanya'nın sanayileşmesini teşvik eden koşullarla çok benzer olduğunu ya da alternatif dürtüler bulabildiklerini düşündürten bir gerçektir. Diğer toplumlar Britanya'yı o kadar kolay izleyememiştir çünkü farklı ekonomik, politik ve kültürel faktörlerin etkisi altındadırlar. Aslında, sonraki sanayi devrimleri sadece Batıdaki olayın uzantıları olmuştur; diğer bazı toplumlar ancak sonradan, günümüze kadar dünya çapında istikrarsız bir şekilde devam eden (yine de etkileyici sonuçları olan) bir süreçte Batıdaki devrimi taklit etmiştir.

Tarihçilerin, sanayileşmenin nedenlerini hâlâ tartışmakta olmaları şaşırtıcı gelebilir. Sonuçta konu onlarca yıldır tartışılmaktadır. Tarihçilerin çoğunlukla çekişmeden hoşlandıkları, eski varsayımlara karşı yeni iddialar ortaya attıkları doğrudur. Hangi tarihsel açıklamanın daha doğru olduğunu tam olarak belirlemenin daima zor olduğu ve sanayi devrimi gibi çok büyük bir değişimin özellikle karmaşık bir olgu olduğu da doğrudur. Tarihsel yöntemlerdeki gelişmeler (örneğin, Britanya'nın yakıt ve işçilik maliyetleri gibi sayısal değerlendirmelerindeki yenilikler) nedeniyle tartışma devam etmektedir. Tartışmalar, kültürel değişimler gibi belli faktörlerin belirlenmesinin, doğası gereği, zor olması nedeniyle de sürmektedir. Tartışma devam etmektedir çünkü sanayileşmenin kendi ge-

lişmesi de, küresel faktörlerin veya karşılaştırmalı analizlerin yeni değerlendirmelerine yol açmaktadır. Tartışmanın sonuçları, asla çok kesin olmasa bile, bazı eski varsayımların altüst olmasına imkân vermiştir. Bu önemli ve hâlâ oldukça yeni olan gelişmenin neyle ilgili olduğunun anlaşılmasına katkıda bulunurlar. Diğer toplumların endüstriyel geçit törenine katılmak için ne yapmak (ne gibi nedenler üretmek) zorunda olduklarını anlamamıza yardım ederler.

BÖLÜM 3

Batı Toplumunda Sanayi Devrimi

“Ben, burada, Avrupa’nın ve Evrenin en ileri sanayi merkezinde bulunuyorum.” Böyle yazmıştı, genç Fransız tekstil sanayii girişimcisi Motte-Bossut, 1842’de İngiltere’ye yaptığı ziyareti esnasında. Abartmıyordu. Birkaç yıl sonra, 1851’de İngiltere Kristal Saray’daki Büyük Fuar’da endüstriyel kudretini kutlarken mekanik üretimde dünyada ona rakip olabilecek hiçbir güç yoktu. Birkaç Avrupa ülkesi, tekstil tasarımında üstündü, Amerika Birleşik Devletleri makine dikişi gibi daha önemsiz birkaç kategoride başı çekiyordu. Oysa İngilizler, tekstil, metalürji, madencilik ve başa çıkılmaz görünen makine yapımında önde gidiyordu.

Britanya’nın endüstriyel üstünlüğü, kaçınılmaz olarak, sanayileşmenin bir sonraki evresini etkilemişti. 1820 ile 1870 arasında başlayan tüm sanayi devrimlerinin nedenler listesi, hem Britanya örneğini hem de İngiliz işletmelerinin uluslararası faaliyetlerini içermiş olmalıydı. Britanya’yı ilk taklit eden ülkeler öyle yapmışlardı, bunun nedeni sadece Britanya’nın büyük atılımını doğuran özelliklerin aynılarına sahip olmaları değil, bu sanayi adasına coğrafi olarak da yakın (ya da Amerika Birleşik Devletleri vakasında olduğu gibi, tarihsel

ve kültürel olarak yakın) olmalarıydı. Fransız tekstil fabrikaları, Manş Denizi'ne bitişik olan kuzeyde ve önde gelen sanayicilerin Protestan olmaları yüzünden İngiltere ile temasların sürdürüldüğü Alsace'ta yoğunlaşmıştı.

Britanya'nın endüstriyel yükselişi, batı Avrupa'daki ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işletmeleri teşvik etti. Kazanılacak kârlar ve İngiliz ihracatının, imalatın tüm tabanını istila etmemesi için savunulacak sanayiler vardı. Yabancı devletler de ilgi göstermek zorunda kaldılar. Napolyon Savaşları sırasında İngilizlerin ekonomik kudreti, sanayileşmenin siyasetle alakasını göstermişti. Metalürji ve makine yapımındaki kazanımların, silahlanmayla doğrudan bağlantısı vardı. Demiryolunun bariz potansiyeli, devlet yetkililerini, daha iyi siyasi ve askeri temaslarla ilgilenmeye teşvik etti, yoksa aslında, toplumu ekonomik değişimin çalkantılarından muaf tutmayı tercih ederlerdi. Kısacası, Britanya'nın başarısı, Britanya'yı teşvik etmiş olan aynı ticari, bilimsel ve toplumsal özelliklerin birçoğuna sahip olan toplumlarda sonraki sanayileşme dizisinin etkin bir nedeniydi. Yabancılar, öğrenmek için Britanya'ya akın etmeye, İngiliz girişimciler ile işçiler ise yurtdışında işletmeler açmaya başladılar.

Britanya'nın mekanikteki ilerlemesini Batı dünyasının büyük kısmında taklit etme çabalarının üç aşaması vardı. 1789'dan önce Avrupa hükümetleri, İngiliz teknolojisini öğrenmeleri için İngiltere'ye birkaç gözlemci göndermişlerdi. Fransızlar 1764'te İngiliz metalürjisini incelemesi için bir bilim insanı göndermişler, o da döndüğünde Fransa'nın büyük demir imalatçılarından biri olan Wendel Şirketi'ni geliştirmek için yeni metotları kullanmıştı. Fransız hükümeti, top dökümhanesi kurması için bir İngiliz metalürji uzmanına para da ödemişti. Çeşitli Alman ve İsviçre devletleri, öğrenciler de göndermişler, bu öğrencilerin bazıları dönüşte yeni tekstil teçhizatı getirmişlerdi. Fakat bu tür teknoloji transferleri sey-

rekti, bunun nedeni biraz da İngiliz hukukunun yeni teknoloji ihracını ve vasıflı işçilerin dışarıya göç etmesini yasaklamış olmasıydı.

Derken 1789'da Fransız Devrimi patlak verdi, onun kargaşası ve ardından gelen Avrupa Savaşı, önemli gelişmelere yirmi yıldan uzun süre boyunca sekte vurdu. Gerçi devrim, batı Avrupa'da sanayileşmenin önünü açmaya yarayan yeni yasalar getirmişti (elbette yeni yasaları hazırlayanların niyeti bu değildi). Fransa'da ve Belçika ile batı Almanya gibi komşu bölgelerde birliklerin lağvedilmesi, işgücünün ve teknik yeniliklerin taşınmasındaki kısıtlamaları kaldırmıştı. Batı Avrupa, böylece, Britanya'ya daha çok benzemişti. Fransa gibi ülkelerde iç ticaret engelleri kaldırıldı ve ticaret kanunu resmîyet kazandı. Diğer yasalar işçilerin birleşmesini engelledi, bunlar da İngiliz örneğine özenerek işçilerin değişiklikleri protesto etmesini yasakladılar. Fransız Devrimini başlatanların, sanayileşmeye ön ayak olma niyetleri olmamasına (ve ardından gelen kargaşanın bunu fiilen geciktirmiş olmasına) rağmen, Napolyon savaşlarında Britanya'nın sergilemiş olduğu endüstriyel başarının yanı sıra yeni yasalar ve orta sınıfların gücünün genel olarak artmış olması, batı Avrupa'nın ekonomik dönüşümünün neden-sonuç ilişkisini tamamladı.

1815'te savaş sona erdiğinde Avrupalılar, teknoloji transferini yasaklayan İngiliz yasalarının açığını yakalamak amacıyla yöntemlerini incelemeyi yoğunlaştırdılar. 1819'da Prusya hükümeti, İngilizlerin makine yapımını incelemesi için bir çilingir gönderdi, adam döndüğünde Berlin'de büyük bir tesis kurdu. Fransa ve Hollanda hükümetleri, İngiliz girişimcilere, modern metalürji fabrikaları kurmaları için düpedüz rüşvet verdiler; sonuçta Fransız çelik sanayi, James Jackson'ın rehberliğinde şekillendi ve 1861'de Fransa'daki ilk Bessemer fırınına kuran, Jackson'ın torunlarından biri oldu. Belçikalı işadamları, İngiliz makinelerini kayıklarla gizlice ülke dışına

çıkardılar ve birkaç vakada gerçekten de vasıflı İngiliz işçilerini kaçırdılar. Amerikalı Francis Cabot Lowell, 1810-1812 arasında Britanya'yı ziyaret etti, iki yıl sonra da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ilk mekanik dokuma tezgâhlarını kurdu ve mekanik iplik eğirme ile dokumayı birleştiren ilk büyük tekstil fabrikasını açtı. Fransız ve İsviçreli metalürji uzmanları Britanya'yı sık sık ziyaret ettiler. Alman Alfred Krupp, inceleme gezisini 1838'de yaptı, bu sırada Almanlar ile diğerleri, İngiliz demiryollarını ve maden mühendisliğini de inceliyorlardı. Belçika hükümeti, demiryollarını kurması için doğrudan George Stephenson'ı tuttu ve tüm Avrupa devletleri ile Amerika Birleşik Devletleri, İngiliz lokomotiflerini ithal ettiler.

Avrupalı ve Amerikalı işletmeler de İngiliz işçileri işe aldılar. 1830'da, Fransa'da çoğunlukla tekstil ve metalürji tesislerinde vasıflı işçi olarak çalışan en az 150.000 İngiliz işçi vardı. İşverenler, önemli İngiliz işçilerinin ülkeye göç etmesini teşvik etmek için yüksek primler ve bazen yerel rayicin iki katına varan ücretler öneriyorlardı. Sonuçlar her zaman memnun edici değildi çünkü gelen İngiliz işçilerin bir kısmı yeteri kadar kalifiye değildi. İsviçreli bir mühendis, şikâyetini şöyle ifade etmişti:

"Bir sürü paraya mal olmakla kalmıyorlar, çoğunlukla sarhoş geziyorlar. Hem verimli hem de iyi huylu olan İngiliz işçiler, ülkelerinde de çok iyi kazanabiliyorlar. ... İngiliz işçiler, yabancı işverenlerinin iyimser beklentilerini nadiren karşılıyorlar çünkü alışık olmadıkları malzemeler kullanıyorlar ve ülkelerindekinden farklı insanlarla çalışıyorlar."

Çoğu Avrupalı sanayicinin yerli işgücünü mümkün olduğunca çabuk eğittiklerini söylemeye gerek yok. Bununla birlikte İngiliz unsurlar, sürecin esasıydı. Örneğin, Fransız metalürji uzmanları, Fransız işçilere bazı gerekli becerileri öğ-

retmenin en azından on sene sürdüğünü görmüşlerdi çünkü çoğunun kır kökenli olması gerekli motivasyonu kazanmalarını zorlaştırıyordu. Sanayiye alışkın olan İngiliz işçiler, daha çok para kazanma karşılığında yeniliklere kucak açma fikrine de alışmışlardı, bu da başka yerlerde çabucak oluşan bir bakış açısı değildi.

İngiliz sanayicilerin doğrudan göçü de önemliydi. Arkwright tekstil tesislerinden birinde çırak olan Samuel Slater, 1789'da Rhode Islandlı bir tüccarın sponsorluğunda Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınmıştı; kısa süre sonra ülkedeki ilk tekstil fabrikasını kurdu. İsviçre'nin ilk pamuk fabrikası, iki Britanyalı tarafından kurulmuştu; bir diğer İngiliz, göç edip, mekanik dokumacılığı öğreten birkaç vasıflı İngiliz işçiyle birlikte 1830'dan sonra Hollanda'nın pamuklu dokuma üretimini kökünden değiştirdi.

Hiçbir İngiliz aile, Avrupa'nın sanayileşmesi için Cockerill ailesinin Belçika'da yaptığından fazlasını yapmamıştı. William Cockerill, 1790'larda Fransa'ya modern tekstil makineleri getirmişti. 1810'da Napolyon, ona vatandaşlık verdi, bu statü, onun faaliyetlerine devam etmesine olanak veriyordu. Belçika'nın Liège kentindeki bir Cockerill makine üretim tesisi, 1812'de 2.000 işçi çalıştırıyordu. 1830'da Cockerill işletmeleri, dünyadaki en büyük entegre metalürji ve makine fabrikasını içeriyordu, sahibi, "Tüm yeni icatlar, İngiltere'den çıktıktan on gün sonra Liège'de elimde," diye övünüyordu. Madencilik, gemi inşası ve demiryolu geliştirme, Almanya'ya da yayılan Cockerill imparatorluğunu körüklemişti. Belçikalı bir gözlemci, Cockerill'lerin "imalatları her yere yaymayı ve tüm dünyayı makinelerle doldurmayı görev addettiklerini" belirtmişti. Kâr olanakları ve misyonerlik hevesi, kuvvetli bir bileşim oluşturmuştu.

Daha yaygın sanayileşmenin özendirilmesinde İngilizlerin rolü, 1840'lara kadar özellikle önemliydi. O tarihten sonra

münferit rol oynayan İngilizler vardı ama bu noktada sanayi devrimi Belçika'da, Fransa'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Almanya'da sağlama bağlanmıştı ve derin yerli kökleri gelişmekteydi. İngiliz sanayi maceracıları, daha uzaktaki gurbet ellerde, örneğin, sanayi devrimlerinin henüz tam olarak ortaya çıkmadığı Rusya ve Avusturya'da çalışmaya başladılar.

İngilizlerin 1840'lardan önceki rolü bile abartılmamalı çünkü bunun, batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yeni iş kazançları ve hükümet politikalarındaki değişikliklerle birleştiği aşikârdı. Ayrıca, taklit asla kusursuz değildi. İzleyen her bir sanayi devriminin, hem sanayileşmenin doğası hem taklitten ötürü İngiliz süreciyle birçok ortak özelliğe sahip olmakla birlikte yerel kısıtlamalardan ve fırsatlardan da etkilenen kendine özgü belirli bir niteliği vardı. Sırf zamanlamadaki fark da bir faktördü. İngilizlerin endüstriyel öncülüğü, sonraki bazı sanayi devrimlerini farklı konulara önem vermek zorunda bırakmıştı. Örneğin, Almanya'nın sanayileşmesinde tekstil, o kadar önemli bir rol oynamıyordu, bunun nedeni kısmen Britanya'dan ithalatın Alman sürecinin hız kazanmasından önce önemli yollar açmış olmasıydı. Almanya'nın sanayi devriminin, daha ilk baştan ağır sanayiye önem vermesinin bir nedeni de buydu. Ayrıca, Britanya'yı taklit etmek, birçok batı Avrupalının ve Amerikalının deneyler için daha az zaman ayırmaya ihtiyaç duymaları demekti; ilk baştan daha ileri teknoloji ve daha verimli makinelerle başlayabilirlerdi. Bunun sonuçlarından biri de, sanayi devrimlerinin bir sonraki raundunun, işçi sınıfına Britanya'nın sanayileşmesinin ilk dönemlerinde olduğu kadar yeni sefalet getirmemesiydi. Fransız ve Alman sanayi işçileri, iyi maaşlar almıyorlardı, ücretler, bu ülkelerde her halükârda geleneksel olarak daha düşüktü fakat Britanya'nın sanayi varoşlarındaki aşırı mahrumiyetten ve köle çocuk gruplarına bel bağlanmasından büyük çapta kaçınılmıştı.

Belçika'nın kömürden yana zengin hızlı dönüşümüne ek olarak, batı toplumunda onu izleyen üç sanayi devrimi, özellikle önemliydi. Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri, endüstriyel geçit törenine 1820-1840 arasında katıldılar, her biri de süreç içerisinde kendilerine özgü özellikler sergilediler. Sanayi devrimleri, esasen birleşik halde, 1870'lerde, Britanya'nın üstünlüğünü azaltırken sanayi devriminin dünya çapındaki etkisini artırarak Batı dünyasının sanayileşmesini tamamladı. O zamana kadar bu üç ülke, özellikle de Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri, endüstriyel ekonominin teknolojik ve özellikle organizasyonel değişiklik sürecini Britanya'nın ilk evrelerindeki çok ötesine genişleten ilave dönüşümlere önyak oluyorlardı.

Fransa: Eklektik bir Süreç

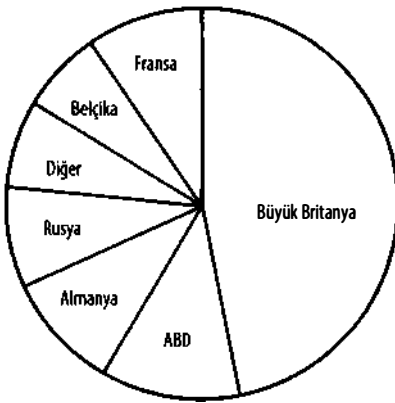
On sekizinci yüzyılda batı Avrupa'nın en zengin ve en kalabalık ülkesi olan Fransa, Britanya'nın başarısını taklit etme girişiminde birkaç güçlkle karşılaşmıştı. 1870'lere kadar tekrarlanan devrimler, iş ortamı için yararlı olmamış ve hatta muhtemelen çeşitli Fransız hükümetlerini, geleneksel ekonomik grupları diğer yerlerdeki emsallerine göre daha çok korumaya teşvik etmişti. Fransızlar kesinlikle, yabancı mallar (özellikle İngiliz malları) için uyguladıkları tarifelerde son derece korumacıydı, böylelikle aksi takdirde yok olacak olan verimsiz, eski moda tekstil ve metalürji firmaları kayırlmıştı. Ama İngilizlerin başarısına özenen ülkelerin çoğu, kendi imalatlarını korumak için uzun bir korumacı evre geçirmişlerdi, bu yüzden Fransızların taktiği muhtemelen sonucun belirlenmesinde rol oynamamıştı. Çok daha önemlisi, doğal öz kaynaklardaki yetersizlikti. Fransızlarda, Britanya'nın, Almanya'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin geniş çaplı kömür rezervleri yoktu. Aslında 1848'de, başka ülkelere nispeten re-

zervlerinin çok daha büyük bir yüzdesini kullanmaktaydılar fakat yine de yetişemiyorlardı. Yetiştirmek için kömür ithal etmeleri gerekiyordu ki, bu gereksinim özellikle metalürjide yüksek maliyetler getiriyordu. Fransa'nın ağır sanayide rekabet kabiliyeti, 1871'de demir açısından zengin Lorraine bölgesini savaş zararı olarak Almanya'ya bıraktıktan sonra daha da zayıflamıştı. Son olarak, Fransa'nın nüfus artışı, tatmin edici olmakla birlikte diğer çoğu Batılı ülkeninkinden düşüktü, dolayısıyla fabrikalara işçi akmasını teşvik edecek pek bir şey yoktu. Fransız fabrika şehirleri büyüdü ama başka yerlerdeki emsallerinden çok daha az büyüdü ve işçi alımındaki güçlükler (işçiler kırsal kesimde kalmayı tercih edebiliyorlardı) önemli rol oynuyordu.

Bu kısıtlamalar yüzünden Fransa'nın sanayileşmesi, diğer birkaç ülkeninki kadar etkileyici değildi, sonuç olarak ulusun nispi ekonomik gücü zayıfladı. Yine de, gerçek bir sanayi devrimi oluyordu. 1850'de tüm imalat işçilerinin yüzde 20'si, fabrikalarda veya kömür madenlerinde istihdam edilmişti. Pamuk ve yün üretimi önemli ölçüde makineleşmiş, büyük fabrikalar ve ileri teknoloji içeren birkaç yeni metalürji tesisi oluşturulmuştu. Fransızlar, tekstilde makineleşmeyi yaygınlaştıran ince kumaş için mekanik dokuma tezgâhı, Jacquard dokuma tezgâhı gibi birkaç önemli buluş getirmiş ve en nihayetinde, devre kartı teknolojisinde yirminci yüzyıldaki ilerlemeler için esin kaynağı olmuşlardı. Fransız ürünleri hızla artmaya başladı. Kömür üretimi, 1820-1870 arasında on üç katına yükseldi, demir üretimi altı katına çıktı. Fransız sanayileşmesinin hızı, 1842'den sonra, merkezi hükümet bir demiryolu sistemi üzerinde anlaşıp, hızla yapımına destek sağlayınca arttı. Demiryolu girişimlerinin çoğunun özel kişilere ait olduğu ve devletin sadece mülk edinmeye yardım etmek için kamulaştırma yetkisini kullandığı Britanya'nın aksine, Fransız hükümeti demiryollarını inşa etmiş, sonra hatların

çoğunu doksan dokuz yıllığına kiralama şeklinde özel şirketlere devretmişti; şirketler, demiryolu taşıtlarını sağlıyorlardı. Fransa'nın ulusal sistemi, 1860'larda tamamlandı ve ondan sonra yöresel gelişmenin aktif programı ilerledi, özellikle Fransız ağır sanayii canlandırıldı ve genel olarak sanayileşme için gereken ulaşım önemli katkılar yapıldı.

Fransa'nın sanayileşme süreci, İngiliz modeline kıyasla görece bazı gecikmeler ve daha fazla devlet müdahalesi içeriyordu. Zanaat üretiminin de eş zamanlı olarak dönüşümünün üzerinde duruluyordu. Fransa'nın köklü bir zanaat geleneği vardı, kaliteli mobilya ve ipekli kumaş ihracatı yapıyordu. Diğer bölgelerde sanayileşmedeki bazı sınırlamalar yüzünden ve İngiliz rekabetini kösteklemenin bir yolu olarak birçok Fransız imalatçı, teknolojiyi kökünden değiştirmeden, zanaat çıktısını artırmaya çalışmıştı. Örneğin, mobilya imalatçıları, tasarımı ve üretimi standartlaştırmaya başlamış, böylece işçiler daha çabuk eğitilebilmiş ve çıktı artmıştı. Hâlâ küçük atölyelerde büyük ölçüde el işi teknikleriyle çalışıyorlardı fakat hem Fransa'da hem de yurt dışında orta sınıfa satılacak masa,

Şekil 3.1 Yıllık Pik Demir Üretimi, 1870. Kaynak: Encyclopedia Britannica, 1951, cilt XII, s. 673.

dolap ve diğer kalemlerde neredeyse seri üretim yapıyorlardı. İlgili işçiler, değişiklikleri şiddetle hissediyor ve içeriyorlar, daha hızlı iş temposundan ve yaratıcı sanatsal niteliğin azalmasından yakınıyorlardı.

Fabrikaların artması ve zanaatkârlık sistemindeki önemli değişimlerin üzerinde durulması sayesinde Fransa, sana-

yileşme döneminde, kişi başı yıllık ekonomik büyümesini neredeyse Britanya kadar hızla artırmıştı. Aslında Fransa, sanayi devriminin bariz sonuçlarından birine, yani dağıtım sistemlerinde büyük bir yeniliğe öncülük etmişti. Satılacak daha fazla mal ve büyüyen kentsel piyasa, geleneksel küçük mağazaların artık yeterli olmayacağı anlamına geliyordu. Yüksek hacimli satışı hedefleyen ilk bonmarşe (büyük mağaza) 1830'larda Paris'te açıldı.

Almanya: Büyük İşlere Eğilim

Almanya'nın sanayileşmesi, Fransız versiyonundan sonra başladı. Tekstilde gümrük duvarı olmaması, erken gelişmeyi engellemiş ve kesinlikle büyük bir endüstriyel aşağılık duygusunu teşvik etmişti. Almanya küçük devletlerden oluşuyordu ve ancak 1830'larda gümrük birliğinin sağlanması daha geniş bir ulusal pazar oluşturduktan sonra sanayileşti. Loncalar ile serfliğin tamamen lağvedilmesi de Almanya'da geç gerçekleşmişti; bu kurumsal özellikler, 1840'lara kadar işgücünün dolaşımını azaltmaktaydı. Son olarak Almanya, Fransa ile Amerika Birleşik Devletleri'nin aksine, sanayileşme sürecinin ilk aşamalarına hiçbir yeni buluş katmamış, 1870'lere kadar esas itibariyle yabancıların teknolojisine bağımlı kalmıştı. Yeterince eğitilmiş vasıflı işçi bulmak bile sorundu; 1830'larda imalatçının biri, somunlu vida yapabilen tek bir Alman işçisi bile bulunamamasından şikâyet ediyordu.

Yine de, 1830'larda kömür madenciliğinde çıktı hızla artmaya başlamış ve sadece bu on yıllık dönemde neredeyse iki katına çıkmıştı. 1840'lardan 1870'e kadar, Almanya'nın kömür üretimi, özellikle zengin Ruhr Vadisi kömür havzasındaki madencilik faaliyetleri sayesinde yedi katına çıkmıştı. Metalürjide başlarda birkaç kok fırını kurulmuş fakat 1850'den önce tüm demirin sadece yüzde onu kok fırınlarında ergitil-

mişti. Bununla birlikte, 1850'lerde demir üretimi, yılda yüzde 14 artmıştı. O zamana kadar Alman eyaletleri, demiryolu ağlarını etkin bir şekilde genişletmişlerdi; hatların çoğu, ilgili eyalet yönetimleri tarafından inşa edilmiş ve çalıştırılmıştı. 1870'lerde Almanya, sırasıyla endüstriyel tekstil ve metalürjiye güçlü yoğunluğun olduğu Alsace ve Lorraine'in elde edilmesinden yararlandı. Yeni ergitme metotlarının geliştirilmesi, fosfor yönünden zengin Lorraine cevherinin daha eksiksiz kullanımına olanak sağlamıştı, bu da Almanya'nın üstün ağır sanayii için bir diğer destekti. 1913'te tek başına Lorraine, Avrupa'da çıkarılan ve çoğu da Almanya'ya yarar sağlayan tüm demir cevherinin yüzde 47'sini üretmekteydi.

1850'lerden itibaren Almanya'nın sanayileşmesi, birkaç özgün nitelik sergilemiştir. Hız, önemli konulardan biriydi. Ağır sanayinin belli yerlerde alışılmadık ölçüde yoğunlaşması da önemliydi. Bu yoğunlaşmanın bir nedeni, Almanya'nın mükemmel kömür ve demir kaynaklarına sahip olması; diğer nedeni ise, Almanya'nın kömür ve metal ihtiyacı muazzam boyutta olan demiryollarının kurulmasından sonra sanayileşen ilk ülke olmasıydı. Bunlara ek olarak, Alman hükümeti, sanayileşmenin desteklenmesine geniş ölçüde katılıyordu; buna bir örnek, devlete dayalı demiryolu politikasıydı. Almanya Britanya'dan veya Fransa'dan daha küçük bir sanayileşme öncesi orta sınıfa ve daha az sermayeye sahip olduğu için devlet işletmeleri farkı kapatmaya yardımcı oluyordu. Örneğin, yatırım bankaları için devlet desteği, yatırım fonlarının birikimine yol açmıştı.

Almanya, çabucak ticari birleşmeler için bir merkez haline de geldi. Birçok küçük şirket, zanaatkârlığa ve perakendeciliğe devam etti, bu yüzden de tablo abartılmamalı. Fakat Almanya'nın sermaye-yoğun ağır sanayii, artı devlet desteği, yeni tür büyük şirket ve denemeleri için elverişli şartlar sağladı. 1870'lerde, Krupp gibi dev şirketler, madenlerden

ıkarıp, metalin ergitilmesi ve artırılmasından silah ve gemi yapımına uzanan kollarıyla Alman metalürjisinin ve madencilikinin büyük bir k smina hükmediyorlardı. Bu sanayilerdeki çok büyük sermaye ihtiyaı, Alman yatırım bankalarını, dev şirketlerin kârlarını garanti etmelerini kolaylaştırmaya teşvik etti. Kimyasallar ve elektrikli cihazlar gibi daha yeni endüstriyel sektörlere, çabucak iki ya da    irket egemen oluyordu, bunun nedeni kısmen yatırım bankalarının desteğiydi. İki  irket, Allgemeine Elektrizitaets Gesellschaft ile Siemens, Alman elektrik endüstrisinin yüzde 90'ından fazlasını kontrol ediyordu, yurt dışında da yaygın  ubeler açıyorlardı. Bu boyuttaki şirketler, sadece çok büyük sermaye toplamakla kalmıyorlardı, fiyatları kısmen de olsa piyasadaki arz-talepten bağımsız olarak ayarlayacak konumdalardı. Almanya'da büyük sermayeli  irket birimlerinin birleşmeleri de gerçekleşti. Birkaç elik karteli, bazı ürünlerde fiyatların yüksek tutulmasını garantilemek için tahsisli pazar kotaları oluşturdular; bir kömür karteli, aynı amaçla her bir üyesine üretim sınırı getirdi. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında, Almanya'da, biroğ  geniş ölçüde piyasa denetimine ve siyasi nüfuza sahip olan   yüz kartel vardı. Almanya dev şirketlerin çoğalması konusunda yalnız değıldi fakat bu tür düzenlemelere Britanya veya Fransa'dan daha çok önem veriyordu.

Amerika Birleşik Devletleri: Yeni Bir Ulusun Dinamizmi

Alman versiyonunun yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri'nin sanayileşmesi, 1850-1900 yılları arasında dünya tarihinde büyük bir yeni ekonomi başarısı hikâyesi olu turmu tu. ABD'nin endüstriyel büyümesi, 1820'lerde, Britanya'dan teknolojik sistemlerin ithal edilmesiyle başladı. Amerikalı yatırımcılar, pamuk liflerinden tohumları ayırmak için kullanılan

çırçır makinesi ve değıştirilebilen parçalar geliştirerek attıkları önemli adımlar gibi kazanımlar sayesinde sanayileşme sürecine önemli katkılarda bulunmuş olmalarına rağmen, ABD on dokuzuncu yüzyıl boyunca Avrupa'nın (önce İngilizlerin ve Fransızların, sonra da Almanların ve kimyasallarla ilgili endüstrilerde İsveçlilerin) kaydettiğı teknolojik ilerlemelere bağımlı kalmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işletmeler taklitte hızlıydılar. Lokomotiflerin yapımı, ilk İngiliz modelinin Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşmasından tam bir yıl sonra başlamıştı. 1830'dan önce sadece yöresel hatlar döşenmişti, takip eden on yıl içinde ağırlıklı olarak Kuzeydoğuda olmak üzere, 4.800 km'lik hat döşenmiş ve önemli bölgeler arası hatların inşaatı da 1840'larda başlamıştı. Her zamanki gibi, yeni altyapı, ağır sanayide talep artışı yaratmış, diğer endüstriyel faaliyetleri de kolaylaştırmıştı. Çok sayıda kanal inşası da çabuk gelişen sürece katkıda bulunmuştu.

Buhar gücü kadar suyu da kullanan tekstil fabrikaları, ilk ABD sanayiinin çekirdeğini oluşturuyordu, fabrika kasabaları New England boyunca yayılmışlardı. Fakat makine yapımında, matbaacılıkta ve diğer imalat sektörlerinde de ilerlemeler vardı. 1840'larda dikiş makinesinin icat edilmesi, hem New England'da hem de (1840'ta ülkenin üçüncü büyük sanayi şehri olan) Cincinnati gibi Orta-Batının fabrika merkezlerinde giysi üretiminde elışinden hızlı tempolu makineleşmiş üretime dönüşümü başlatmıştı.

ABD'nin sanayileşmesi, ilk evresinde, dolaşımdaki mamul malların sayısını artırmış ve ülke ekonomisinin çoğunluğu sanayi dışıyken bile, tarım gibi diğer alanlarda pazar uzmanlaşmasının daha çok gelişmesini teşvik etmişti. Sürece, nispeten avantajlı çalışma koşulları da damgasını vurmuştu. İşçi sayısı yetersizdi, bu nedenle ücretler yüksekti. Birçok kadın, birkaç yıl çalışıp, kara gün akçesiyle eve dönme beklentisiyle çiftliklerden fabrikalara çekiliyordu. Vasıflı erkek işçilere de görece

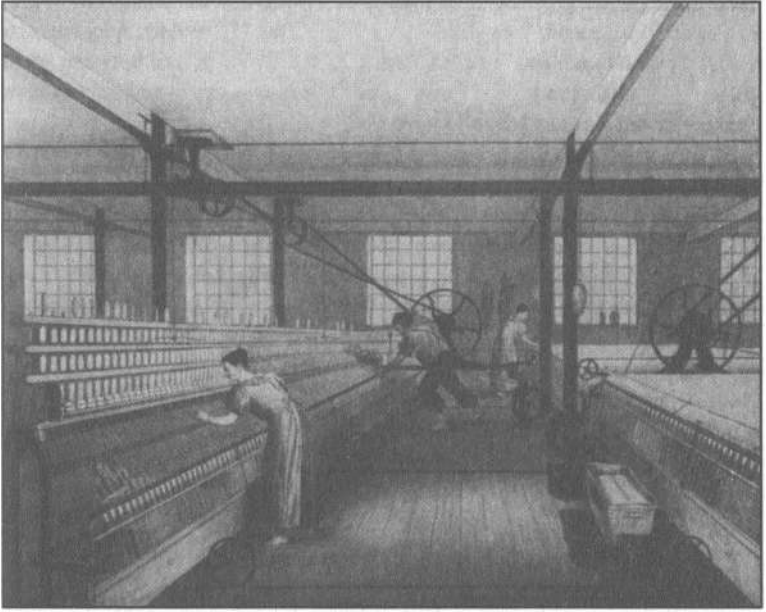
iyi davranılıyordu. Erkek işçilerin, Avrupa'daki emsallerinin aksine, oy hakları vardı ki, bu da toplumun büyük kısmıyla bağlantıda oldukları duygusunu geliştiriyordu. 1830'larda kötüleşen koşullar, birkaç işçi grevine neden olmuştu; sonra 1840'larda sayıları giderek artan göçmenler, özellikle İrlandalılar, şehirlerdeki işgücünü takviye etmiş, böylece birçok fabrika merkezinde yaşam standartları kötüleşmişti.

Amerika'nın sanayileşmesini hafife almamak önemlidir; sonuçta bu, batı Avrupa ortamının dışında gerçekleşen ilk sanayi devrimiydi. Ulusun, Britanya ile fevkalade sıkı bağları vardı, taklit etmeleri kolaydı, ilgili doğal kaynak bolluğu da vardı. Görece küçük bir nüfus da (sanayi devrimi başladığı zaman), emek tasarrufu sağlayan teknolojiye olan ilgiyi teşvik etmiş olabilirdi, gerçi tarihçiler son zamanlarda bu faktörü önemsemiyorlar. Tarihçiler, tersine, nedensellik üzerine daha geniş tartışmalarla tutarlı olarak, önem verdikleri noktayı, hızlı değişim için elverişli şartları yaratan bilim ve teknolojiye Avrupa'nın gösterdiği ilgiyi bile geride bırakan Amerikan kültürüne kaydırdılar.

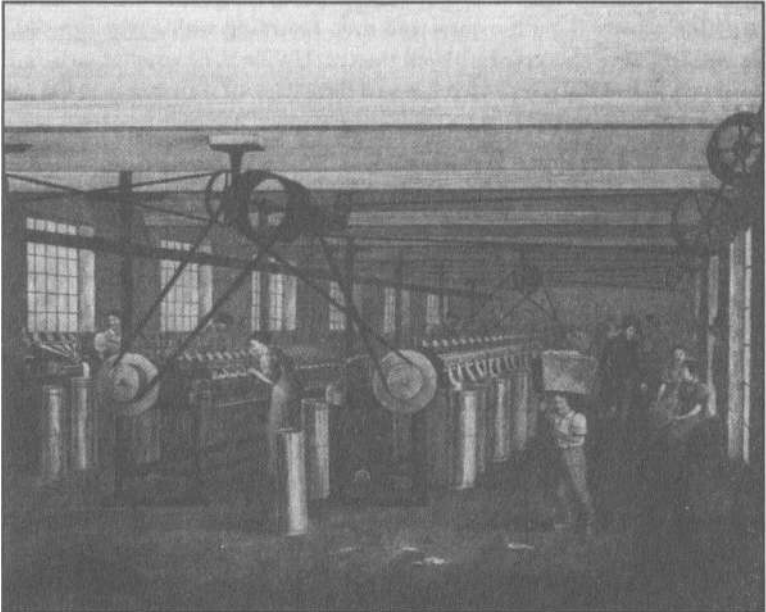
Başka yerlerde olduğu gibi, kuşkusuz ABD'de de süreç bir kez başladı mı, ilave değişimler üretmeye devam etmiştir. ABD'nin sanayileşmesinin ikinci evresi, İçsavaş esnasında büyüyen savaş sanayii ile başlamıştı. ABD'li silah imalatçıları, işletmelerini büyütmüşler, 1865'ten sonra pazar daralınca da yurt dışına silah satma geleneğini başlatmışlardı. Kıtalararası demiryolu bağlantılarının gelişmesi, endüstriyel büyümeyi başka bir cephede teşvik etmişti. Kendilerine geniş topraklar bağışlayan devletin desteğini almış olmalarına rağmen demiryolu şirketleri, ABD'de yürütülen büyük çaplı işlerin bazı yönlerinde (muazzam sermaye yatırımları yapmak, büyük bir işgücü ordusu istihdam etmek ve bazı hizmetleri sağlama konusunda bölgesel tekeller elde etme girişimlerinde bulunmak gibi) öncü konumunda olan özel kişilerin elindeydi.

Amerikan demiryolu şirketleri, daha 1850'lerde, büyük bir şirket için uygun organizasyon biçimlerini geliştirmeye başlamışlardı, yönetim yapılarını ve bilgi akışını ayrıntılarıyla açıklayacak mühendisler atamışlardı. 1870'lerde Andrew Carnegie'nin çelik üretimine geniş ölçekte Bessemer yöntemi getirmesi, üstelik fiyatları önemli ölçüde düşürmesi bu bağlamdaydı. Madenciliğin gelişmesi, imalatla ve ulaşımda buhar motorlarının kullanımını artırmıştı. İmalattaki işgücü de, güney ve doğu Avrupa'dan gelen, Batı Sahili'nde ise bir müddet için Asya'dan gelen göçmenlerin giderek daha çok işe alınması sayesinde hızla artmıştı. Ortalama fabrika boyutu büyümüşü; 1900'de, 1.000'den fazla Amerikan fabrikası 500-1.000 işçi, 450 fabrika da 1.000'in üzerinde işçi çalıştırıyordu. Fabrika boyutlarındaki bu büyüme sadece ağır sanayide değil, tekstilde de yaşanıyordu.

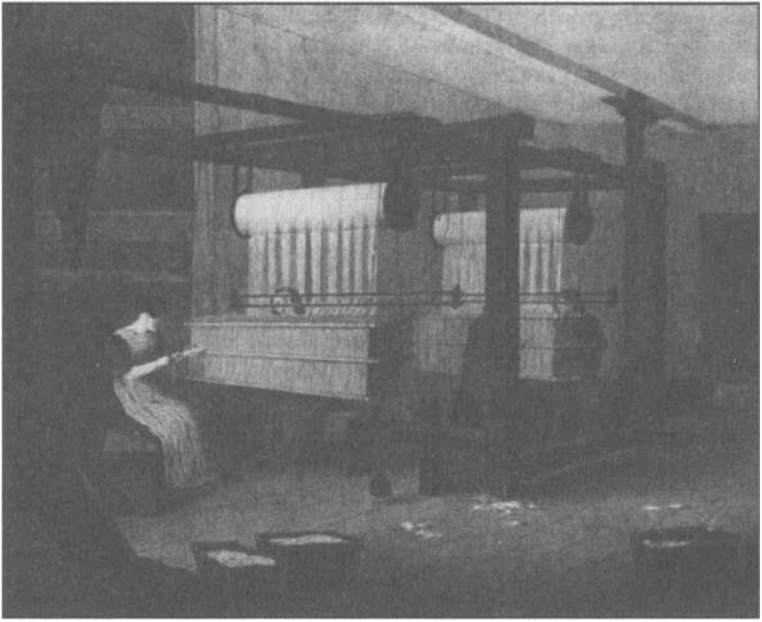
Açıkça görülüyor ki, ABD'nin sanayileşmesi de, o birkaç on yılda, aynı Almanya'da olduğu gibi, hızla büyük sermayeli şirketleri yaratmıştır. Yatırım bankaları, çok yönlü şirketlerin büyümesini koordine etmekte yardımcı oluyorlardı. Almanya'da olduğu gibi, Amerika'nın sadece endüstriyel büyüme hızı, dünyanın ekonomik bağlamını sersemletici bir süratle değiştirmişti. Aslında, ABD'nin 1870'lerde dünya tarihinde bağımsız bir iz bırakmaya başlaması, endüstriyel büyüme sayesindeydi. Birkaç Amerikan şirketi, yurtdışında şubeler açmaya başlamıştı. Biri dikiş makineleri, diğeri tarım aletleri imalatı yapan iki Amerikan şirketi, 1900 yılında Rusya'daki en büyük endüstriyel girişimlerdi. Büyük sermayeli şirketler büyürken ve hükümet, endüstriyel büyümeye hem toprak bağışlayarak hem de yüksek oranda koruyucu tarifeler uygulayarak bilfiil katkıda bulunurken bile Amerikan kamuoyunun çoğunluğu, serbest girişim retoriğine Almanya'da olduğundan daha fazla bağlı kalmıştı.

EĞİRME

BOBİN VE ÇEKME MAKİNELERİ

ÇENTİKLEME VEYA İÇERİ ÇEKME

RESİM 3.1 Bu taşbaskı resimler, on dokuzuncu yüzyıl başında yayınlanmış *Pamuğun Gelişimi* (*The Progress of Cotton*) adlı değişik bir kitap dizisinden alınmıştır ve pamuğun tarladan mamul mala dönüşümünün tüm aşamalarını göstermektedir. (Yale Üniversitesi, Sanat Galerisi'nin müsaadesiyle. İzin alınarak yeniden basılmıştır.)

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sanayi devriminin başka üç özgün niteliği daha vardı. Birincisi, tarımın sanayileşmesinin, imalatın dönüşümüyle birlikte gerçekleşmiş olmasıydı. Batıya doğru genişleyen ülkenin uçsuz bucaksız toprakları, yeni donanımın geliştirilmesini gerektirmişti, atların çektiği hasat-harman makinelerinden, kullanımı on dokuzuncu yüzyıl sonunda giderek artan traktörlere geçilmişti. Tarım üretimi hızla artmış, 1870'lerde ülkeye önemli ihraç maddeleri sağlamıştı. Çiftçiler çoğunlukla (örneğin, demiryolu nakliye

cretleri konusunda) dev Şirketlerle çatıŐmıŐlar ama ABD’de, Fransa ve Almanya’ya göre, kırsal ve kentsel ekonomiler arasındaki kopukluk daha az olmuştu. ABD, Britanya’nın, sanayi ürünlerini gıda maddeleri ithalatına bağımlı olarak ihraç etmesi sonucunu yaratan tarım sektörünün iyice daralması durumundan kaçınmıŐtı.

ABD, alışılmadık biçimde ağırlıklı olarak yabancı sermayeye de bel bağılamıŐtı. lke, doğıal kaynaklar açasından zengindi ama bunların sanayileşmenin gerektirdiğı kadar hızlı geliştirilmesini sağılayacak sermayeden yoksundu. Avrupa’dan, özellikle de Büyük Britanya’dan gelen çok büyük yatırımlar, ABD sanayisini on dokuzuncu yüzyıl boyunca körüklemiŐ, ulus, Birinci Dünya Savaşına kadar dış borç içinde kalmıştı.

ABD’nin sanayileşmesi, büyük sermayeli Şirketlerin büyümesine ilaveten önemli organizasyonel yenilikler getirmişti. Birçok Amerikalı sanayicinin Anglo-Sakson ırkından aşağı gördükleri göçmen işçi istihdamı nedeniyle, fabrika yöneticileri, işçilerinin bilinçli denetimi meselesi üzerinde çok düşünmüşlerdi. Grevleri bastırmak için fabrika polis gücü oluşturmuşlardı, on dokuzuncu yüzyıl sonunda “zaman ve hareket etütleri” denen ve sistematikleŐtirilebilmeleri ve hızlandırılabilirmeleri için işçilerin hareketlerini hesaplayan mühendislik araŐtırmalarının denemelerini yapıyorlardı. Zaman ve hareket mühendisleri, ideal işçi verimliliğıne dayalı ücret oranlarını belirliyorlar, gitgide daha çok işçinin, neredeyse makine gibi, rutin iş yapmalarını sağılayacak Şekilde görevleri alt bölümlere ayırıyorlardı. Avrupa’daki fabrikalar, aynı anlayıŐın bir kısmını hemen uygulamışlardı, ne var ki, yeni organizasyonel teknikler geliştirmekte Amerika Avrupa’dan çok daha giriŐkendi. Ne tuhaftır ki, dünyanın ilk büyük siyasi demokrasisi, katı işyeri hiyerarŐilerinde ncyd, fabrika sisteminin gerektirdiğı koşullar üzerine daha büyük bir yönetim denetimi inşa etmişlerdi.

1880'lerde Sanayici Batı

Hızlı sanayi devrimlerinin Belçika, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayılması, 1870'lerde Batı toplumunun büyük kısmını, etkin bir şekilde endüstriyel ekonomiye dönüştürmüştü. Sanayi devrimleri, İskandinavya, kuzey İtalya ve Hollanda'da da başlamak üzereydi. Birkaç bölge, örneğin güney İtalya, İspanya'nın büyük bir kısmı ve sanayileşmiş ülkelerin içindeki bölgesel alanlar, tabii ki, büyük ölçüde etkilenmeden kalmıştı. İngiliz yönetimi altındaki İrlanda, bir miktar sanayileşmişti; ucuz işgücü ve tarımsal ürün kaynağı işlevini görüyordu. ABD'nin Güney eyaletleri, kölelik ortadan kaldırıldıktan sonra bile, büyük ölçüde sanayileşmeden kalmıştı; o da mamul mal karşılığı Kuzeye imalat için pamuk ve diğer hammaddeleri sağlayan bağımlı bir ekonomiydi.

Bununla birlikte, sanayileşmenin yayılması, hem Batı ülkelerinde hem de Batı ile dünyanın geri kalanı arasında ekonomik dengeyi değiştirdi. Almanya ile ABD'nin endüstriyel pastadaki payları arttıkça Britanya'nın muazzam endüstriyel üstünlüğü önemini kaybetti. İngilizler, endüstriyel ekonominin 1870'lerde almaya başladığı şekillerin bazılarına ayak uydurmakta zorlanıyorlardı. Britanya, işçilere ve yöneticilere, Almanya'nın sağladığından daha az teknik eğitim veriyordu, onun yerine daha geleneksel türde becerilere ve girişimlere güveniyordu; dev şirket çağına, kısmen yerleşik aile işletmesi fabrika modeli yüzünden yeni rakiplerinden daha zorlukla girdi. Britanya'da sanayileşme devam etti ama nispi payı düşmüştü; tarih kayıtlarında, savaş zamanında bile, en azından Sovyet ekonomisinin 1980'lerdeki çöküşüne kadar sanayileşme tasarrufunda gerilemeye dair bir vaka görünmüyor.

Batının genelinde sanayileşme devam etti. Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde demiryollarının yayılması ve ağır sanayinin gelişmesi, metalürjide ve silah sanayi gibi ilgili dallarda güçlü bir büyümeyi tetikledi. Yeni elektrik ve kim-

ya endüstrileri doğdu, kimya endüstrisinin doğması boyalar, kimyasal gübreler ve patlayıcılarda yeni imalat ihtiyaçları ve tekniklerine dayanıyordu. Sanayi devriminin organizasyonel hamlesi, dev şirketlerin yükselişiyle, fabrika işçilerinin düzenlenmesi ve disipline edilmesi için gereken yeni yöntemlerin geliştirilmesiyle yeni bir şekil aldı. Kısacası, endüstriyel oyuncu kadrosundaki hızlı değişim, Britanya'nın sanayileşmesinin öğretmiş olduğu düstura açıklık getirdi: Sanayi devrimi, sadece yeni tekniklere ilk dönüşümü değil, süregiden değişimi de kapsar.

Sanayileşmiş Batı toplumunun büyümesi, giderek artan uluslararası rekabeti de getirdi. İngilizler, rekabetten, özellikle de Almanya'dan giderek daha çok endişelenmeye başladılar. 1890'lara kadar tam olarak çözülemeyen 1870'lerdeki büyük buhran, kısmen uluslararası baskılardan kaynaklanmış ve bu baskıları daha da kötüleştirmişti. 1870'lerin o zamanki adıyla "büyük buhranı", yeni bir ekonomik durgunluk türüydü. Bilindiği üzere, buhran, kötü hava koşulları veya mahsullerdeki hastalıkların sebep olduğu tarımsal kıtlıkla başlamıştı; bunun sonucunda gıda fiyatlarında oluşan artış, mamul mallara olan talebi kısmıştı. 1850'lerde tarımsal üretimin artması ve ulaşımdaki gelişmelerin yaygın gıda sevkiyatını mümkün kılması, sanayi bölgelerinde bu tür bir çöküş beklentisini azaltmıştı. Yeni bağlamdaki ekonomik durgunluklar, başka sebeplerden talep noksanlığı ile başlamış, bu da bankaların sanayi kredilerini kesmesine ve sanayi ürünlerine talepte diğer bir düşüşe daha yol açmıştı. Sonuçta oluşan üretim düşüşü ve işsizlik artışı sarmalı, eski tarımsal kıtlıklar kadar vahim olmayan yoksulluğa neden olmuş fakat döngü daha uzun sürmüştü. 1870'lerdeki kriz, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki birkaç bankanın çoğunlukla talebi aşan sanayi çıktısı artışından kaynaklanan iflasıyla tetiklenmişti. İşçi ücretleri düşüktü. Avrupalı köylülerin gelirleri, Amerika kıtasından

ithal edilen ucuz gıda yüzünden düşmekteydi. Bu bağlamda büyük bir endüstriyel duraklama geldi: Satışlar büyük bir hızla düştü; imalatçılar, bir yandan işleri ve ücretleri kısarken bir yandan da malları için can havliyle yeni pazarlar bulmaya çalıştılar.

1870'lerdeki buhran, Batının sanayileşmesini daimi olarak engellememişti. Yine de, yabancı mallara karşı konan koruyucu gümrük vergilerinin artırılması için yeni bir sebep oluşturmuştu. Bu hareket, izleyen yirmi yıl içinde Britanya hariç tüm sanayi ülkelerine yayılmıştı. Kriz, yeni piyasa güvenliği aramak için uluslararası ölçekte birçok sanayicinin hırslı bir şekilde destek verdiği zorunlu çabalar doğurmuştu. Kısmen Afrika ve Asya'daki potansiyel pazarları tekeli altına almak ve bu pazarları büyüyen uluslararası rekabetten yalıtmak arzusuyla yayılan emperyalizme ilgi artmıştı. Böylece endüstriyel dünyaya yeni rekabetlerin gelmesi, sanayileşmenin etkisinin dünyada genel olarak yükselmesine yaradı. Bu yükseliş, sanayileşmenin Batı hâkimiyetindeki birinci evresini, uluslararası niteliği iyice belirginleşmiş bir ortama taşıdı.

BÖLÜM 4

Sanayi Devriminin Toplumsal Etkisi

Sanayi devrimi hem geniş kapsamlı bir olay hem de yoğun bir yaşamsal deneyimdi. Teknolojik ve organizasyonel esasının, toplumun hemen her kesimine ulaşan sonuçları vardı. Özgün etkileri, her bölgenin sanayi devrimine göre değişiyordu. Örneğin, Fransa'daki kadınların yaşantısı, Britanya'dakilerden farklıydı çünkü çok sayıda Fransız kadını işgücünün içindeydi; on dokuzuncu yüzyıl sonunda, Fransız işgücünün yaklaşık yüzde 23'ünü kadınlar oluşturmaktayken, Britanya'da bu oran yüzde 15'ti. Yine de, sanayileşmenin etkisi, çoğu Batılı ülkede kabaca benzerdi.

Hiçbir toplum altüst olmadan sanayileşmeyi becerememişti. Kısa ve uzun vadeli toplumsal etkiler arasında da farklılıklar vardı. Daha kalıcı sonuçlar belirginleştikçe tarihçilerin odak noktası değişti. Büyük tartışma, özellikle Britanya'da, fabrika işçilerinin ilk iki kuşağının yaşam standartlarına odaklandı. Şartların kötüleştiğini iddia eden kötümserlerin birtakım fikirleri vardı, daha iyimser olanların ise başka fikirleri. Soğuk Savaş sırasında, işçilerin ne kadar kötüye gittiğini göstermeye meyilli Marksistlerle kapitalizmi savunmaya istekli karşıtları arasındaki tartışma, daha çağdaş siyaset

sayesinde renklenmişti. Fakat farklı işçi gruplarının maddi durumlarının farklı olduğu ve yaşam standartlarının bazı yönlerinin eşitsiz geliştiği de doğrudur; örneğin, kalabalık şehir şartlarında konutların durumu kötüleşirken giysiler iyileşmişti. Bununla birlikte günümüzde, daha önemli olası sonuçları olan işin niteliğindeki ve denetimindeki değişimlere daha çok dikkat edilmektedir; yine de, ilk sanayi işçilerinin çektiği büyük sıkıntılar, acılar unutulmamalıdır. Dikkatler ilk olarak kadınların ve Britanya’da çocuk işçilerin fabrikalarda ağır işlerde çalıştırılması üzerinde toplandı. Bununla birlikte birçok kadının imalat işlerinden çıkarılıp, ekonomik açıdan ikinci plana itilmesi daha önemli görüldü; gerçi, bu eğilimin ortaya çıkmasında, cinsel taciz dâhil, suiistimal vakaları da etkili oldu. Bu durumda, hem çağdaş kadınların çalışmasının onaylanmasına yönelik kendi cinsiyet standartlarımızdaki değişiklikler hem de Batının sanayileşmesi sırasında çoğu kadının başına gelenlere ilişkin daha iyi tarihsel bilgiler, bakış açılarını önemli ölçüde değiştirdi. Çocuklar için en önemlisi, az çalıştırılmaları ve okula gönderilmeleri yönündeki tarihsel değişimdi; gerçi bu değişim, işçi sınıfının tamamını hemen kapsamamıştı.

İşbaşında Yaşam

Köklü değişimlerden biri, iş yaşantısında olandı. Fabrika işçileri, ücretler düşük tutulup, bazı malların fiyatları yükseldiği için ara sıra artan bir yoksulluğa göğüs geriyorlardı. Diğer çalışanlar, gördüğümüz gibi, sanayi devriminden mütevacı kazançlar elde ediyorlardı, ilk birkaç on yıldan sonra eğilim kesinlikle, yaşam standartlarının iyileştirilmesi yönündeydi. Ciddi sıkıntılar devam ediyordu. Yeni işçi sınıfının elinde, geçim parasının üzerinde çok az bir pay kalıyordu, hastalık, ekonomik durgunluk veya yaşlılık gibi çeşitli krizlerin aş-

rı sefalet getirme olasılığı vardı. Üstelik sanayi devriminin diğer niteliklerine karşı tepkiler, çoğunlukla baştaki cefayla abartılmıştı. Yine de düşük yaşam standardı özünde, işçilerin karşılaştığı en önemli zorluk değildi.

Çalışma şartları birçok zorluk getiriyordu. Fabrika yaşamı, işçilerin zanaat veya tarım geçmişlerinden getirmiş oldukları geleneksel çalışma temposunu altüst etmişti. Makineler hızlı çalışıyordu, işverenler çok çalışmanın yaşamın esası olduğuna inanıyorlardı (veya inandıklarını ileri sürüyorlardı). Yeni işyeri kuralları, fabrika işçilerine yeni bir çalışma hızı getirmeyi deniyordu. İşçiler, fabrika düdüğü çaldığında orada olmak zorundalardı; geç kalmışlarsa işyerine sokulmazlar, yarım günlük ücretleri kesilir ve ilaveten aynı miktarda para cezası alırlardı. İşçiler, fabrikada amaçsızca dolaşamazlar, çene çalamazlar veya şarkı söyleyemezlerdi (yeni makinelerin sürekli gürültüsü buna imkân verse bile). Önceki çalışma hızının tipik düzensizliğine açıkça saldırılıyordu: Çalışma, kesintisiz, hızlı ve istikrarlı olmalıydı çünkü bir işçi dursa bütün bir makine kapanabilirdi. Kurallar, cezalar ve çeşitli düzeylerdeki denetmenler, alışılmadık bir zaman duygusunu ve fabrika işçileri arasındaki koordinasyonu uygulamaya koymayı hedefleyen araçlardı.

Fabrika denetiminin oluşturulması, tüm işgücünü yeniden şekillendirme çabasının sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Eski fabrikaların birçoğu, denetim sorumluluğunu büyük ölçüde dağıtmışlardı. Vasıflı bir eğirici, ihtiyacı olan bir veya iki yardımcıyı hemen tutabilirdi, çoğunlukla ailesinin bireylerinden birini işe alırdı. Elemanlar iyi çalışmamışlarsa eğiricinin kendisi ödemesini alamazdı bu yüzden disiplinin adamakıllı sağlanmasında onun da payı olurdu. Yine de, bu düzenin yerini, hayli hızlı bir şekilde daha resmi bir yönetim aldı. Tempoda işverenlerin amaçladığı büyük artış göz önüne alındığında, yetkinin dağıtıldığı işletmeler hızlı ve düzenli çalış-

mayı garanti edememişlerdi. Ayrıca birçok işçi, makinelerin başında güvenilir biçimde çalışmasına yetecek bilgiye sahip değildi; daha vasıflı kişilerce teknik açıdan yönlendirilmeleri gerekiyordu. Elbette burada amaç işçilerin değil, makinelerin güvenliğini sağlamaktı. (Fransız fabrika sahiplerinden biri, tesiste bulunan en verimli makinesini her hafta çiçeklerden yapılmış bir çelenkle süslüyor, böylece yeni iş sürecinde önceliklerin nerede olduğunu açıkça göstermiş oluyordu.) Bu yüzden çoğu fabrika on ya da yirmi yıl sonra, işçileri işe alması, işten çıkarması ve işin düzgün yürümesini sağlaması için ustabaşılar istihdam etmeye başladı. Bu ustabaşılarının çoğu, işçiler arasından seçildi fakat bu kişilerin, yönetimin çıkarlarını temsil edip, işçileri sıkı çalıştırmaları bekleniyordu. Fabrika sistemi, bu yenilikle, yeni bir disiplin ve tempo başlatmakla kalmamış, yeni bir yönetilme deneyimini de getirmişti. Batının tarihinde (Amerika'daki köleliğin dışında) ilk defa giderek artan bir azınlık başka bir kimsenin günlük denetimi altında çalışıyordu, üstelik bu sadece gençlikteki birkaç yıllık çıraklık değil, ömür boyu çıraklıktı. Ustabaşılarının kendilerini de kısıtlayan, endüstri mühendisliğinin ortaya çıkışı ve ABD fabrikalarında uygulanan resmi zaman-hareket kuralları gibi gelişmeler günlük iş yaşamı üzerindeki kontrolün kaybını daha da ileri götürdü.

Bazı işverenler, yabancılık duygusunu etkin paternalist politikalar izleyerek azalttılar. İnsancıl duygusallık sayesinde, ancak daha çok da, çoğunlukla uzak bölgelerdeki vasıflı madencileri ve metalürji uzmanlarını çekebilmek ve elde tutabilmek için özellikle ağır sanayi şirketleri bu tür politikaları hayata geçirdiler. Tekstil şirketleri de çoğunlukla bu yaklaşımı denediler; örneğin, Massachusetts'teki bazı şirketler, ilk kadın işçileri için cazip kulübeler inşa edip denetlediler. Paternalist tavırlı şirketler, işçi konutları inşa ettiler, bir miktar sağlık yardımı yaptılar ve belli çalışanlarına ücret dışında

çeşitli yollarla yardım eli uzattılar. Birçok işçi, bu paternalist davranışları, eski günlerde toprak ağalarının veya zanaatkâr ustaların gösterdikleri ilgiyi anımsatan uygun bir yaklaşım şekli olarak görüyorlardı. Yine de, paternalist yaklaşım her bakımdan lütufkâr değildi. İşçilere barınma imkânı sağlayan şirketler, kimse grev yapmaya kalkmasın diye tahliye tehdidine başvurabiliyorlardı. Ayrıca, şirket yeterli sayıda işçiyi toparladığında paternalist yardımlar azalıyor veya kalitesizleşiyordu. Paternalizm, çeşitli nedenlerden ötürü, fabrikalarda giderek artan resmiyeti ve gayrişahsi idareyi esasta azaltmamıştı; çoğu işçi kendini işveren sınıfından ayrı görüyor, bir yiğın başka yenilikle birlikte bu ayrıma da içerliyordu.

Sanayi işleri, giderek daha uzmanlaşmış bir hal aldı. Daha fazla işlem makineler tarafından yapıldığı için işçiler ufak ve sürekli tekrarlanan görevleri yerine getiriyorlardı. Önemli becerilere sahip işçilere büyük talep vardı fakat genel olarak yarı vasıflı işgücü özellikle sanayi devrimi yavaş ilerlerken en hızlı büyüyen kesimdi. Bu yarı vasıflı işçilerin sınırlı da olsa bir eğitime ihtiyaçları vardı, kendi mallarıymış gibi görebilecekleri bir nihai ürüne olabildiğince çok katkı yapma anlayışına sahip olmaları zordu. Birçok fabrika işçisinin, toplumsal statüsü alçaldığı için endişe duymasının bir nedeni buydu. Bu, sanayileşme sırasında dünya geneline yayılmış bir meseleydi.

Yeni tempo ve disiplin, ayrı bir yönetim grubunca ömür boyu denetlenme ve sınırlı bir başarı duygusu. Bunlar, fabrikadaki çalışma hayatının ayırt edici özellikleriydi, işçilerin kırsal veya zanaat geçmişlerinden hatırladıkları standartlardan çok farklıydı. Ayrıca, fabrikanın dışındaki başka çalışma ortamlarına yayılma eğilimindelerdi. Özellikle zanaatkârlar, ilgili teknolojinin çok değişmemiş olduğu zamanda dahi, işi hızlandırma girişimleriyle karşılaşmışlardı. Bir zamanlar çalıştıkları atölyedeki mesai arkadaşlarının ya da bu atölyenin

sahibi olmasına rağmen mesai arkadaşlığı ettikleri kişinin küçük işletme sahibi haline gelişini izlediler. Birçok zanaat ustası, atölyesini büyüttü veya eleman sayısını artırdı (özellikle inşaat işi, bu eğilimi yaşadı) ve üretim sürecinden çekilip, işi yönetmeye ve satışları ayarlamaya yoğunlaştılar. Çoğu usta, çalışanlarının barınma ve yemek ihtiyacını karşılamayı da bıraktı çünkü zanaat işçileri yavaş yavaş daimi bir işçi sınıfının parçası haline geldiler.

İşçiler, yeni iş ortamına çeşitli yollarla uyum sağlamayı denediler. Bir kısmı, en azından bir süreliğine bundan hoşlandı. Birçok işçi, fabrikalarda birkaç sene çalışıp, bir miktar birikimle kırsal kesime geri dönmeyi umuyordu. Birkaç işçi, yeni beceriler kazanmaktan hoşlanmış veya güçlü lokomotifler gibi yeni donanımlardan etkilenmişlerdi. Birtakım işçiler, yukarı doğru hareketlilikten çıkar sağladılar. Sadece bir avuç işçi, kendi çabalarıyla fabrika sahibi olup, sıfırdan zengin olmuş olmasına rağmen daha fazla işçi de daha fazla beceri kazanmaya veya ustabaşı olmaya özendirilmişti. Bununla birlikte hareketlilik çoğu işçiye açık değildi ve birçokları da bir iş olasılığı bulamamışlardı.

Daha çok sayıda işçi ise, yeni yönetim şeklini biraz değiştirip, kontrolü yeniden ele almak için yollar arıyorlardı. Kuralların ne söylediğine aldırmadan fabrikanın etrafında geziniyor, malzemeleri alıyor ya da kirletiyorlardı. Birçoğu, ücretleri biraz arttıktan sonra izin almadan işe gelmiyorlardı. İşverenler işçilerin kazançlarını olabildiğince artırmak isteyeceklerini ummuş ama çoğunun daha çok boş zamanı daha çok paraya tercih ettiğini görmüşlerdi. Özellikle zanaatçılar olmakla birlikte bazı fabrika işçileri de çoğunlukla Pazar tatillerini uzatmak için Pazartesi günleri izin alıyorlardı (Fransız işçiler, bu uygulamaya kutsal Pazartesi diyorlardı) ve bir süre bunu korumuşlardı. İşçiler, para kazanmaya başladıkları ilk yıllarda, özellikle genç ve bekâr iseler, sık sık iş değiştiri-

yorlardı, seçkin oldukları kuruntusunu edinip, meydan okuyarak şartları iyileştirebileceklerine inanıyorlardı. Beklendiği gibi, yeni birçok fabrika, bir yılda kapasitesinin en fazla yüzde doksanını kullanabiliyordu çünkü daha sabit esas personelin etrafındaki işçilerin çoğunluğu geçiciydi.

Sanayi devrimi sırasında fabrikalar, çalışma alışkanlıkları ve beklentileri olan artan sayıdaki işgücü ile talepleri olan yeni fabrika sahipleri arasında bir tür savaş alanı oluşturmuştu. Fabrika sahipleri, çalışma alışkanlıklarını devamlı olarak yeniden şekillendirmeyi başarmışlardı. Birçoğunun dediğine göre, doğma büyüme fabrikanın gölgesinde olup, çoğunlukla çocuk yaşta çalışmaya başlayan ikinci nesil işçiler, aileleri kadar dik kafalı değillerdi. Hasat zamanı kırsala dönmek gibi belirli alışkanlıklar, kesinlikle hızla azalmıştı. Fakat fabrika sahipleri, kazandıkları savaştan tam olarak memnun değillerdi. Fransız fabrika sahiplerinden biri, işçilerinin fabrikanın gerektirdiğinin ancak yüzde 72'si kadar sıkı çalıştıklarından şikâyet etmişti, bu iddia çıkarıcı olmakla birlikte, muhtemelen gerçeğe yakındı. İşçiler, kendilerine özgü bir iş anlayışını sürdürüyor, bu anlayıştan tamamen vazgeçmiyorlardı.

İşçiler, zamanla, başka bir strateji geliştirmeye de başlamışlardı: Daha yüksek ücret karşılığında durumlarındaki değişiklikleri kabul ediyorlardı. Vasıflı İngiliz işçileri (fabrika ekonomisinde bazılarının “işçi aristokrasisi” dedikleri grup) 1850’de bu pazarlığı dile getirmeye başlamışlardı. Aslında bu işçiler (ve sonradan başka ülkelerin işçi sınıfları) emeklerini geleneksel yollarla kontrol edemeyeceklerini kabullendiler. Daha hızlı bir tempoyu ve tekniklerdeki tekrarlayan değişiklikleri kabul etmek zorundalarsa karşılığında ödülünden, daha yüksek ücret ve daha kısa çalışma saati şeklinde bir pay almaya hakları olduğunu düşündüler. Bu yaklaşım, fabrika ortamının yeni sonuçlarından biriydi ki, buna “araçsallık” deniyordu çünkü işçiler, işlerini kendi içinde, pek amaç olarak

değil de, daha ziyade iş dışında daha iyi bir hayata ulaşmak için araç olarak kabul ediyorlardı.

İş yaşamındaki önemli kısıtlamalardan biri, özellikle sanayi devriminin ilk birkaç on yılındaki, dinlence olanaklarındaki sınırlamalardan kaynaklanıyordu. Yeni sanayi şehirleri kasvetli yerlerdi. Çalışma saatleri çok uzundu, çoğu işçinin iş dışında eğlenceye ne vakti ne de hali kalıyordu. İşverenler ile diğer yetkililer de sevilen birçok serbest zaman alışkanlığına dil uzatıyorlardı. Sıradan insanların sanayileşme öncesi takvimlerinde işaretli köy festivalleri geleneği çabucak yok olmuştu. Bunun nedeni, kısmen işçilerin yabancılar arasında yaşayıp çalışıyor olmaları yüzünden festival ortamının benzerini yaratamamaları olsa da daha ziyade şehir yönetimlerinin geleneksel geçit törenlerine, kamu düzeni için tehlike addederek, bilfiil engel olmalarıydı. İşverenler de, düzenli çalışma alışkanlıkları konusundaki istekleri için geleneksel günlerde izin alan işçileri cezalandırıyorlardı, gerçi bu taktik her zaman tam olarak başarılı değildi. Avrupa ve Amerika şehirlerinde yeni oluşturulmuş polis kuvvetleri, zamanlarının neredeyse yarısını popüler dinlence âdetlerini denetim altına almaya çalışarak geçiriyorlardı bunu artık kamusal itibar olarak tanımlanan şeyi koruyup, dakik ve uysal bir çalışan nüfus oluşturmak için yapıyorlardı. Çoğu işçi eğlencesi, barlarda yoğunlaşmıştı. İçki, çalışma hayatının bunaltıcılığından bir kaçış sağlıyordu. Daha da önemlisi, mahalle barı, işçilere, çetin bir çevrede yeni bağlar oluşturmaya çabalarırken biraz sosyalleşme imkânı sunuyordu. Kısacası, o dönem, popüler dinlencenin, tarihinde dibe vurduğu bir zamandı. Ancak fabrika sistemi iyi yapılandırılmış olduğunda, işçilerin ayakta oldukları sürenin çalışılmayan bölümünü daha açıkça belirleyebilmelerine imkân veren daha geniş kapsamlı fırsatlar geliyordu.

Endüstriyel Ailenin Oluşturulması

Sanayi devriminin aile hayatı üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Sanayi toplumlarının hepsindeki gözlemciler, sanayileşme tarihinde sürekli bir konu haline gelen aile kurumunun kaderi için daha ilk zamanlarda endişelenmeye başlamışlardı. Bazı ölçümler itibarıyla birçok aile, değişimlere şaşkırtıcı şekilde iyi dayanabilmişti. Örneğin evlenme oranları, batı Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda artmıştı çünkü daha çok kişi, aile geçindirebileceği konusunda umutlanabiliyordu ve evlilik önemli avantajlar getirecek gibi görünüyordu. Sanayi devrimi ile aile hayatının bozulması arasında basit bir eşitlik yoktu. Yine de, tartışmasız, sanayileşme birçok aileyi zorlamış ve neredeyse her zümreyi, ailenin temel işlevlerini yeniden ele almaya mecbur etmişti.

Sanayi devriminin Batılı aileye yaşattığı en büyük sarsıntı, işin giderek evden uzaklaştırılmasıydı. Artık aileler, üretim merkezi değillerdi, gerçi geçiş kademeli olmuş, eski ev içi faaliyetlerin kalıntıları yirminci yüzyıla kadar sürmüştü. Aileler, bir sürü ekonomik işlevi sürdürüyorlardı, bu da evliliğin çok fazla kişi için hayati önem taşımasının sebeplerinden biriydi. Oysa işlevler, eşlerin ailenin geçimine somut katkıda bulundukları, çocukların ise küçük yaşlardan itibaren aile ekonomisine yardım etmeye başladıkları, ailenin temel ekonomik birim işlevi gördüğü zamanlardakinden daha ayrıntılıydı.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde iki tür aile görüntüsü oluştu. Orta sınıf yorumcuları, aileyi giderek artan biçimde, duygusal bir liman, ekonomik hayatın getirdiği yeni gerilimlerden kasten ayrılmış, özünde manevi bir sığınak olarak görüyorlardı. Ev, masum çocuklara ahlaklı olmanın öğretilbildiği kutsal bir yerdi. Evlilik, önemsiz maddi kaygıların üstesinden gelebilen saf bir duygusal yakınlığı paylaşan iki kişi arasındaki sevgi dolu ortaklıktı. Amerikalı bir yazar şöyle der: "Gerçek aşkın

(baki kalan) temeli karakterlerin bilinip kabul edilmesine dayanır.” İdeal aile, iş dünyasının içinden çıkılmaz rekabeti için amaç ve gerekçe sunuyordu. Ailenin bu şekilde kutsanması, şüphesiz, amaçlar bildirisiydi. Fakat aile niteliklerini endüstriyel hayattan ayırmaya gösterilen ilginin, ailenin ekonomik işlevi azalsa bile, çiftlerin duygusal ve ahlaksal tatmin aradıkları orta sınıf içinde hakiki bir gerçekliği vardı. Orta sınıftan birçok aile, sakin bir dinlence merkezi haline gelmişti, kadınlar ailenin bir arada geçirdiği zamanı piyano çalarak ve yüksek sesle moral verici hikâyeler okuyarak güzelleştirirlerdi. Dinlence işleviyle birlikte, aile odaklı tüketime yeni bir ilgi başlamıştı çünkü eve odaklanmak, daha iyi ve daha rahat mobilya ve dekorasyon isteğine kolayca dönüşüyordu. Böylece, duvar kâğıdı, mobilya ve halı gibi çeşitli mamul mallar için büyüyen bir piyasa doğmuştu.

Endüstriyel işçi sınıfı ailesinin şehirli işçi sınıfı içinde yaygın olan ikinci tanımı geleneğe daha bağlı kalmıştı. Aile, artık üretim merkezi olmaktan çıkmışsa da ekonomik bir birim olarak kalmıştı. Aileler, yardımcı işçileri, özellikle çocukları katarak yeni ekonomik ihtiyaçları karşılayabiliyorlardı. Pansiyoner almak veya çamaşır yıkamak gibi evde yapılan faaliyetlerle ek gelir sağlayabiliyorlardı. Sade evli bir çift değil de, birkaç yetişkin akrabasıyla bağlantıda olan daha geniş bir aile, işsizlik dönemini atlatabilmesi için işsiz olana borç vererek ve mevcut iş olanakları hakkında onu bilgilendirerek yardım edebiliyordu.

Ailelerin işlevleri konusundaki her iki görüntü de, aile içi rollerin önemli ölçüde yeniden değiştirilmesini gerektiriyordu. Üretimin ev dışına çıkarılmasına uyum sağlanması ihtiyacı ki, bu çok önemliydi, aynı yönde daha da büyük baskılar yaratmıştı. Ailenin erkeğinin görevi, esas ekonomik desteği sağlamaktı. İşçi sınıfında ev halkından diğer aile bireyleri bazı ücretlerle katkı sağlayabiliyorlardı fakat kocanın/baba-

nun eve ekmek getirme kapasitesi hayati önem taşıyordu. İyi bir aile babası, her şeyden önce, ihtiyacı karşılama yükümlülüğünü yerine getiren bir adamdı. Kadınlar ailenin tüketimini düzenlemeye giderek daha çok vakit harcamak zorundalardı. Orta sınıfta bu, epey karmaşık bir evi çoğunlukla işe alınan bir hizmetlinin yardımıyla çekip çevirmek demekti. İşçi sınıfında bu, alışveriş yapmak ve sadece aç kalmamak için dar bütçeyi idareli kullanmaya çalışmak demekti. İşçi sınıfından birçok ev hanımı, almaya gücünün yettiği bütün etleri kocasına yedirmek zorundaydı çünkü adamın dayanıklılığı, ailenin yaşamını sürdürebilmesi için elzemdi. İşçi sınıfının kadınları, diğer akrabalarla teması sürdürmek için yeni sorumluluklar da üstlenmişlerdi çünkü kocaların akrabalarının çok ağır bastığı geleneksel ailelerin aksine, bu ailelerde kadınların akrabalık bağları ağır basıyordu çünkü onların kocalarından daha çok sosyalleşme imkânları vardı.

Sanayi devrimi esnasında Batı toplumunda kadınların işteki rolü önemli ölçüde azalmıştı. Diğer ailevi sorumlulukları elde edebilirlerdi (orta sınıf hanelerinde, evin hanımının ahlaki konuda belirleyici olma rolü bu sorumluluklardan biriydi) fakat ekonomik önemleri azalmıştı. Endüstriyel teknoloji, tıpkı evde iplik eğirmeyi yerinden ettiği gibi, kadınların işine de erkenden saldırmıştı. Erkekler, her şey hesaba katıldığında, sanayi devriminden önce de daha nitelikli imalat işlerini yaptıkları için onların işi makinelerin rekabetinden biraz daha korunmuştu. Üstelik üretim ev ortamından çıktığında birçok aile hakiki bir açmazla karşı karşıya kalmıştı: Çocuk bakımı, alışveriş ve ev işleri nasıl çekip çevrilecekti? Cevap genellikle, kadınlarla erkekler arasında yeni ve keskin bir emek ayrımını vurgulamaktı: Kadınlar ev içi görevleri yaparken erkekler çalışıp para kazandılar.

Kadınların ekonomik açıdan gerilemesi, ilk fabrikalarda ki, özellikle tekstil merkezlerindeki önemleri sayesinde uzun

süre maskelenmişti. New England'dan Belçika'ya kadar pamuklu üretimindeki ilk işgücünün yarısından fazlası kadınlardan oluşuyordu. Birçok işveren, kadınların daha düşük ücretle çalışmaya gönüllü olmalarının, makinelerin arasında iş gören marifetli parmaklarının ve uysallıklarının, endüstriyel başarı için elzem olduğunu öne sürüyordu. Fakat fabrikalarda çalışan kadınların sayısı, evinde imalat yaparken işsiz kalan yüz binlerce kadına nazaran çok azdı. Üstelik fabrika işçisi olan çoğu kadın çok gençti, onlu ya da yirmili yaşlarındaydılar ve evlenip, fabrika sahnesinden çekilmeden önce sadece birkaç yıl çalışmak niyetinde oluyorlardı. Sonunda, tekstil fabrikalarındaki kadın işçilerin oranı zamanla biraz azaldı; mesela dokumanın makineleşmesi fabrikalara daha fazla erkek getirdi. Daha da keskin bir yer değişimi, işletmeciler sınıfında meydana geldi. Birçok eski fabrika, eski aile işletmeciliği geleneğini korumuştur. Kocaları malzeme temin edip işçileri yönetirken kadınlar muhasebeyi tutup, satışları denetliyorlardı. Buna rağmen, kadın, evdeki sığınağı yönetmesi için tesisten çok çabuk gönderildi.

Bir kuşak süresinde belirgin bir cinsiyetçi iş modeli sanayileşmiş Batının her yerinde görünmeye başladı. Orta sınıftaki kadınlar, hayatlarında hiçbir yerde dikiş tutturamadılar. Sadece evli olmayan yetişkin kadınlar, büyük zorluklarla, mürebbiye olarak saygın bir iş bulabildiler. İşçi sınıfının kadınları, çocukluk döneminin sonlarından yirmilerinin başlarında evleninceye kadar işlerde çalışırlardı; kazançları, aile ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlardı. Büyük çoğunluğu, hizmetçi olarak çalışırdı çünkü herkese yetecek kadar fabrika işi yoktu fakat genç kadınların imalata hatırı sayılır ölçüdeki katkıları devam ediyordu. Evlendikten sonra az sayıda kadın, özellikle tekstil merkezlerinde çalışmaya devam etti. Yine de, bir kadının ev dışında çalışması, kocasının yetersizliğinin işareti olarak görülüyordu: Ayyaşlık, engellilik ve ölüm ba-

riz suçlulardı. İşçi sınıfının kadınları, evde çocuk bakıcısı, çamaşırcı veya pansiyoncu olarak para kazanıyorlardı; bazıları yapma çiçek gibi küçük eşyalar bile üretiyorlardı. Fakat genel ücretli işçi kitlesinin dışında kalıyorlardı.

Erkekler, cinsiyetler arasındaki yeni ekonomik bölünmeyle övünüyorlardı. Bu, işadamlarının, orta sınıftan insancıl kişilerin ve birçok erkek işçinin çabucak hemfikir oldukları bir prensipti: Saygıdeğer yetişkin kadınlar çalışmamalıydı. Kadınların giderek artan bir şekilde narin bir cinsiyet olarak vurgulanması, bu sınıflandırmadan kaynaklanıyordu. İşçi sınıfı erkeklerinin örgütleri, genellikle kadınları dışladıkları için protesto etkinliklerinde yeni bir cinsiyet temeli ortaya çıkmıştı. İlk sendikalar, kadınları güvenilirmez üyeler sayıyorlardı; bu, düşük ücretleri kabul etmek istemedikleri için olabilir miydi? Böylece bir kısır döngü başlamıştı: Erkek grupları kadınları dışladığı için birçok kadın işçi, gelişmekte olan sendikalaşmanın aleyhine dönmüştü, bu da erkek liderleri daha da kızdırmıştı. İlaveten, birçok erkek işçi, kadınların rekabetinin kısıtlanmasıyla kendilerinin daha iyi ücretler alacağını umuyorlardı. Bu nedenle birçok işçi lideri, kadınların çalışma saatlerine yasal sınırlar getirilmesini savunan orta sınıftan insancıl kişileri destekledi, Britanya’da 1847’de çıkan on iki saat yasasının açıkça söylenen amacı, kadınları gerginlikten korumak, evi emniyete almak ve işverenlerin arzu ettiği gibi, işçi rekabeti kaynağını azaltmaktır. Gerçekten de bu tür yasaların, endüstriyel işlerde kadınların yerinin alınmasında katkısı olmuştur.

Bazı erkek işçiler, işbaşındayken kadınlara tecavüz etmiş veya sataşmışlar, tacizci bir cinsel deneyim yoluyla fabrikadaki beceri ve otorite kaybıyla meydan okunan erkekliklerini göstermeye çalışmışlardı. Aile içi şiddet de neredeyse kesin olarak artmıştı, bunun kaynağı da erkekle kadın arasındaki ekonomik güçte oluşan yeni değer farkı ve erkeklerin, başka

alanlarda kendilerine güven duyarak onları alçaltan işlerini telafi etme çabasıydı. Bir İngiliz işçi, bilinen bir konuyu şöyle ifade ediyordu: “Kapanış saatinden [mahalledeki barın kapanış saatinden] sonra eve döndüğümde karımın evde olmadığını gördüm, o yüzden döndüğünde yumruğu patlattım; bir erkek karısına tabii ki böyle bir şey yapabilir.” Orta sınıfta cinsiyet ilişkileri o kadar dobra değildi, gerçi bazı fabrika sahipleri kadın işçilerine cinsel taciz uygulamışlardı. Fakat yine orta sınıfta da, kadınların zayıf ve mantıksız oldukları varsayımları, ekonomik pozisyonlarını kaybetmelerinden kaynaklanmıştı.

Aile ekonomisindeki geleneksel rollere karşı çıkış, sanayi devriminin onlar için de köklü bir değişimin habercisi olduğu çocuklara kadar uzanmıştı. Çocuklar, tarımda da, zanaat atölyelerinde de çalışmaya daima erken yaşlarda başlardı; çocuk işçi, sanayi devriminin icadı değildi. İlk fabrikalarda işverenler de işçiler de çocukların çalışmasını normal görürlerdi; işçiler ek gelir ihtiyacı ve erken çalışmaya başlamanın çocuklara geleneksel ekonomide sonradan kullanacakları beceriler kazandıracağı anlayışı nedeniyle, işverenler ise, çocuklara verilen düşük ücretlerden kazanç sağlamaları nedeniyle bunu normal bulurlardı.

Bununla birlikte, fabrikalarda çocuk işçi çalıştırma sadece geleneksel bir uygulama değildi, bu da bazı grupların erkenden idrak etmeye başladığı bir gerçektir. Bazı çocuklar, özellikle Britanya’nın sanayileşmesinde acımasızca sömürülüyorlardı, işin temposu küçük işçilere görülmemiş bir gerginlik yüklüyordu. Çocuklar, özellikle makineler çalışmaktayken iş yaptıkları için kazalar olagandı; pamuk eğirmede “bobin çocukları” denen bir kategori vardı, makine çalışmaktayken kopan iplikleri bağlarlardı. İşçinin denetlenmesi daha resmi bir hale gelince çocuk işçiler, ebeveynleri ve diğer akrabalarından ayrılıp, yabancı kişilerin nezaretine verilmeye başlan-

mıştı. Onların davranışları kötüleşmemiş olabilirdi (babalar ve amcalar çoğunlukla çocukları zora koşarlardı) fakat ebeveynler, geleneğin bu şekilde bozulmasından giderek rahatsızlık duyar hale gelmişlerdi.

Makinelerdeki gelişmeler, giderek çocuk emeğini gereksizleştirmişti. Daha büyük tekstil makineleri ve daha otomatikleşmiş süreçler, çocuk işçilerin varlığına ihtiyacı azaltmıştı. İnsancıl kaygılar ve işçilerin ailenin kontrolünü yeniden kazanma arzuları bu tür değişikliklerle bir araya gelince, çocuk işçilerle ilgili bir dizi yasanın 1833'te Britanya'dan başlayarak çıkarılmasına yol açmıştı. Bu yasalar, on iki yaşın altındaki çocukların çalıştırılmasını kısıtlıyor ve genç ergenler için çalışma saatlerini düşürüyordu. Bu yasalar, aktif bir şekilde tartışılmıştı; birçok imalatçı, özellikle yetkilerine yapılan bu itiraza direniyorlardı. Bununla birlikte, orta sınıftan sayıları giderek artan yenilikçiler, sanayide çocuk işçilere uygulanan zulmü kınıyorlardı. Çocukların, onları ileride çalışabilecekleri endüstriyel işlere layıkıyla hazırlayacak öğrenimi görmeleri için zamana ihtiyaçları olduğunda ısrar ediyorlardı çünkü işbaşındaki eğitim, zanaat geleneklerinin azalmasıyla gerilemekteydi. Çocukları için daha iyi muameleyi ve düşük ücret rekabetinin azalmasını amaçlayan birçok işçi de bunu kabul ediyordu. Britanya örneği, sonunda başka yerlerde de çocuk işçi yasaları çıkarılmasını teşvik etti. Fransa ilk yasasını 1841'de çıkardı, Alman devletleri de benzer kanunlar çıkardılar. İlk yasalar pek iyi uygulanamadı (örneğin, Fransa çocukların kullanılmasını düzenleyecek maaşlı denetçileri ancak 1870'lerde atamıştı) fakat eğilim açıktı.

Uzun vadede, belli ki, sanayi devriminin en önemli etkisi, çocukların direkt işçilikten ayrıştırılmalarıydı. Orta sınıf aileler, oğullarını ergenliklerinin ileri yaşlarına kadar işe yerleştirmiyorlardı: İşçi sınıfı, çocuklarını en azından on iki veya on dört yaşına kadar işe sokmamaya başlamıştı. Çocukların

rolü, çocukluk çağındaki görevin aile gelirine katkıda bulunmak değil, eğitim görmek olduğuna dair gittikçe büyüyen bir inançla yeniden belirlenmişti. 1830'larda Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey kısmında ve 1870'lerde Fransa ile Almanya'da bu düşünce, zorunlu ilköğretim şeklinde yasal bir zorunluluğa dönüştü. Çocuklar, bu değişiklik sayesinde, çok olası bir suiistimalden uzaklaştırılmışlardı fakat yetişkinlerin dünyasından ve yetişkin olduklarında üstlenecekleri rollerle doğrudan temasta olmaktan giderek daha da ayrı kalmışlardı. Gerçek çocukluk ile çalışma hayatı arasındaki gelişimin belirsizlik aşamalarının kabulünde ergenlik gibi yeni kavramlar devreye girmişti.

Çocukluk çağının yeniden tanımlanması, belli ki, ailenin içinde de ilave bir etki yaratmıştı. Babalarla çocukları arasında bir engel ortaya çıkmıştı çünkü işle ailenin ayrılması, erkek ile çocukları arasında günden güne giderek artan bir mesafe demekti. Ayrıca aileler kaç çocuk sahibi olacaklarını da yeniden düşünmek zorundalardı. Batı Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk önce orta sınıfta, 1870'lerden sonra da işçi sınıfında doğum oranları düşmeye başladı. Çocuklar artık bir kaynak değil de, masraf idiyeler (onları geçindirmenin ve okula hazırlamanın maliyeti gerçekten artmıştı) ebeveynler, daha küçük bir ailenin kesin bir ekonomik anlamı olduğunu epey çabuk anlamışlardı. Sanayi devrimi böylelikle doğrudan, ailelerde ortalama kişi sayısının hiç görülmemiş seviyelere kadar düştüğü, "demografik geçiş" adı verilen bir nüfus devrimine yol açmıştı. 1900'de, Batı dünyasının genelindeki çoğu grupta aileler, yüz yıl önce normal görülen altı ila sekiz çocuk yerine iki ila dört çocuk sahibi olmayı umuyorlardı. Bu değişiklik, yetişkinlerde cinsellik ve doğum kontrolüyle, anneliğin işlevleriyle ve ailenin çocuklarla etkileşimiyle ilgili başka sonuçlar da doğurabilmişti. Sanayileşmenin başlattığı değişimler sarmalı, bir sürü müteakip uyarlanmayı gerektiriyordu.

Sanayi devriminin harekete geçirdiği ailedeki rollere ilişkin uyarlanmalar zaman içinde değişime uğradı. Erkek-kadın arasındaki bölünmeyi büyüten ilk etki kalıcı olmadı, yine de yirminci yüzyıla kadar sürdü. Batıdaki sanayi toplumunun evrimindeki ileri aşamalar, kadınların istihdam edilmesinde on dokuzuncu yüzyılda başlatılan ayrımın çoğunu telafi eden bir dönüşüm getirdi. Erkek/geçindiren-kadın/ev hanımı ayrımı bir dereceye kadar kaldı fakat dayattığı kısıtlamalar, yirminci yüzyıl sonlarında azaldı. Bunun aksine, çocukluk çağına ilişkin değişim, öğrenim süresi uzadığı, çocukların kapsamlı iş yükümlülüğünden ayrı tutulması arttığı için güçlendi. Yine de, ailenin işlevlerini büyük çapta yeniden belirleme ihtiyacı devam etti. Bunun nedenleri, ailenin başlıca ekonomik birim işlevi görmeyi bıraktığında istikrar için bir dayanak bulmak ve üretim ev dışına çıktığında aile başarısının akla yatkın tanımlarını oluşturmaktı. Sanayi devrimi, dar anlamda, neredeyse yüz yıl önce tamamlanmış olmasına rağmen, günümüzde Batı toplumunda birçok kişi bu devrimin kişisel hayata ve özel kurumlara getirdiği büyük değişikliklerle boğuşmaya devam ediyor.

Sosyal Bölünmeler ve Protesto

Sanayi devrimi, Batı toplumunu değişik biçimlerde böldü. Geleneksel birçok sosyal sınıf, prestijlerinin aniden düştüğünü gördü. Aristokratlar mağdur oldular çünkü ekonomik statüleri toprak sahipliğinden kaynaklanıyordu ve ticari yöntemlere ve saiklere özen göstermeye tenezzül etmemişlerdi. Doğu Almanya'dan Büyük Britanya'ya kadar münferit aristokratlar, tarım ürünü satışlarının artmasından veya yeni madenler açmak ya da metalürji tesisleri kurmaktan yarar sağladılar. Yine de, bir bütün olarak aristokrat sınıfın durumu kötüye gitti, çünkü endüstriyel dalga onun hem ekonomik te-

melini hem de kültürünü yıktı. Batı Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyıldaki ve hatta yirminci yüzyılın başındaki tarihinin büyük bir kısmı, bu sorunlu aristokratların ekonomik çağdışılıklarını telafi etme amacına göre davranmalarının sonucudur. Yerleşik aristokrasi ile sanayi devrimi arasındaki gerilimin birtakım yapıcı sonuçları da oldu: Birtakım aristokratlar, sanayi işçilerinin suiistimal edilmesini bir parça denetim altına almak için, hırslı ama başarılı imalatçılara karşı sosyal sınıf kızgınlığını hayırseverlik ile birleştirerek gösterilen çabalarda yer aldılar. Amerika Birleşik Devletleri'nin işgücü piyasası düzenlemelerinde biraz gecikmesinin bir nedeni, aristokrat bir denginin olmamasıydı. Fakat aristokrasinin zayıflamasının olumsuz etkileri de vardı: Örneğin Alman aristokratlar, siyasi güçlerini, kendi düşük kaliteli tahıllarını üretmeyi sürdürmelerini sağlayacak gümrük vergileri koydurtmak ve sübvansiyonlar elde etmek için kullandılar, bu da büyük halk kitlelerine sattıkları gıda fiyatlarını yüksek tutmaya yarayan bir taktikti.

Diğer köklü gruplar, süregiden devrimle yavaş yavaş azaldılar. Avrupa'da köylü sınıfı, nispi sayı ve ekonomik önem bakımından küçüldü. Zanaatkâr sınıfın üyeleri, gittikçe ya küçük işletme sahipleri ya da ücretli işçiler arasına karıştı. Geleneksel ekonomik değerler ve ortamlar, bu sosyal sınıflarla birlikte geriledi. Süreç çoğunlukla sancılıydı.

Sanayi devriminin en açık doğrudan sonucu, ağırlıklı olarak şehirde yaşayan yeni işçi sınıfı ile orta sınıfın genişlemesiydi. Bu genişlemeyi doğuran, fabrika sahipleri ile sanayide çalışan yöneticilerin yanı sıra mühendisler gibi, meslek sahibi çeşitli gruplardı. Orta sınıf ve işçi sınıfı, sanayi devrimi sırasında bazı deneyimleri paylaşmışlardı. Önceden belirtildiği gibi, her iki grup da kadınların rolü ve ailenin uygun büyüklüğü üzerinde yeniden düşünmek zorunda kalmışlardı, gerçi biraz farklı sonuçlara varmışlar ve farklı bir kronoloji izlemiş-

lerdi. Değişim ve başarısızlık kaygıları, her iki grubu da aynı derecede etkilemişti.

Fakat orta sınıf, sanayi devriminin, sosyal ve kişisel ilerlemenin kaynağı olduğunu çabucak anlamıştı. Bu kişiler, sıkı çalışma ahlakını kabul etmiş ve bunu kişisel başarının diyetini ödemek olarak görmüşlerdi. On dokuzuncu yüzyılın sonunda bile, kendilerini önceden aşırı sıkı çalışmaya zorlayan okulların mezunları olan Fransız sanayi yöneticilerinin, sık sık Pazar günlerinde ve tatil günlerinde çalışmaları, iş dışında pek bir şeye yoğunlaşmamaları beklenirdi, sanayide çalışan bir mühendis, “eğlenmeye ilgisiz” biri olarak tarif edilirdi. Endüstriyel yaşamda başarılı oldukları için orta sınıftan birçok kişi, yakınma konusunda hoşgörüsüzdü, ekonomik ve sosyal açıdan kendilerinden aşağı seviyede olanlara karşı duyarsızdılar. Bu, ağırlıklı olarak, ücret ödemenin ücret ödeyen kişiyi işgücüne olan yükümlülüklerinden kurtardığı düşüncesine dayanıyordu; yoksulluk varsa, sebebi çok çalışmamaktı. Bu, açıkça ücret ödeyen kişinin kendi çıkarını ve mutluluğunu ön planda tutan bir düşünceydi: İyi işçiler, kendilerinin ve ailelerinin kötü zamanları atlatabilmesine yetecek kadar para biriktirebilirlerdi. Sefaletin esas sebebi, aşırı içmek (bir Fransız mühendis, “İşçiler, ellerinde bir içki yoksa hiçbir şeyden zevk almıyorlar,” demişti) ve çok çocuk yapmak gibi bayağı aile alışkanlıklarıydı. Disiplinli biri, endüstriyel yaşamın faydalarını görebilir ve bunları kullanarak üstünlük elde edebilirdi.

Batı dünyasının genelinde, orta sınıftan okurlar, sıfırdan başlayıp zengin olan kişilerin aşırı abartılmış başarı hikâyelerini okuyup eğleniyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri’nde Horatio Alger, Britanya’da Samuel Smiles ve başka birçok popüler kurgu karakter, çok çalışmanın ve teknik becerinin yoksul birini nasıl iş dünyasının zirvesine getirdiğini gösteriyordu.

Giderek çoğalan işçi sınıfı için algılar da, gerçek de büyük ölçüde değişiklik gösteriyordu. Sanayi devrimi bu insanların yaşam standartlarında bazı mütevazı ve geçici iyileştirmeler yapmış, fakat özel yaşamlarını altüst etmiş, yabancı gelen bir çalışma sistemine dahil ederek emekleri üzerindeki kontrollerini üzücü şekilde kaybetmelerine neden olmuştu. Hareketlilik, ekseriyetle, bir kuruntudan ibaretti. Çok çalışmak ücret kesintilerine yol açabiliyor, işçiye zarar, işverene kâr ettiriyordu. Sık sık olan ekonomik durgunluklar düşünüldüğünde gelecek planlamasının pek anlamı yoktu. İşçilerin birçoğu çocuklarını, eğitim ve gelişimlerini desteklemek yerine (örneğin küçük bir ev edinebilmek için) sıkı çalıştırmayı yeğliyorlardı. Birçok işçi, üretkenliği azamiye çıkarmak için tasarlanmış yoğun çalışma fikrine karşı çıkmış ve İngiliz işçilerin bir yevmiye almak için çok fazla çalışmaktan başka bir şey yapmak gerekmediğini anlatan “sabit toplam iş” kavramına geri dönmüşlerdi. İşçi sınıfının sadece çıkarları değil, temel fikirlerinin birçoğu da orta sınıflılarınla çatışıyordu.

Böylece, Batı toplumunda sanayi devrimine özgü yeni bir tür sınıf ayrımı görülüyordu. İş ve hayat hakkında birtakım düşünceleri aynı olan geleneksel sahip olanlar grubu ile çalışanlar grubunun (aristokratlar ile köylülerin) aksine, orta sınıftan ve işçi sınıfından birçok kişi özünde farklı düşünüyordu. Üstelik yine aristokratlarla köylülerin aksine, bu iki grup her gün temastaydı çünkü artık sınıflardan biri, diğerini düzenli olarak denetlemekteydi. Sanayi devrimi, hem ideolojik hem de maddi bakımdan sürekli tekrarlayan bir sınıf çatışması için şartları sağlamıştı. Birkaç teorisyen, çekişmeyi tanımlamakta aceleci davranmışlardı. Henüz 1820’lerde, Avrupa’da ve Amerika Birleşik Devletleri’nde bir grup ütöpik sosyalist, sınıf ayrımlarının yerine yeni bir uyum getirecek işbirliği içinde çalışma ilkelerini saptamaya çalıştılar. (Aslında, Yeni Uyum, Avrupalılar ile Amerikalıların ABD’de kurdukları

rı birkaç ütopyacı topluluğun ismiydi.) Yine de daha önemli olan, Karl Marx'ın 1840'larda oluşturmaya başladığı ideolojiydi. Marx, vurguncu mal sahipleri ile mamul malların esas değerini yaratan işçi sınıfı arasında çıkması kaçınılmaz olan çatışmayı tarif etmişti. İşçi sınıfının büyümeye devam edeceği ama daha perişan olacağı ve sonunda sömüren sınıfın aleyhine döneceği bir gelecek öngörmüştü. Sarsıcı bir devrim, hükümetin sermayedarların sahip oldukları mülklere el koyup, gönüllü bir uyumun ve esaslı bir eşitliğin üstün geleceği işbirliğine dayalı bir toplumu oluşturacak yeni bir devlet kuracaktı. Marx, çoğu ütöpik sosyalistin aksine, sanayi devrimini destekliyordu (çünkü makineler daha fazla toplumsal refah ve serbest zaman imkânı yaratıyordu) fakat kapitalist sistem altında özel mülkiyet ve rekabetçi kâr arayışının yarattığı toplum versiyonundaki temel kusurları, sınıf kavgasının kaçınılmaz olarak şiddetlenmesi dâhil, teşhis etmişti.

Sık görülen protestolar, Batı toplumunda sanayi devriminin onlarca yılına damgasını vurmuştu. Birçok işçi sırf sefalet yüzünden tepki göstermişti. Fabrika şehirlerinde belirli aralıklarla, işçilerin ekmek fiyatlarını yükselten fırınlara saldırıdıkları zamanlarda gıda isyanları patlak verirdi; alışıldık bir protesto biçimiydi. Başka şiddet olayları rakip işçilere yönelikti. Philadelphia'daki dokuma işçileri, işlerini tehlikeye sokan İrlandalı göçmenlere karşı ayaklanmışlardı, farklı gizli ayinlerde örgütlenen çeşitli Fransız işçi birlikleri sık sık büyük kavgalara girişirlerdi. Protestonun daha yeni bir şekli, fabrika sahiplerini daha iyi şartlar sağlamaya zorlamak için grev yapmak, emeği (işçi sınıfının yegâne ürününü) geri çekmekti. İlk endüstriyel grevler, özellikle ekonomik bunalımlar sırasında işverenler ücretleri düşürmeye kalkıştığında patlamıştı. Örneğin, 1834'te Massachusetts'in tekstil kasabası Lowell'da yöneticiler yüzde 15'lik bir ücret kesintisini duyurmuşlardı. Kadın fabrika işçileri, şirketin, elebaşlarını işten atmaya yel-

tenmesine rağmen hemen toplanmışlardı. Protesto şarkıları, temel sorunlarının ücret meselesini aştığını, fabrika içindeki hiyerarşi türünü de içerdiğini gösteriyordu:

*Ustabaşılar düşünmemeli
Üstte oldukları için
Kızlardan daha iyi olduklarını
İşin kendilerinden sorulduğunu*

Grev eylemleri bazen daha geniş örgütsel girişimlere kadar yayılıyordu. Birçok İngiliz tekstil işçisi ve madenci 1820'lerde ve 1830'ların başlarında işçi sendikaları kurmak için yapılan ulusal kampanyalarda bir araya gelmişlerdi, sendika örgütünü işverenlerin çalışma koşullarını belirleme gücünü etkisileştirmek için kullanmayı umuyorlardı. İşverenlerinden gittikçe soyutlanan zanaat işçileri, daha yöresel seviyede, sık sık yerel sendikalar kuruyorlardı, amaçları ekonomi canlandırığına vasıflı işçiler yetersiz sayıdayken ücretleri artırıp, çalışma saatlerini sınırlama konusunda pazarlık güçlerini artırbilmektir.

Son olarak, işçiler bazen endüstriyel düzenin kendisine karşı daha büyük tipte bir protesto hedefliyorlardı. Bazıları makinelere saldırıyorlardı. Fransa'da 1820'lerdeki Ludist olaylar, on yıl önce Britanya'da eski çalışma düzenini koruma amaçlı orijinal Ludizmi tetikleyen aynı görüşlerin dışavurumlarıydı. Diğerleri, işyerine damgasını vuran yeni eşitsizliği telafi etmek için siyasi yollar bulma peşindeydi. Birçok Amerikalı işçi, 1820'ler ve 1830'lardaki gösterilerde ateşli bir şekilde yer almışlardı, toplumdaki temel eşitliklerini onaylayacak daha kapsamlı siyasi haklar kazanmaya çalışıyorlardı. İngiltere'deki "Çartizm" hareketinde, işçi sınıfına siyasi haklar verilmesi için yapılan kampanyada milyonlarca imza elde edilmişti; amaç, fiili kazançlar (örneğin, işçilerin eğitimi

için yeni bir devlet desteği) ile sembolik eşitliğin birleşimi-ydi. Çeşitli işçiler, özellikle zanaat sektöründe çalışanlar, 1848 Avrupa devrimlerinde yer almışlardı. Birtakım Alman zanaatkârlar lonca sistemini tekrar kurmayı ve endüstriyel düzene birtakım kısıtlamalar getirmeyi amaçlamışlardı. Paris'te zanaat ve fabrika işçileri "çalışmanın düzenlenmesi" dedikleri görüşü desteklemişlerdi, bundan kasıtları yaygın işsizliğe karşı devletin bazı acil önlemler alması ve giderek artan makhineleşmenin ve işle ilgili eşitsizliklerin azaltılmasıydı.

1848'de, özellikle Fransa ve Almanya'da, zanaatkârlar ve fabrika işçilerinden oluşmuş sayıları giderek artan bir azınlık, sosyalist fikirlerle ilgilenmeye başlamıştı. Bazıları, işçilerin yönettiği, küçük kooperatif tipi üretim birimleri umu-duyla sosyalizmin sanayileşmeye bir alternatif olabileceğini düşünmüşlerdi. Çeşitli ütöpik sosyalist tasarılar, bu türden bir ilgi çekmişti. Marx'a yakınlaşan diğer işçiler, makinelerin faydasını kabul ediyor ama kapitalist düzene karşı çıkıyorlardı. İşçilerin yönettiği bir devlet, kapitalizmi tasfiye edip, eşitsizlikleri ortadan kaldıracak ve benzersiz bir özgürlüğü ve genel refahı beraberinde getirecekti. Sosyalizm heyecanını 1848 devrimlerinden sonraki devlet baskısı azaltmıştı ama bu hisler 1860'larda yeniden canlanacaktı.

Yine de, fiziksel ıstırabı ve şiddetli manevi acıyı dışa vurma çabalarına rağmen protesto akımlarının hiçbiri, sanayileşmenin istikrarlı saldırısını saptırmayı başaramamıştı. Görkemli işçi sendikası tasarıları suya düşmüştü. Çartist talepler reddedilmişti. 1848 devrimlerinde işçilerin katılımı acımasızca bastırıldı. Paris'te hükümete bağlı askeri birlikler, yeni bir iş örgütünün taraftarlarını kanlı Haziran Günleri ayaklanmasında kırıp geçirmişlerdi. Birkaç ay sonra Prusya kuvvetleri, Berlin'de ve diğer Alman merkezlerinde zanaat işçilerini bastırdı.

İşçiler, sanayi devriminin temel eğilimlerini yavaşlatma veya yeniden belirleme çabalarında aşılması imkânsız en-

gellerle karşılaştılar. Protesto örgütleri yasa dışıydı, 1870'lere kadar da çoğu Batı ülkesinde öyle kaldılar. Birlikler ve polis, işçilerin çabalarına karşı çabucak toparlanıyorlardı. İşverenlerin, grevcileri işten atmak ve bazen evlerinden çıkartmak imkânları sayesinde önemli bir baskıcı güçleri vardı. Küçük zanaatkâr gruplarıyla pazarlık yapmak gerekliydi çünkü becerileri onlara özel önem kazandırıyor, oysa sanayide otoritelerine karşı çıkan heyecanlı büyük gruplara cansiperane saldırıyorlardı. İşçiler de kendi aralarında bölünmüşlerdi. Erkek işçiler, kadın işçileri etkileyen sorunları göz ardı etme eğilimindeydiler. Zanaat işçileri, becerilerini ve geleneklerini vurgulama eğilimindeydiler, üyeleri giderek artan fabrika işçisi kitlesi olan sendikaları reddediyorlardı. Birçok fabrika işçisi, toplu eylemlere sekte vuran münferit düzenlemelere güveniyordu. Az sayıda işçi, denetim makamlarına yükselmeye odaklanmıştı. Daha çok sayıda işçi o kadar sık iş değiştiriyordu ki, meslektaşlarıyla yeterli bağ kuramamışlardı. Çoğu fabrika işçisinin yabancıların arasında çalışıyor olması, protestoların planlanmasını zorlaştırıyordu. Giderek artan sayıda işçi aynı zamanda göçmen de olunca (Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İrlandalı işçiler, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Fransız Kanadalılar, Kuzey Fransa'daki Belçikalılar) sorun şiddetleniyordu. Son olarak, işçilerin amaçları çoğunlukla dağınıktı. Endüstriyel çalışma ilkelerine itirazları şiddetli olabilirdi ama seçenekleri belirsizdi. Bir kısmı loncaların yeniden kurulmasını savunuyordu, başka birileri bir çeşit ütöpik topluluk arayışındaydı, diğerleri ise neyin peşinden koşacaklarını tam olarak bilmiyorlardı.

İşçi sınıfının protestoları, 1848'den sonra yirmi yıl boyunca yavaşlamıştı. Fransa ve Almanya'da, ayaklanmaların başarısız olmasından sonra birçok lider tutuklanmış veya sürgün edilmişti. Polis kuvvetleri, isyan kontrolünde daha da ustalaşmışlardı. İşçi aristokrasisi denilen işçiler, iyileştirmeler için

sakin biçimde pazarlık yapacak saygın sendikalara yoğunlaşmış, ancak son çare olarak grev yapmaya ve şiddete hiç başvurmamaya karar vermişlerdi. Britanya’da oluşan Yeni Model Sendikacılık hareketi, zanaat işçilerinin ve makine imal eden (Britanya’da “mühendis” deniyordu) vasıflı fabrika teknisyenlerinin vasfa-özgü sendikalar kurmalarını içeriyordu. Zanaat sendikaları, Almanya ile Fransa’da da ortaya çıktılar. İşçi sınıfı mücadelesinin ilk dalgası sona ermişti; fabrika düzeninin doğruluğunu sorgulamaktaki en kapsamlı çabalar böylece bitiyordu. Endüstriyel sistem içinde önemli kazanımları hedefleyen yeni bir protesto akımı, 1860’lardan sonra Avrupa’da olduğu gibi, Amerika Birleşik Devletleri’nde de şekillenmeye başlamıştı. Yeni örgütler, zanaat işçilerinin de fabrika işçilerinin de sadakatini istiyordu; bunlara iki örnek, Amerikalı Emek Şövalyeleri ve Almanya’daki Marksist Demokratik Parti idi. Sınıf savaşları, Batının süregiden sanayileşmesiyle ilişkili ikinci bir önemli evreye girmişti.

Yeni Bir Siyasi ve Kültürel Bağlam

Batıdaki sanayi devriminin etkisi, iş, dinlence, aile hayatı ve temel protesto biçimlerinin çok ötesine uzanmıştı. Devrim karşıtı tepkiler, on dokuzuncu yüzyılda Batı ülkelerinde ortaya çıkan yeni siyasi sistemlerin sadece bir bileşeni olmasına rağmen hükümetler değişti. Ekonomi politikasında devletin müdahalesinin derecesi, müdahaleci olmayan Britanya’dan çok daha etkin Alman hükümetine kadar çeşitlilik gösteriyordu. Bununla birlikte, tüm Batılı devletler, demiryollarının çoğaltılması, endüstriyel tarife politikaları ve teknik fuarların sponsorluğu gibi yeni faaliyetlerde yer almaya başladılar. Bütün devletler, eğitimdeki rollerini genişlettiler, kitleler için ilkokulların sayısını ve uzman yetiştirmek için teknik okulların çeşitlerini artırdılar. Çocuk işçi yasalarının çıkarılmasıyla hükümetler, yavaş yavaş, endüstriyel çalışma koşullarının dü-

zenlenmesinde müdahil oldular, dolayısıyla sonuçta çalışma ve güvenlik yasalarına uyulmasını denetleyebilen uzmanlaşmış bir bürokrasi oluşturdular. Hükümetler sonunda, sanayi devriminin dikkati çektiği özel maddi sorunların bazılarına karşılık vermeye ve yeni sosyal yardım işlevlerini üstlenmeye başladılar. Britanya, 1830'larda, elbette, yoksullara arzu edildenden daha az yardım etme peşindeydi, bu geleneksel hayır işi kavramını değiştirirken orta sınıfın çıkarlarını yansıtan bir yaklaşımdı, böylece insanlar kendi kendilerinin sorumluluğunu alacaklardı. Yine de, şehir yönetimleri, ekonomik durgunluklar sırasında yoksullara yardım için yiyecek dağıtmaya başlamışlardı. Sonra 1880'lerde, görece son zamanlarda merkezileşmiş olan Alman hükümeti, hastalara, yaralılara ve yaşlılara yardım olarak mütevazı ödemeler yapmak için devlet destekli sigortanın öncülüğünü yaptı; amaç, işçi sınıfı yaşamının en şiddetli sorunlarını azaltmak ve eş zamanlı olarak, sosyalist siyasi partilere işçilerin giderek artan bağlılığını azaltmaktı.

Devlet girişimleri büyük ölçüde çeşitlilik göstermeye devam ediyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde federal hükümetten ziyade şehir ve eyalet yönetimleri endüstriyel sorunların çoğuna karşılık veriyordu. Almanya, daha devletçi bir gelenekle, Britanya'dan daha geniş ölçüde yenilendi. Bununla birlikte, endüstriyel büyümeyi destekleme, temel eğitim olanaklarını sağlama, polisin faaliyetlerini genişletme ve bazı endüstriyel aşırılıkları yasal düzenlemelerle engelleme hususlarında genel bir sorumluluk sahibi tutum vardı. Batı dünyasının genelinde devletin işlevlerinin bu şekilde yeniden tanımlanması, özel mülkiyetçi temel kapitalist düzen sürmekteyken bile, daha kapsamlı sanayileşme sürecinin bir diğer kısmını oluşturdu.

Kültür de değişti. Birçok sanatçı ve yazar, sanayileşme ortamının çirkinliğinin aleyhine döndüler. On dokuzuncu

yüzyılın başlarında romantik ressamlar, kısmen fabrika şehirlerinin kötü etkisinin aksine pastoral doğa manzaralarına yoğunlaştılar. Kısa bir süre sonra, birçok sanatçı, toplum içinden kendi dünyalarına çekilmek gerektiğini ileri sürdü, sanatın sanat için olduğunda ısrar ettiler; bu görüş, endüstriyel materyalizme radikal bir alternatifti. Daha halka özgü bir düzeyde, sanayi devrimi, dini kültürden ziyade laik kültüre ilgi uyandırdı. Din baki kaldı, İngiliz işçiler arasında Metodistlik ile ABD'deki birçok göçmen işçi arasında Katoliklik gibi belli kolların yoğunluğu işçi sınıfı hayatının önemli bir parçasını oluşturuyordu. Yine de, sanayi devrimi, her şey hesaba katıldığında, maddi kazançların amaçlanmasını ve bilimle teknolojinin gücüne olan inancı teşvik etti. Birçok işçi yerleşik mezheplerin aleyhine döndü; bu kurumlar muhafazakâr, varlıklı sınıfla bir olup, işçilerin sorunlarına duyarsız kaldılar. Sosyalizme ve diğer muhalif fikirlere olan ilgi, bazı işçilere laikleşme sürecini kolaylaştıran ve yansıtan alternatif bir sadakat sağladı. Birçok sanayi yöneticisi kendi payına, gerçi bazen geleneksel olarak dindar olsalar da, giderek, özellikle ABD'de yayılan Darwin kuramının rekabetçi yorumu dâhil, bilimle ve milliyetçilikle özdeşleşmeye döndüler. Tek bir endüstriyel kültür ortaya çıkmadı fakat sanayi devriminin süregiden kültürel değişimde önemli bir etkisi vardı.

Son olarak, sanayi devrimi, on dokuzuncu yüzyılda batı Avrupa'da ve ABD'de kuvvetlendi ve kaçınılmaz olarak sanayileşmiş ülkelerin dünyanın diğer taraflarıyla olan ilişkilerini değiştirdi. Endüstriyel teknolojinin gücü, uluslararası arenada yeni güç politikalarını besledi; emperyalizmin büyüme aşaması, Batının endüstriyel büyümesinin ve iç rekabetin doğrudan bir sonucuydu. İronik bir şekilde, kısmen dünya genelinden elde edilen kârların sebep olduğu bir süreç, hem siyasi hem de ekonomik güç açısından uluslararası eşitsizliğin daha da artmasına yol açtı. Emperyalist taşkınlık öncesinde

bile sanayileşme, Meksika'dan Malaya'ya kadar geleneksel ekonomileri sekteye uğratmış ve giderek artan sayıda hükümeti Batının dev ekonomisini taklit etmek için ilk tereddütlü adımları atmaya zorlamıştı. Aslında sanayi devrimi, toplumsal olduğu kadar uluslararası ölçekte de ilave değişimlerin üretici olarak işlev görmüştür.

BÖLÜM 5

Batının Dışında Sanayi Devrimi

1870'lerden önce, dünyanın Batı ülkeleri dışında kalan yerlerinde herhangi bir sanayi devrimi meydana gelmemişti. Sanayileşmenin batı Avrupa dâhilinde yayılması, kesinlikle otomatikman olmasa da, bir sürü ekonomik, kültürel ve siyasi niteliğin ortak olması kadar, sık ve samimi temasların da sonucuydu. Amerika Birleşik Devletleri'nin hızlı yükselişi daha şaşırtıcıydı: Ülke Avrupa'ya dâhil değildi ve on sekizinci yüzyılda, ekonomik açıdan çok daha az gelişmişti. Yine de, kuzey eyaletlerindeki kapsamlı ticari deneyim ile Britanya ile olan yakın ticari ve kültürel bağları, yeni oluşan ulusa, onları hızla taklit etmelerinde üstünlük sağlamıştı. Bereketli doğal kaynaklar ve Avrupa'dan yapılan büyük miktardaki yatırımlar sürecin ilerlemesini sağlamış, Amerika Birleşik Devletleri'nin, on dokuzuncu yüzyılın Batı dünyasındaki sanayileşme dinamizmine katılmasını sağlamıştı.

Diğer yerlerde, şartlar sanayi devrimine izin vermemişti, bu da, dünyanın sanayileşme deneyiminin ilk evresi sırasındaki uluslararası koşulların incelenmesiyle bulunması gereken bir meseledir. Neredeyse bir asır boyunca Batı, endüstriyel alanda gerçek bir tekel durumundaydı. Yine de, Batıdaki sanayi devriminin önemli etkisi olmuştu. Bu devrim ilk ma-

kinelerin ve fabrikaların Batının rehberliğinde kurulması vasıtasıyla birtakım pilot projelerin uygulanmasına yol açmıştı. Daha da önemlisi, Batının yeni talepleri dünya ekonomilerinde sanayileşme olmadan önemli değişimlerin başlamasına neden olmuştu; aslında bu talepler, muhtelif durumlarda sanayileşmeyi daha da zorlaştırmıştı.

Pilot Projeler: Rusya

Rusya'nın 1870'lerden önce Batının sanayi devrimiyle olan ilişkisi, birçok toplumun Britanya'yı taklit etmekte Fransa'yı veya Amerika Birleşik Devletleri'ni neden hızla takip edemediklerini açıklayan önemli bir vaka incelemesidir. Bununla birlikte Rusya, ekonomik ve askeri-siyasi nedenlerle ülkeye birtakım yeni donanımlar getirmişti. Bu girişimler sadece göz boyamak için yapılmamış, bir değişim başlatmıştı.

Rusya'nın, Batının sanayileşmedeki öncülüğüne tepki vermek için Batı uygarlığının doğrudan parçası olmayan çoğu toplumdan daha özel üstünlükleri ve bu öncülüğe dikkat sarf etmek için daha özel nedenleri vardı. Rusya, yaklaşık 1700'den beri Avrupa'nın diplomatik ağının bir parçasıydı. Kendini, Avrupa'nın büyük güçlerinden biri olarak görüyordu, uluslararası müzakerelerde ve askeri ittifaklarda bir katılımcıydı. Batı Avrupa ile yakın kültürel temaslar içindeydi, sanatsal üsluplarda ve bilimsel gelişmelerde payı vardı; gerçi 1789'daki Fransız Devriminin sarsıntısı ve Batıda devrimin ardından gelen siyasi karışıklıklar yüzünden Ruslar, kültürel işbirliğinde geri adım atmışlardı. Rus aristokratlar ve aydınlar, batı Avrupa'yı düzenli olarak ziyaret ederlerdi. Son olarak, Rusya, Batı teknolojisini ve imalatını taklit etmekte önceden deneyim sahibiydi: Batının metalürji ve gemi inşaat teknolojilerini ithal etmek, Büyük Petro'nun (I. Petro) on sekizinci yüzyıl başlarındaki reform programının önemli bir bölümünü oluşturuyordu.

Bu türden temaslar, neden Rusya'nın sanayi devriminin gelişinden sonraki birkaç on yılda endüstriyel bir ilerleme kaydetmeye başladığını açıklar. İngiliz tekstil makineleri, 1843'te ithal edilmeye başlamıştı. Britanya'ya göç edip Manchester'daki bir pamuklu dokuma fabrikasında memur olarak çalışan Alman Ernst Knoop, kendisini Ruslara ihracat temsilcisi olarak göstermişti. Rusya'ya makineleri kuracak işçiler göndermiş, İngiliz modellerini sadece satın almak değil bunlar üzerinde tadilat ve uyarlama yapmak isteyecek kadar atılgan olan Rus girişimcilere şöyle demişti: "Bu sizin işiniz değil; İngiltere'de bunu sizden daha iyi biliyorlar." Rusya'nın küçük olan şehir piyasasında bile geleneksel şekilde üretilmiş kumaşı düşük fiyata satmakla önemli ölçüde kâr edebileceklerinin farkına varan birkaç Rus girişimci, züppeliğe rağmen, pamuklu kumaş üretmek için küçük fabrikalar kurdular. Diğer fabrikalar, doğrudan Britanyalılar tarafından kuruldu.

Avrupalılar ile Amerikalılar, özellikle, çar hükümetinin demiryolları ve buharlı gemi hatları kurulmasında yaptığı yardım çağrılarına karşılık vermekte faal davranıyorlardı. Rusya'daki ilk buharlı gemi hattı 1815'te kuruldu, 1820'de Volga Nehri'nde düzenli hizmet veriyordu. St. Petersburg'u, banliyödeki imparatorluk konutuna bağlayan ilk resmi demiryolu 1837'de açılmıştı. 1851'de ilk ana hat, Çar I. Nikola'nın bizzat tasarladığı son derece düz bir güzergâh boyunca gideerek St. Petersburg'u Moskova'ya bağlamıştı. Yine hükümet, Rusların kendi lokomotiflerini ve vagonlarını yapabilmeleri için demiryolu sanayii kurmak üzere Amerikalı mühendisler getirtmişti. Ressam James McNeill Whistler'ın babası George Whistler (yani *Whistler'ın Annesi* adlı eserde resmedilen kadının kocası)* bu çabada önemli bir rol oynamıştı. O ve birtakım Amerikalı işçiler, Rusları gerekli el işçilikleri konusunda

* Bu tuval üzerine yağlıboya tablo, Amerikalı bir ressam tarafından yapıp Amerika dışında en çok ün kazanmış resim olarak bilinir. (Çev.)

eğitmişlerdi. Bu arada, düzensiz çalışma alışkanlıklarından şikâyet ediyor fakat öğrenme isteklerini de takdir ediyorlardı.

Rusların makine ithalatı hızla artmıştı; 1860'ta, 1825'teki- nin otuz katından fazlaydı. 1851'de ithal ettiğinin yaklaşık yarısı kadar makine imal ederken 1860'ta denklem tersine dönmüş, makine üreten fabrikalar beş katına (on dokuzdan doksan dokuza) çıkmıştı. Yeni pamuklu sanayii, aniden artmıştı, üretimin çoğu ücretli işçi çalıştıran fabrikalarda yapı- lıyordu.

Bunlar, önemli değişikliklerdi. Bunlar, Rusların Batılı yön- temlerin işte sağladığı avantajlar için tetikte olduklarını, bazı Batılıların da çok büyük ama ağırlıklı olarak tarım ülkesi olan Rusya'da atölye kurmanın büyük kârlar getirdiğini gördük- lerini ortaya koyuyordu. Hükümetin rolü çok önemliydi: Çarlar, vergi gelirlerini, Ruslarla iş yapma macerasından hoş- lanmakla birlikte yüksek kâr marjlarını daha çok seven Batılı girişimcilere kayda değer ödüller vermek için kullanıyorlardı.

Fakat Rusya, bu noktada fiilen sanayileşmemişti. Modern endüstriyel işletmeler, yerleşik ekonomik teamüllere yete- rince etki etmemişti. Ülke ağırlıklı olarak tarım ülkesiydi. İmalatta yüksek oranlı artışlar, o kadar düşük bir tabandan başlamıştı ki, genel etkileri çok azdı. Çeşitli yapısal engeller, gerçek bir sanayi devrimini geciktirmişti. Rusya'nın şehirle- ri, hiçbir zaman bir imalat geleneğiyle övünemediler; sana- yileşme öncesi yöntemlerde ustalaşmış zanaatkârların sayısı bile azdı. Şehirler, ancak 1860'larda ve 1870'lerde, bir zanaat (örneğin matbaacılık) merkezinin şekilleneceği kadar büyü- müştü, o zaman bile çok sayıda yabancı (özellikle Alman- ların) getirilmesi gerekiyordu. Daha da önemlisi, çoğu Rus'u büyük çiftliklere mahkûm eden serflik sistemiydi. Birtakım serbest işçiler bulunabilmesine rağmen taşralı Rusların çoğu, yasal olarak topraklarını terk edemiyorlardı ve zamanları- nın büyük kısmını efendilerinin arazilerinde yoğun şekilde

çalışmaya ayırmaları içlerindeki tarımsal üretim yapma dürtüsünü azaltıyordu. Büyük Petro, demirhanelerin büyümesi için toprak sahiplerinin köyleri ve oradaki işçileri satmalarına izin vererek serfliği sanayileşme öncesi metalürji endüstrisine uyarlamayı başarmıştı. Oysa bu melez sistem, daha büyük ölçekte bir değişime uygun değildi ki, bu da tam olarak sanayi devriminin gerektirdiği şeydi.

Ayrıca, Batının sanayi devrimi, Rusya'nın taklit edebileceği somut örnekler sağlamasına rağmen, yapısal değişiklik yerine daha geleneksel sektörleri geliştirmesi için baskı da yapıyordu. Batının büyümekte olan şehirleri ve yükselmekte olan refahı, Rus kerestesine, kenevirine, içyağına ve tahılına olan talebi artırmıştı. Bunlar, yeni teknoloji olmadan ve mevcut işgücü sisteminde bir değişiklik yapmadan üretilebilen ihraç mallarıydı. Aslında birçok toprak sahibi, Batıya satılacak tahıl üretimini artırmak için serflerin çalışma-hizmet yükümlülüklerini artırmıştı. Eski ekonomiye (köklü iç dönüşümün getireceği risk yerine geleneksel sistemde kademeli değişiklikler yapmak suretiyle yeni fırsatlara karşılık vermek ve serflik ile tarımsal üstünlüğü muhafaza etmek) bağlı kalmak açıkça daha cazipti.

Rusya'nın geri kalmasının kanıtı, kendini dış ticarete göstermişti. Dış ticaret artmıştı ama bu mütevazı bir artıştı, 1800-1860 arasında hacmi sadece üç katına çıkmıştı. Hammadde ihracatı, aşağı yukarı bazı makinelerin, fabrika üretimi yabancı malların ve aristokratların kullandığı büyük miktarda lüks ürünlerin ithalatını karşılıyordu. Artan ticarete en çok payı olan bölgeler St. Petersburg, Moskova ve demir açısından zengin Urallar'daki ufak endüstriyel yerleşim bölgeleri değil, endüstriyel pilot projelerin henüz ortaya çıkmadığı, güney Rusya'nın buğday yetiştiren alanlarıydı. Rus imalat sektörü, Batıya hiçbir şey ihraç etmiyordu ama Türkiye, Orta Asya ve Çin'den birkaç müşteri bulmuştu.

Rusya'nın geri kalmasının kanıtı, yeni askeri dezavantajında daha çarpıcı bir şekilde kendini göstermişti. Büyük Petro'nun amacı, rekabet edebilmek için muazzam nüfusu da denkleme katarak Rusya'nın askeri üretimini, Batının düzeyine yeterince yakın tutabilmektir. Ama bu strateji artık başarısız olmuştu çünkü Batının sanayi devrimi, oyunun kurallarını değiştirmişti. Rusya'yı, Britanya ve Fransa ile karşı karşıya getiren 1854'teki savaş, Rusya'nın kendi bahçesinde yenilgiye uğramasına yol açmıştı. İngilizler ile Fransızlar, Rusya'nın Karadeniz'de daha uzun bir kıyı şeridini kontrol etmesini sağlayan yeni (Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettiği) toprak kazanımlarına karşı çıkmışlardı. Savaş alanı Kırım'dı. İngilizler ve Fransızlar buharlı gemileriyle, ordularını Rusya'nın kara nakliyesinden daha güvenilir şekilde ikmal ve takviye ediyorlardı, Rusya'nın kara ulaşımı birkaç demiryolu ile 4.800 km'lik birinci sınıf karayolundan oluşuyordu. İngilizlerin ve Fransızların sanayileri, Rusların geleneksel imalatının karşılamayı umduğundan daha fazla ve daha kaliteli üniforma, silah ve mühimmat yağıdırıyordu. Ruslar, 1856'da kazanımlarından feragat etmiş ve gururlarını bir yana bırakmış bir halde Kırım Savaşını kaybettiler. Derme çatma değişimin, sanayi devriminin Batıda yarattığı ekonomik güç şöyle dursun, askeri güçle bile aşık atmaya yeterli olmadığı açıkça ortaya çıkmıştı.

Ruslar, kısa bir aradan sonra, yenilgilerinin sonuçlarını sindirip, temel yapısal reform dönemini başlattılar. Temel taşı, serflikin 1861'de yürürlükten kaldırılmasıydı. Köylüler tamamen serbest bırakılmamışlardı, taşrada hoşnutsuzluk sürüyordu fakat artık birçok işçi topraktan ayrılabilirdi ve ücretli işçiliğin temeli kuruldu. Diğer reformlar temel sağlık ve eğitime odaklanmıştı, bu alanlardaki değişim yavaş olmasına rağmen, sanayileşme için gerçek bir yükümlülüğün temeli atılmıştı. Yine de, gerçek sanayi devrimi ilerideydi. 1870'lerde, Rusya'nın sanayileşme ile bağlantısı, Batı ile karşı-

laştırıldığında, ekonomik uçurumu derinleştirmişti fakat aynı zamanda yeni yöntemlerle birkaç ilginç deneme yapılmasına ve ilave değişikliklere olan ihtiyacın giderek daha çok anlaşılmasına sebep olmuştu.

Pilot Projeler: Asya, Latin Amerika ve Afrika

Dünyanın başka yerlerindeki toplumlar (Batıyla geleneksel bağları zayıf olan veya mevcut bağlarından ötürü zarar görmüş olanlar) Batının sanayileşme döneminde daha küçük çaplı endüstriyel pilot projelere sahne olmuşlardı. Ortadoğu ile Hindistan, ilk zamanlarda birtakım endüstriyel denemeler yapmış ama başarısız olmuşlardı; gerçi, önemli bir ekonomik değişim oluşturmamışlardı. Latin Amerika da sınırlı bir teknolojik değişim başlatmıştı. Sadece doğu Asya ile Sahra-altı Afrika'da, 1860'ların sonlarına veya daha ileriki yıllara kadar belirgin bir endüstriyel taklit görülmemişti; Avrupa kültürüne ondan çabuk etkilenemeyecek kadar uzaktılar.

Batı ile eski bağlantılar, Rusya'nın deneyiminin pek çok açıdan göstermiş olduğu gibi, anahtar değişkeni oluşturuyordu. Batılı tüccarlarla eskiden beri yakınlık kurmuş olan ve sanayileşme öncesi dönemde Batının istikrarlı ticari kazançlarının farkında olan toplumlar, bazı sanayileşme denemeleri yapan ilk uluslar olmuşlardı. Sonuç olarak, on dokuzuncu yüzyıl sonlarından önce hiçbir girişimde bulunmamış bölgelere kıyasla fayda sağlayıp sağlamadıkları tartışılabilir.

Hindistan ve Ortadoğu

Hindistan'daki endüstriyel girişimlerden biri, Doğu Hindistan Şirketi 1690'da şehri kurduğundan beri İngiliz sömürge yönetiminin merkezinin bulunduğu Kalküta'da yapılmıştı. Hindu Brahman olan Tagore ailesi, birçok İngiliz yöneticiyle yakın bağlar kurmuştu. İngiliz vatandaşı olmayıp, Hindis-

tan'ı canlandırmak için, yeni kolejleri ve araştırma merkezlerini içeren birtakım girişimlere parasal destek sağlamışlardı. Dwarkanath Tagore, Bengal'in bir bölgesinde vergi tahsilatını idare ediyordu, on dokuzuncu yüzyılın başında, kârının bir kısmını bir banka kurmak için kullandı. Çeşitli ticari arazilerin ve geleneksel imalatçı işletmelerin tamamını satın aldı. 1834'te, madenlerde (Hindistan'ın ilk kömür madeni dâhil), şeker rafinerilerinde ve birtakım yeni tekstil fabrikalarında hisseleri olan çok yönlü bir şirket kurmak için İngiliz sermaye sahiplerine katıldı; donanımlar Britanya'dan ithal edildi. Tagore'un esas düşüncesi, ülkesini yeniden canlandıracak bir İngiliz-Hint ekonomik ve kültürel işbirliğiydi. Avrupa'da iyi bir üne sahipti, kısa süreliğine ekonomik girişimlerinde başarılı oldu. Tagore, yurtdışına yaptığı bir gezide öldü, kısa süre sonra da mali imparatorluğu zayıfladı.

Diğer ilk endüstriyel girişimler içinde Bombay civarındaki pamuklu kumaş fabrikası vardı, burası diğer işlerin yanı sıra Hintli tekstil mühendislerinin eğitimini de desteklemeye başlamıştı; sonunda yabancılara bağımlılığı azaltacaktı. 1870'lerde, Hindistan'daki fabrikalarda üretilen pamuklu kumaş, Çin pazarında İngiliz mallarının yerini almaya başlamıştı. Bir İngiliz girişimci, güney Hindistan'da bir metal üretim tesisi kurmuştu.

Hindistan'ın sanayileşmesindeki bu ilk denemeler önemliydi ama doğrudan sonuçları çok azdı. Hindistan'daki önemli haber, Tagore şirketlerini açarken bile, geleneksel tekstilin, İngilizlerin fabrika rekabetinin bombardımanı altında hızla düşüş göstermesiydi; bir miktar elle tekstil üretimi 1900 sonrasına kadar ayakta kalmış olsa da, milyonlarca Hint köylüsü işsiz kalmıştı. Ayrıca, 1830'ların ortasından sonra İngilizlerle Hintli seçkin sınıfın ilişkileri kötüleşmişti çünkü İngiliz yetkililer daha etkin bir ekonomik role sahip olmak istiyorlardı ve Hint kültürüne karşı daha hoşgörüsüz bir hale gelmişlerdi.

Hindistan'ın sanayi devrimiyle temasındaki ileri bir adım, 1850'lerde, sömürge yönetimi önemli bir demiryolu ağı inşa etmeye başladığında şekillenmişti. İlk yolcu treni hattı 1853'te açıldı. Buna rağmen esas sonuç, endüstriyel gelişme değil, ticari tarımın (pamuk ile diğer ihraç ürünlerinin üretimi) daha da genişlemesi ve İngilizlerin satışlarının Hindistan'ın iç kısımlarında da yoğunlaşmasıydı. Kömür madenciliği büyümüş ama imalat azalmaya devam etmişti. Hindistan'da tam bir sanayi devrimine ilişkin ipucu yoktu. İngiliz sömürge hükümetinin diğer konuların arasında, Hindistan'ın endüstriyel büyümesine gerçek bir ilgi duyduğu yoktu, Hindistan'ın silah üretimindeki zengin geleneğini desteklemek yerine silahları bile İngiltere'den alıyorlardı.

Ortadoğu'daki taklit biraz daha ayrıntılıydı, bunun nedeni, bir ölçüde, bu bölgenin Kuzey Afrika dâhil çoğu kısmının Avrupa sömürgeciliğinden bağımsız kalmayı sürdürmesiydi. Müslümanlar, Batı kültürünü ve Hristiyanlığı uzun süre küçümsemişler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarları dâhil, Müslüman liderler, on beşinci yüzyıldan sonra Batının artmakta olan dinamizmini fark etmekte çok yavaş kalmışlardı. Batının birtakım ilaçları ithal edilmiş ama teknolojisi göz ardı edilmişti. Bu tutum, ancak on sekizinci yüzyılda tereddütlü bir şekilde değişmeye başlamıştı. Osmanlı devleti, Avrupa'dan bir matbaa makinesi ithal etmiş ve özellikle askeriyeyle ilişkili olarak Batı-tarzı teknik eğitimi müzakere etmeye başlamıştı.

1798'de bir Fransız kuvveti, Mısır'ı kısa süreliğine zapt etmiş, Avrupa'nın artan teknik üstünlüğünün canlı bir simgesini göstermişti. Sonradan bir Osmanlı Valisi, Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'ı imparatorluk hükümetinin elinden alıp, hırslı bir yayılmacılık ve modernleşme politikası gütmüştü. Mehmet Ali Paşa, Mısır toplumunda yeni bir vergi sistemi ve yeni tür okullar dâhil, Batı modelini taklit ederek birçok değişikli-

ğ e destek olmuşt u. Mıs ır' ın geleneksel seçkin sınıfını da yok etmişti. Hükümet, büyük sulama projelerine mali destek sağlayarak tarımsal üretimi teşvik etmiş ve 1830'larda, Batıdan sanayi devriminin unsurlarını ithal etmeye başlamıştı. Tekstil fabrikaları, şeker rafinerileri, kâğıt fabrikaları ve silah atölyeleri kurulması için İngiltere'den makineler ve teknisyenler getirtmişti. Mehmet Ali Paşa, Mısır' ı Ortadoğu'da Avrupalı güçlere eşit etkin bir güç haline getirmekte sanayileşmenin önemli bir rol oynayacağı kapsamlı bir reform programına niyetlenmişti. Planlarının birçoğu iyi işledi ama sanayileşme girişimi başarısız oldu. Mısır fabrikaları çoğunlukla Avrupa'dan yapılan ithalatla rekabet edememiş, ilk denemeler ya başarısız olmuş ya da hiç gelişmemişti. Daha kalıcı değişimler, şeker ve pamuk gibi endüstri bitkilerinin üretiminin teşvik edilmesini içeriyordu; hükümet, orduların masraflarını ve sanayi ürünleri ithalatının bedelini karşılayan vergi gelirini bu ürünlerden elde ediyordu. Endüstri bitkileri üzerine yoğunlaşmanın artması, yeni bir grup Mısırlı toprak sahibini ve tüccarı güçlendirdi. Fakat değişim, aslında, Mısır' ın dünya ekonomisine bağımlı durumuna resmiyet kazandırdı çünkü Avrupalı işletmeler ve hükümetler, ülkenin iç ekonomisine giderek daha çok karışıyorlardı. Batıdaki sanayi devrimine Mısır' ın verdiği tepki, ekonomiyi, sanayileşmeye yer vermezsiniz, büyük ölçüde, Rusların yaptığından da büyük ölçüde, yeniden tanımlamaktı. Bu da, köylüleri toprak sahiplerinin idaresine mahkûm eden ve imalata dönüşümü, en iyi ihtimalle, uzak bir beklenti haline getiren bir stratejiydi.

Batı örneği ve Mehmet Ali Paşa tarafından kışkırtılmış olan Osmanlı hükümeti, 1839'dan sonra, tekstil, kâğıt ve silah imalatı için Avrupa'dan donanımları ithal edip bizzat fabrikalar kurdu. Kömür ve demir madenciliği teşvik edildi. Devlet, 1834'te bir posta sistemi, 1855'te telgraf sistemi kurdu, 1855'ten itibaren buharlı gemi inşası ve demiryolu inşası başladı. Bu

değişiklikler, Osmanlı ekonomisinde Avrupalı tüccarların ve yatırımcıların rolünü artırdı. Yine, gelişen ulaşım ve iletişimin en bariz sonucu, endüstri ürünleri ile madenlerin ihracatının, Avrupa'dan mamul mal ithalatını karşılamak üzere önem kazanmasıydı. Endüstriyel bir örnek oluşturulmuş ve Mısır'da olduğu gibi, Ortadoğuluların giderek artmakla birlikte hâlâ küçük olan bir azınlığı bir parça fabrika deneyimi kazanmış fakat köklü bir dönüşüm meydana gelmemiştir.

Latin Amerika ve Afrika

Bağımsızlıklarını 1820'den sonra yeni kazanmış olan Latin Amerika uluslarının Avrupa ile güçlü tarihi bağları vardı. İspanya ve Portekiz ile olan kültürel bağlarının sanayileşmeye etkisi çok az olmasına rağmen (bu iki ülke Avrupa içinde geri kalmışlardı) daha kapsamlı Avrupa bağlantısı sağlamdı, Batılı tüccarlar İngilizlerin öncülüğünde ticari bağları artırmışlardı. Batıdaki sanayileşme, bağımsızlık savaşlarını takip eden ekonomik kargaşa yüzünden 1850'ye kadar çok az taklit edilebilmişti; siyasi birleşme sorunları daha çok baskı yaratıyordu ve bu nedenle dikkatler daha çok bu sorunlar üzerinde toplanmıştı. Daha 1815'te Brezilya'da buharla çalışan bir şeker fabrikası kurulmuştu ve hepsi de ithal edilmiş olan buhar motorlarının sayısı 1834'te altmış dörde ulaşmıştı. Kahve işleyenler de bu tarihte buharlı teçhizat almaya başlamışlar ve böylece 1852'de ülkede toplam 144 buhar motoru olmuştu. Münferit işadamları da bazı tekstil fabrikaları kurmuşlardı, ulusal talebin yüzde 10'unu karşılıyorlardı. Bunlar ilginç gelişmelerdi; Brezilyalıların, en önemli ihraç ürünlerinden bazıları üzerinde yaptıkları işlemleri iyileştirmişlerdi, ama büyük ölçüde Brezilya'nın bu sektörlere odaklanmasını kesinleştirmeye hizmet etmişlerdi. Bu girişim, ne iç talebe odaklanan daha genel bir endüstriyel gelişmeye, ne de Brezilya'nın makine imalatı ve metalürji sanayilerini geliştirecek dengeli bir

yenilikler dizisine yol açmıştı. Bu konuya hükümet cephesinde de önemli bir ilgi doğmamıştı. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, önemli bir teknik taklit ile gerçek bir sanayi devrimi arasındaki fark belirgindi. Çoğu Brezilyalı işçi ve Brezilya ekonomisinin çoğu sektörü, sanayileşmeye doğru ilerleme göstermedi. Değişim gerçektir ama ağırlıklı olarak ihrac ürünlerine verilen önemin artması şeklindeydi.

Başka yerlerdeki örnekler daha da dağınıktı. Küba ilk olarak 1838’de (Havana’dan Guines’e) bir tren hattı inşa etti. Diğer Latin Amerika ülkeleri, 1850’lerde, Avrupa bankalarından borç aldıkları sermayeler ve Avrupa’dan satın aldıkları teçhizatla demiryolu yapımına önem vermişlerdi. Yirmi yıl sonra Brezilya’nın 1280 km’lik demiryolu hattı vardı. Paraguay, 1858’den sonra buharlı gemi ve demiryolu hatlarının açılışını yaptı; Latin Amerika’nın ilk demir dökümhanesini de kurdu. Paraguay, bu bölgede, vergi gelirlerini kullanarak İngiliz teknisyenler tutan, böylece dış borçlara bağımlı kalmaktan kaçınan yegâne ülkeydi. Paraguay’ın Arjantin, Uruguay ve Brezilya ile yaptığı savaşı kaybetmesi nedeniyle bu ümit verici başlangıç sonuçsuz kaldı. Şili, önce buharla çalışan birtakım değirmenler, içki fabrikaları, kereste fabrikaları ve kömür madenlerini geliştirdikten sonra 1852’de, ilk demiryolu hattının açılışını yaptı. Meksika, 1876’da sadece 600 km’lik hatıyla demiryolu inşaatında geride kalmıştı. Diğer birçok Latin Amerika ülkesi, ülke çapında bir tren yolu ağı yerine, sadece liman kentlerini ülkenin iç kısmına bağlayan kısa hatlar planlamışlardı. Genelde, demiryollarının erken gelişmesi, yabancı bankalara ve teknolojilere bağımlılığı artırırken maden ve gıda ihracatını (endüstri bitkisi ekonomisini) teşvik etmeye yaramıştı.

İlk endüstriyel oluşumlar (birkaç fabrika, birkaç demiryolu) esasen 1870’ten sonraki daha yoğun girişimlere temel teşkil edecek birtakım deneyimler sağladı. Bazı işçiler, fabrika

işçisi oldular ve tıpkı Batılı meslektaşlarına olduğu gibi yeni alışkanlıklar ve iş temposunun yarattığı baskılar yüzünden hayatları altüst oldu. Birçoğu, fabrika deneyimlerini sınırlamayı amaçlayıp, kısa süre sonra ya başka işlere geçtiler ya da kırsal kesime gittiler. Geçici işçilik, çoğu Batıdakilerle aynı olan sebeplerden ötürü sorun yaratıyordu; geleneksel çalışma ve boş zaman anlayışıyla çatışıyordu. Bir miktar teknik ve işletme uzmanlığı gelişti. 1850'lerde, birkaç devlet, Batı etkisinin daha da baskın gelmesi korkusuyla, sanayi devrimine siyasi tepkinin kesinlikle elzem olduğunu kavramaya başlamıştı. Her şey hesaba katıldığında yine de, çok sınırlı taklidin esas sonuçları, batı Avrupa ile ekonomik dengesizliği artırma eğilimindeydi, bu da sanayi dışı ürünlerin ihracatına odaklanmayı kolaylaştıran bir dengesizlikti. Bu da geleceğe bir mirastı.

Aksine Sahra altı Afrika, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar sanayi devrimiyle önemli bir temas kurmaktan kaçınmış, en mütevazı taklitten bile uzak durmuş veya göz ardı etmişti. Bölge, 1820'den sonra önemli ekonomik değişikliklerle karşı karşıya kalmıştı, bunun başlıca nedeni, Atlantik'te köle ticaretinin fiilen sona ermesiydi. Bu, Afrika'nın işgücü üzerindeki muazzam baskıyı azaltmış (gerçi, Doğu Afrika'nın Ortadoğu ile olan köle ticareti, bir süreliğine hızlanmıştı), ama aynı zamanda Batı Afrikalı tüccarların ve hükümetlerin gelirlerini de kesmişti. Geleneksel endüstrileri büyütmek için birtakım girişimler yapılmıştı ama önemli bir teknik değişim için bir temel olmadığı gibi, yeni doğrultularda riske girecek sermaye de yoktu. Afrika'daki toplumların demircilikte ve alakalı diğer teknolojilerde uzun zamandır deneyimleri ve önemli bir ticari gelenekleri vardı. Zayıflayan hükümetler ve ekonomik bozulma, Avrupa'nın dönüşümüne hızlı tepki vermeyi adeta imkânsız kılmıştı. Ekonomik yenilenme tarıma, özellikle bitkisel yağ üretimi alanına odaklanmıştı, bu alanda

köle ticaretinin kaybını telafi edecek birtakım kazançlar getiren ihracat imkânları vardı.

Çin

Çin'in endüstriyel tarihçesi, son yıllarda muazzam bir bilimsel literatür oluşturdu çünkü giderek anlaşıldı ki, Çin'de sanayi devrimi prensipte, Batıda olduğu kadar kolaylıkla meydana gelebilirdi. Çin'in on sekizinci yüzyıldaki üretim düzeyleri ve yaşam standartları, esasen Britanya gibi ülkelerdekiyle aynı seviyedeydi. Dev ulus, iplik eğirme gibi önemli teknolojik değişiklikleri uygulamaya koymaya devam etti. On dokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar Çin, Avrupa'nın fabrika ürünü mallarının rekabetinden de önemli ölçüde etkilenmemişti. Görünen o ki, daha ziyade, özellikle Rusya gibi potansiyel düşmanlardan gelecek kara istilalarına karşı askeri savunmaya yönelik hükümet politikasına odaklanmıştı. 1870'lerde iç huzursuzluk ve büyük bir kıtlık, dikkati daha da dağıttı. Genel olarak ömrü aşırı uzamış bir imparatorluğun doğurduğu maliyetler, çok önemli bir yüzyılda (batı Avrupa'nın artık yarışta en önde yer aldığı yüzyılda) yapılması gereken ilave yeniliklerin hayata geçirilmesini önledi. Üstelik uzun süredir var olan dış etkilerin çoğuna karşı düşman olma geleneği ortada olduğuna göre, Çinliler, Batı teknolojilerinin taklidinden doğacak fırsatlara uyum sağlamakta yavaş davranmışlardı. Bütün bunlar, Çin'in, yöneticilerin Batının sanayileşmesiyle ondan kaçınarak baş etmeyi amaçladıkları bir durumda olması anlamına geliyordu.

Sonuç olarak, endüstriyel değişime atılan ilk adımlar, dışarıdan gelen baskılara bağlıydı. 1840'larda liman şehri Hong Kong'u ele geçiren Britanya, yeni bölgesinde ilk birkaç fabrikayı kurdu. 1876'da, Batılı bir şirket, hükümetin izni olmadan bir hat inşa edene kadar hiç demiryolu yapılmamıştı. (Hükümetin buna tepkisi, hattı söküp, kalıntılarını paslanmaya

birakmaktı.) Başarılı ilk demiryolu, Kaiping madeninden limana kömür taşımak için 1882’de açıldı. Çin’de 1890’a kadar makineyle düzgün bir tekstil üretimi yapılmamıştı, gerçi bu projeden önce birtakım ağır işleyen planlama girişimleri olmuştu. Aslına bakılırsa, neredeyse on dokuzuncu yüzyıl sonuna dek, sanayi devrimi, Çin’in yanından geçip gitmişti, bu elbette, kısmen geleneksel imalatın güçlü kalması yüzündendi. Aynı durum, Güneydoğu Asya’nın büyük bir kısmı için ve 1860’lara kadar Japonya için de geçerliydi.

Uluslararası Ekonominin Yeniden Yapılandırılması

Endüstriyel düzen ve teknolojiyle doğrudan kurulan temas, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında birkaç on yıl boyunca dünya tarihinin önemli bir bölümünü oluşturmuş fakat Batı endüstriyel gücünü göstermeye başladığı için uluslararası ekonomik ilişkilerde daha genel bir tutum değişikliği meydana gelmesinden ötürü gölgede kalmıştı. Artık Amerika Birleşik Devletleri’ni de kapsayan Batı, dünyanın en önemli ticari toplumdur ve sanayileşmenin doğrudan sonucu olarak dünyadaki rolü iyice büyümüştü. Dünyanın büyük toplumları arasındaki ekonomik eşitsizlikler artmış, bazı ekonomiler Batının baskılarına karşılık olarak uzun süreliğine yön değiştirmişlerdi. Uluslararası ticaretin önemi de artmıştı ve bu değiştoğuşa olanak sağlamak için birkaç yeni kurum oluşturulmuştu.

Batının sanayi devrimi ucuza üretilmiş malların dünya pazarlarına akıtılması demektir. Bazı toplumlar, ağır bir bozulma yaşamadan yeni tekstil ve metal ürün ithalatını karşılayabiliyorlardı. Görmüş olduğumuz gibi Rusya, ithalatını artırmıştı fakat yerel tüketim için çok çeşitli ürünlerin münferit köylerde yapılan üretimini içeren imalat sektörü yeterince büyüktü ki, toplam imalat performansı gelişmişti. Dünyaya oranla ekonomik durumu kötüleşmişti çünkü ülke Batının kazanç-

larına ayak uyduramıyordu ama birkaç sektördeki mütevazı miktarda yeni teknolojinin yardımıyla mutlak seviyelerini korumuştur.

Batının ithalatlarının etkisi, diğer durumlarda daha yıkıcıydı. Latin Amerika ülkeleri, İspanya'dan bağımsızlıklarını 1820'de kazanmışlardı fakat beraberindeki savaşlar ve iç çekişmeler yerli ekonomiyi bir süreliğine zayıflatmıştı. Aynı zamanda İspanyol yasalarının yürürlükten kalkması, Latin Amerika pazarlarını Britanya'nın fabrika ürünü tekstillerine açtı. Ev tipi elle tekstil üretiminde gelişmekte olan sanayi, esas itibarıyla, ezildi. Kırsal kesimde ve şehirlerde on binlerce kişi işten atıldı. Özellikle şehirli kadınlar bundan çok zarar gördü çünkü tamamlayıcı gelirin ana kaynağı yok olmuştu. Sonuç olarak yoksulluk ve fuhuş hızla arttı. Geleneksel imalat sektörünün benzer şekilde bozulması Hindistan'da da meydana geldi. Britanya, tam sanayileşme öncesinde Hindistan'ın bir zamanlar kuvvetli olan pamuklu kumaş sanayiinin mücadele gücünü kırmak için gümrük vergisi mevzuatını kendi çıkarlarına göre değiştirmişti. Bunlar, imalatın kösteklenmesiyle önemli ekonomilerin geriye, tarım ve madencilığe tam olarak yoğunlaşmaya doğru itildiği vakalardı.

Batının endüstriyel büyümesi ile diğer birçok bölgenin sonuçta oluşan iç ekonomik bozukluğunun birleşimi, uluslararası ekonomik performanstaki eşitsizlikleri artırdı. 1800'de, Meksika'nın kişi başına geliri, Büyük Britanya'nın üçte biri civarında, Amerika Birleşik Devletleri'nin ise yarısı kadardı. Batının giderek artan rekabeti ve bağımsızlık savaşlarını izleyen iç karışıklık yüzünden Meksika'nın kişi başı milli geliri 1860'a kadar fiilen düştü; bu noktada yukarıdaki veriler için sırasıyla, yüzde 13 ve yüzde 14'te kaldı. Bu, sanayileşenler ile sanayileşmemiş bölgeler arasındaki yeni bilançoymdu.

Hikâyenin tamamı, bozulma ve düşüşten ibaret değildi. Batının sanayi devrimi, endüstriyel yörüngenin dışındaki

bazı bölgelere de yeni imkânlar sağlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Musul bölgesindeki hayvancılık ekonomisi, on dokuzuncu yüzyılın ortasında hızla büyüdü. Batının büyüyen fabrikalarının ham yün talebi, bir sürü ticaret temsilcisinin yeni arz kaynakları arayışlarını kışkırtmıştı. İngiliz ve Fransız hükümetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesindeki konsolosluk yetkilileri aracılığıyla, yün üretimindeki gelişmeleri yakından takip ediyorlardı, Türk tüccarlar ve şehrin yetkilileri ise aşiret üyeleriyle doğrudan pazarlığı yürütüyorlardı. İngilizler, Mısır'da pamuk üretiminin büyümesini teşvik ettiler çünkü Amerika Birleşik Devletleri'nin güney eyaletlerinin, özellikle Amerikan İçsavaşının getirdiği bozulmalardan sonra sunduğundan daha güvenilir ve daha ucuz bir tedarik kaynağı arıyorlardı. Elbette, batı Avrupa şehirlerine gıda satışı imkânları da artmıştı. Rusya tahıl ihracatını artırmış, doğu-orta Avrupa'nın Macaristan gibi başka bölgeleri de aynını yapmıştı. Latin Amerika ülkeleri, şeker ve tütündeki mevcut ticari tarıma ek olarak kahve gibi endüstri bitkilerinin üretimlerini artırarak ihraç gelirlerini yükseltme fırsatı bulmuşlardı.

Ticarileşmiş bir ihracat ekonomisi, Afrika'nın, Latin Amerika'nın ve Asya'nın sayıları sürekli artan birkaç bölgesinde büyüdü. Yerli tüccarlar ve toprak sahipleri, değişen ekonomilerinde önemli kârlar elde ettiler. Sayıları gittikçe artan işçilere, özellikle eskiden köylü olanlara ve göçmenlere, iş alışkanlıklarını Batının fabrika merkezlerindeki örneklerinden pek farklı olmayan biçimde değiştirmeleri için baskı yaptılar. Liberal hükümetlerin desteklediği Latin Amerikalı toprak sahipleri, kahve veya şeker üretimini artırmak için Kızılderili veya Mestizo* köylülerin topraklarını zorla ellerinden aldılar. Sonra bu yeni tarım işçilerinin çalışma alışkanlıklarını değişt-

* Güney Amerika yerlileriyle İberyalıların karışmasından oluşan melezler. (Çev.)

tirmeye kalktılar, festivallere katılmakla ve içmekle geçirdikleri zamanı azaltmaya çalıştılar, daha düzenli ve verimli iş rutini ile yeni bir zaman anlayışı konusunda baskı yaptılar. Bu yeni ticari ekonomiyi yerel işçilerin yanı sıra göçmen işçiler de körükledi. Brezilya ile Arjantin, İspanyolları, İtalyanları ve Portekizlileri işe almaya başladı. Brezilya'da, kahve yetiştirilen bölgelere gönderilen birçok göçmen işçi, 1880'lerde bu sektörü, dünya kahve ticaretinde en üstün konuma getirmeye yardımcı olmuştu; ülke, toplam dünya pazar payının yüzde 56'sına sahipti. Hindistan ve Güneydoğu Asya'dan gelen işçiler, uzun süreli yasal sözleşmeler çerçevesinde Karayipler bölgesine, ticari arazilerde çalışmaya gönderildiler.

Bu türden değişiklikler, son derece önemliydi, çeşitli yerel gruplara, özellikle tüccarlarla toprak sahiplerine olmakla birlikte Musul'daki hayvancılar gibi birtakım başka çevrelere de önemli kâr olanakları getiriyordu. Bununla birlikte, bu değişimler, aynı zamanda dünya piyasasındaki zafiyetleri de artırıyordu ve Batı ile ekonomik eşitliği kesinlikle yaratamıyordu. Yalın gerçek şuydu ki, Batıya ihraç edilen mallar (neredeyse sadece tarımsal ürünlerle maden ürünleri) Batının ihraç ettiği mamul mallar kadar değerli değildi. Ticaret koşulları, Batının lehineydi. Üstelik Batılı sermaye sahipleri, birçok işletmeyi bizzat kontrol ediyorlardı. Nakliye şirketlerini ve uluslararası ticaret şirketlerini işletiyorlardı. Büyük sermaye kaynaklarıyla madenler ve araziler satın alıyorlardı. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nden bazı girişimcilerin de dâhil olduğu Batılılar, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Kolombiya ve Şili'deki çoğu demiryolunun, bankanın ve madenin sahibiydiler.

Esaslı dengesizlik, birçok şekilde kendini gösteriyordu. Endüstri bitkileri ve maden ihracatı, menşe ülkelerinden çıkarmak için kullanılan taşıma sistemi haricinde az miktarda yeni teknoloji içeriyordu. Bu sektörler, çok ucuz işçiliğe Ba-

tidaki fabrikalardan daha çok bağımlıydı. İşçiler çoğunlukla yasal sözleşme ile yarı köle statüsünde ve ihtiyaçlarını sadece işletmenin kendi mağazasından karşılamaya zorunlu tutularak çalıştırılıyordu. Dünya genelinde yaratılmakta olan yeni işçi sınıfının, sanayileşmiş Batının işçileriyle ortak bazı özellikleri vardı ama çok daha perişan durumdaydılar.

İhracat olanaklarını geliştirmeyi ve bazı durumlarda daha farklı alanlar da içeren ekonomiler oluşturmaya gerçekten umut eden yerel yönetimler ve işletmeler, çoğu kez borca giriyorlardı. Latin Amerika'da modern liman ve demiryolu tesislerinin yapımı, ihracat sektörünü büyütme için hayati önem taşısa da, kolayca ödenen ihracattan daha pahalıya mal oluyordu. Çözüm, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki istekli ve bol sermayeli bankalardan borç almaktı; bunun temel ekonomi politikasındaki sonucu, ilave yatırımları daha zorlaştıran ve bazen askeri tehditler de dâhil olmak üzere Batının müdahalesini davet eden giderek artan bir borçluluk haliydi.

Yoksullaşan işçiler ve büyüyen dış borç, gerçek bir sanayi devrimini hayal etmeyi zorlaştırmıştı, gerçi on dokuzuncu yüzyıl sonunda bazı Latin Amerikalı liderler, sanayileşmeyi uygun bir amaç olarak görmüşlerdi. Düşük fiyatlı ihracatla can havliyle ayakta durmaya çalışırken Batıdan mamul mal ve lüks ürünler ithal eden Latin Amerika ekonomik açıdan tamamen bağımlı hale gelmişti.

Emeğin tarihinin on dokuzuncu yüzyıldaki aşamasında bir olumlu gelişme potansiyelinin ortaya çıkmasında sanayileşmenin rolü olmuştu: Kölelik ve serflik sistemleri, başta Amerika kıtasında ve nihayetinde tüm dünyada feshedildi. Batılı reformcular, bu feshi gerçek insani duyarlılık açısından ısrarla istemişlerdi. Öte yandan kendi toplumlarındaki fabrika işçilerinin dikkatlerini kendi sefaletlerinden, başka yerlerde daha alçaltıcı durumda bulunan emekçilerin var oluşuna

çekerek dağıtmak istemiş de olabilirlerdi. Köleliğin belli ekonomik işletmeler için hiç esnek olmadığı da doğrudu, artık dünyadaki nüfus artışı, Amerika kıtasına yeterince işgücü arzı sağlıyordu. Eski köleler özgürlüklerini değerlendiriyorlardı. Oysa düşük ücretler ve örneğin şirketin mağazasına olan borçları vasıtasıyla daha üstü kapalı kölelik biçimleri, Batıya hammadde satan bütün bölgelerde değişimin etkisini kısıtlıyordu. Ucuz ihraç malı üreten ekonomilerin tümünde işçiler hiçbir güvenceye sahip olmadan çalışıyorlardı ve acınacak haldeydiler; Amerika Birleşik Devletleri'nin güney eyaletlerinde bile bu böyleydi.

Ekonomik değişim, Asya ile Avrupa arasında yeni uçurumlar oluşturmuştu. On dokuzuncu yüzyıl Hindistan'ında sanayi devrimi nasıl düşünülebilirdi ki? Hindistan'ın, Latin Amerika ülkelerinin aksine, hâlâ Avrupa'dan yönetilmesine rağmen (yeni bir sanayileşmiş rakip yaratmaya hiç niyeti olmayan bir İngiliz hükümeti tarafından yönetiliyordu) Batının sanayileşmesi, ülkenin büyük kısmını yoksullaştırmıştı. Pamuk üretimi, 1833'te ciddi biçimde düşmüştü, milyonlarca Hintli kadın ve erkek, yerli eğiriciler ve dokumacılar, dünyanın öbür ucundaki makineler yüzünden işlerinden olmuşlardı. Köylünün ekonomisi giderek bağımlı hale gelmişti ve daha önce hiç olmadığı kadar çok sayıda işsiz barındırıyordu. İngilizler, 1850'lerde, Hindistan'a satış yapmanın yanı sıra ucuz tedarik arayışına da odaklanmışlardı. 1850'lerde demiryolları açılmıştı, bunun sebebi sadece İngiliz mallarının satışını kolaylaştırmak değil, aynı zamanda jüt (hint keneviri) ve pamuk gibi hammaddelerin üretimini teşvik etmektir. Ticari araziler, muazzam ucuz işgücü kaynağının yardımıyla genişlerken Hindistan, Batı hâkimiyetindeki dünya ekonomisinde bağımlı bir konuma giderek hapsoluyordu.

Batının sanayileşmesi, dünyadaki güçlerin askeri denge-sizliğini daha da artırdı. Daha öncesinde bile, Batının askeri

gücü, denizlerdeki hâkimiyeti garantilemiş ve Avrupalıların Java, Borneo ve Filipinler gibi birkaç liman ve adada koloniler kurmalarını sağlamıştı. Sanayileşmeyle birlikte, Batılı güçler, daha büyük gemiler ve toplar sayesinde denizlerde daha da büyük güç kazanmışlardı; kara savaşlarında da fabrika üretimi silahlarla yeni üstünlükler elde etmişlerdi. 1830'larda artmakta olan bu askeri üstünlük, artı yeni pazarlara ve ikmal kaynaklarına olan doymak bilmez açlık, Avrupa'nın yeni genişleme çağına öncülük etmeye başladı. Elbette, Amerika kıtası artık büyük ölçüde bağımsızdı, gerçi ekonomik nüfuz yine de devam ediyordu. Oysa Afrika, Asya ve Pasifik Adaları, neredeyse karşı konulmaz bir cazibe sergiliyordu. Avrupalıların on sekizinci yüzyılda keşfettiği Hawaii gibi Polinezya adalarının, şeker ve diğer ürünler için ilave bir kaynağa dönüştürülebileceği belli olmuştu; bunları yönetim altına almak da mantıklıydı. Avrupa'nın ekonomik önerilerine uzun süre direnen Çin, 1839'da başlayan Afyon Savaşları sırasında dışa açılmaya zorlandı. Avrupalıların tam teçhizatlı askerlerden oluşan küçük askeri kuvvetlerinin desteklediği gambotları sorunu çözdü. Kuzey Afrika'nın şekillendirilmesi de başlamıştı. Fransa, 1820'lerin sonlarından başlayarak Cezayir'i zapt etti. İngilizler ile Fransızlar Mısır'a hâkim olmak için çekişiyorlardı. 1869'da, bir Fransız sanayi firması, hayati öneme sahip Süveyş Kanalı'nın inşaatını tamamladı. Bu, Hindistan'a ve Asya'nın geri kalanına erişimde çok önemli bir gelişmeydi fakat 1870'lerde kanal İngilizlerin kontrolü altına girdi. Bu zamanlarda Avrupalıların Güneydoğu Asya'ya ve özellikle Sahra-altı Afrika'ya yapmakta oldukları keşif seferleri, eski ve yeni Batı imparatorluklarına muazzam topraklar ekliyordu.

Sanayi devrimi, doğrudan doğruya, Batıdan gelen bu son ve en büyük emperyalist patlamaya yol açmıştı. Buharlı gemiler, Avrupalıların akıntıya karşı yol alabilmelerini sağlıyor, Çin'e ve özellikle orta Afrika'nın önceden seyahat edileme-

yen nehirlerine yeni bir giriş imkânı veriyordu. Seri üretilmiş aralıksız ateş eden tüfekler, atış açısından yeni üstünlükler sağlamıştı, 1860'larda makineli tüfeğin ilk versiyonları daha da ölümcüldü. Güvenli pazarlar ve ucuz hammadde temini arayışına bu temel güç de eklenince endüstriyel emperyalizm çağının eli kulağındaydı. Emperyalist fetihlerin tamamlanması ve yeni holdinglerin, özellikle Afrika'daki ekonomik sömürüleri, ancak 1880'den sonra gerçekleşmişti fakat sanayi devriminin ilk evresinin sonucu olarak sahne açıkça hazırlanmıştı. Yeni emperyalizmin sonucu, dünya genelinde daha da büyük bir ekonomik ve siyasi dengesizlikti.

Yapısal dengesizlik, Batının, ileri teknolojiyle ve modern organizasyonla başa çıkamayan halkları daha çok hor görmesine sebep oldu. Çeşitli faktörler, artan ırkçılığı beslemişti ama ekonomi ile teknolojiadaki başarı derecesinin bir toplumun değerini ölçtüğüne dair köklü bir inanç, giderek artan bir rol oynuyordu.

Son olarak, sanayileşmenin dünya sahnesine girişinin ilk birkaç on yılı, Batının uluslararası bir altyapı oluşturma amaçlı ilk girişimlerini de getirmişti. Bu yapının bir kısmını oluşturanlar, uluslararası ticaret şirketleri ve buharlı gemi teknolojisi sayesinde gelişen deniz taşımacılığı hatlarıydı. 1850'den sonra, telgraf hatları, Atlas Okyanusu'nun karşısına kadar, sonra da Batının dışındaki diğer bölgelere kadar uzanmıştı. Bu gelişme, ticari olduğu kadar siyasi bilgilerin de iletimi için hayati önem taşıyordu. 1850'lerde ve 1860'larda, uluslararası müzakerelerde (bilfiil Batılı güçlerle sınırlıydı) dünyadaki posta düzenlemeleri görüşülmeye başlamıştı, patentler ile ticaret hukuku üzerinde bazı anlaşmaları standartlaştırma çalışmaları da yapıyorlardı. 1878'de kurulan dünya posta birliği, uluslararası postaları büyük ölçüde kolaylaştırmıştı; edebiyat ve sanat eserleri için uluslararası telif hakkı kuralları 1886'da belirlendi. Dünya, endüstriyel teknolojilerin

ve dünya çapında ticaretin gelişmesi nedeniyle küçülüyordu, anlaşmazlıkları azaltmak ve iletişimi kolaylaştırmak için yapılan benzersiz anlaşmalar bu küçülmenin yansıması olduğu kadar küçülmeye katkıda da bulunuyordu. İlk anlaşmaların Batının hâkimiyetinde olması kaçınılmazdı ve bu durum bu anlaşmaların dünyanın başka yerlerinde de uygulanmasını temin ediyordu. Batı kontrolünün yeni fikirlerin ve teknik bilginin yayılması açısından getirdiği bazı sonuçlar, nihayetinde, olayların akışını pek tahmin edilemeyen yönlere çevirdi.

Uluslararası Etkinin İki Yüzü

Avrupa'nın sanayileşmede ilerlemesinin kısa vadede en önemli küresel sonucu, az sayıdaki endüstriyel güçler ile dünyanın geri kalanının çoğu arasında giderek artan ekonomik dengesizlikti. Bunun ötesinde, gittikçe daha fazla sayıda bölge, ekonomisini, kendi kontrolleri dışındaki küresel ekonomide ayakta kalma umuduyla düşük maliyetli mallar üretmek üzere değiştirmek zorunda kalmıştı. Bu değişimlerin önemli kalıntıları, devam eden dengesizliklerde ve ekonomik bağımlılıklarda günümüzde de sürmekte. Şimdilerde endüstriyel başarıya ulaşan ülkeler bile, zayıflık dönemlerini anımsıyor ve bu nedenle, çoğunlukla daha çok çaba harcıyorlar.

Oysa başka bir sonuç daha vardı. Brezilya'da, Rusya'da ve Hindistan'da atılan küçük sanayileşme adımları, sonraki sanayileşmenin filizleneceği tohumlardı. O dönemlerde, tam bir değişim sürecini oluşturmamışlardı; ucuz ihracata güvenmenin de dâhil olduğu giderek artan zayıflığı önleyememişlerdi. Fakat Brezilya ile Hindistan dünyanın bir sonraki ekonomik devleri olarak belirdiklerinde, yirmi birinci yüzyılın bakış açısıyla, ilk sessiz adımlar tarihsel olarak, eşitsizliğin kısa ama etkili biçimde şiddetlenmesinden daha önemli olmuş olabilirdi. Her iki üslup da (sanayileşmiş Batının tepede

olduğu kısa ömürlü küresel hiyerarşı ve Asya ile Latin Amerika'daki önemli ulusların endüstriyel değışime doğru yaptıkları küçük hamleler) dünya arenasında sanayi devriminin ilk evresine damgasını vurur.

İlk evre, bir bakıma, kesinlikle benzersizdi çünkü Batının endüstriyel liderliğinden yararlanmasının yarattığı dengesizlik kalıcı olmayacaktı. Batının endüstriyel tekeli üzerinde yapılan daha çarpıcı tadilatlar, dünya tarihinde sanayi devriminin ikinci evresini hazırlamaya yarayacaktı.

İKİNCİ KISIM

İkinci Evre, 1880-1950

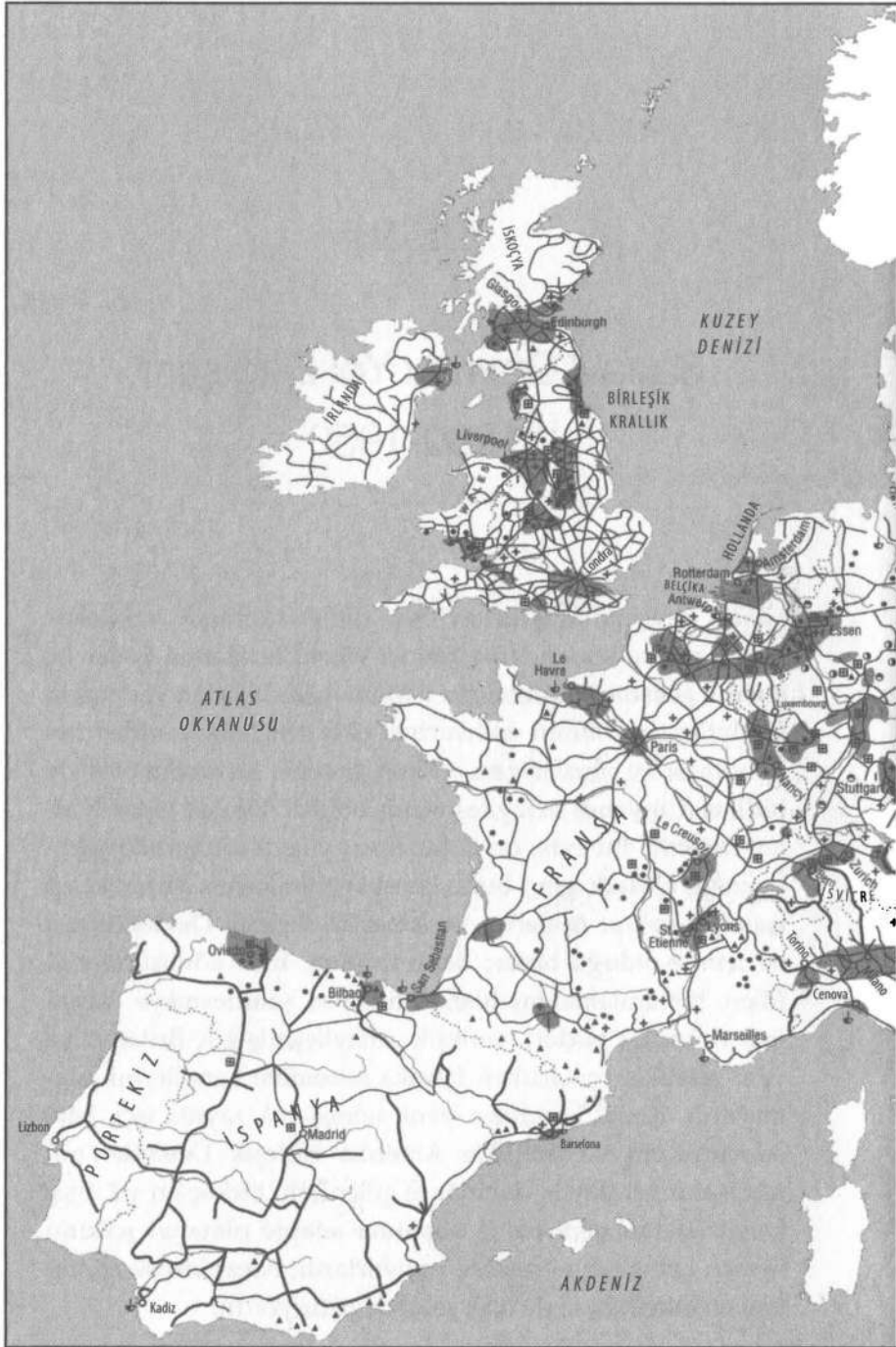
Yeni Uluslararası Düzen

BÖLÜM 6

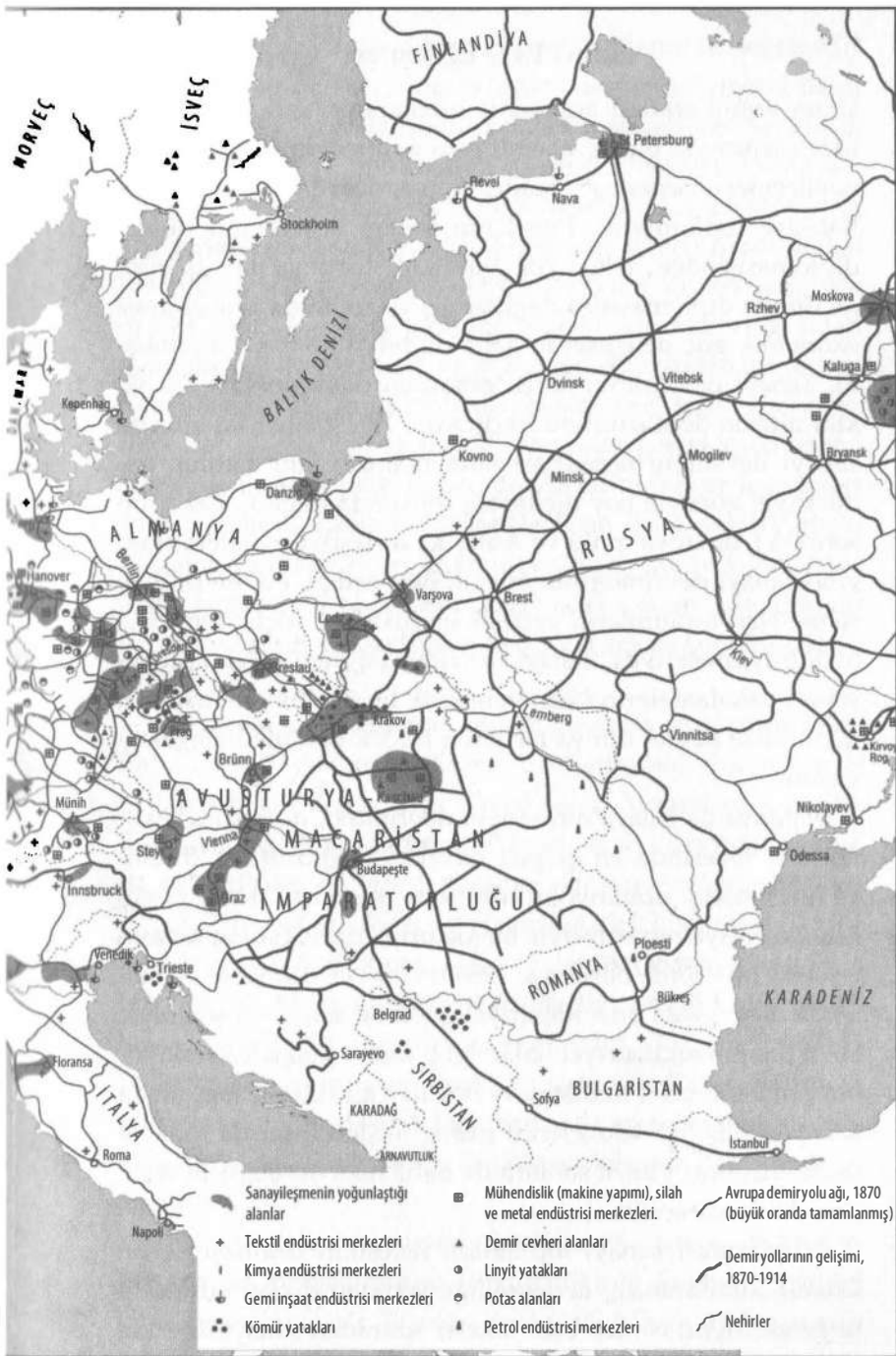
Sanayi Devrimi Yol Değiştirir, 1880-1950

Sanayi devriminin ikinci evresini dünya tarihinde, on dokuzuncu yüzyıl sonundan yirminci yüzyıl ortalarına kadar üç önemli gelişme belirlemiştir: Batının dışında kalan yerlerdeki sanayileşme, Batının endüstriyel ekonomisinin yeniden belirlenmesi ve uluslararası etkinin genelde kuvvetlenmesiyle birlikte dünyanın sanayileşmemiş bölgelerinin de giderek artan katılımı. Bu evre, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında şekillenmeye başladı, gerçi bunu önceki eğilimlerden ayıran kesin işaretler yoktu. Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de içinde olduğu birkaç Batılı toplum, hâlâ dönüşümlerini fiilen tamamlamaktaydılar, tamamen şehirleşmeye başlamış ve imalat güçleri, yerleşik sanayileşmiş güç Britanya'ya yeni zorluklar çıkarırken fabrika sistemine kendilerini adanmışlardı. Kırsal kesimden yeni gelmiş çok sayıda işçi, hâlâ Almanya'nın ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin fabrikalarına akıyor, daha önce gelenlerin birkaç on yıl önce karşılaştıkları yeni bir iş hayatına adapte olmanın şokunu hemen hemen aynı şekilde yaşıyorlardı. Fakat birçok eğilim devam etmekteyse de olay şekil değiştiriyordu.

HARİTA 6.1 Avrupa'da Sanayi Devrimi, 1870-1914.

İkinci Evre Eğilimleri

Uzun erimli etkileri açısından, uluslararası gelişmeler, özellikle çarpıcıydı. Birkaç önemli yeni oyuncu da 1880'lerde sanayileşmeye başlamıştı, bunlar sanayi devrimini yaşayan ilk Batı-dışı toplumlardı. Rusya'nın sanayi devriminin dünya diplomasisindeki etkisi çok büyüktü. Japonya'nın devrimi de dünya diplomasisini değiştirmiş ve sonunda uluslararası ekonomik güç dengesinde daha da büyük bir etkisi olmuştu. Sanayi devriminin ikinci evresinin odak noktası, bu iki kilit ulusun dönüşümünü içeriyordu. 1950'de her iki ulus da sanayi devrimini neredeyse tamamlamıştı ama Batının endüstriyel gücüyle boy ölçüşecek durumda değildi. Fakat bu sonraki (Almanya'nunki ve Amerika Birleşik Devletleri'ninki gibi) sanayi devrimlerinin önemli bir özelliği, bu devrimlere sahne olan toplumların yerleşik endüstriyel güçlerden daha hızlı büyümeleriydi. Sanayi devrimi, bu yeni gelenlerin seviyeyi yakalamalarına izin verebildi, bu özellik de 1880'den günümüze kadar, dünya tarihinin birçok yönüne damgasını vurdu.

Japonya ile Rusya'nın sanayi devrimleri, dönüşmüş ekonomiler listesinde en çarpıcı ilaveleri oluştururken Britanya'nın birkaç dominyonu da sanayileşmişti. Kanada'nın aslında Rusya'nın süreciyle birçok ortak özelliği olan sanayileşmesi 1870'lerde başlamış, 1950'de ülkeyi, dünya sıralamasında önde gelen on endüstriyel gücün arasına yükseltmişti. Hâlâ Batının endüstriyel hâkimiyeti onları gölgede bırakıyor olmasına rağmen Hindistan ve Brezilya gibi birkaç toplum da sanayileşmiş toy sektörlerini geliştirmişlerdi, bu da nihayetinde, yirminci yüzyıl sonlarında daha hızlı bir değişim sürecini alevlendirecekti.

Uluslararası sanayi toplumları listesinin uzaması ve bu listenin sınırlanması, nedenselliğe yeniden dikkat edilmesini gerektiriyor: Neden bazı ülkeler sonradan sanayi devrimi

yapıp ilerleyebildi de, dünya bir bütün olarak ilerleyemedi? Başka sorular da var: Sonraki sanayi devrimleri önceki Batılı versiyonlarına kıyasla nasıldı? Sonraki sanayi devrimlerinin Batının devrimiyle ortak unsurları vardı. Öncekiler, muazzam teknolojik ve organizasyonel değişiklikler ile iş hayatında ve aile yaşantısında çok büyük değişimler içeriyorlardı. Fakat sonraki sanayi devrimleri, farklı kronolojinin etkilerini de ortaya çıkardılar: Yeni gelenler, baştaki geri kalmışlığı telafi etmenin yollarını bulmalı ve diğer yerlerde çoktan kurulmuş olan nispeten ilerlemiş endüstriyel biçimlere tepki vermeliydiler. Son olarak, Batının dışında sonradan gerçekleşen sanayi devrimleri, farklı sanayileşme öncesi kültürleri ve kurumları yansıtıyorlardı. Daha farklı toplumların daha değişik güçlü ve zayıf özelliklerinden doğmuş ve süreç içinde kendilerine özgü biçimlerini almışlardı. Dünyadaki sanayi devriminin ikinci evresinin açıklanmasında bu ilgi çekici konulara değinilmelidir.

Diğer değişiklikler, aynı birkaç on yılda su yüzüne çıktı. Batı, önemli yollardan, kendi dönüşümünü dönüştürmeye başladı. On dokuzuncu yüzyıl sonu, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bazen "ikinci sanayi devrimi" olarak da adlandırılır. Bu terim, yanıltıcı olmasına rağmen (çünkü birçok temel eğilim sadece pekiştirilmiştir), konuyla ilgilenen kişileri, temel özelliklerin çoğu çoktan netleşmiş olduğunda bile, sanayi devriminin harekete geçtiği doğrultuda tekrarlanan değişimleri araştırmaya sevk eder. Değişen bir sanayileşmiş Batı, dünyanın şimdi ilk defa sanayileşmekte olan bölgeleri dâhil geri kalan kısımlarını da etkilemiş, kendisiyle aynı seviyeye ulaşmalarını (imkânsız kılmasa da) iyice zorlaştırmıştır.

Üçüncü gelişme, sanayi devriminin, sürece doğrudan katılmamış bölgeleri nasıl etkilendiğinin kısmen yeniden belirlenmesini içerir. Burada da önceki birçok eğilim sürüp

gitmiştir. Batının, Afrika'nın kaynakları üzerindeki ekonomik sömürüsünün yeni seviyeleri, önceden Asya'da ve Latin Amerika'da görülen birçok eğilimi yansıtır. Latin Amerika ile Asya'nın çeşitli bölgelerindeki ekonomiler, sanayileşmiş bölgelere hizmet vermek için gıda ve maden üretimini artırmışlardır. Bazı toplumların, ekonomik eşitsizliğin küresel örüntülerini gerçekten değiştirmeden küçük, düşük maliyetli endüstriyel sektörler geliştirebilecekleri de belirgin hale gelmiştir. Belli fabrikalar ucuz işçilik ve mütevazı bir teknolojiyle, geniş kapsamlı endüstriyel bir sektöre yol açmadan Batıya ilave bir ihraç malları kaynağı sağlamıştır.

Sanayi devriminin küresel etkisi, kesinlikle, güçlendi, bunun da yaygın etkileri oldu. Özellikle 1920'lerin ve 1930'ların Büyük Buhranı gibi yeni tür uluslararası ekonomik krizler çıktı. Çatışmanın sanayileşmesi, uluslararası ölçekte, 1914-1918 ve 1939-1945 dünya savaşlarında ortaya çıktı. Çevre üzerindeki endüstriyel etki, yeni bir görüş niteliği kazandı ve yeni kaygıları harekete geçirdi. Sanayi devrimi, çoğunlukla sıkıntılı yollarla yeni bir dünya evresine giriyordu.

Neden Japonya ve Rusya?

Batının dışında kalan iki ulusun sanayileşme sürecine girmesi, on dokuzuncu yüzyıl sonunda dünyanın endüstri donanımındaki en çarpıcı yeni unsurdur. Neden diğerleri değil de sadece Japonya ve Rusya bu sürece katılabilmişlerdi? İki ülke de elli yıl önce Batının sanayi devrimini harekete geçiren faktörlere sahip değillerdi. Ayrıca iki ülke de sanayileşmeye girerken, diğer birkaç bölgeye karşı üstünlüklerinin normal görüleceği bariz avantajlara sahip değillerdi. Özellikle Japonya, 1850'lerde, endüstriyel açıdan başarılı olması muhtemel görünen ülkelerden değildi çünkü uluslararası ticaretten uzun süre uzak kalmıştı ve endüstriyel ekonomi için çok önemli

olan kömür gibi kaynaklardan yoksundu. Dolayısıyla, hem nedensellik hem de karşılaştırma açılarından yeni bir değerlendirmeye girişmek gereklidir.

Resmen sömürge olarak tutulan bölgeler, on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başında, dört başı mamur sanayi devrimleri için muhtemel adaylar değillerdi. 1900’de Hindistan’da önemli bir fabrika endüstrisi olduğu halde İngiliz sömürge yönetiminin etkili baskısı, ülkenin ucuz mal kaynağı ve İngiliz ürünleri için bir pazar olarak muhafaza edilmesine önem veriyordu. İngiliz sanayiinin, Birinci Dünya Savaşı sırasında ilgisi başka yöne çekildiğinde yeni gümrük vergileri Hindistan sanayiini korumuş ve yeni satış fırsatlarıyla önemli bir metalürji sektörü doğmuştu. Yine de Hindistan’ın ekonomisi, çoğunlukla düşük maliyetli malların ihracatına önem vermeye devam ediyor ve Karayipler’den güney Afrika’ya kadar işgücü piyasasına akın akın göçmen işçi gönderiyordu. Güneydoğu Asya ile Afrika üzerindeki kolonyal sömür, daha kararlı bir şekilde, sanayileşmiş anavatan ile hinterland arasındaki dengesizliği korumayı amaçlıyordu. Örneğin Portekiz, Mozambik kolonisine, anavatanda gelişmekte olan fabrikalarına pamuk üretmesi için baskı yapmaya başlamıştı; bu baskı, dengeli tarımsal üretim, yerel gıda temini güvencesi ve güney Afrika’nın bu kısmında bir kentsel imalat tesisini büyütmeye ihtimali pahasıydı. Birçok koloni toprağında yaygın olan nüfus artışı, o kadar çok hazır ve ucuz işgücü sağlıyordu ki, aşırı makineleşme gerekemeyebiliyordu. Afrika’daki Avrupalı şirketler, işçilik maliyetlerini iyice düşürmek için işçi gruplarını aslında zorla işe alıyorlardı. Birçok Asyalı, birkaç değişik bölgeye sözleşmeli işçi olarak göç etmişti.

Artık gerçek anlamda sömürge olmayan Latin Amerika’ya, benzer şekilde, Amerika Birleşik Devletleri’nin de dâhil olduğu sanayileşmiş Batı yön veriyordu. Ağır dış borç yükü, yerli sermayenin ve girişimci inisiyatifin bulunmayışı, ucuz işgü-

cü, uzun süredir gelenek haline gelmiş Batıya ihraç amaçlı özellikli gıda ve hammadde üretimi, Latin Amerika'nın endüstriyel ekonomiye sıçramasını engelliyordu. Şili'nin bakır madenleri gibi önemli sektörlerin yabancıların mülkiyetinde olması, uygun düşen bir imalat sektörünün doğmasına ayrıca engel teşkil etmişti. Birtakım endüstrilerin büyümesini de içeren önemli bir değişiklik meydana gelmişti ama tam sanayileşme henüz mümkün değildi.

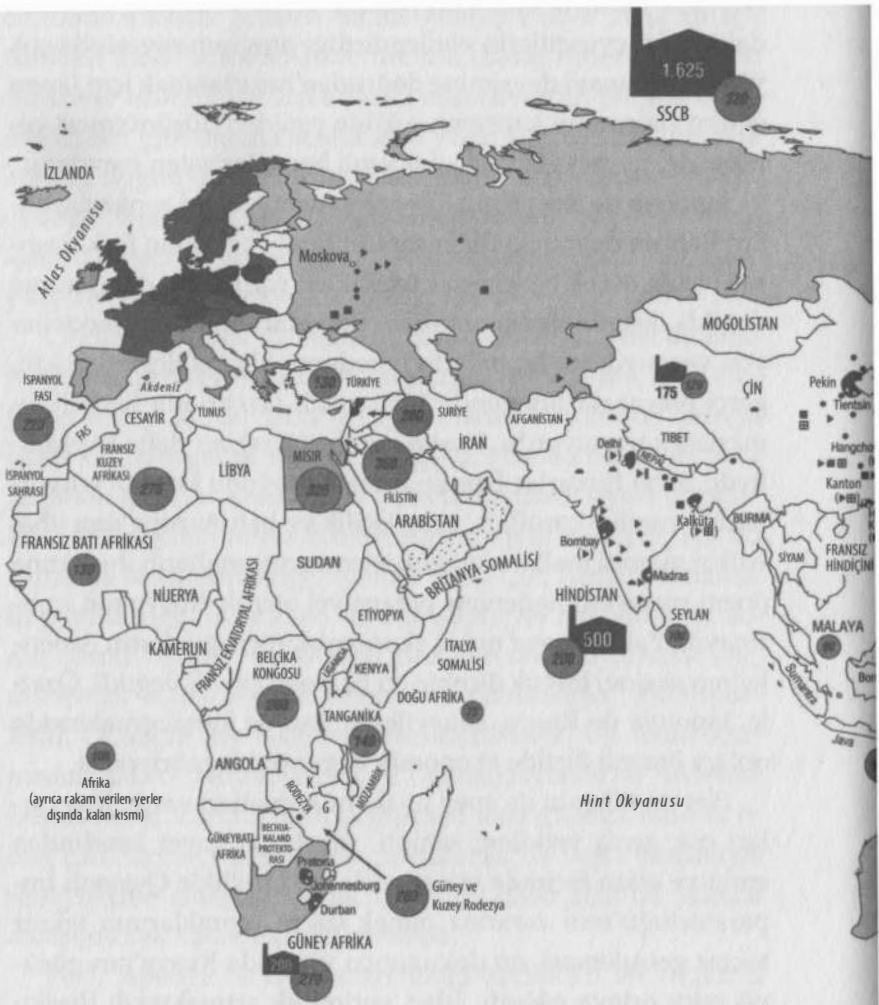
Çin ile Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu, yine de farklı analitik problemler ortaya çıkarırlar. Avrupa'nın zapt ettiği yerler her iki devletin de topraklarını küçültmüş olduğu halde bu iki toplum sömürge değildi. Her iki bölge de, ama özellikle Çin, on dokuzuncu yüzyıl boyunca siyasi güçsüzlük ve süregiden nüfus baskısı sorunlarıyla kaplıydı, her iki sorun da tepkilerini engelliyordu. Hem Çin, hem de Osmanlı İmparatorluğu, dışarıdaki örneğe şüpheyle bakıyorlardı, sonuç olarak Batının endüstriyel gücünün farkında olsalar bile, mütevazı, bölük pörçük reformlara odaklanma eğilimindeydiler. Örneğin, her iki devlet de, endüstriyel bir temel kurmadan askeri teknolojilerini ve organizasyonlarını ilerletme peşindelerdi. Ekonomileri değişmişti ama giderek Batının ticari çıkarlarının etkisi altına girmişlerdi. İlk başta bütünüyle sanayileşme amaçlanmamış, çekiciliği daha açık bir şekilde anlaşılınca kadar akla gelmemişti.

Peki, Japonya ile Rusya'nın hangi özellikleri onları ikinci dalgada sanayileşen ülkeler arasında daha başarılı yapmıştı? Rusya'nın çok geniş kömür ve demir stokları vardı. Ayrıca Batı ile önceki ilişkileri değerlendirilebilirdi. Birçok Rus lider Batı dillerini (özellikle Fransızca'yı) bilirdi. Batılılar Rusya'yı ekonomik açıdan geri bulmalarına rağmen hesaba katarlardı. Faaliyetleri iç ticaretle sınırlı olsa da Japonya'nın büyük bir tüccar sınıfı vardı. Japonya önemli bir şehir kültürü ve pazar odaklı, üretken bir tarım sektörü oluşturmuştu. Japon halkı-

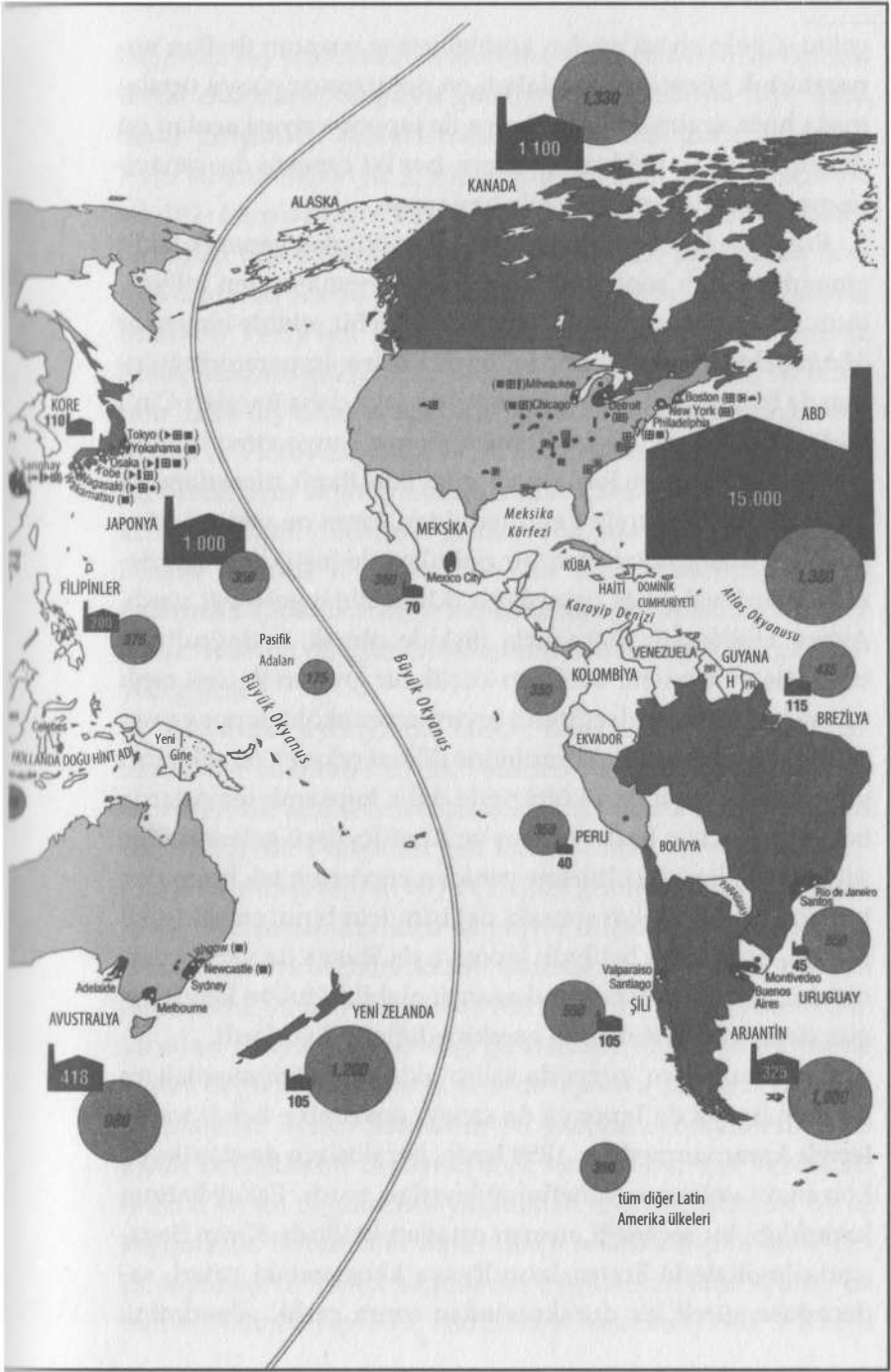
nın okur-yazarlık oranı, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki Konfüçyüsçülerin yönlendirdiği program sayesinde çok yüksekti. Sanayi devrimine doğrudan hazırlanmak için Japon eğitim sisteminin kapsamlı şekilde yeniden düşünülmesi gerekse de, uygun gelenek ve önemli beceriler zaten mevcuttu.

Japonya ile Rusya'nın, on dokuzuncu yüzyıl sonunda, onları Batının dışındaki diğer toplumların çoğundan farklılaştıran birtakım çok genel ortak özellikleri vardı. İkisi de sömürge değildi, ikisinin de ekonomisine Batı güdümlü ticari modeller yön vermiyordu. Japonların neredeyse hiç dış ticareti yoktu, gerçi Nagazaki limanında Hollandalı tüccarlarla önemli temasları korunuyordu. Rusya'nın ticari bağları daha kapsamlıydı; Batılı tüccarlar Batı ile ticaretin çoğunu kontrol ediyorlardı, ticaretin koşulları, ucuz işçilik ve batı Avrupa'dan ithal edilen mamul mallara karşılık işlenmemiş malların ihracatına önem vermeleri nedeniyle potansiyel olarak, Rusya'nın zararlıydı. Fakat Rusya'nın iç ekonomisi, (örneğin Latin Amerika'nın aksine) büyük ölçekte bu ticarete meyilli değildi. Özetle, Japonya ile Rusya, sanayileşen Batı ile karşılaşmalarında onlara önemli ölçüde ekonomik bağımsızlık getiriyordu.

Her iki ülkenin de epey güçlü hükümetleri vardı. Rus çarları çok geniş yetkilere sahipti, ülkelerini gayet kendinden emin ve etkin biçimde yönetiyorlardı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun zararına olmak üzere topraklarının tekrar tekrar genişlemesi, on dokuzuncu yüzyılda Rusya'nın gücünü iyice ortaya çıkardı. İdari verimlilik artmaktaydı (baskıcı siyasi polisin güçlendirilmesi bunda etkili oluyordu). Japonya'nın askeri diktatörlüğü (Şogunluk), on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca, feodalizmi ismen koruyup, onu dinamik bir merkezi devletle tamamlayarak etkin bir bürokrasi getirmişti. Askeri diktatörlük, on dokuzuncu yüzyıl başında biraz güç kaybetmiş ve istikrarlı olarak güvenli vergi esasından yoksun kalmıştı, buna rağmen etkisi hâlâ oldukça

HARİTA 6.2 1929'da Dünya Çapında Sanayi Devrimi

tüm diğer Latin
Amerika ülkeleri

çoktu. Çin'in siyasi açıdan kötölemesine nazaran (halkın imparatorluk yönetimine sadakati on dokuzuncu yüzyıl ortalarında hızla azalmaktaydı) Rusya ile Japonya siyasi açıdan iyi durumdaydılar. Beklendiği üzere, her iki örnekte de, sanayileşme süreci devlet iradesiyle başlamıştı.

Rusya ve Japonya, diğer toplumları iyi plan yaparak taklit etmenin yararlı sonuçlarını önceki deneyimlerinden biliyorlardı. Rusya, birkaç asırdır Batıdan seçici bir şekilde bir şeyler öğrenmekteydi, hatta ondan önce Bizans İmparatorluğu'ndan da bazı şeyleri ödünç almıştı. Japonya daha önceleri Çin'i taklit ederek epey bilgi edinmişti. Sonra kopya etme isteğinden feragat etmişti (on altıncı yüzyılda Batılı tüccarlara ve misyonerlere coşkuyla ilgi duyduktan sonra on yedinci yüzyılda soyutlanma taraftarı bir politika izlemişti) ama liderlerinin hatırlayabildiği başarılı bir ödünç alma geleneği vardı. Ayrıca Hollandalı tüccarlarla ilişkide olmak, o doğrultuda bir değişim için ısrar edebilen küçük bir grubun ilgisini canlı tutmuştu. Hollandalı eğitimli çevirmenler ekolü, Japonya'nın özellikle bilim ve tıptaki geriliğine dikkat çekerek on sekizinci yüzyıl sonlarında Batı kültürüyle daha kapsamlı temaslarda bulunulması için baskı yapmış ve Konfüçyüsçü gelenekçiliğe saldırmıştı. Japon kültürüne yeniden yön veren tek başına bu tartışma değildi fakat sonraki değişim için biraz emsal teşkil etmişti. Esas konu belliydi: Japonya da Rusya da yabancılardan bir şeyler öğrenmenin kazançlı olabildiğini ve kendi özgün değerlerini etkilemesi gerektiğini biliyorlardı.

On dokuzuncu yüzyılda sahip oldukları tüm avantajlara rağmen Rusya da Japonya da sanayi devrimine kendi iradeleriyle karar vermediler. 1850'lerde, her ikisinin de statükoyu korumayı yeğleyen yönetim anlayışları vardı. Fakat Batının kararlılığı, bu seçeneği ansızın ortadan kaldırdı. Kırım Savaşında İngilizlerle Fransızların Rusya karşısındaki zaferi, sadece kısa süreli bir duraksamadan sonra çarlık yönetimini,

bağımsız dış politikasında anlaşma sağlansın ve ülke Batının üstün ekonomik ve askeri gücüne sahip olabilsin diye daha cesur girişimleri desteklemek zorunda olduğuna ikna etti. Aynı yıllarda Japonya, iç yönetimine yönelik daha da açık bir tehditle karşılaşmıştı. 1853'te, ABD donanması, Tokyo yakınlarındaki Edo Körfezi'ne geldi, Japonya'nın pazarlarını ticarete açmasını istedi; yoksa kıyıyı bombalayacaktı. Tuğamiral Matthew Perry'nin 1854'te Japonya'ya geri dönüşü, İngiliz donanmasının gelişiyle de desteklendi. Japonya'nın, iki limanını daha dış ticarete açmaktan başka şansı yoktu. İngiltere, Rusya ve Hollanda, hızla ek ticaret hakları kazandılar ve Batılı tüccarların kendi yasalarına göre çalışan yerleşim yerleri kuruldu. Batılı donanma gemilerinin Japon kalelerini topçu ateşine tutması, konunun önemini daha inandırıcı biçimde anlatmıştı. Japonların dışa kapalılık siyaseti imkânsızlaştı; tek sorun, ülkenin değişim koşullarının üstesinden gelip gelemeceğiydi.

Rusya da, Japonya da, talebe, önemli reformlar için açık taahhütler sunarak karşılık verdiler, bu reformlar da sanayileşmenin ilk aşamalarını çabucak kapsamına aldı. Kararları olağandışıydı. Dünyanın geri kalanı, karar verme yetkisi olmayan sömürgelerden veya Çin gibi gelenekleri yıkan seçimler yapmaya henüz hazır olmayan uluslardan oluşuyordu. Sanayileşmeye başlama kararı, özünde, Rusya ile Japonya'nın alışılmadık durumunu yansıtıyordu. Birçok ülkenin sonradan yirminci yüzyılda anlayacağı gibi, sadece niyetlenmek elbette yeterli değildi. Hem Rusya hem de Japonya çok fazla zorlukla karşılaştılar, ayrıca Batılıların bu talebini ekonomilerinin en kritik özelliklerini benimseyerek karşılamak için verdikleri önemli kararı uygularken yaşadıkları iç anlaşmazlıklar da az sayılmazdı. Bununla birlikte bilinçli politika seçimi ilk adımdı. Japonya ve Rusya seçimlerini uygularken farklı yollar izlediler. Aslında Japonya, endüstriyel başarısını 1904'te Rusya

ile yaptığı savaşta sınıadı. İki ülkedeki gelişmeler, Batının endüstriyel tekeline kırmak üzere birleşti. Bu olaylar, dünyanın endüstriyel tarihinde yeni bir belirleyici evrenin doğuşuna işaret ediyordu.

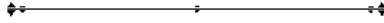
* * *

Sanayileşmenin uluslararası açılımı gözlerden kaçmadı. 1900’de Japonya’nın yeni ekonomik ve askeri gücünü fark eden birkaç Batılı gözlemci, yeni bir “sarı tehlikeden” ve rekabetin tırmanmasından söz etmeye başlamışlardı. Yine de, görünüşte, Batının endüstriyel gücünün devamı ve hatta gelişmesi ağır basıyordu, yeniliklerin bir başka raundu ve ABD ile Almanya’nın süregiden yükselişi dikkat çekiyordu. Endüstri tarihinin ikinci evresi, yine dünya nüfusunun, tamamen sanayileşen bir azınlık ile sanayileşmiş güçlerin çıkarları tarafından şekillendirilen toplumlardan oluşan bir çoğunluk şeklinde bölünmesine tanık olmuştu. Japonların ve Rusların ilerlemelerinin dışında ancak birkaç belirgin emare daha vardı.

İkinci sanayileşme dönemi, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etti. Dünya savaşları ve buhran dâhil, bir sürü önemli olayla kesişti. Sanayileşme modelleri, elbette, büyük olaylardan etkilenmiş ve karşılığında onları şekillendirmeye yaramıştı. Fakat daha da kapsamlı, uluslararası bir başka evreye doğru kararlı bir değişim ancak yirminci yüzyıl sonlarında oldu ve endüstriyel ekonomileri geliştirmekle ilgili konuların yeniden değerlendirilmesi de o zaman mümkün hale geldi. Batının artık daha da artmış olan ekonomik gücü on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren birkaç on yıl boyunca dünyanın endüstriyel tarihini şekillendirmek üzere yeni gelen figürlerle mücadele etti.

BÖLÜM 7

Rusya'da Sanayi Devrimi

Sanayi devrimlerine, Batıdaki çoğu ülkenin en az elli sene gerisinden başlayan Rusya ile Japonya birtakım özel zorluklara göğüs germek zorundaydılar. Batının teknik uzmanlığına sahip olmaları gerekiyordu. Yeni icatlar yapmaları gerekmiyordu ama bu toplumlar, taklit sürecinde böyle hızlı bir teknolojik değişime, en azından istendiği kadar alışık değillerdi. Her iki toplum da, dışarıya benzeme sürecini hem nasıl ilerleteceklerine hem de nasıl idare edeceklerine dair birtakım kararlar almak zorundaydı. Yeni sanayileşen bu ülkeler sermaye tedarik etmek zorundaydı. Bu Batı için de geçerli olmuştu, ama Batıya yetişmeye çalışmak sanayileşme öncesi öz kaynakları yetersiz olan toplumlara özel külfetler getiriyordu. Her iki toplum da motivasyonu sağlamalıydı. Her iki toplumda da fabrikalar kurmak için yanıp tutuşan büyük bir sanayileşme öncesi tüccar sınıfı yoktu; Rusya'nın küçük bir tüccar sınıfı vardı, Japonya'nunki ise feodal düzene çok bağlıydı. İki ulus da gayretli girişimciler ve yöneticiler çıkarabildiler ama bu grup, süreci başlatmak için öncelikle hükümetten medet umuyordu. Hükümete gelince, o da askeri meselelerle ve diplomatik konuyla ilgileniyor, sanayi devrimine farklı bir

eğilim veriyordu. Devletin kredileri garanti etme ve vergi kaynaklarına yatırım yapma yetisi, Rusya ile Japonya'nın özgün koşulları göz önüne alındığında sanayileşmenin ilk dönemleri için kesinlikle çok önemliydi. Geniş anlamda, yarışa sonradan katılan bir toplum olarak sanayileşmek, on dokuzuncu yüzyıl başında Batıda olduğundan daha belirgin politik kararları ve daha dikkatli bir kılavuzluğu gerektiriyordu. Bu, 1900'lerin başlarında şekillenen iki büyük sanayi devrimi için geçerliydi; ilerde, 1950 sonrası sanayileşen toplumlar için de geçerli olacaktı.

Rusya da Japonya da sanayileşmede aşamalar halinde ilerlediler. Geçici bir deneysel evre (Rusya'nın 1870'ten önce bir dereceye kadar yaşamış olduğu evre) ekonomik değişime yol açmaya yarayan daha büyük reformları içeriyordu. Bu başlangıç dönemini, hâlâ ağırlıklı olarak tarıma bağlı bir toplumda daha hızlı bir gelişme takip etti. Rusya ile Japonya'nın yirminci yüzyıl başında iyi gelişmiş sanayi sektörleri vardı ama her ikisi de Batının çok gerisindeydi. Daha fazla ilerleyebilmek için bazı önemli yapısal düzenlemelere ihtiyaçları vardı, bunlar 1920'lerde ve 1930'larda bir sanayi toplumunun Japon ve Rus versiyonlarına özgü karakteristikleri daha açık şekilde tarif edildikçe başlatıldı.

Son olarak, her iki ulus da olağanüstü hızlı değişimle baş etmek zorundaydı çünkü sanayi devrimleri, daha kapsamlı bir dizi reformla birleşmek zorundaydı, bu reformlar sadece içerden kendiliğinden oluşmuş taleplerin ortaya çıkardıklarıyla kalmayıp, Batının dış tehdidinin getirdiklerini de kapsıyordu. Yine bu yönde, geç gelen sanayileşme, Batıda en azından bu yoğunlukta mevcut olmayan birtakım özellikler de sergiliyordu.

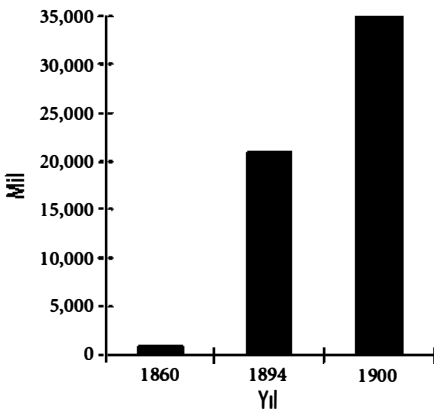
Gerçi, Rusya ile Japonya sanayileşmede çok farklı yollar izlemişlerdi, bu farklılıklardan birçoğu günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Farklılık, kırsal toplumun yapısı dâhil

sanayileşme öncesi geleneklerden, Batı ile farklı türlerdeki temaslardan ve sanayi devriminin başlatılma şeklindeki ayırmadan kaynaklanmıştır. En aşikâr olanı, Japonya kitlesel bir huzursuzluk yaşamadan sanayileşebilmişken Rusya'nın bugüne kadar, sanayileşme süreci başladıktan sonra dört başı mamur siyasi ve toplumsal bir devrimi de yaşamış yegâne toplum olmasıdır. Japonya'nın sanayi devrimi, 1920'lerde ülkenin politikasında önemli bir revizyon olmasına rağmen, Rusya'dan biraz daha tutarlı bir tavır izlemiştir. Rusya biri 1917 devriminden önce diğeri de sonra olmak üzere iki format denemişti; ancak ikisi birlikte, alışılmadık cinsten olsa da, gerçek bir endüstriyel ekonomiyi oluşturmuştur.

İlk Sanayileşme: Devrimden Önce

Rusya'nın 1860'larda başlayan reform dönemi, serflere biraz özgürlük getirmiş ve bazıları ekonomi politikalarını içeren birçok başka siyasi değişim oluşturmuştu. Devletin bütçe usulleri düzenlenmiş, kredilerle finansın merkezileşmesi için 1866'da bir devlet bankası kurulmuştu. Bundan kısa süre sonra kabul edilen yeni yasalar, ticaret kanununu standartlaştırmış ve ticari faaliyetlere kolaylık sağlamıştı. Hükümetin politikası, daha fazla dış yatırım gelmesini de teşvik etmişti.

Rusya'nın reform çağı, çoğu bölgede son derece tutucu, hatta baskıcı politikaların yürürlüğe girmesinden sonra 1881'de sona ermişti. Bununla birlikte Maliye Bakanlığı, değişme vadini sürdürmüştü. Sonuçta ortaya çıkan gerilim, Rusya'nın sanayileşmesinin, en nihayetinde devrimci bir etki yapmasında önemsiz bir faktör değildi çünkü Rusya, endüstriyel dinamikleri durağan bir siyasi bağlamla birleştirmeye çalışmış ve o zaman bile, devam eden sanayileşmenin toplumsal tehlikesine karşı çıkan muhafazakârlar ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Bununla birlikte, etkin ekonomi politikaları, siyasi itaatsizliğe rağmen büyümeyi sürdürmeye yetmişti. 1890'lar-

ŞEKİL 7.1 Rusya’da demiryolları, 1860-1900

demiryollarının hızla yaygınlaşması ve ağır sanayiın geliştirilmesi vardı.

Witte geçmişte demiryolları yetkilisiydi ve Rusya’nın demiryolu ağına hızla ilaveler yapılması gerektiğini savunuyordu. Yolların uzunluğu, 1895-1905 arasında iki katına çıkmıştı, Sibirya’yı neredeyse bir uçtan diğerine geçen bütün bir hattı içeren ilaveler, bu bölgenin uçsuz bucaksız öz kaynaklarını sanayinin kullanımına açıyordu. 1860’ta Rusya’nın demiryollarının uzunluğu 1.100 kilometreden azken 1894’te toplam 34.000 kilometreye ulaşmış ve 1900’de 58.000 kilometrenin üzerine çıkmıştı. Devlet imtiyazı altında çalışan özel şirketler işin çoğunu yapmışlardı ama 1880’den sonra devletin kontrolü artmıştı. Çoğu yeni hat, doğrudan devlet tarafından inşa edilip işletiliyordu. Bazı özel hatlar satın alınmıştı; diğerleri sıkı bir şekilde denetleniyordu. Rusya’nın demiryolu hamlesi, hatırı sayılır kömür ve demir kaynaklarının ve geniş çaplı yün üretiminin tam olarak kullanılmasını teşvik etmişti. Bu hamle, rayların ve demiryolu taşıtlarının üretilmesi ve gerekli yakıtın tedarik edilmesi sayesinde ağır sanayide doğru-

daki Maliye Bakanı Serge Witte, o dönemlerde Rus bürokrasisinde nadir görülmüş türden hakiki bir ekonomi planlamacısıydı. Witte, harika yeteneğini, Rusya’nın mali durumunda istikrarın sağlanmasına adanmıştı. Ülke için amaçladığı konular arasında kayda değer bir altın rezervinin edinilmesi,

dan ürün artışına neden olmuştu. Demiryollarının gelişmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, sanayinin gelişmesinin ayrılmaz bir parçası olmuştu.

Rus hükümeti, yatırım bankacılığında aşırı derecede kapsamlı bir rol üstlenmişti. Özel bankalar, reform döneminden önce pek bilinmemelerine rağmen mevcuttlardı; ilk kurumsal ticari banka 1864'te kurulmuş, o tarihten sonra kurumların sayıları durmadan artmıştı. Hükümet, ayrıca, ticari bir devlet bankası çalıştırmakla kalmayıp, başka birkaç özel kredi kuruluşu da açmıştı. Rusya'nın parasal sisteminin düzenlenmesi de hükümetin bir diğer önemli katkısıydı. 1850'lerde, Rusya'nın kâğıt parası, yabancı paralar içinde neredeyse değersizdi. Rus parasının altın karşılığı, yavaş yavaş yükselmiş, böylece ruble daha istikrarlı ve uluslararası ticarete açık hale gelmişti. Hükümet ayrıca, ticaret kanunundaki düzeltmelerin bir parçası olarak anonim şirketlerin veya ortaklıkların kuruluşunu kolaylaştırmıştı. 1860'tan önce bütün Rusya'da sadece seksen şirket vardı. 1861'den 1873'e kadar 3.547 yeni şirket daha kurulmuş ve sonraki on yıllarda bu eğilim hızlanmıştı. Son olarak, hükümet, sanayi ürünlerine yüksek tarifeler koymuş, gelişme halindeki Rus sanayiini koruyup, daha fazla imalatı teşvik etmişti.

Rusya'nın ilk dönem sanayileşmesindeki önemli bir bileşen, giderek odaklanan devlet planlaması ile demiryolu geliştirmenin yanı sıra, yabancı girişimcilikti ki, Rusya bundan, çok ihtiyaç duyduğu sermayeyi ve teknik bilgiyi edinmişti. Yine de Rus hükümeti, Batılı işletmelerin Afrika ile Latin Amerika'nın birçok bölgesinde yaptıkları gibi usulsüz sömürüyü önlemek için yabancı girişimciler üzerinde yeterli yetkisini sürdürüyordu. Yabancı ortaklığı ile yabancı işgali arasında ince bir çizgi vardı fakat genel olarak Rusya'nın sanayileşme süreci, ilk birkaç on yılda bu kayda değer açıklıktan yarar sağlamıştı.

Batı Avrupalı sanayiciler, Rusya'nın muazzam potansiye-
linin epeyce farkındalardı. Büyük nüfusu, fazlasıyla yoksul
olsa da, hedeflenecek pazar olarak iştah kabartıyordu. Daha
da aşikâr olanı, zengin kömür ve demir rezervleri hızla sömü-
rölme-yi beklüyordu. Rusya'nın, batı Avrupa'nın daha kalaba-
lık sanayileşmiş maden alanlarından muhtemelen daha yük-
sek verimlilik oranına sahip alanlarında kazanılacak belirgin
kârlar vardı. Rusya üzerindeki yabancı ilgisi, Avrupa'nın ser-
mayesine bağımlı bir diğer büyük ulus olan Amerika Birleşik
Devletleri üzerindeki ilgiyle aşık atıyordu. Ama Rusya'daki
daha küçük ticari sınıf, oradaki yabancı mevcudiyetini daha
da dikkat çekici ve yabancıların sanayileşmedeki rehberlik ro-
lünü daha da önemli kılıyordu.

Rus sanayii için yabancı sermaye kesinlikle elzemdi.
1890'lardan önce yatırılan sermayenin en az yüzde 20'sini
oluşturuyordu, sonra daha da artmaya başlamış, 1914'te ül-
kedeki tüm özel sektör yatırımlarının yüzde 47'sine ulaşmıştı.
Devlet, gerçekte doğrudan sanayiye çok kaynak pompalama-
dığı için (demiryolu inşaatı bile toplam bütçenin ancak yüzde
5'ini kapsıyordu) batı Avrupa bileşeni hem Rusya'nın yoksul-
luğunu hem de devletin öz kaynaklarını zorlayan çok kap-
samlı askeri ve bürokratik program vaatlerini bilfiil karşılıyor-
du. Fransa, Belçika, Almanya ve hafif bir gecikmeden sonra da
Britanya, Rusya'nın sanayiine derin bir ilgi gösterdiler.

Batı Avrupa'nın faaliyetleri, Rusya'nın endüstriyel hari-
tası boyunca yayılmıştı. Birkaç Fransız ve Belçikalı metalürji
firması, Rusya'da şubelerini açmışlardı. Fransız çelik üretici-
si Eugene Verdie, 1877'de Rus Polonyası'nda bir çelik şirketi
kurmuş, sonra da St. Petersburglu, İskoç kökenli bir demirci
ustasıyla birlikte, Rus hükümetine 30.000 ton çelik ray temin
etmek üzere bir Rus şirketi kurmuştu. Aynı işletmenin bir di-
ğer şubesi, donanma tersanesine metal sağlıyordu. Özel çelik
ürünler üzerine çalışan, Cockerill şirketlerinin de dâhil ol-

duğu Belçikalı çeşitli firmalar, kısmen kendi arzularıyla, Rus pazarına girip, ülkenin yüksek tarifelerini kırmaya niyetlenmişlerdi. İki büyük Alman elektrik firması Allgemeine Elektrizitaets Gesellschaft ile Siemens, yüzde yüz iştirakler kanalıyla Rusya’da aynı elektrik endüstrisine hâkim olmuşlardı; Pittsburgh, Pennsylvania’lı Westhinghamouse şirketi de Fransız bir bağı ortaklık ile çalışmıştı. Alman şirketleri, bazen Ruslar veya Polonyalılar ile ortaklık şeklinde tekstilde de faaliyet gösteriyorlardı. Fransızlar ile Belçikalılar da tekstil işine girmişlerdi; örneğin Myszkov Suni İpek Şirketi 1911’de Brüksel ile bağlantılı olarak kurulmuş, selülozu işleme tabi tutmanın ve suni ipek üretmenin gelişmiş bir yöntemini uygulamıştı. Batılı iştirakler temel kamu hizmetlerinde, inşaat malzemelelerinde, ilaçlarda, patlayıcılarda ve hatta aynalarda Rus sanayileşmesinin kapsamını genişletmeye yardımcı olmuşlardı. Bu genişleme sürecinde sadece şubeler açan Batılı şirketler değil, kendi başlarına Rus işletmeleri kuran münferit girişimciler de önemli rol oynamışlardı. Örneğin, uzun süredir Moskova’da yaşayan Goujon isimli bir Fransız, 1872’de tel üreten bir şirket kurmuş, hatta eklenen Batı ve Rus yatırımlarına rağmen 1909’a kadar şirketin patronu olarak kalmıştı. (Goujon, “Rusya’yı tam olarak anlayan, en iyi tanınan en yaşlı Fransızlardan biri” olarak tarif ediliyordu.) Son olarak Batılı mühendisler, Rusya’da birtakım faaliyetler yürütmüşlerdi, mesela tersane tasarımı yapmışlardı. Teknolojik bilgilerinin üstün olduğunu varsaydıkları gibi, en gelişmiş teknolojinin kolayca aktarılabilceğini de düşünüyorlardı ki, bu da Rus işçilere gerçek bir yük getirebiliyordu, gerçi bazı durumlarda bir avuç Batılı vasıflı işçi, geçişi kolaylaştırmaya yardım etmişti.

Beklendiği gibi, Rusya’da başarısızlıklar ve sürtüşmeler de yaygındı; bazı yabancılar, işçileriyle aşırı sorun yaşadıkten sonra veya Rus mülkiyet kanununa aşına olmamaları yüzünden mülk sahipleriyle çıkan çatışmalardan sonra ayrılmışlar-

di. Yabancı yöneticiler, her zaman en üstün niteliklere sahip kişiler olmuyordu ve teçhizatın kurulmasında veya işletme hesaplarında sık sık hatalar oluyordu. Bir Fransız pamuklu kumaş imalatçısı, firmasına 1903'te verdiği bir raporda gidişatı şöyle anlatmıştı:

"İşçiler tüm ilerlemeye düşmanlık gösteriyorlar ve normal üretime ulaşmayı asla başaramadılar. Şevklerini uyandırmak için boşu boşuna parça başı işçilik getirmeyi denedik, bu sadece hoşnutsuzluklarını artırdı. Tamamen umutsuzluğa kapılmamış olsak da fena halde hayal kırıklığına uğramış halde geri döndük. ... Dönüşümüzden kısa süre sonra sürekli kıskırtma sonucu grev oldu ve üç hafta sonra da isyan çıktı. Fabrikalar isyancılar tarafından üç kez saldırıya uğradı. ... Tüm Fransız ve Belçikalı personel hayatlarını kurtarmak için kaçtı ve fabrikaları hükümetin korumasına bıraktı."

Aslında, şirket, bir Rus müdürün işe alınmasından sonra, kârların yeniden yatırıma yönlendirilmesiyle büyümüş, durumu iyiye gitmişti. Giderek daha çok Rus personel çalıştırmaya dönme kararı, 1900'den sonra yerli yönetime güvenme eğiliminin bir parçasıydı. Bu eğilim, yabancı şirket yöneticileri hükümet yetkilileriyle çatıştıkça kuvvetlendi. Rus bürokratlar, güçlü yabancıların ilgisini kontrol altında tutmak gerektiğinin kesinlikle farkındalardı, şirket birleşmesi planlarını sık sık engelliyor veya kamu düzeninin korunması adına hoşnutsuz işçilere taviz verilmesini talep ediyorlardı. Yabancı yatırımlar 1914'e kadar devam etmiş, devletin teşviki de sürmüştü, böylece dışardan sağlanan sermaye yatırımının oranı sürekli artmıştı. Süreç, Rusya'ya para ve teknoloji getirmekle kalmamış, Rus yöneticilerle teknik uzmanlar havuzunun büyümesine de katkıda bulunmuştu.

1860'lardan itibaren birkaç Rus, yeni endüstriyel fırsatları kendi çıkarları için kullandılar. Eski Ortodoks geleneklerine

bağlı olup, on sekizinci yüzyılda devletin gözünden düşen dindar azınlık Kadim Müminler gibi belli topluluklardan fazlasıyla girişimci çıkmıştı. Daha önce de batı Avrupa'da olduğu gibi, azınlık statüsü, çoğunlukla bu yeni alandaki başarı arayışında bir itici güç oluyordu. Önceleri köylü olan şaşırtıcı sayıda Rus, endüstriyel işletme açmıştı; hatta bir kısmı bu işe 1861'de azat edilmelerinden önce başlamıştı. Bu grup, iplik eğirme, dokuma ve kumaş baskısı yapan küçük tekstil işletmeleri kurma konusunda özellikle önemliydi.

Rusya'nın endüstriyel büyümesi, durmadan artmış ve ilk olağanüstü yükselişini 1890'larda gerçekleştirmişti. Yirminci yüzyıl başında yaşanan dünya çapındaki durgunluk, gelişmeyi yavaşlatmış ama büyüme 1908'den Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar hızlı bir tempoda devam etmişti.

Rusya'nın demir madenleri ile kömür yataklarının Batılı münferit sanayiciler öncülüğünde sömürülmesi, 1850'lerde yavaş yavaş başlamıştı. Güney Rusya'nın Don havzasındaki kömür yatakları, on sekizinci yüzyıl sonlarında keşfedilmişti ama 1850 (ülkede modern kömür madenciliğinin fiili başlangıcı) sonrasına kadar kapsamlı bir madencilik faaliyeti yoktu. Petrol, 1870'ler civarında Kafkaslarda bulunmuş ve bundan kısa süre sonra giderek büyüyen bir petrol endüstrisi oluşmuştu. 1900'de Rusya, dünyada, toplam petrol üretiminin yaklaşık dörtte biri ile ikinci konumdaydı. Genel olarak ağır sanayi hızla büyümüşü. 1890'lar boyunca, sanayi şirketlerinin sayısı tam yüzde 216 artmıştı. Petrol üretimi yüzde 132; pik demir yüzde 190; kömür yüzde 131; işlenmiş demir yüzde 116; ve pamuklu dokuma üretimi yüzde 76 artmıştı. Toplam endüstriyel büyüme hızları 1880'lerin sonlarında yüzde 6'da tutulmuş, 1890'larda yüzde 8'e yükselmiş ve 1908'den sonra yüzde 6 seviyesinde devam etmişti.

Uluslararası karşılaştırmalar benzer bir Rusya hikâyesi gösterir. Rusya'nın 1860-1913 arasındaki toplam endüstriyel

büyüme hızı, Amerika Birleşik Devletleri'ninkiyle uyuşmaktadır (gerçi daha aşağı seviyeden başlamıştır). Bu ölçüte göre ülke, aynı yıllarda Almanya'nın iki katı, Fransa'nın üç katı ve Britanya'nın dört katı hızla büyümüştür (gerçi yine, başlama noktası çok daha aşağıdaydı). Rusya, yirminci yüzyıl başında, bir sürü sanayi dalında en büyük dört ya da beşinci üretici haline gelmişti; örneğin çelik üretiminde dördüncü sıradaydı. Elbette bu başarılar, Rusya nüfusunun sıra dışı büyüklüğü düşünüldüğünde biraz yanıltıcıdır; kişi başı endüstriyel üretim o kadar da etkileyici değildi, ayrıca görece ileri bir ağır sanayi olduğu kadar teknolojik açıdan geri kalmış sektörleri de vardı. Yine de, tekstil bile sanayileşmenin alışıldık belirtilerini göstermiştir: Makineleşmenin artması, pamuğun daha fazla kullanılması (Rusya Orta Asya'da pamuk üretimini teşvik ederek yerli pamuk arzını artırmıştı) ve mamul malların ortalama fiyatlarının azalması gibi olgular gözlenmiştir.

1914'te, Rusya'nın sanayileşmenin ilk evresini geçirmiş olduğuna da hiç şüphe yoktu. Yerli öz kaynakları, yabancıların etkisi ve devletin askeri ihtiyaçları nedeniyle özellikle ağır sanayiye ağırlık vermişti. Askeriyeye verilen önem, çok sayıda büyük fabrika kurulmasına yaramış ve tekstil ile diğer hafif sanayinin büyümüş olmasına rağmen tüketim malları sektörünün görece ihmal edilmesini desteklemişti. Teknolojinin gelişmesi de etkileyiciydi, bu kısmen dışarıdan gelen bilgi sayesindeydi. Eğitilmiş Rus mühendislerin sayısının artışı, değişim hızını korumaya yaramıştı; vasıflı işçi sayısı, batı Avrupa ile ABD'nin bir parça gerisinde kalmış olsa da, artmıştı. Rusya'da önceden kapsamlı bir zanaat geleneğinin olmaması, mevcut imalat becerilerini sınırlıyordu. Fabrika işçilerinin sayısı hızla artmıştı. Vasıflı işçiler, St. Petersburg ve Moskova'da toplanmışlardı, Urallar bölgesinde metalürji sektöründe deneyimli işçiler vardı. Bununla birlikte, hızla büyümekte olan Don Havzası'nda, sürekli her çeşit işçi ve özellikle teknisyen

eksiği var gibi görünüyordu. Birtakım yabancı şirketler, bu eksiği, yarı vasıflı işçilerin çalıştırabileceği en güncel teçhizatı ithal ederek telafi etmişlerdi ama işçilerin sanayileşmeyle uyum sağlama problemi (her sanayi devriminde görülen önemli bir güçlük) Rusya'da ortalamanın üzerindeydi. Yine de bu çevrede ilerleme vardı. 1904'ten sonraki on yılda, Don Havzası'ndaki deneyimli madencilerin ve metalürji uzmanlarının sayısı iki katından fazla artmıştı. St. Petersburg ile Moskova'nın fabrikalar ile küçük zanaatı bir araya toplayan çok yönlü imalat merkezleri olarak ortaya çıkışları, Rusya'nın Batıda yaygın olan endüstriyel ekonomi tipine doğru ilerlediğinin bir diğer işaretiydi. Genel olarak, hızlı şehirleşme oranları, 1900 civarlarında endüstriyel büyümenin ataklarına paralel gidiyor ve elli yıl veya daha öncesinde Almanya'daki veya Britanya'daki örneklerle benziyordu.

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşına katılması, endüstriyel kapasiteyi zorlamıştı. Rusya, oturmuş bir endüstriyel güçle, Almanya ile savaşılmaya kalkışlıyordu, savaş malzemelerinin o kadar zengin olmayışını asker sayısının çokluğuyla telafi etmek niyetindeydi. Savaş, Rusya'nın endüstriyel büyümesini durdurmakla kalmamış, toplumsal dokusunu da parçalamış, siyasi devrimi getirmişti, bu ciddi aksamadan sonra, sanayileşme, çok farklı bir şekilde yeniden başlamıştı.

Toplumsal Etkiler: Sanayileşme ve Devrim

Rusya, başarılı bir sanayileşme girişimine başladıktan sonra kitlesel bir siyasi devrim yaşamış yegâne ülkedir. İşçi sınıfı, hem 1905 Devriminde hem de devrimci hareketin belkemiğini işçi konseylerinin, yani sovyetlerin oluşturduğu 1917 ayaklanmasında önemli rol oynamıştı. Rus işçiler, uğradıkları haksızlıkları dışa vurmakta fevkalade başarılı olmuşlardı. Sanayide çalışan gruplar (şehirlerdeki zanaatkârlar, ağır sanayi-

de çalışan işçiler, daha izole durumdaki kömür madencileri ve tekstil fabrikalarındaki daha az vasıflı ve çoğunluğu kadın olan işçiler) arasında önemli farklılıklar olmasına rağmen yirminci yüzyılın başında bir sınıf bilinci mefhumu doğmuştu. Birçok Batılı ülkenin işçileri de, Rus işçilerin dile getirdikleri ıstıraplardan bir kısmını hissetmişlerdi; birkaç benzer dışavurum, Fransa ve Almanya'daki 1848 devrimlerinde işçi bileşenini oluşturmuştu. Oysa sanayi işçilerinin uzun süreli, başarılı bir devrimci hareketin parçası olması bir ilki oluşturmuştur ve bu tarzda böyle bir olgu hiçbir yerde hiçbir zaman tekrarlanmamıştır.

Hızla büyüyen Rus işçi sınıfı, birçok maddi sorunla karşı karşıya kalmıştı. Çocuk işçiler yaygın olarak kullanılıyor ve bazı pamuklu fabrikalarında suiistimal ediliyorlardı. Serfelerin azat edilmesi, hızlı nüfus artışının da etkisiyle, şehirlere işçi akınının başlamasına neden olmuştu, sonuç itibariyle birçok eski fabrikada ücretler oldukça düşüktü. Makineleşmede St. Petersburg'daki meslektaşlarından daha yavaş davranmakla birlikte yoğun nüfuslu kırsal iç bölgelerden işçi çeken Moskova'daki sanayiciler, noksanlarını ucuz işçilik sayesinde telafi ediyorlardı. Geleneksel ağır sanayinin çoktan birçok işçiyi çektiği Urallar'daki fabrikalar, düşük ücret ödüyorlardı. Tabii ki, St. Petersburg veya gelişmekte olan Don Havzası bölgesi gibi yeni işçiler almak zorunda olan yerler, en azından vasıflı bir azınlığa yüksek ücretler öneriyorlardı. Yine de, bu bölgelerde bile, işverenlerin işçilerin şirketin satış mağazasından alışveriş yapmasını veya kötü barakalarda kalmasını dayatması yüzünden koşullar kötüye gidiyordu. Fabrika merkezlerindeki konutlar genellikle çok kalabalıktı, içi saman dolu şilteyle çıplak demirden bir karyola yegâne mobilyaydı. Hızla büyüyen şehirlerdeki konutlar, inşaatlar hıza ayak uyduramadıkça kötüye gidiyordu, işçilerin dertlerine kötü hijyen koşulları da ekleniyordu. Birçok işveren keyfi cezalar

keserek ücretleri düşürüyordu. Güvenlik koşulları ürkütücüydü; tekstil fabrikaları tozlu, kimya fabrikaları zehirli dumanla doluydu. Çalışma saatleri uzundu, kimi fabrikalarda günde 14 saati buluyordu. Aile hayatı çoğunlukla bozuluyordu. Birçok erkek işçi, geçici fabrika işi ararken ailelerini geride, köylerinde bırakıyorlardı. Kadınların tekstilde ve diğer sanayilerde kullanılmaları, aileye ayrılan zamanı kesintiye uğratiyordu. Cinsel alışkanlıklar gevşemişti. Fabrikada biraz deneyimi olan işçiler, çoğunlukla evlilik öncesi cinsel ilişkiye kendilerini kaptırıyorlardı, işçi sınıfının (özellikle erkeklerin) cinsellikle ilgili tutumu geleneksel köylü standartlarını gevşetmişti. Son olarak, kabullenmeyi öğrenecekleri yeni iş düzeni vardı. Rus köy emekçisi keyifli bir hayat sürmüyordu, ama köyden şehre inip fabrikadaki çalışma temposunu ve yönetim şeklini görünce şok geçirmişti.

İşçiler, yeni ortamlarına çeşitli şekillerde tepki göstermişlerdi. İş değiştirmek ve kırsal kesime geri dönmek için fabrika merkezlerini topluca terk etmek sık görülen hareketlerdi. Birçok şirket, işçilerin yazın dört, beş aylık uzun süreli yokluğu konusunda endişe duyuyordu. Rus köylüsünün zaten gözde bir eğlencesi olan içki içme, başka düzenli boş zaman aktiviteleri az olan gruplarda çoğunlukla artıyordu.

Rusya'nın sanayileşmesine yabancıların alışılmadık derecede dâhil olması, haksızlıkların daha önce Batının sanayileşmesinde var olan seviyeyi aşmasına sebep olmuştu. Yabancı işçilerin ayrıcalıkları çoğunlukla tepki çekiyordu. 1900'de, bir cam fabrikasında iki grubun hakaretleşmesinden sonra iki yüz kadar Rus işçi, iyice korkmuş altmış Belçikalı işçinin evlerini ve eşyalarını yakmışlardı. Batılı yöneticiler, yabancılığı sömürüyle bağdaştıran bazı işçi liderleri için birer açık hedefti.

Rusya'nın endüstriyel gelişmesi, birçok köylüyü, orta seviyedeki daha küçük tesislerin ve çok fazla çaba gerektirmeyen

teçhizatın yararını göremeden bütünüyle teknik olarak ilerlemiş fabrikalara yerleştirmişti. 1900’de Almanya’nın imalat işgücünün sadece yüzde 14’ü 500’den fazla işçi istihdam eden fabrikalarda çalışırken Rusya’da bu oran yüzde 34’tü ve tüm Rus işçilerin yaklaşık dörtte biri 1.000’den fazla işçi istihdam eden fabrikalarda çalışıyordu. Köy hayatının çok, hatta aşırı kişiselleşmiş ortamından gelen işçilerin, sanayi merkezlerinde kafa karışıklığı yaşama ve yabancılaşma olasılığı çok yüksekti. Önceki Rus fabrikaları elbette önemli sanayi tecrübesi olan bir işçi azınlığı yaratmıştı, 1900’de ikinci ve hatta üçüncü nesil fabrika işçileri de vardı. Ama yenilikle karşı karşıya kalma oranı alışılmadık biçimde fazlaydı ve düşük ücretli geçici işçilerin bile daha kapsamlı bir sınıf bilincine doğru ilerlemelerine faydası olmuştu.

Hız faktörü, zanaat işçilerini de etkilemişti. Büyüyen fabrikalar ve şehirler, daha fazla sayıda şehirli fırıncı, inşaat işçisi ve matbaacı ihtiyacı demektir. Bu gruplardan St. Petersburg’daki matbaacılar gibi bazıları, önceden Batıda da olduğu gibi, zanaatkârların sanayileşme öncesi bağıllık özelliğini gösteriyorlardı, bunun bir dereceye kadar nedeni, bir kısmının Almanya’dan getirilmiş olmalarıydı. Yevmiyeli işçilerle ustalar, bayram veya hediye verme gibi ortak törenlerde bir araya gelir, işverenler kendileriyle “paternalist şekilde ilgilendiği” için onlara şükranlarını sunarlardı; işverenler, aynı şekilde, “genç kardeşlerine duydukları sevgiyi” hatırlatarak karşılık verirlerdi. Meslektaşlar arasındaki bu kolektif ortam 1880’lere kadar devam etmiş ama matbaa tesislerinin giderek büyümesi, daha karmaşık makinelerin kullanılmaya başlanması ve (on yıl önce işçilerini kardeşçe sevenler dâhil) işverenlerde kesin bir sınıf bilincinin oluşmasıyla kısa süre sonra bozulmuştu. 1905’te, işçiler işverenlerine “zalim otorite” diye dil uzatırken eski kardeşlik yanlıları, “Patron benim, işçileri beğenmezsem atölyemden kovabilirim,” şeklinde karşılık ve-

riyorlardı. Ailevi ortamdan keskin bir işçi-işveren ayrılığına geçiş, batı Avrupa'da da meydana gelmişti ama daha uzun bir sürede gerçekleşmiş ve mesleğin kendisi yeni olmadığı için karmaşaya katkıda bulunmamıştı. Beklendiği gibi, St. Petersburg matbaacıları, Rus işçiler arasında ölçülü bir ses olarak, devrim çağının radikalizmini ateşlemişlerdi.

İşçi protestoları, Rus kırsal kesiminin huzursuzluğunu da yansıtıyordu. Yeni işçiler, köylülerin toprak sahiplerinden ve devletten şikâyet etmesini sağlamış, işçiler geri döndüğünde şehir hayatının sert yaşantısı ve diğer işçilerle olan ilişkiler, izole köylere canlılık getirmişti. Başka hiçbir geniş çaplı sanayi devrimi, köylüleri Rusya'da olduğu kadar mağdur etmemişti. (Benzer tek vaka, tam da aynı zamanda güneydeki köylü göçmenlerden yararlanmakta olan İspanya'nın Katalonya bölgesinde gerçekleşmekteydi.) Rus halkının ilgili kesimlerinin şikâyetleri, hiç tartışmasız, birbirini beslemişti.

Ayrıca Rus işçileri, Batılı işçilerin benzer şekilde kargaşaya yola açan bir sanayileşme evresinde yaşadıklarından daha çeşitli ideolojik esin kaynaklarına sahiptiler. Rusya fabrika tekniklerini ithal ederken, tedirgin aydınlar da Batıdan sosyalist fikirleri ithal ettiler ve iyiden iyiye büyüyen anarşist hareket kendisine bir başka ideolojik yakıt bulmuş oldu. Şehirli işçiler radikal doktrinlere ve liderlere süratle ulaştılar. Aslında, sosyalizmi tam da birçok Batılı işçinin ona döndüğü 1880'ler ve 1890'larda öğrenmişlerdi. Oysa, Batılı işçiler o zamana kadar, daha ileri bir sanayileşme evresine gelmişlerdi, en azından maddi koşullarda birtakım ilerlemeleri görebilmişlerdi. Sosyalizmi kavramışlar ama genel olarak kelimenin tam anlamıyla devrimci içeriğini almamışlardı. Rus işçiler, büyük ihtimalle tüm paketi alacaklardı.

Sonunda Rus işçiler, kendilerinin şehirli toplumdan ve devletten soyutlanmışlıklarını güçlü bir şekilde hissetmişlerdi. Bu his, kırgınlıklarını pekiştirmiş, birbirlerine bağlanma

eğilimini de oluşturmuştu. Toplumsal açıdan “daha iyi durumdakiler” şehirlerdeki işçilere küçümser biçimde, hatta köylüymüşler gibi davranıyorlardı, oysa birçoğu bu önceki hayatlarıyla ilişkilerini kesmiş olmaktan oldukça gurur duyuyorlardı. Hükümet mesafeli ve baskıcıydı. Birkaç fabrika yasası çıkmıştı (bunlardan biri daha 1845’te çıkmış olan çocuk işçi yasasıydı) ama çoğunlukla uygulanmıyorlardı. İşçiler, hükümeti grevleri ve sendikal faaliyetleri (her ikisi de kesinlikle yasadışıydı) baskı altına alan güç olarak tanıyorlardı. İşçiler, özellikle St. Petersburg ve Moskova’dakiler, radikal aydınlardan yeni fikirler ve yeni ufuklar öğrendikçe keskin bir güçsüzlük duygusuna kapılmışlardı.

Bütün bu faktörler birlikte hareket ediyordu. İlk sanayileşmeye özgü koşulların yanı sıra Rus siyasetinin katılığını, toplumsal hiyerarşiyi ve Rus toplumunun gerginliğini de yansıtıyordu. Bu karışım, Rus işçileri, Batının ilk sanayileşmesindeki meslektaşlarından ve sorunlarının birçoğu ortak olmasına rağmen kültürel bağlamları farklı olan Japon işçilerden farklılaştırıyordu. Bu bileşim, köylülerin ve liberallerin giderek büyüyen protestolarıyla da karışınca, büyük bir işçi devrimini doğurmuştu.

Sanayi işçileri arasındaki örgütlenmeler 1870’lerde başlamıştı, gerçi ondan daha önce önemli grevler yapılmıştı. Odesa ve St. Petersburg’daki sendikalar, polis tarafından dağıtılmıştı. 1878’de tekstilde büyük bir grev olmuş, grevler sanayide yayılmıştı. Birçoğu tutuklamalar ve davalarla sonuçlanmıştı ama bunlar böylece fabrika hayatının zorluklarını halka duyurmuş oldular ve özgürleşme olasılığı mesajını yaydılar. Devlet, 1866’da, işçileri emniyetsiz koşullara karşı korumak için yeni bir fabrika yasası çıkardı ama bu, işçi örgütlerinin yasaklanmasını yeniden teyit ediyor ve grev yapmanın cezalarını artırıyordu. İşveren baskısı, 1890’da fabrika yasasına bir yumuşama getirdi ama işçiler yeni bir mesafe kat ettiler.

1890'larda Lenin ile diğer Marksist liderler, 1898'de Sosyal Demokrat Parti'yi oluşturan sosyalist doktrinleri şehirlerde yayıyorlardı. 1900'den sonraki ekonomik bunalım, yaygın işsizliğe ve birçok üretim merkezindeki grevler dâhil yeni bir huzursuzluğa sebep oldu.

Bu şartlar altında, 1904 savaşında Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi 1905 genel grevini tetikledi. Birçok fabrika merkezinde sendikalar veya sovyetler (işçi konseyleri) kuruldu. İşçiler, kısa süreliğine seçimi ve (siyasi değil) ekonomik amaçlarla grev yapma hakkını yasal olarak kazandılar. İşverenlerin direnişi sertleşti, sınıfsal düşmanlığın artmasına neden oldu. Hükümet, Marksist partiyi yasaklayıp, birçok lideri hapse attı veya sınır dışı etti. İşçiler kısa süreliğine sindirilmişti ama 1912'de yeniden yeni ve daha kararlı bir grev başladı. Birçok grev, polisle sert çatışmalara, tutuklamalara ve yaralanmalara sebep oldu. Birinci Dünya Savaşının zorlukları, daha da önemli nedenler ekleyince işçiler 1917'de ayaklanmaya hazır hale geldiler. Yine sovyetler oluşturuldu ama bu kez Lenin'in yönlendirdiği yeni komünist rejimin temeli olarak işlev gördüler, bu da ilk başta çarın yerine geçen kısa ömürlü orta sınıf hükümetini alaşağı etti. Dünyanın en hakiki işçi sınıfı devrimi zafer kazanmıştı.

Komünizm İdaresinde Sanayi Devrimi

Rus Devrimi ve hemen ardından gelen Birinci Dünya Savaşı, ülkenin ekonomisine darbe indirmişti. İmalat çıktısı düşmüş, birçok işçi yiyecek aramak için şehirleri terk edip, kırsal kesime gitmişti. Lenin hükümeti, önce büyük fabrikaların hepsini ve sonra küçük işletmeleri millileştirerek muhtemelen işleri daha da zorlaştırmıştı. Fabrikalar kötü yönetilmeye başlanmış, üretim yavaşlamıştı. Komünist rejim, tüm dış borçları reddetmiş, kısmen yabancı sermaye ile kurulan fabrikalara el

koymuştu. Bu eylemler, yeni Sovyetler Birliği'ne önemli endüstriyel kazançlar sağlamış ama kısa vadede hem yabancı yatırımcıları kızdırmış hem de var olan yönetimin daha da bozulmasına yol açmıştı.

1920'lerin başında Lenin, politikalarını Yeni Ekonomik Program kanalıyla biraz hafifletmişti. Bu program, büyük fabrikaların devlet yönetiminde kalmasını sağlarken özel işletmelere de açık kapı bırakıyordu. Lenin ile çalışma arkadaşları, kendilerini sanayi devrimini devam ettirmeye adanmışlardı. Marksist doktrin, verimli üretim yapabilen sanayileşmiş bir ekonomiyi benimsiyor, teknolojiye veya sanayiye değil kapitalizme saldırıyordu. Ayrıca, dünyanın geri kalanından soyutlanmış Sovyet liderler, ülkenin savunması için sanayiye olan ihtiyacı görmüşlerdi.

Komünist devlet, sanayileşmeyi sürdürmeye çalışırken Rusya'nın ilk sanayileşme yıllarında geliştirilmiş olan çeşitli temaları yaygınlaştırdı; devlet güdümü ve denetimini sürdürdü; ağır sanayi üzerinde durdu. Ağır sanayi Sovyetler Birliği'nin öz kaynak bakımından avantajlı olduğu, ivme kazanmış bir sektördü ve özellikle askeri güçle yakından ilişkiliydi. Sovyet komünizmi dönemindeki sanayileşme, büyük fabrikalara ve yönetim hiyerarşisine de önem veriyordu, gerçi yöneticiler çoğunlukla yeni yüzlerdi. Sanayide özel mülkiyet yasaklanmıştı fakat Komünist Partiye yakinen bağlı bir yöneticiler sınıfı yavaş yavaş oluşturulmuştu. İşçi alımı ve denetlenmesi meseleleri, işçi sınıfını öven propagandadan ve grev ile bağımsız sendika yasağından etkilenmesine rağmen büyük ölçüde ilgi gerektiren konular olmaya devam ediyorlardı.

Sanayi toplumunun komünist versiyonu, kadınların çalışmasına da büyük önem vermişti. 1920'lerde Sovyet toplumu, daha önce Batıda olan aynı ailevi düzenlemelerin bazılarını sergilemeye başlamıştı. Öğretime odaklanılması çocukların

işgücünden çekilmesine yol açmış, aileler de buna, doğum kontrolü uygulayarak veya kürtaj vasıtasıyla doğum oranlarını düşürerek tepki vermişlerdi. Düşük doğum oranı, ailenin yaşam standardını korumak (artık çocuklar gelir kaynağı yerine masraftı) ve birey olarak çocukları ilgiye boğmak demekti. Bu unsurlar, Batının sanayileşmeye tepkisinde de oluşmuş, sonuç da aynı olmuştu: genel nüfus artışında hızlı bir yavaşlama. Ama evli kadınların işgücünden çekilme örneği, yaygın olarak uygulanmamıştı. İlave işçi ihtiyacı, özellikle makineleşmenin ancak seçici şekilde uygulamaya konması yüzünden çok fazlaydı. Birçok kadın, Batı toplumunda vasıfsız erkeklerin veya makinelerin yaptığı, yük taşıma veya sokak temizliği gibi işler yapıyorlardı. Komünist liderler kadınların çalışmasından gurur duyuyor, Sovyet toplumunun sanayileşen Batının özelliği olan kadınların aile içinde aşağılanmasından kaçındığını öne sürüyordu.

Yeni rejim, devlet denetimini büyük çapta genişletmesinin ve kadınların çalışmasını kapsayan yeni retoriği benimsemesinin yanı sıra önceki birkaç sanayileşme politikasını da açıkça terk etmişti. Yabancılarla bağımlılığı azaltmıştı. Lenin, Amerika Birleşik Devletleri'nden ve batı Avrupa'dan mühendisler ve vasıflı işçiler getirtmişti, güncel teknolojileri ve seri üretim hattı gibi organizasyonel projeleri uygulamaya hevesliydi. Fakat artık yabancıların uzmanlığı, etkili bir Sovyet girişimi için kesinlikle tamamlayıcı olacaktı. Köylülerden ve işçi sınıfından yetenekli yöneticiler alınması ve teknik eğitim dâhil, eğitim sisteminin hızla ilerlemesi, gerekli vasıfları içerdense sağlamıştı.

Sovyet ekonomisi, dünyanın geri kalan kısmından önemli ölçüde kopmuştu. İhracatı da ithalatı da azdı. Bu, sanayileşmenin böylesine izole biçimde tamamlandığı ilk vakaydı. Öte yandan, Rus sanayileşmesinin büyük ölçüde yabancıların rehberliğinde olsa da devrim öncesinde başlamış olması

bu örüntüyü kolaylaştırmış olabilir. Son olarak, yeni rejim büyük fabrikalara önem vermiş olmasına rağmen işçilerin taleplerine ve çıkarlarına önceki durumda olduğundan çok daha fazla özen gösteriyordu. İşçi protestoları yine yasaklanmamıştı, işçi sınıfı, parti üyelerinin yönetimindeki sendikalara kaydediliyordu. Grevler, devlete saldırı olarak görülüyordu. Oysa hükümet, gerçekçi ve ideolojik köklerinin işçi sınıfında olduğunu biliyor ve muhtemel şikâyetleri gayri resmi olarak dinliyordu. Ayrıntılı biçimde hazırlanmış sosyal yardım önlemleri (sağlık hizmeti, emekli maaşı ve dinlence tesisleri) endüstriyel hayatı giderek tamamlamaya başlamıştı; bu hizmetler komünist devlet tarafından sağlanıyordu.

Endüstriyel üretim, 1926'da savaş öncesi seviyelerine ulaşmıştı. Devrimin ardından gelen kargaşa koşulları ve çoğu yabancı uzman ile birçok eski Rus yöneticinin uzaklaştırılmış olduğu düşünüldüğünde bu etkileyici bir başarıydı. Şehirlerdeki yaşam standartları da düzelmişti. Yeni komünist yöneticiler, fabrikaların ve diğer şirketlerin işletilmesinde giderek yeterlilik kazanıyorlardı. Derken 1927'de, Stalin iktidara gelmiş ve Sovyet ekonomisinin uygun yapısı üzerine tartışmaları bilfiil sona erdirmişti. 1927'deki Komünist Parti kongresi, ilk Beş Yıllık Planı onaylamıştı. Bu, devlet idaresindeki endüstriyel büyümenin sadece ekonomik düzelme seviyesinde kalmayıp, onu aşması ve dış dünya ile karşılaştırıldığında tam bir kendine yeterlilik düzeyine gelmesi için tasarlanmış bir plandı.

Beş Yıllık Planlar, ağır sanayi, büyük fabrikalar ve teknolojik modernizasyonun üzerinde duruyordu. (İlk planın 1932'de, planlanandan önce tamamlandığı bildirilmiş, bunu Devlet Planlama Komisyonu'nun [Gosplan] diğer planları izlemişti.) Yeni tesislere, büyük meblağlı devlet fonları akıtılıyordu; 1933'ten 1935'e kadar devletin inşaata ayırdığı tüm para sanayiye yatırılmış, bunun yüzde 78'i ağır sanayiye,

geri kalanı tüketim malları sektörlerine gitmişti. Tarım, zengin köylülere karşı büyük gaddarlığa yol açan bir sistemde kolektifleştirilmiş, tarımda makineleşme giderek artan sayıda köylüyü fabrikalarda çalışmaları için azat etmişti. İşgücü bir kez daha hızla artmıştı, bu da köylerden gelenlerin büyük ve gayrişahsi fabrika ortamlarına katılmalarından kaynaklanan bir dizi yeni sorun yaratmıştı. İş verimi değişkendi, bölgesel olarak vasıflı çalışan eksikliği vardı. Ağır sanayi teknolojisine odaklanıldığı için diğer imalat sektörleri, çok ileri olmayan teçhizat kullanmak zorunda kalan daha fazla sayıda işçinin çalışmasını gerektiriyordu, hatta büyük endüstriyel fabrikalardan bazıları, birim ürün hacmi başına Batıda veya Japonya'da olduğundan daha fazla işçi çalıştırıyorlardı.

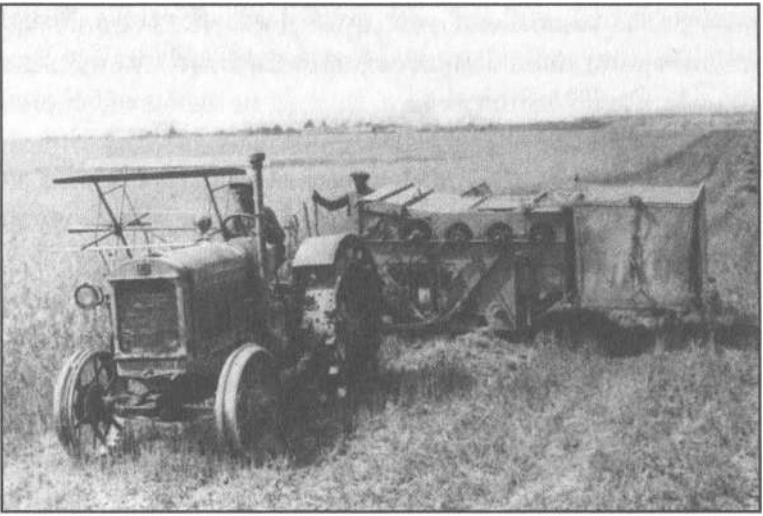
Öz kaynaklar, arz-talepten bağımsız olarak devlet kurulları tarafından tahsis ediliyordu. Bu sanayileşme sürecini kârların ve doğrudan rekabetin değil, bilinçli politikanın yönlendirmesi amaçlanmıştı. Bu yaklaşım, bazen israfı ve ihtiyaç fazlasını azaltıyordu. Bu, ekonominin gidişatını tüketici talebinin değil, devletin belirlemesine imkân veriyordu. Ayrıcalıklı sanayi sektörleri arasında bile önemli dengesizlikler yaratıyordu. Devlet işletmelerinin hepsi de verimli değildi. Planlama, malların kolayca teslim edilmesini engelliyordu. Bazen bizzat devlet, ağır sanayiye para akıtmak için kısa yollar deniyordu. Örneğin, demiryollarının gelişmesindeki bir gecikme, ülke çapında ulaşım darboğazları yaratmıştı.

Sanayileşmeye yönelik yeni yaklaşımın en bariz sorunu, işçi motivasyonu ile ilgiliydi. Tüketim mallarının kasıtlı olarak ihmal edilmesi, çalışanların satın alacakları cazip çok az seçenek bulmaları demekti. Gıda üretimi bile, çiftliklerin kolektifleşmesi hızlı tarımsal büyümeyi sağlayamadığı için sık sık aksıyordu. Daha sonraki Beş Yıllık Planlar, tüketim mallarına artan ilgiyi ilan ediyordu fakat ağır sanayiye verilen önem devam ediyordu. Gıda, giysi ve konuttaki yetersizlik,

şehirlerdeki yaşamı aşırı zorlaştırıyordu. Özellikle çalışan kadınlar, serbest zamanlarının çoğunu uzun alışveriş kuyruklarında harcamak zorunda kalıyorlardı ki, bu da Sovyet endüstriyel yaşamının sınırlamalarının gündelik bir hatırlatması haline gelmişti. İşin iyi tarafı, işçilerin hatırı sayılır güvencelerinin olmasıydı. Tam istihdam garanti edilmişti, 1930'larda Sovyetler Birliği'nin büyük çaptaki endüstriyel büyümesi, Batıdaki Büyük Buhranın sefaletlerine tamamen ters düşüyordu. Sadece eğitim düzeyleri değil, hareketlilik olanakları da artmıştı. Yaşam standardı kazanımlarının temel ölçütü olan sağlık ve ortalama yaşam süresi de gelişme kaydetmişti.

Komünist rejim, işçi sınıfında, önceki küçümsenme ve soyutlanma duygusunu yok edip, itibar duygusunu yaratmak için zahmetten hiç kaçınmamıştı. Sanat ve tiyatro, kahraman işçiyi yüceltiyordu. Sanayileşen bir ekonominin karakteristik amaçlarından bir kısmını ele almak için özel programlar da oluşturulmuştu. Kapitalist fabrikalardan, uygun şekilde komünist bağlamda olmak üzere bir şeyler kapan hükümet, 1930'larda, daha sıkı çalışmayı özendirmek için bir dizi teşvik programını başlattı. Özellikle "Stahanovcu" denen üretim işçilerine ikramiyeler ve işçi-kahramanı rozetleri verildi. Don Havzası'nda madenci olan Aleksey Stahanov, 1935'te, belirlenen çıktı oranlarını büyük ölçüde aşmasını sağlayan yeni bir kömür çıkarma yöntemi geliştirmişti. Birkaç hafta içinde hükümet örnek göstererek ona geniş yer veren açıklamalar yapmış ve çeşitli sektörlerdeki işçiler (kısmen vatanseverlikten, kısmen de daha yüksek ücret alabilmek için) ona benzemeye çalışmışlardı.

Sistemin karanlık bir tarafı da vardı. Siyasal planda katı muhafazakâr bir tavır takınan Sovyet yönetimi, işçilerin aykırı görüşlerini açıkça belirtmelerini yasaklamak gibi bazı yaptırımlar getirmiş ve çeşitli siyasi suçlardan milyonlarca insanı hapse atmıştı. Bu mahkûmların çoğu, özellikle baraj,

FOTOĞRAF 7.1 Rusya'da Tshorvonny Kolektif Çiftliğinde biçerdö-
ver ile tahıl hasadı. (AP/Wide World Photos izniyle. İzinle yeniden
basılmıştır.)

kanal gibi büyük inşaat projelerinde ve bazı izole madenler-
de köle gibi zorla çalıştırılmışlardı. Tam olarak ne aşırılıkta
zorla çalıştırıldıkları tartışmalıdır. Fakat bu zorla çalıştırma,
endüstriyel içeriğin başlıca öğelerinden olmamasına rağmen
yine de sanayileşmede bir rol oynamıştı.

Hükümetin en çok değer verdiği standartlar açısından
bakıldığında, endüstriyel sistem işliyordu. Çıktı hızla artmış-
tı. 1928'de ilk Beş Yıllık Plan başladığında Sovyetler Birliği,
imalat çıktısında dünyada beşinciydi. İkinci Dünya Savaşının
ödettiği muazzam bedele rağmen yirmi yıldan uzun sürede
güç bela ikinci sıraya yükseldi, Amerika Birleşik Devletle-
ri'nin hemen altındaydı. 1928'de 35 milyon ton olan kömür
üretimi, 1935'te 109 milyon tona yükselmişti. Pik demir üreti-
mi neredeyse dört katına, çelik üretimi ise üç katına çıkmıştı.
Kimya sanayii ile daha önce az gelişmiş olan makine yapım

endüstrisi, hak ettikleri yere gelmişlerdi. Sovyetler Birliği 1936'da, dünyadaki diğer ülkelerden daha fazla traktör ürettiyordu. Özellikle Sibiry'a'da oluşturulmuş olan yeni bölgesel merkezler, madencilik ve metalürjide önemliydi. Elektrifikasyon hızla ilerledi. 1913'te elektrik üretiminde on beşinci sıradayken 1935'te üçüncü sıraya çıktı. Lenin, "Elektrifikasyon artı Sovyet gücü eşittir komünizm," demişti.

Sovyet üretim rakamları bazen şişirilmiş olsa da, 1930'ların muazzam endüstriyel büyümesi, sanayi devriminin tarihindeki büyük dalgalardan biriydi. Malların kalitesi bazen kuşku oluyordu; özellikle göz ardı edilen tüketim sektöründe mallar hem bulunması zor hem de çoğunlukla baştan savma üretilmiş oluyordu. Bütün sorunlar Sovyet endüstriyel sisteminin içinde gizlenmişti, dünya 1980'lere kadar onların tam olarak farkına varamadı. Yine de o dönemlerdeki başarılar nefes kesiciydi. Sanayide işgücü üç katına, yaklaşık 6,5 milyona çıkmıştı. Urallar'daki Magnitogorsk ve Batı Sibiry'a'daki Kuznetsk gibi öz kaynakların zengin olduğu merkezlerde sıfırdan dev kompleksler inşa edilmişti. Magnitogorsk, sadece birkaç yıl içinde çeyrek milyonluk bir endüstriyel nüfusa ulaşmıştı, bu da sanayi devrimlerinin, Manchester veya Ruhr Vadisi günlerinde olduğu gibi, insanları yer değiştirmeye ikna etme gücünün hâlâ mevcut olduğunu gösterir. 1930'lar da 1.500'den fazla yeni Sovyet fabrikası kurulmuştu.

Hükümetin yıllık endüstriyel büyümenin yüzde 20 olduğuna dair güvenilmez iddiasına karşın Sovyet endüstriyel çıktısının 1930'larda yılda yüzde 12 ila 14 büyüdüğü görülür ki, bu da tartışmasız, dünyanın endüstriyel tarihinde en iyi rekorlardan biridir. Sadece bu büyümeyi esasen tek başına gerçekleştirmek bile başarıyı büyüt müştü; Sovyetler, dışarıdan sadece mütevazı bir teknik uzmanlık desteği almışlar, neredeyse hiç mali destek almamışlardı. 1950'lerde Sovyet ekonomisi, İkinci Dünya Savaşının zararlarını atlatıp, etkile-

yici bir büyümeyi sürdürdüğü ve nüfusun tam yarısı şehirli olduğunda Sovyetler Birliği, dünya tarihindeki birkaç tam sanayi devriminden ve kesinlikle en alışılmadık devrimlerden birini tamamlamış bulunuyordu.

BÖLÜM 8

Japonya'da Sanayi Devrimi

Japonya'nın sanayi devrimi, 1870'lerde şekillenmeye başlamıştı. Bir sürü gelişme yeni bir evreyi başlatmıştı, bunlardan bazıları önceki sanayileşme süreçlerinin tanındık yansımalarıydı, diğerleri ulusal özniteliklere işaret ediyordu.

Almanya ve Rusya'da olduğu gibi, demiryolu inşası genel bir hızlı endüstriyel büyüme modeline hem neden oluyor hem de onu simgeliyordu. Japonların ilk demiryollarının hikâyesi, ilk girişimlerin büyük baskılarının dâhil olduğu daha büyük bir sanayileşmenin içerdiği örüntülerden bazılarını da akla getiriyordu.

Meiji hükümeti, rejimin nüfuzunu pekiştirip, feodalizmi ortadan kaldırmasından yalnızca iki sene sonra 1870'te büyük bir demiryolu geliştirme planını uygulamaya koymuştu. Demiryollarının Japonya'nın genel ekonomik birleşmesi için gerekli olduğu ve ileriki modernizasyonu için temel teşkil edeceği düşünülüyordu. Devlet, ilk başta, özel sermayeye güvenmeyi umut etmişti, yatırılan her sermaye için yüzde 7 kâr payı garanti etmiş, Mitsui firmasından, Osaka ile Kyoto arasındaki hat için kaynak toplamasını istemişti. Çok az sermayedar öne çıkıp da firma bunu gerçekleştiremeyince, hü-

kümet doğrudan harekete geçmiş, sanayileşme sürecine bir bütün olarak devletin katılımına dair önemli bir emsal oluşturmuştu. 1870 ile 1874 arasında demiryolu inşası, modern sanayideki tüm devlet yatırımlarının yaklaşık üçte birinin nedeniydi. Yabancı krediler de karışıma eklenmişti. Tokyo ile Yokohama arasındaki ilk hat, İngiliz Oriental Bank'ten alınan bir milyon Pound tutarındaki kredi ile 1872'de tamamlanmıştı. Hükümet başta, Amerikalı yüklenicileri kullanmayı ummuştu ama İngilizler Oriental Bank'e güvenmesi için Japon hükümetine baskı yapmışlardı (Amerikalılar geçici bir İngiliz anlaşmasının yerine kendileri bir anlaşma yapmaya çalışmış, ama biraz geciktikleri için işi yine İngilizlere kaptırmışlardı).

Doğum sancıları ne kadar kuvvetli olursa olsun, devletin kurup işlettiği hatlar hemen kâra geçmiş ve 1874'ten sonra resmi sübvansiyonlar da özel yatırımları çekmeye yeterli olmuştu. 1892'de Japonya, toplam 3.000 km demiryolu hattına sahipti, bunun 885 km'lik kısmı devlet mülkiyetindeydi, 2.115 km'lik kısmı ise özel sektöre aitti. Bir grup asilin kurduğu eski bir şirketin planlarını tamamlamasında sorunlar çıkmıştı fakat 1881'de Tokyo ile Aomori arasındaki bir hattı açmışlardı; 20 milyon Yen sermayesiyle bu şirket Japonya'nın en büyük işletmesiydi. Devlet, yüzde 10 kâr payını garanti etmiş ve gerekli teknik uzmanlığı sağlamak için 256 mühendisi (Sanayi Bakanlığı emrinde) işe almıştı. Bu ilk şirketin başarısından sonra başka şirketler de kurulmuş, özel demiryolu yatırımları, 1881-1891 arasında elli kat artmıştı. Japonya'nın ağır sanayii, 1900 sonrasına kadar teçhizat sağlayamamıştı, bu yüzden Avrupa'dan yaptıkları ithalata bağımlı kalmışlardı. Bununla birlikte 1907'de Kawasaki tersanesi, Japonya'nın kısa endüstriyel tarihindeki ilk lokomotifleri ve vagonları imal etmeye başlamıştı.

Devlet, yeni demir, kurşun, bakır, altın ve kömür madenlerinin açılmasına da öncülük etti. Özel sektöre ait madenler

de vardı ama sadece devlet işletmeleri (1881’de altı taneydi) büyük ölçüde modern ithal makinelerle çalışıyorlardı. Devlet, ağırlıklı olarak teknik modernizasyon sürecine yatırım yapıyordu. Kamaishi demir madenlerine 2,4 milyon Yen yatırırmış ama bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmış ve madenlerin faaliyeti durdurulup, sonunda (1887’de) özel bir yatırımcıya sadece 12.600 Yen’e satılmıştı. Bir bakır madeni de işletilememiş ve sonunda devletin yatırdığı tutarın beşte birine satılmıştı. Bununla birlikte Miike kömür madenleri başarılıydı ve satıldığında iyi kâr getirmişti (devlet harcadığı paranın altı katını almıştı).

Diğer madenler, Batılı yatırımlar vasıtasıyla gelişme kaydetmişti. Bir derebeyi, İngiliz Thomas Glover şirketi ile ortaklaşa bir maden kurmuştu. Anlaşma, Thomas Glover’ın gerekli parayı sağlayıp, madeni açarak yedi yıl boyunca işletmesi ve çıkarılan kömür üzerinden bir imtiyaz hakkı ödemesiydi; o tarihten sonra maden derebeyine geri verilecekti. Bir süre sonra Meiji yönetimi müdahale edip, madeni devralmış ve Goto Shojiro isimli bir işadamına satmıştı. Goto, sermaye edinmek için İngiliz şirketiyle başka bir anlaşma yapmış, çıkarılan kömürü satma hakkının Thomas Glover’a ait olacağını taahhüt etmişti. Kârlar iki ortak arasında eşit bölünecekti. Fakat madeni işletme girişimi fiyasko ile sonuçlanmış, Goto iflas etmişti; Japon mahkemeleri varlıklarını Japon alacaklılar arasında dağıtmış ama madendeki hissesini 1877’de Mitsubishi deniz taşımacılığı şirketine satan Thomas Glover’a çok azını vermişti. Bu ve diğer vakalardaki Batı yatırımları, Japon endüstrisinin başlamasına yaramıştı ama sıkı kontrol altında tutulmuşlardı ve birçok başarısızlık yaşanmıştı. Buradaki koşulların Rusya’daki koşulların tersi olduğu besbelliydi; Rusya’daki Batılı yatırımcılar daha serbesttiler.

Nakliyat ve gemi inşası, devletin ilgisini ilk zamanlarda çekmişti. Japonya, iki asırdan uzun süre açık deniz girişim-

lerine uygulanan devlet kısıtlamalarına rağmen denizcilik faaliyetleri için uygun bir adaydı. Deniz taşımacılığına odaklanması, Japonya'nın, ticareti üzerindeki Batı kontrolünden kurtulmasına yardımcı bir hamle oldu. Mitsubishi firması, silah imal etmeye yönelik yarı feodal bir girişimden evrilmiş ve karmaşık bir gelişme süreci sonrasında faaliyetlerine başlamıştı. Bir samuray olan Iwasaki Yataro, yerel bir derebeyi için yabancılardan silah ve gemi satın alarak silah alımını yönetiyordu; eski feodal işletmeleri yeniden yapılandırmakta ve silah alımı için kaynak tedarik etmekte becerikliyd. Meiji rejimi kurulduktan sonra firması bağımsız bir şirket olmuştu, gerçi hâlâ derebeylerine yardım etmek ve samuraylara iş vermek zorundaydı. Iwasaki, 1873'te şirketi şahsi mülkü haline getirdi ve ismini Mitsubishi olarak değiştirdi. Eski samuraylardan sadık bir kadro oluşturdu, başarısının çoğu, bu subaylar arasındaki yüksek moralden ve grup dayanışmasından kaynaklanıyordu. Mitsubishi, hemen kıyı boyunca hem yolcu, hem de pirinç dâhil yük taşıyan devletin gemicilik hattı Nippon Buharlı Posta Gemisi Şirketi ile rekabete girişti. Mitsubishi'nin gemileri daha modern, bürokrasisi daha külfetsizdi. Iwasaki'nin şirketi, Nippon Şirketini kısa sürede devreden çıkarıp, devletin başlıca nakliyecisi olmaya devam etti. 1874-1875'te devlet, askeri nakliye için on bir buharlı demir gemi almış, hepsini Iwasaki'ye ödünç vermişti (sonunda da tamamen vermişti); önemli devlet sübvansiyonları da akıyordu. Şartı, Mitsubishi'nin doğrudan yabancı gemicilik şirketleriyle rekabet içinde olması, Amerikalılarla İngilizlerin hâkimiyet kurdukları Japonya ile Çin arasında düzenli bir hat açmasıydı. 1877'de Iwasaki, Amerikalılara ait Pacific Mail Company'yi ve İngilizlerin bir buharlı gemi şirketini fena halde yendi. Bu büyük holding o zamana kadar, kömür madenciliği ve gemi inşasında pay sahibi olmuş, 1877'de devletten Nagazaki tersanesini ödünç almış ve 1887'de tamamen satın

almıştı. Dev şirketler, Japonya'nın sanayileşmesine erkenden katılmışlardı.

Japon devleti, tekstil sanayiini de teşvik etmişti. 1877'de, Japonya'da sadece üç tane modern pamuk ipliği fabrikası faaliyetleyken Meiji hükümeti bunların ikisinin sahibiydi. Bu sektör de büyük miktarlarda sermaye gerektiriyordu, devlet mevcut kaynaklardan biriydi. Fakat Japon devleti hafif sanayide mütevazı bir rol üstlenmişti. Tekstil teçhizatının yapımını desteklememiş, mevcut az sayıdaki modern fabrika için tamamen ithalata bel bağlamıştı. 1910'da, devlet, dünyanın en büyük savaş gemisi *Satsuma*'nın yapımını finanse etmekteydi ama tekstil üretimini modernize etmek için genel bir plan oluşturmamıştı.

Bazı tarihçiler, Japon devletinin, makul bir şekilde özü gereği büyük ölçekli ve teknolojik açıdan karmaşık olan yatırımlara odaklanmış olduklarını ve ayrıca, Japonya'nın sınırlı kaynaklarının, diğer alanları çok daha yavaş bir teknolojik değişim pahasına, özel sektöre bırakılmaya zorlamış olduğunu öne sürdüler. Diğerleri, devletin ağır sanayiye ağırlık verme nedeninin, bu sanayinin sadece savunma için elzem olmakla kalmayıp, emperyalist maceralar için de gerekli olan askeri üretimle doğrudan ilişkili olması olduğunu iddia ettiler. Japonya emperyalist maceralarını 1870'lerde Tayvan'a düzenlediği bir seferle başlatmış ve 1890'larda Çin ile yaptığı başarılı savaşla sürdürmüştü. Sebepler her ne olursa olsun, Japonya'nın ilk sanayileşmesinde döneme ait birkaç izlenimin gösterdiği gibi, devlet hayati bir rol oynamıştı.

İlk sanayileşmeye devletin katılımı, Rusya'nın 1917 devriminden önceki sanayileşmesindeki devlet katılımını çok aşmıştı; buna bağlı olarak yabancı yatırımcılar çok daha başarılı biçimde sınırlanmıştı. Devlet işletmeleri, kolayca özel işletmelerle karıştırılmıştı, buna rağmen sınır çizgileri, Batılı veya Rus geleneklerinde olduğundan çok daha belirsizdi. Devlet

varlıklarının özel sektör tarafından kullanılması Batıda kesinlikle yaşanmıştı (ABD demiryollarına verilen muazzam kamu arazisi hibelerinde olduğu gibi) fakat Japon yatırım fonlarının ileri geri hareketi farklıydı. Büyük özel şirketlerin içinde değiştirilmiş bir feodal gelenek, Iwasaki gibi bireyler tarafından güçlü bir kâr arayışı ile birlikte var olan yoğun bir grup sadakatini oluşturmuştu. Burada, sanayileşme öncesi enerjik bir kültür, başarılı, eşsiz bir endüstriyel yönetimin önderliği altında başka bir yola girmiş ve ilerlemişti.

Sanayileşme İçin Ortam

Japonya, birçok yönden, batı Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni sanayileşme çağrısına çabuk cevap vermesi pek mümkün olmayan bir adaydı. Uzun süre soyutlanmış olan ulus, Batıyı algılamaya çalışırken onların tarzının (bunların arasında elbette sanayi devrimi vardı) bir parça taklit edilmesinin elzem olduğunu idrak etmeye başladığında bile birçok sorunla karşı karşıya kalmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'ne giden Japon ziyaretçiler, örneğin, garip bir şekilde liderliğe hürmet edilmemesi üzerine yorum yapmışlardı; 1860'larda Amerikalıların çoğunun, George Washington'ın soyuna ne olduğu hakkında bir fikirleri yoktu. Siyasi partiler, onlarda şaşkınlık uyandırmıştı: Nasıl olur da gruplar bu kadar sert bir şekilde çekişip, yine de aynı meclis salonunda oturmayı becerebiliyorlardı? Bu ziyaretçiler, Batı teknolojisinin çok önemli olduğunu da önceden görmüşlerdi. Japonların buharlı gemi inşa etmeyi çok çabuk öğrendiklerini gururla bildirmişlerdi. Batının eğitim sisteminde bilime verilen önemi de kavramışlar ve Konfüçyüsçü gelenekçiliği bir kenara bırakarak bilimi Japon eğitim sistemine epey hızlı bir şekilde dâhil etmeye başlamışlardı, gerçi topluluk uyumu ve kişinin kendini topluma adanması gibi Konfüçyüsçü değerleri korumuşlardı.

Beklendiği üzere Rusya'da olduğu gibi, birkaç Japon, gerçekleşen sınırlı batılılaşmaya bile karşı çıkmaya devam ediyordu. 1860'larda birkaç derebeyi, sanayileşmek yerine tecridi geri getirmeyi umut ediyorlardı; kaybettiler ve her şey hesaba katıldığında, Japonya'daki sanayileşme karşıtı düşünce, Rusya'dakinden daha azdı. Fakat değişimin nasıl bir yön izleyeceğiyle ilgili daha büyük endişeler, sanayileşme sürecinin safhalarını karmaşıklaştırmıştı.

Japonya, sanayileşme için gereken doğal kaynaklar yönünden de zayıftı. Adalarda bir miktar kömür ile bakır ve eser miktarda başka madenler vardı fakat Japonlar sanayileşmiş ülkelere sadece karmaşık teçhizat değil, sanayinin enerjisi olan hammaddeleri de almak gerektiğini çabuk fark ettiler. Makineleşmeye uygun tekstil liflerinin, özellikle pamuk lifinin ithal edilmesi gerekiyordu. Kısacası, Japonların sanayileşmesini neredeyse başlangıcından beri yönlendiren öz kaynak sorununun anlaşılması, sürecin çeşitli yönlerinin anlaşılmasına yardımcı olur: Devlet, madencilik girişimlerini neden o kadar çabuk sübvans e etmiştir ve neden birkaçı da başarısız olmuştur? Neden daha geniş çaplı bir ihracat sektörü oluşturmak için erkenden art arda pek çok girişim yapılmıştır? Hayati önem taşıyan tedariklerin ve ithal edilen yeni teknolojilerin bedelinin ödenebilmesi için. Peki, Japonya neden erkenden emperyalistçe genişlemeye kalkışmıştır? Gereken maddelerin güvenli ve ucuza tedarik edilebileceği toprakları ele geçirmek için.

Japonya, Batının oturmuş sanayisinin rekabet gücüyle de baş etmek zorundaydı. Bu, Japonya ile Rusya'nın sanayileşme çabasında devletin geniş çaplı katılımına gerek duymasının bir nedeniydi. Bu, yetişememe korkusu ile, geri kalmışlığı telafi etmek ve değişim sürecini hızlandırmak için planlanan kılavuzluğu ve sermayeyi sağlamanın bir yoluydu. Bununla birlikte, Japonya, Rusya'nın karşılaşmış olduğu kısıtlamala-

rın çok daha fazlasıyla uğraşmak zorundaydı. Endüstriyel ithalatta yüksek gümrük vergileri uygulayamazdı. Askeri tehditlerle desteklenen İngiliz ve ABD baskıları, Japonları iç pazarlarını dışa açık tutmaya mecbur bırakıyordu; Japonya, ancak 1911’de gümrükler üzerindeki kontrolünü geri kazanmıştı. Batılı şirketler, Japonya’nın bazı yerlerinde Japonya’nın değil, Batının ticaret kanunlarına göre faaliyet gösteriyorlardı. Bu bağlamda, Japon hükümeti, aynı sonuca ulaşmak için Rus hükümetinden daha çok çalışmak zorunda kalmıştı: Hem ekonomi üzerinde hem de Batılılardan alınan gerekli uzmanlık ve finans üzerinde yeterli ulusal kontrolün sağlanması gerekiyordu. Japonya, Batılı yatırımları Rusya’da olduğundan çok daha büyük ölçüde sınırlamayı başarabildi. Yatırım gelirleri üzerindeki devlet destekleri ve garantileri, farkın bir kısmını oluşturuyordu. Japonya, Japon işletmelerinin yurtdışından ithal etmek yerine “Japon mallarını almalarını” teşvik eden politikaları erkenden oturtmuştu. Bazı ithalatlar teknik olarak zorunluydu ama seçeneklerin mevcut olduğu durumlarda devlet, yabancı ekonomilere fazla bel bağlanmasını önlemek için ulusu Japonların özgün nitelikleriyle gurur duymaya ve toplumsal dayanışma geleneğine sahip çıkmaya teşvik ediyordu. Bu gurur, endüstriyel ekonomiye eklenen ve yirminci yüzyıl sonuna kadar politikayı etkilemeye devam eden bir diğer özgün karakteristikti.

Son araştırmalar bir başka nokta üzerinde durmuştur: Tüm ulusun sanayileşmeye sadık kalmasını sağlamak için gereken kültürel araçları devletin bilinçli bir şekilde yenilemesi. Devlet bunu, Konfüçyüsçü kültürde daha önce örneği görülmemiş bir bilim bileşeni olan yaygın eğitimi hızla uygulamaya koyarak yaptı. Aynı mesajı vurgulamak için teknoloji gösterilerine maddi destek vermeye başladı. Başka bir deyişle, Batının sanayileşmesini sağlayan kültürel bağlamın bir benzerinin oluşmasını teşvik etti. Fakat bunu, milli gurur,

sadakat ve toplumsal birleşmeyi güçlü biçimde vurgulayarak yaptı (bu kendine has, kapsamlı bir karışımdı).

Japonya'nın zorlu engeller karşısındaki endüstriyel başarısı kuşkusuz etkileyiciydi. Yirminci yüzyıl sonunda ülkeyi dünyanın endüstriyel liderliğinde en tepeye taşıyan kararlı politika ve enerji, öncelikle sanayileşme sürecinin başlatılması için kesinlikle elzemdi. Önceki kültürün unsurlarından yüksek eğitim seviyelerine, Japon işçilerinin alın terine kadar eldeki her varlık uygulamaya konmalıydı. Aynı zamanda, Japonya'nın sanayileşmesi, ilk başta, karşılaştığı engeller yüzünden kaçınılmaz olarak yavaş ilerledi.

İlk Evreler

Japonya'nın sanayileşme girişimi 1860'larda başladı. Rusya'nın aksine Japonya, bir devrim olmaksızın siyasi ve toplumsal yapıları değiştirmiş, böylece sanayileşmenin, geleneksel bir siyasi doku içine sokulduğunda yarattığı gerilimlerin bir kısmını azaltmıştı. Feodalizmin yürürlükten kaldırılması, güçlü aristokrasiyi bertaraf etmemiş, bununla birlikte bir kaygı olmaya devam eden samuray enerjileri için bir çıkış noktası bulunmuştu. Birçok samuray, değerlerini, başarılı bir endüstriyel yönetime uyarlayabilmişlerdi; diğer türden liderlere, özellikle başarılı işadamlarına, yeni elitleri oluşturmak üzere eski aristokratlara katılmaları için yol açılmıştı. Böylece Rusların açmazına düşmekten kurtulmuşlardı: Ruslar bir taraftan çar ile aristokratların siyasi hâkimiyetini korumaya çalışırken diğer taraftan sanayileşme peşinde koşmuşlardı.

Başlangıçtaki Meiji reformları da ilave kazançlar getirmişti. Feodalizmin yürürlükten kaldırılmasıyla mesleklere serbesti gelmişti. Artık çiftçiler direk ticaret yapabiliyorlardı. Önceleri bölgesel ticarete bulunan tekellerin yok edilmesi, şehir pazarlarına erişimin açılması ve yollardaki vergi bariyerlerinin

yürürlükten kalkması demekti. İlk defa tamamen ulusal bir ekonomi ortaya çıkmıştı. Geleneksel ticarethanelerin çoğu (sanayileşme öncesinde Japonya’da büyük bir tüccar sınıfı ve büyük ticari kuruluşlar ortaya çıkmıştı) derebeylerinin gelirine bağlanmıştı, yeni bir ekonomiye geçişin yapılamayacağı ortaya çıktı. Birçok işletme başarısızlığı yaşandı. Fakat yeni ticari girişimler hızla çoğalıyordu, yeni bir sürü küçük işletme ve birkaç potansiyel dev şirket ön plana çıkıyordu. Tam sanayileşmeden önce, 1870’lerde, bir özgürleşme meydana geliyor, Japon ekonomisi zincirlerini kırıyordu. Ortaya çıkan dinamizm, kolayca yeni endüstriyel girişimleri besledi.

Tarım da değişmişti. Köylülerden alınan vergiler biraz düşürülmüştü; çiftçiler arazilerinin ihtilafsız tapularını üzerlerine alabiliyorlardı, bu da onlara toprak alıp satma imkânını sağlıyordu. Kırsal toplum, pazar-odaklı toprak sahipleri ile kiracılar ve işçiler arasında giderek bölünmekteydi. Mülk sahipleri, ilerici olanlar dâhil, gübre ve çiftlik ekipmanları getirmeye başlamışlardı. Devlet, teknik yardım sağlıyordu, Tokyo İmparatorluk Üniversitesi bünyesinde bir ziraat fakültesi kurmuştu. Üretim hızla yükselmışti. 1880-1930 arasında pirinç üretimi iki katından fazlasına çıkmıştı. Japon hükümeti, aynı zamanda Batının bazı halk sağlığı önlemlerini de çabucak kopya etmişti. Sonuç, artan gıda arzı ile birlikte, hızlı bir nüfus artışıydı. 1868’de 30 milyon olan nüfus 1900’de 45 milyona çıktı (ve 1940’ta 73 milyonu buldu). Kırdaki tarım işçisi ihtiyacı artmadığından, çoğalan kır nüfusu fabrikalarda ve diğer işlerde çalışmak üzere şehirlere akın etti ve çok büyük bir emek arzı oluşturdu.

Devletin pilot projeleri desteklemeye başladığı 1870’lerdeki ortam buydu. 1870’te, Ito Hirobumi emrinde Sanayi Bakanlığı kurulmuş ve çabucak devletin önemli organlarından biri haline gelmişti. Devlet, askeri fabrikaları ve tersaneleri büyütmüş, telgraf hatları çekmiş ve tabii ki, demiryollarını ve yeni

madenciliği başlatmıştı. Demiryolu ağı, kesinlikle çok gerekliydi çünkü önceleri, Japonların ticareti, çok pahalı olan kıyı taşımacılığına dayanıyordu. 1868’de, malları ülke içinde 80 km mesafeye sevk etmenin maliyeti, Avrupa’ya sevk etmekle aynıydı. Demiryolları, Japonya’ya dahili bir dolaşım sistemi sağlamış, önceden izole olan bölgeler alım ve satıma açılmıştı. Devlet tekstil, çimento, cam ve takım tezgâhları üretimi için birkaç örnek fabrika kurmuştu. Bu ilk fabrikalar, az çıktı üretebiliyorlardı ama Japon teknik uzmanların ve işçilerin eğitilmesine yaramışlardı. Yeni yollar ve limanlar, daha uygun ticaret yasaları ve yeni bir bankacılık sistemi, devlet destekli altyapının tamamlanmasına yardımcı olmuştu.

Büyümenin ilk gerçekten endüstriyel olan evresi, 1880’lerde başladı. Büyük şirketler, büyük endüstriyel holdingler olan *zaibatsu*’ların ilk habercileri ortaya çıktı. Sözümona endüstriyel devler, sermaye bulmakta sorun yaşıyorlardı. Birkaçı, Batılı bankalardan biraz kredi alabilmişlerdi. Mitsubishi’nin kurucusu gibi bazıları siyasi bağlantıları sayesinde devletin nakliye ve askeri ihtiyaçlarını karşılayarak sermaye elde etmişlerdi. Diğer yeni girişimciler, sayıları artan tüccar çiftçilerin arasından çıkıp, ticari zekâları sayesinde başarıya ulaşan başına buyruk kişilerdi. Shibuzawa Eiichi, çivit üreten köylü bir ailenin oğluydu. Tüccar olmuş ve Japonya’da 1860’larda Meiji rejiminin kurulmasına yol açan çatışmalarda doğru tarafı desteklemesiyle Maliye Bakanlığında bir makama gelmişti. 1873’te devlet görevinden özel işe gökten iner gibi geçti. İlk Banka’yı kurup, yeni bir sanayi başlatmak için mudilerinin paralarını kullanarak esrarengiz bir ustalık geliştirmeye başladı. İlk başarısı, 1880’de ticari şirket olarak kurulan Osaka Pamuk İpliği Fabrikasıydı. Büyük bir fabrikaydı çünkü Shibuzawa küçük fabrikaların ekonomik olmadığına karar vermişti. Muazzam kârlar elde etmişti, dolayısıyla ilave fabrikalar için yatırım kaynakları bulmak kolaylaşmıştı. Şir-

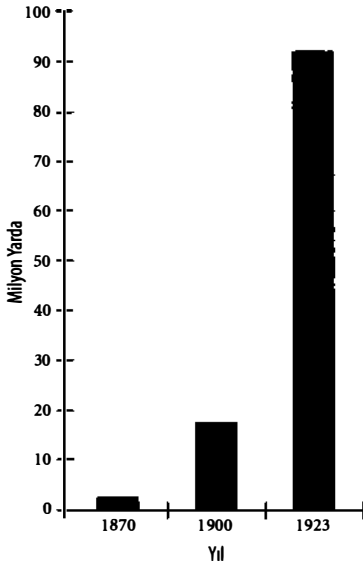
ketin 1896 ile 1913 arasındaki iplik üretimi on katına çıkmıştı. Şirket, 1900'den sonra kumaş üretimine dönmüş, burada, 1900'de 18 milyon metrekare olan tesis 1936'da 2,3 milyar metrekareye ulaşarak yüz kat büyümüştü.

Bu tür işletmelerin kurulmasıyla 1890'da Japonya, hızla büyüyen sanayileşmiş bir tekstil sektörüne sahip olmuştu. Tekstilin büyümesi, Japonya'nın sanayileşmesine, Rusya'nın eş zamanlı sanayileşme sürecinden daha kapsamlı bir nitelik kazandırmıştı. Japonya'da devletin gemi inşası ve askeri güçle doğrudan alakalı sanayilere olan ısrarlı ilgisine rağmen tüketim malları hatırı sayılır bir ilgi çekiyordu. 1890'larda, inşaat malzemelerinde (çimento, tuğla ve cam), gıda işlemede (bira dâhil), kibrit ve kimyasal üretiminde modern sanayiler kurulmuştu. Bu sanayiler, devletin büyüme için tesis ettiği güvenilir ortamda faaliyet gösteren çeşitli yeni girişimcileri çekti.

1872'de başlatılan eğitimdeki büyük atılım 1890'larda ülkede mevcut teknik uzmanlık ve fabrikalardaki işgücünün kalitesi yönünden faydasını göstermeye başlamıştı. 1890'da erkek çocukların yüzde 64'ü, kız çocukların ise yüzde 31'i ilkokula devam ediyordu, 1905'te bu rakamlar sırasıyla, yüzde 96'ya ve yüzde 90'a yükselmişti. İlkokul mezunlarının giderek daha fazlası orta öğretime ve yüksek öğretime devam etmekteydi. Bu gelişmeler, Japonya'nın Batının son teknolojilerini özümseme yeteneğini istikrarlı bir şekilde artırıyordu. Japonlar henüz yeni icatlar yapamıyorlardı (sadece Batılıların cihazlarının iyi uyarlamalarını yapıyorlardı) ve tekstil gibi sanayilerde kullanılan neredeyse bütün teknoloji yabancılara aitti. Ama Japonya'nın başka yerlerdeki yenilikleri kendi bünyesine alma kapasitesi efsaneleşmekteydi.

Meiji döneminden bile önce başlatılmış olan, çoğunlukla devlet sponsorluğunda yurtdışına yapılan inceleme gezileri devam ediyordu, önde gelen Japon endüstrilerinin güncel kal-

ması için gerekli bilgi akışı bu şekilde sağlanıyordu. 1900’de birçok Batılı firma, ürün satışlarını artırmak için Japonya’da mühendislik kadroları da kurmuşlardı. Örneğin, 1925’e kadar Japonya’da kullanılan neredeyse bütün tekstil-iplikçilik teçhizatını bir İngiliz şirketi satmıştı ve teçhizatın kullanımını izah etmek üzere personel bulundurmuştu. Japonya içindeki düzenlemeler de bilgi alışverişini kolaylaştırıyordu. Elbette geri kalanlar da vardı, özellikle küçük şirketler, daha büyük rakiplerine ayak uydurmakta zorlanıyorlardı. Devlet, tabii ki, modern sanayinin tüm dallarına teknik uzmanlık sağlanmasına bilfiil yardımcı oluyordu. Japon şirketleri arasında oluşturulan birliklerin de yardımı oluyordu. Japon kültüründeki işbirliği ruhu göz önüne alındığında, iç rekabeti azaltan karteller, Almanya’da olduğundan daha çabuk oluşturulmuştu. Pamuk iplikçileri ticaret birliği Boren, teknik yayınlar çıkarmış ve bilgiyi güncel tutmak için şirketler arasında mühendis değiş tokuşu yapmıştı. Teknolojide çok az firma tekel kurmuştu, işbirliği yeterli olmadığında başka firmalardan uzmanlar alınıyordu.

ŞEKİL 8.1. Japon Sanayileşmesinin Kanıtı: İpek Üretimi

İkinci bir önemli sanayileşme atılımı, 1905’ten sonra şekillenmiş ve 1918’e kadar sürmüştü. Hızlı artış, hafif sanayilerde yoğunlaşmıştı ama nakliye, kömür, kimyasal ve elektrik enerjisi sektörlerinde de büyüme vardı. Japonya’nın önemli bir

metalürji sektörünü kurduğu, kendi lokomotiflerini ve gemilerin yanı sıra diğer ağır ekipmanını imal etme yeteneğini geliştirdiği dönem, bu dönemdi. Japonya'nın 1880'de toplam imalat çıktısının yüzde 3'ünü oluşturan makine üretimi, 1921'de yüzde 14'e yükseldi. 1910'dan önce yok denecek kadar az olan elektrik enerjisi üretimi, 1910-1920 arasında yedi katına çıktı. Japonya'nın 1880'ler ve 1890'lardaki ilk sanayileşme dönemlerini, insan ve su gücünün yerini buhar motorlarının alması karakterize ederken bu ikinci büyüme döneminde elektrifikasyon buhar gücünün yerini aldı. Birbirini izleyen bu gelişmeler (ilk olarak buhar gücünün yaygın olarak benimsenmesi ve sonra hızla elektriğe dönüştürülmesi) Japonya'da, Rusya ile Batı ülkeleri dâhil, diğer sanayileşmiş ülkelerdekinden çok daha hızlı gerçekleşmişti.

Japonya'nın sanayi devrimi, birtakım alışılmadık karakteristiklerin yanı sıra alışılmadık bir gayret sergilediyse de bu birdenbire gerçekleşen bir dönüşüm değil, aşamalı bir süreçti. Japonya'nın ekonomisi, yirminci yüzyıla kadar hiçbir şekilde, tamamen sanayileşmiş değildi. Batının elli yıl önceki hali gibi, Japonya da büyük bir tarım sektörüne ve bir sürü küçük işletmeye bağlı olmayı sürdürüyordu. Fabrika işçileri, toplam işgücünün yalnızca küçük bir yüzdesini oluşturuyordu. Japonya'da daha göze çarpan devlerin yanı sıra olağanüstü çok sayıda küçük işletme vardı. 1900'de Japonya'nın tarımla ilgili nüfusu hâlâ toplam nüfusun yüzde 67'siydi (1870'te yüzde 80'iydi). O tarihten sonra bu yüzde hızla düşmüştü. Amerika Birleşik Devletleri dâhil, çoğu sanayileşmiş Batı ülkesinden daha hızlı ve tarımla uğraşan Sovyetler Birliği'nden çok daha hızlı bir şekilde düşmüştü. 1920'de Japonya'nın kırsal nüfusu toplamın sadece yüzde 51'iydi. Daha şaşırtıcı olan, küçük işletmelerin sayısıydı; 1930'larda Japonya, küçük işletme yüzdelerinin sıralamasında, tüm sanayileşmiş ülkelerin çok üstündeydi.

Küçük işletmenin önemi, Japonya'nın sanayi devrimine geç başlayışından fazlasını yansıtıyordu. Bu geç başlangıç geleneksel imalat sektörlerinin bir süre için varlıklarını sürdürmelerini neredeyse kaçınılmaz kılmıştı. İşlenmiş gıdalara ve ufak birimlerin normal olarak ürettiği diğer mallara olan azımsanmayacak tüketici ihtiyaçları, mütevazı kuruluşları ayakta tutuyordu. Oysa Japonya'nın sanayileşmesinin ilk birkaç on yılı, fabrika ürünlerinin değil, görece mütevazı ekipmanlarla küçük atölyelerde üretilmiş olan malların ihracatına alışılmadık ölçüde dayalı olduğunu göstermişti. Bu bakımdan Japon ekonomisi, gelirlerini sanayileşmiş Batıya mal satarak elde eden diğer ülkelerinkiyle uzun süre benzerlik taşımıştı: Japonya'nın özel nakde ihtiyacı vardı ve bu nakdi ödemek için de düşük ücretli işgücüne ihtiyacı vardı.

Genel sorun barizdi. Hızlı endüstriyel büyümeye rağmen Japonya, ağırlıklı olarak, Batıdan yapacağı makine ve hammadde ithalatına bağımlıydı. Sonuçta döviz kazanması gerekiyordu. Japonya'nın durumu, bu açıdan da, Rusya'ninkinden önemli ölçüde farklıydı. Japonlar, sorun üzerinde çok çalışmış, ithalatı temel endüstriyel ihtiyaçlarla sınırlandırmaya çabalamışlardı. İthalatın yerini alması için iç üretimi nispeten çabuk geliştirmişlerdi. Ve gelirlerini yabancı tüccarlara kaptırmamak için uluslararası nakliye faaliyetlerini (ve gemi inşasını) hızla genişletmişlerdi. Bu da eski endüstriyel Japonya'yı, sanayileşmemiş birçok bölgeden ayıran önemli bir hamleydi.

Ama yine de ihtiyaç duyulan dış gelirleri kazanmak için yurtdışına satılacak mallar olmalıydı. İlk cevap ipekti. Bu, devletin yardımıyla çabucak modernleştirilen geleneksel bir Japon endüstrisiydi. 1870'lerde devlet, Avrupa'da geliştirilmiş olup, işçi başına daha fazla ipek ürünü imaline imkân veren mekanik makara sarıcıları getirtmişti. İpekli dokuma tezgâhları pahalı değildi (bu yüzden sektör ufak işletmelerin

hâkimiyetindeydi) ve teknolojik gereksinimleri yüksek değildi ama getirileri büyüktü. Makineleşmiş ipekli üretimi, Japonya'nın, ihracat pazarlarını, hâlâ elle üretim yöntemlerine bel bağlayan Çin'in elinden kapmasını sağlamıştı. İpekli ürün çıktısı, 1870'lerde 1.000 ton iken 1900'de 7.200 tona, 1929'da ise 42.000 tona çıkmıştı. Bu üretimin tam üçte ikisi ihraç edilmiş ve Japonya'ya son derece gerekli olan döviz getirmişti. Tekstil sektöründeki işgücü hızla artmış, sonuç olarak 1909 ile 1930 arasında iki katına çıkarak makine imalatı ve ağır sanayideki işçi sayısını gölgede bırakmıştı.

1870'ler ile 1920'ler arasında Japonya'nın endüstriyel ilerlemesi şaşırtıcı biçimde süratliydi. Değişime adanmışlık, endüstriyel büyümeyi, Çin ve Rusya ile yaptığı başarılı savaşlar sonucu, imparatorluğun genişlemesine dönüştürmüştü. Japonya, sanayi devrimi için gereken eksik birkaç bariz bileşenini devletin yönlendirmesi vasıtasıyla telafi etmişti, önceki grup dayanışması gibi alışkanlıkları değerli endüstriyel niteliklere dönüştürmüş ve faal bir ihracat sektörünü teşvik etmişti. Aynı atılım, kaçınılmaz olarak, Japon toplumuna gerilim ve kırılğanlık da getirmişti. Hızlı sanayileşmenin birçok bilinen sonucu vardı ama süratten ve Japonya'nın atılımına karakterini kazandıran kesin vurgulardan kaynaklanan çeşitli özel nitelikleri de vardı.

Toplumsal Etkileri

Japonya'nın sanayi devrimi, alışlagelmiş modelleri izlemişti. İş, şekil değiştirmişti. Sanayileşme öncesi Japonya, zengin gelenekleri olan kentsel zanaatkârlığa ağırlık vermişti. Zanaatkârların önemli becerileri ve dinlenceye düşkünlükleri vardı. "Şarap, kadınlar ve kumar", kaynaklar izin verdiğinde bu grubun tipik özelliğiydi. Başlı başına her zanaatın bir ritüeli ve bir loncası vardı. İlk başta birçoğu devlet tarafından

yönetilen fabrikaların ortaya çıkışı, bu gelenekleri azaltmıştı. İlgilerinin çekilmesi elzem olan vasıflı işçilere yüksek ücretler öneriliyordu fakat çalışma koşulları, geçmişte olduğundan çok daha katı bir şekilde düzenlenmişti. İşe başlama ve bitirme programları katıydı, mola vermek zorunluydu. Japon yönetimi, çalışma alışkanlıklarının yeni bir tarifini oluşturmaya çabalıyordu. İlk başta, karşılığında iş kazalarının tazmini dâhil, birtakım kazançlar sunulmuştu. Bu tür devlet müdahalesi, Japonya'nın programlarını daha erken bir evrede, Batıdaki sanayileşme esnasındaki benzer gayretlerden daha sistematik kılmıştı. Bununla birlikte, özel fabrikalar, devlet işletmelerinden daha düşük ücretler belirlemişlerdi.

Bazı vasıflı işçiler, çabucak bir gurur ve statü duygusu geliştirmişler, bu da muhtemelen daha sıkı çalışma koşullarına uyum sağlamalarını kolaylaştıran bir etki yapmıştı. Bir taraftan, insanları devlet görevlilerine saygı göstermeye zorlayan bir kültür sayesinde devletin pilot projelerinin önemli rolü, birtakım işçilerin belli türden ayrıcalıklı muamele karşılığında alçakgönüllü ve uysal davranmalarını sağlamıştı. Diğer taraftan, fabrikalar yayıldıkça vasıflı işçilerin şartları bozulmaya başlamıştı, bunun nedeni kısmen daha iyi eğitimin onların sayısını artırmış ve eğitimi hızlandırmış olmasıydı; bu da bir diğer bilindik konuydu. Vasıflı birçok fabrika işçisi, belli aralıklarla iş değiştirme, yeni işverenlerle geçici olarak daha iyi anlaşmalar yapma arayışına girmişlerdi. Bu geçici durum, sabit bir vasıflı işçi kadrosu oluşturma konusunda işverenlerin tedirginliğini artırmış ama fabrika merkezlerinde çoğunlukla zor olan yaşam koşullarını iyileştirmemişti. İşçiler, geçinebilmek için belli aralıklarla borç alıyor veya eşyalarını rehine koyuyorlardı; burada önceki sanayi devrimlerinden bir yansıma daha görülüyordu.

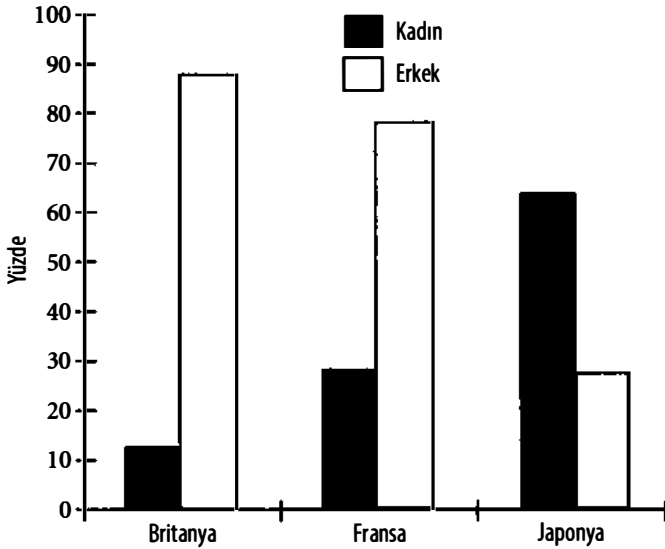
Serbest zaman aktiviteleri, kısmen ücretlerin düşüklüğü, kısmen de mesai saatlerinin on iki saate veya daha üstü-

ne çıkarılması (ulaşım süresi buna dâhil değildi) yüzünden önemli ölçüde azalmıştı. Hamamlara gitmek, sake içmek, ara sıra geneleve veya kumarhaneye gitmek, birçok vasıflı işçinin boş zaman etkinliğiydi. Çağdaşlarından birinin belirttiği gibi: “Eve dönerlerdi, yiyip içtikten sonra gazetenin yarısını okur, bir de banyo yaparlarsa saat onu geçerdı. Ertesi sabah uyanamazlarsa işe geç kalırlardı; ancak dinlenebiliyorlardı.” Önceden Avrupa’da olduğu gibi, orta sınıftan eleştirmenler savurganlığı yeriordu, ama aslında, işler giderek ağırlařtıķa dinlence yerleri azalmıştı. Protesto düzenlemek için örgütlenmek işçilere zor geliyordu. Bazı gözlemcilerin (“zorluklar yaşamış, böylece diğerlerini de düşünür hale gelmiş” oldukları için) fabrika işçileri arasında sıkı bir yoldaşlık bulunduğunu iddia etmelerine rağmen aslında ilk sendikalar ufaktı. 1899’da demir işçileri sendikasının sadece 3.000 üyesi vardı.

Kömür madencileri olağanüstü kötü şartlara maruz kalıyorlardı. Coğu, köylerden gelen aylaklardı, hem toplumun gözünde hem de kendi gözlerinde düşük statüdeydiler. Birçok işveren, mümkün olduğu kadar az ücretle çok iş yaptırma derdinde olan ve madencileri, abartısız 24 saat boyunca denetleyen taşeronlar tutuyordu. Bazı madenciler kaçıyordu. Diğerlerini, işverenlerin tuttuğu haydutlar dövüyordu. İşgücü sirkülasyonu yüksekti; 1906 tarihli bir araştırma, kömür madencilerinin yüzde 45’inin bir işte bir yıldan az süre çalıştığını ortaya koymıştı. Az sayıda sendika kurulmuştu.

Japonya’nın ilk sanayileşmesine, kadın işçilere görülmelik şekilde güvenmesi de damgasını vurmuştu. Bu, tekstil sektörünün öne çıkmasının, makineleşme seviyesinin düzensiz oluşunun ve ihracatı garantilemek için düşük ücretlere olan acil ihtiyacın sonucuydu. 1909’da Japon fabrika işgücünün yüzde 62’si kadinken Fransa’da, sanayileşmesinin benzer evresinde (1866’da) yüzde 43’ü kadındı. Kadın fabrika işçilerine bağımlılık boyutunda Japonya, kuzey Amerika’nın

güneyini, İtalya'yı ve hatta Hindistan'ı geçmişti. Bu kadınların çoğu, küçük atölyelerde çalışıyorlardı. Genç ve genellikle bekârlardı. Birçoğu, babasının veya erkek kardeşinin onu endüstriyel kölelik sayılacak bir duruma soktuğu uzak köylerden getirilmişlerdi. Çok düşük bir sosyal statüye sahipti. Çoğu, yatakhanelerde tamamen denetmenlerinin kontrolü altında kalıyorlardı. Günde en az on iki saat, bazen daha fazla çalışıyorlardı. 1920'deki elektrifikasyonla fabrikalar geceleri de aydınlanınca çalışma saatleri çoğunlukla yükselmişti. Fabrika yöneticileri ücretlerin nasıl ve ne zaman ödeneceğini tekrar tekrar söylüyor ama işçiler çoğunlukla aldatılıyorlardı. Yöneticiler, kadınların paralarını boşa harcadıklarını, o yüzden ücretlerini fabrikanın onlar için biriktirdiğini söylüyorlardı; yöneticiler aslında, ücretleri ödenirse kadınların kaçacağından korkuyorlardı. Hastalıklar alıp yürümüştü çünkü

ŞEKİL 8.2. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Britanya, Fransa ve Japonya'daki erkek ve kadın işgücü

Ücretler düşüktü ve tesisler toz içindeydi. 1897'deki bir rapor, pamuklu sanayiinde çalışan genç kadınların yüzde 84'ünün ya hasta ya da yaralı olduğunu ortaya çıkar mıtı. Neredeyse hiç serbest zaman etkinliği yoktu. Birçok işçi, çarpık cinsel ilişkiler kurmuş, bir kısmı da fahie olmuşlardı.

Kadın işçilerin (ve genelde düşük ücretli işçilerin) karılatıkları sorunlar, Japonya'nın sanayilemesine özgü değildi. Bununla birlikte, aırtıcı biçimde fabrika işgücünün büyük kısmını çok sayıda kadın oluşturuyordu. Çoğu, kısa bir süre çalışmak niyetindeydi, geçicilik oranı çok yüksekti. 1897'de tüm pamuklu tekstil işçilerinin neredeyse yarısı, o anki ilelerinde bir yıl veya daha kısa süredir çalışmaktaydı. Bu rakam da zamanla ktlemiti. Japonya'nın kadın işgücü, diğer sanayilemi ülkelerinkinden daha değikendi. Aslında çok sayıda kadın işçi kamıtı.

Endüstriyel işgücü oluşturmanın bedeli, 1900'lerde Japon ailesinin hayatında kendini gösterdi. Sanayi devriminin, aileleri ev ile ii yavaş yavaş ayırmaya zorlamakta bilinen bir etkisi vardı. Birçok metal işçisi eşlerini evde bırak mıtı, gerçi düşük ücret yüzünden eşlerin evde birtakım ucuz elileri üretmeleri gerekiyordu. Iilerin sık yer değiştirmeleri, aile hayatını bir kat daha bozuyordu. Kadın işçileri çevreleyen düzensizlik de yle. Birçok kadının köy hayatına dönmeyi ve geleneksel bir evliliği umut etmesine rağmen alaltılmı statüleri ve önemli yerel geleneklerden ayrılmış olmaları, bu amaca ulaşmalarını çoğunlukla zorlatırıyordu. Japonya, bir süre için özellikle alt sınıflarda, dünyadaki boşanma oranının en yüksek olduğu ülkeydi. Aile hayatı konusunda güçlü gelenekleri olan bir toplum için bu istikrarsızlık, özellikle doğrudan ilgili olanlar için, son derece tedirgin ediciydi.

Buna rağmen resmi işçi protestoları nadirdi. Iilerin birbirlerine yabancı olmaları ve sık i değiştirmeleri yüzünden örgütlenme olasılığı azalmıştı. Kadınlar, fabrika hayatının

iyileştirilmesi için protesto etmekten çok o hayattan kaçmayı düşünüyorlardı. İşverenler, vasıflı işçilere ayrıcalıklı davranma hünerini göstermişler, mesela onları hastalık veya kaza durumunda ödenek sağlayan yardım kurumlarına kaydet-tirmişlerdi. Hükümet de herhangi bir huzursuzluk belirtisini bastırmak için çabucak harekete geçmişti. 1901’de birtakım Hristiyan idealistler bir sosyalist parti kurmuş ama hükümet bunu derhal yasaklamıştı. 1920’lerde başka sosyalist hareketler de ortaya çıkmış ama çoğu polis tarafından çabucak bastırılmıştı. 1920’lere kadar işçilerin hiçbir durumda oy hakkı yoktu, o yüzden protesto imkânları daha da kısıtlıydı.

Bununla birlikte grevler biliniyordu. 1914’te Tokyo’daki bir pamuklu fabrikasındaki erkek işçiler, satışlardaki düşüşe tepki olarak yarisının işten atılması ve kalanların ücretlerinin yüzde 40’lık bir kesintiye uğramasının ardından grev lehinde oy vermişlerdi. Şirket, genel greve tepki olarak önlemlerini kaldırmış fakat kadın işçiler, daha kısa mesai saatleri ve daha iyi yiyecek talep ederek protestolarına devam etmişlerdi. Bir sendika kurulmuştu, tüzüğü karşılıklı yardım ve “şirketin ilerlemesi” amaçlarını beyan etmiş olmasına rağmen şirket on iki sendika liderini işten atmış ve polis, bir toplu gösterinin liderini tutuklamıştı. İşçilerin kararlılığı zayıflamış ve sendika tasfiye edilmişti. Tersane işçileri, on dokuzuncu yüzyılın başlarında birkaç kez grev yapmış, diğer taleplere ilaveten çoğunlukla toplum içinde saygı görmek ve kendilerini geliştirme olanağına kavuşmak istemişlerdi; kendilerine daha saygın sıfatlarla hitap edilmesini istiyorlardı. Buna rağmen örgütlenme çabaları yine başarısız olmuştu. Asayiş Polisi Yasası, sendikaları tamamen yasaklamamakla birlikte, hükümete liderlere karşı geniş polislik yetkileri vermişti, bu yetkiler sendikalaşma girişimlerinin başarısız olmasında önemli bir rol oynamıştı.

Japonya’nın sanayileşmesinin ilk evrelerinde önemli işçi grevlerinin veya örgütünün olmayışı, Batının eski şartlarıyla

bazı benzerlikler taşıyordu. Farklı bağlamlarda, katılanların endüstriyel sahnede yeni olmaları gibi, aynı etkenlerin bazı-
larının var olmasına rağmen Japonya'nın görece sakin olması
yine de şaşırtıcıydı. Rusya'nın ilk sanayileşmesindeki dev-
rimci atmosfer ile daha açık bir şekilde tersti. Eski aristokrat-
ların kendine güvenen oligarşisi ve yeni girişimcilerin dene-
timinde olan bir hükümet tarafından uygulanan sert baskı,
Japonya'nın benzersiz durumunun sebebiydi. Tepede Rusya
ve birçok Batılı ülkeye nazaran daha az ihtilaf ya da belirsiz-
lik vardı, devlet kontrolü de daha katıydı. Sanayileşme öncesi
dönemden miras kalan sürekli bir köylü huzursuzluğu örne-
ği olmaması, Japonya'yı, Rusya'dan kesinlikle farklı kılmıştı.
Kırsalda önemli bir gerginlik, on sekizinci yüzyıl Japonya'sın-
da meydana gelmiş fakat on dokuzuncu yüzyıl ortasında
azalmış, böylece yeni işçiler beraberlerinde fabrikalara daha
az protesto alışkanlığı getirmişlerdi. Bunda muhtemelen bü-
yük çaptaki itaat geleneği rol oynamıştı. İşçilerin toplam ka-
pasitesi, işgücü içerisindeki kadın işçilerin yüksek yüzdesi
nedeniyle kesinlikle düşmüştü çünkü güçlü bir ataerkil top-
lumda kadınlar aleni bir liderlik yapamazlardı. Protestoların
olmaması, işçilerin endüstriyel hayata kolayca uyum sağla-
malarından kaynaklanmıyordu çünkü baskı belirtileri çoktu.
Onun yerine işçiler, hoşnutsuzluklarının üstesinden kişisel
olarak gelmek zorundaydılar. Geçicilik ve ailenin değişkenli-
ği, gerilimlerin sanayi devrimine özgü olduğunu gösteriyor-
du, muhtemelen protestoyu da gittikçe zorlaştırıyordu.

Endüstriyel Ekonomi Olgunlaşır: 1920'ler-1950'ler

Japonya'nın sanayi devriminin, hafif ve ağır sanayi arasındaki
denge, devlet müdahalesinin önemi, güçlü fakat grup odak-
lı yönetim ve kalıcı veya etkin işçi protestolarının olmaması
gibi birçok özelliği, sonraki on yıllarda da sürmüştü. Buna

rağmen 1920'den 1930'ların ortalarına kadar olan dönemde, birkaç kilit politikayı değiştiren ve Japonya'nın endüstriyel gayretini artıran bir dönüm noktası gerçekleşti.

Değişim için en aşikâr dürtü, ilk olarak 1920'lerdeki uzun süreli belirgin ekonomik durgunluk ve sonra da 1930'ların başında dünya çapında meydana gelen buhranın yıkıcı etkisi ile ortaya çıkmıştı. Japon liderler, ya sanayileşme tanımlarını genişletecekler ya da ulusun çökme riskini göze alacaklardı. Birinci Dünya Savaşından sonra Japonya'nın ekonomisi, Batıdaki çoğu endüstriyel ekonomiye olduğu gibi durgunluğa girmişti. Düzelme, Batılı kimya firmalarının naylon ve rayon (suni ipek) gibi yapay lifler geliştirmesi sonucu Japon ipek sanayiinin karşı karşıya kaldığı şiddetli rekabet yüzünden aksamıştı. İpek, prestijini korumuştur ama kadın çorapları ve diğer bir sürü tüketim malı için ipeğin maliyeti ve zorluğu, bir dezavantaj olarak görülmeye başlamıştı. Batıya yapılan ihracatın düşmesi, Japonya'da sadece işsizlik seviyesini tehlikeli biçimde artırmakla kalmamış, döviz getirisini de kısıtlamıştı. Tarımsal sorunlar da ortaya çıkmış ve 1923'te Tokyo'da meydana gelen büyük deprem, ekonomiye zarar veren pahalıya mal olmuş bir yeniden inşa sürecini gerektirmişti. 1927'de birçok banka battı.

1929'da ABD borsasının çökmesiyle kendini iyice belli eden Büyük Bunalım döneminde Batının lüks mal piyasası çökmüş, ipek satışları kesintiye uğramıştı. 1929-1931 arasında Japonya'nın ihracatı yüzde 50 düşmüştü. İşçilerin gerçek geliri üçte bir oranında düşmüştü, 3 milyonun üzerinde işsiz vardı. Buhranla birlikte çeşitli bölgelerdeki hasatlar verimsiz olmuş, bu da taşrada dilencilığe ve açlığa yol açmıştı.

Yine de, 1932'de düzelme işaretleri görülüyordu. Japon devleti askeri alımları artırmış, bu da gemi yapımını ve ağır sanayii takviye etmişti. Japonya, Asya'nın diğer bölgelerine olan satışlarını artırıp, Batıdaki pazarlara olan bağımlılığını

azaltınca ihracat da arttı. Bu iki gelişme, Japonya'nın savaşa olan yenilenen ilgisiyle bağlantılıydı: Çin'de yeni yerler fethetmeye girişmişti, doğu ve güneydoğu Asya'da da daha fazla nüfuz elde etmeye can atıyordu. Sonuç elbette ülke ekonomisi için yararlı olmuştu. Ülke, sanayileşmiş Batıdan çok daha hızlı bir şekilde buhrandan çıkıp toparlanmakla kalmamış, makineleşme hızlandırıldıkça ve daha büyük bir metalürji sektörü ortaya çıktıkça sanayileşmenin yeni bir evresine geçmişti.

1930'larda demir, çelik ve kimyasalların üretimi iki katına çıktı. Japonya, kendi takım tezgâhlarını, bilimsel cihazlarını ve elektrik santrallerini yapabilme kapasitesini ilk defa kazandı; mamul mal ithalatı hızla düştü. 1937'de gemi inşa sektörünün genişlemesi, Japonya'ya dünyanın en büyük üçüncü ve en yeni ticari filosunu kazandırdı. Tüm fabrika sektörlerinde tekstil sektörünün inişe geçmeye başlamasına rağmen pamuklu üretimi yünlü üretimini geride bıraktı. Japon mallarının kalitesi de artmıştı. Japonya, hâlâ dünyadaki toplam imalatın ancak küçük bir miktarını (1936'da yaklaşık yüzde 4'ünü) ihraç etmekteydi. Hâlâ ABD ve batı Avrupa'da satılacak ucuz hediyelik eşya dâhil, çeşitli yeni malların imalatına odaklanmak zorundaydı çünkü yakıt ve diğer maddelerin ithalatını ödemek için yabancı para arayışındaydı. Fakat artık, kaliteli mamul mallarda da rekabet edebilirdi.

Endüstriyel ekonominin olgunlaştığı, işgücünün yapısından da belli oluyordu. Metalürji, makine imalatı ve madencilik sektörlerinde işe girmek için erkek işçiler çiftliklerden şehirlere akın ediyordu. 1930-1940 arasında, imalat sektöründeki toplam işgücü iki katının üstüne çıkmışken bile metal ve makine imalatı sektörlerinde çalışan işçi sayısı yedi katına çıkmıştı, bu olağanüstü bir artışı.

Bu endüstriyel değişimler, büyük şirketleri daha da öne çıkardı çünkü en hızlı büyüyen sektörler onların hâkimiyetindeydi. *Zaibatsu*'nun siyasi gücü de bu doğrultuda genişledi.

İşçi sınıfının yaşantısı, dev şirket politikalarına göre gitgide şekil değiştiriyordu. Büyük fabrikalar, ABD'den sonra (tıpkı aynı yıllarda Sovyetler Birliği'nin de yaptığı gibi) seri üretim hattı yöntemini ve diğer bilimsel yönetim prosedürlerini getirdiler.

Geçiş, yeni endüstriyel denge ve dev şirketten fazlasını içeriyordu. İşçilere karşı tutum gözden geçirilip düzeltilmişti, Japonya'nın sanayileşmesi daha farklı bir toplumsal uyum geliştirmişti (bu, günümüze kadar büyük ölçüde korunan bir karakteristik oldu). Elitlerin politikaları, 1930'lardaki ekonomik canlanmanın öncesinde bile ilgili çeşitli alanlarda değişmeye başlamıştı. 1919'da toplumsal istikrarsızlık için endişelenen hükümet, işçiler dâhil, Japon vatandaşları arasında vatansever sadakati desteklemeye başladı. Görev, ulusal şeref ve imparatora bağlılık temaları durmadan rağbet kazanıyordu. Bu yeni ortamda, sık sık siyasi kriz çıkmasına rağmen işçilerin huzursuzluğu nispeten ılımlı seyrediyor, işe ve üretkenliğe bağlılık duygusu ağır basıyordu. Daha da önemlisi büyük sanayi şirketlerinin benimsedikleri yeni politikalar. Bu şirketler, her durumda ortalamanın üzerinde ücret ödüyorlardı, bunun nedeni kısmen daha fazla erkek vasıflı işçiye ihtiyaçları olmasıydı. Sosyal yardım olanaklarını da artırmaya başlamışlardı. Ayrıca 1920'lerde, başlangıçta *fukaiko-shugi* yani "işten çıkarma yok" olarak bilinen (artık *shushin koyo* veya "ömür boyu istihdam" deniyor) özgün bir Japon politikasını başlattılar. Bu politikalar çerçevesinde, büyük fabrikaların işe aldıkları kadrolu işçiler işten çıkarılmayacaklardı. Durgunluk döneminde ücret kesintisine maruz kalabilirler fakat temel iş güvencesi sağlanırdı. Ayrıca prim, ücret artışı ve emekli ikramiyesi, kıdeme bağlıydı. Japon endüstrisi, giderek artan bir işçi azınlığını, firmaya bağlamaya kararlıydı, bunu sanayileşmenin ilk on yıllarını çağrıştıran iş değiştirmeleri ve geçiciliği azaltmanın bir yolu olarak görüyorlardı.

Birçok fabrika, bu yeni politikaları, grup dayanışmasını desteklemek üzere tasarlanmış ritüellerle tamamlamıştı. Bazıları, işgünü başlamadan önce bütün çalışanlara beden hareketleri yaptırıyordu. Diğerleri, toplu halde şarkı söylemeyi veya topluca yapılan başka etkinlikleri teşvik ediyorlardı. Bu rutinlerin bazıları, politikalar yeni olsa da, eski Japon ataerkilliğini ve gruba bağlılığı anımsatıyordu. Japonya kesinlikle, birçok işçiyi şirketine daha sıkı bağlarla bağlayan ve muhtemelen morallerini düzelten yeni bir dizi endüstriyel gelenek icat etmekteydi. Batının daha bireysel ve çekişmelerle dolu endüstriyel atmosferiyle olan tezat çarpıcıydı. Elbette birçok işçi bu güvenlik düzenlemelerinin dışındaydı, böylelikle imalatçılar işgücünü artırmak veya azaltmakta ve ücret seviyelerini değiştirmekte daha esnek davranabiliyorlardı. Yine de şirkete bağlılığa verilen önem, birçok işçinin sıkı çalışmayı üstlenmesini sağlıyordu. Günlük çalışma saatleri biraz düşmüş ve serbest zaman aktiviteleri de artmıştı. Birçok şirket, dinlenceyi şirketle ilişkilendirmek ve firmanın bünyesi dışında işçi örgütleri kurulmasını önlemek için kütüphaneler, oyun odaları ve spor tesisleri açmıştı. Kadrolu işçilerin neredeyse tümü şirketin örgütlerine katılırken, ayrı sendikalara işçilerin en fazla yüzde 8'i katılıyordu. Sıkı çalışma şirkete bağlılığın mantıklı bir tamamlayıcısı gibi görünüyordu, birçok Japon işçi ve beyaz yakalı çalışan, Batıdaki meslektaşlarından daha uzun çalışma haftasını kabul etmeye devam ediyorlardı, bunun sebebi ya içselleştirilmiş bir iş ahlakı veya yönetimin ustaca yönlendirdiği çevre baskısıydı.

Sanayide ve politikadaki değişiklikler işgücü içerisindeki kadın sayısını azaltmıştı. Artan refah ve daha dengeli bir aile yaşamını yeniden elde etme arzusu, Japonların kadınların aile içi işlevlerinin önemini giderek daha çok vurgulamalarına yol açmıştı. Endüstriyel politikalar sayesinde kadın işçi çalıştıran şirketler, statülerini iyileştirmek için daha çok

çaba göstermeye başlamışlardı. Dikiş, görgü kuralları, çiçek düzenleme ve çay törenleri hakkında açılan kurslar, kadınların ileride evliliğe uygun hale gelebilmelerini sağlamak için planlanmıştı; kısa vadede, daha güvenilir ve pek geçici olmayan işgücünü çekme kaygısı da söz konusuydu. Japon işçiler, kadınların kendilerini aile hayatına adamaları için daha çok baskı yapmış, onların sadece evlenene kadar çalışmasını kabul etmiş, esas yükümlülüklerinin ev halkına ve çocuklara karşı olduğunu farz etmişlerdi. 1950'lerde beyaz yakalı kadın istihdamı Batıda arttığında bile Japonya'da çalışan kadın sayısı hâlâ azdı. Diğer hususlarda olduğu gibi bu hususta da Japonlar, Batıdan veya Sovyetler Birliği'nden biraz farklı bir endüstriyel yörüngede görünüyordular.

1930'larda çoğu işçi, sanayi devriminden maddi açıdan fayda görmekteydi. Yaşam standartları iyileşmişti. Gıdaları ve dinlence imkânları çeşitlenmişti. Bununla birlikte gerçek ücretleri Batıdaki seviyeleri yakalayamamıştı, işverenlerin ve devletin teşvik ettiği Japon kültürü, işçilerin ilgisini bireysel tüketici ahlakından başka yöne çekme eğilimindeydi. Batıdan daha uzun olan çalışma saatleri ve yüksek tasarruf oranları, bir dereceye kadar, temkinli kişisel değerleri gösteriyordu.

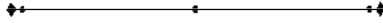
Japonya'nın endüstriyel dalgası, İkinci Dünya Savaşındaki kayıpları yüzünden kösteklendi. Yaşam standardı, 1930'lardaki seviyelerin altına düştü, ancak 1953'te düzelebildi. ABD işgal kuvvetleri, eski *zaibatsu*'nun dağılmasını onların gücünün Japon demokrasisini engelleyip, militarizmi teşvik ettiği gerekçesiyle ısrarla istedi. Daha demokratik bir siyasi yapı, daha iyi çalışma koşulları için baskı yapan işçi sendikalarının büyümesini teşvik etti. Mavi yakalı çalışanların da statülerinin iyileşmesi için girişimde bulunup, biraz da başarı kazandılar. Örneğin, şimdi işçilerin eşlerine, eskiden kullanılan pek de kibar olmayan unvanlar yerine, beyaz yakalıların eşleri için kullanılan terimlerle hitap ediliyordu.

Yine de kısa bir intibak süresinden sonra Japon sanayileşmesinde önceden görülen çoğu eğilim yeniden ortaya çıktı. Sendikalar, işçileri firmalarına bağlayan ömür boyu güvence politikalarını ve diğer tedbirleri büyük oranda desteklediler. Devlet, büyük işletmeleri azaltma amaçlı politikaları terk edip, devlet ile sanayi arasında karşılıklı temas ve yakın bağlar kurarak büyük şirketleri yeniden bilfiil desteklemeye başladı. Büyüme oranları da hızla eski haline döndü, 1950'lerde Japonya, neredeyse bütün sanayileşmiş uluslarınkinden daha hızlı bir üretkenlik ve imalat çıktısı artışı gösteriyordu (1905-1919 arasındaki ve 1931-1940 arasındaki dönemlerde olduğu gibi).

Yüzyılın ortasında Japonya'nın sanayi devrimi, sağlam bir endüstriyel ekonomiyi, büyük çapta tarıma dayalı, izole bir ulusun içine bu kadar kısa sürede yerleştirmekte çok başarılı olmuştu. Aynı devrim, Japonya'nın süregiden kalkınmasında son derece kökleşmiş olan kendine özgü organizasyonel politikaları ve işçi alışkanlıklarını da oluşturmuştu. Nihayet, devrim, alışılmadık düzeyde bir dinamizm oluşturmaya devam etti.

BÖLÜM 9

Batı Topluluklarında Yeni Gelişmeler: İkinci Bir Devrim mi?

Endüstriyel Ekonominin Yeniden Tanımlanması

Batı Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri'nin endüstriyel ekonomilerindeki değişiklikler, 1880'ler ile 1950'ler arasında Rusya ve Japonya'da sanayileşmenin gelişini çevreleyen değişimler kadar belirleyici değildi. Batıda ikinci bir sanayi devriminden söz etmek yanıltıcı olur çünkü bu, tarımsal ekonomiden endüstriyel ekonomiye zaten gerçekleşmiş olan baştaki dönüşümün benzersizliğini ve önemini azımsamak olur. Buna karşılık, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya gibi ülkelerdeki sadece birkaç gelişme, temel devrimi tamamlamıştı. (1880'lerden önce sadece Britanya, gerçek anlamda endüstriyel ekonomiye tamamen dönüşmüştü.) Almanya yarı şehirleşmiş hale ancak 1900 civarında gelmişti (Britanya 1850'de bu seviyeye ulaşmıştı); Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa, kabataslak bu ölçüdeki kapsamlı sanayileşmeye 1920'de ulaşmıştı. Göç sayesinde hızlı endüstriyel işgücü artışı, Amerika Birleşik Devletleri'nde ancak 1920'lerde son bulmuş, o zaman bile, Güney eyaletlerden gelen Afrikalı Amerikalıların büyük

göçü dâhil, kırsal hareket fabrikaların temel yaşantısına yeni işçiler sağlamaya devam etmişti. Böylece esas sanayi devrimi ile yirminci yüzyıl başlarında ortaya çıkan yeni eğilimler arasındaki örtüşme hatırı sayılır derecedeydi.

Bununla birlikte, birkaç önemli yenilik, 1880-1950 arasında Batının endüstriyel manzarasını değiştirmişti. İlk eğilimler, tanınamaz bir noktaya kadar yoğunlaşmıştı; örneğin çalışma temposu, ilk sanayi devrimi sırasında hayal edilenin çok ötesinde hızlanmıştı. Ayrıca, ilk sanayileşmenin birkaç doğal sonucu etraflıca ele alındığında, geniş kapsamlı endüstriyel deneyimin önemli ölçüde farklı bir versiyonu ortaya konulmuştur.

Açıkça görülüyor ki, Batıdaki sanayileşme süreci, ilk evre sona erdikten sonra daha başka değişimleri de garantilemiştir. Sanayileşmiş Batıda coğrafi dengeler değişmeye devam etmişti. İkinci büyük evrede Britanya'nın görece gerilemesi sürerken Almanya ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri başarı yolunda ilerliyordu. Britanya'nın demir kaynakları, çelik imalatı için pek uygun değildi, bu yüzden çelik demirden ağır basmaya başlayınca buradaki uluslar yeni güçlüklerle karşılaşmışlardı; teknik eğitim ve büyük işletmeler içindeki organizasyonel koordinasyon geri kalmıştı. Her iki dünya savaşındaki yıkıcı kayıplar, Britanya'nın durumunu daha da zorlaştırmıştı. Yine de Britanya'nın sanayileşmesi ilerliyordu. Geri adım atılmamıştı, İngilizler bazı yeni ürünlerin geliştirilmesinde öncülük bile etmişler, 1930'ların sonlarında televizyon endüstrisinin ilk versiyonunu kurmuşlardı. Fakat genel liderlik şansı başka yere geçmişti.

Sanayi devrimi, Batının önceki merkezlerinden de yayılmaya başlamıştı. Kuzey İtalya ile kuzeydoğu İspanya'da Katalonya bölgesi, on dokuzuncu yüzyıl sonunda sanayileşmelerini hızlandırmışlardı. Katalonya fabrikaları, sanayiciler görece ileri teknolojiyi biraz ucuz işgücüyle birleştirdikleri

için Britanya gibi eski sanayici ülkelerle rekabette tekstile önem vermişlerdi. Sanayileşme, Amerika'nın Güney eyaletlerine de yayılmaya başlamıştı; büyüyen endüstriler, yeni teknikler ve ucuz işgücü sayesinde işleri New England gibi eski fabrika merkezlerinin elinden kapabilenlerdi.

Sanayileşmiş Batıdaki iki önemli gelişme, coğrafyayla ilgili gelişmeleri de gölgede bırakmıştı. İlki, daha güçlü teknolojiler ve üretim organizasyonlarının endüstriyel çıktıyı artırmasıydı. İkincisi, daha fazla çıktı ve diğer toplumlardan gelen ucuz mallar sayesinde geniş bir hizmet sektörünün ortaya çıkmasıydı. Her iki gelişme de, ilk sanayi devriminin çoktan oturtmuş olduğu dinamiği bilfiil sürdürüyordu fakat her ikisi de yeni ayrıntılar ve yeni gerilimler içeriyordu. Son olarak, her ikisinin de, bariz uluslararası yansımaları vardı: Bunlar, Batının dünyadaki ekonomik rolünün güçlenmesi ve Rusya ile Japonya gibi yeni sanayileşen ülkeler için daha iddialı rekabetçi standartlar getirmesiydi.

Makineler ve Organizasyonel Değişim Hamlesi

İki yeni gelişme, sanayi devriminin esaslarının son versiyonlarıydı, yani teknoloji ve organizasyondur. Teknolojide yeniliğin yeni bir raundu, bir anlamda 1850'lerde çelik imalatında kullanılan Bessemer işlemiyle başlamıştı, bunu 1870'lerde, demir cevherinin çok çeşitli şekillerde rahatça kullanılmasını sağlayan başka yeni fırın tasarımları izlemişti. On dokuzuncu yüzyıl sonunda, buhar motorunu tamamlayan ve sonunda da gölgede bırakan yeni motorlar gelmişti: Elektrik türbinleri kömürden, su gücünden ve petrolden enerji üretiyordu, içten yanmalı motorlar, petrolden enerji üretiyorlardı.

Her iki yeni motor tipinin de endüstriyel ekonomilerin daha fazla gelişmesini sağlayacak olası sonuçları vardı. Eski endüstriyel formlarla yarış halindeydiler; yirminci yüz-

yıl başlarında kömür madenciliği bölgeleri mağdur olmaya başlıyordu çünkü içten yanma teknolojisi ve petrol kullanımından ötürü, enerji elde etmek için kömüre daha az ihtiyaç duyuluyordu. Yeni bölgelerle rekabetin sebep olduğu tekstil merkezlerindeki eski fabrikaların geçici başarısızlığının yanı sıra, kömür endüstrisindeki bu düşüş, sanayi devriminin önceki başarıları yok etme kapasitesinin ilk örneğini göstermişti. Tıpkı devrimin, eski yerli üretimin yerini alması gibi, takip eden gelişmeler de, önceki bazı sanayi merkezlerini kademeli ama acılı bir sanayisizleşmeye zorlamıştı. Fransa'nın o kadar verimli olmayan madencilik bölgelerinin bir kısmı, daha 1900'den önce iş kaybediyordu. 1920'de Britanya'nın, ekonomisi buhar ve tekstile dayanan sanayileşmiş kuzey bölgesi mağdur durumdaydı. Birçok vakada olduğu gibi burada da işçiler değişime hızlı karşılık vermekte zorlanıyorlar ve sürekli bölgesel işsizlik havuzları oluşuyordu.

Yeni makineler, motorlu ekipmanın, çok sayıda üretim sektörüne yayılmasını mümkün kılmıştı çünkü elektrik motorları ve benzinli motorlar, fabrikada toplanmayı gerektirmiyordu. Önceden bir ev işi veya zanaat uğraşı olan giyim eşyası imalatı, elektrikle çalışan dikiş makineleri sayesinde terhanelere (çalışma şartları kötü olan işyerlerine) taşınmaya başlamıştı. Bir sürü el sanatı, doğrudan teknolojik yenilikle ilk defa karşılaşılıyordu. Ticari fırınlar, mekanik yoğurma makinelerini getirmişlerdi. İnşaat işleri, mekanik testerelerin, benzinli vinçlerin ve hazır beton gibi yeni malzemelerin kullanımı sayesinde değişmişti. Konserve makineleri ve soğutma sistemleri, gıda işleme sanayiini değiştirmişti. Teknoloji, özellikle benzinli traktörlerin, biçerdöverlerin ve çiftlikteki diğer cihazların kullanımıyla birlikte imalat sektörünün ötesine geçmişti. 1920'lerde ev işleri bile, çamaşır makineleri ve elektrik süpürgelerinin gelişimiyle değişmişti. Artık hemen hemen her tür iş, teknolojik anlamda, makineleştirilebiliyordu.

Böylece, içlerinden birçoğu ilk sanayi devrimini kabullenmeyi öğrenmiş yüz binlerce insan, yöntemlerdeki ilave değişikliklere (bazıları daha önceden meydana gelmiş olanlardan çok daha önemli değişikliklere) uyum sağlamak zorunda kalmışlardı.

Süregiden teknolojik değişim, yeni heyecanlar ve belirsizlik yaratmaktan fazlasını yapmıştı. Çalışmayı homojen hale getirme eğilimindeydi. Özellikle zanaatkarlar, inşaat sektöründe olduğu gibi, işleri gerçekten fabrika ortamına taşınmadığında bile, fabrika işçilerine daha çok benzemişlerdi. Becerilerin önemi devam ediyordu fakat artık muhtemelen salt geleneksel halde olmayacaklar ve birçok işletmenin makineleşmesi nedeniyle daha kolay öğrenilebileceklerdi. Aynı zamanda, vasıfsız işler sayıca azalmıştı. Salt fiziksel güç, önce olduğundan daha değersizdi çünkü kaldırma ve taşıma işlerini yapmak için makineler vardı. Sanayileşmiş işgücünün en karakteristik kesimi olan yarı vasıflı işçiliğin rolü giderek ağır basıyordu.

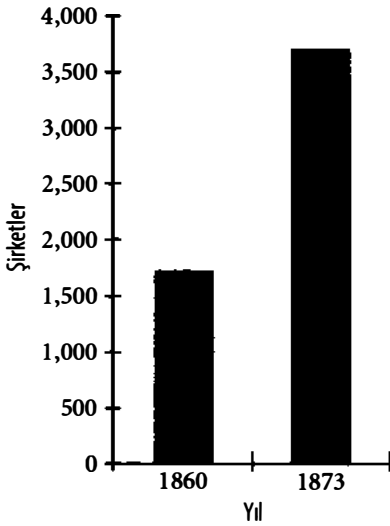
Yenilenen teknolojik değişim, tempoyu ve üretimin birçok önemli sektöründe uzmanlaşmayı da artırmıştı. Ayakkabı imalatı, dikiş makinesi sayesinde zanaat atölyesinden fabrikaya taşınmıştı. Tekstil işçileri, makinelerinin boyut ve hız açısından sürekli büyüdüğünü görüyorlardı. Gemi inşaatçılar dâhil makine imalatçıları, 1900’de, otomatik delme ve perçinleme makineleri eski becerilerin yerini alıp, bazılarının kadın olan yarı vasıflı işçilerin en önemli işlemleri üstlenebilmesini sağladığı için daha büyük bir değişimden etkilenmişlerdi.

Sanayi devrimi sonrası ekonomide cereyan eden teknolojik değişim, yeni üretim hatlarının sürekli çoğalmasına odaklanmıştı. Daha 1900’den önce, kimya endüstrisi, yeni patlayıcılar, boyalar ve “plastik” denen bir madde de dâhil olmak üzere bir sürü yeni ürün geliştirmeye başlamıştı. Bu yenilikler, Birinci Dünya Savaşından sonra, Japonya’nın ipek ihra-

catındaki rekabet gücünü sarsan naylon ve rayon gibi yapay liflerin üretimindeki başarılarla devam etmişti. Ürün geliştirmenin bir diğer alanı elektrikli cihazlardı; sürekli yeni yeni ev aletleri icat edildiği gibi, radyo gibi eşi benzeri görülmemiş tüketim eşyaları da ortaya çıkıyordu.

Sonunda yirminci yüzyıl başlarında, teknolojik gelişme sanayi devriminin diğer temel yönüne, organizasyonel yapının büyüklüğüne ve karmaşıklığına bağlı hale geldi. Büyük sanayi şirketleri, araştırma-geliştirmeyi açıkça desteklemeye başlamışlar, makineleşmede, işçi başına verimde ve ürün çeşitliliğinde ek kazanç arayışına girmişlerdi. Alman sanayisi, daha 1900'den önce başı çekerek üniversite temelli kimyasal araştırma kuruluşu ile yakın bağlantı kurmaktan fayda sağlamıştı. Yenilik yönündeki bu bilinçli organizasyonel atılımın muhtelif sonuçları arasında yeni ilaçlar ve kimyasal gübreler de vardı. 1900'den kısa süre sonra, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki büyük firmalar, kadrolu araştırma personeliyle deneme amaçlı deneyler yapmaya başladılar.

Bununla birlikte, artan organizasyonel ilerilik, teknoloji-den fazlasını içeriyordu. Seri üretim hattı, işyerinde sistematik organizasyon uygulamasının hem simgesi hem de gerçeği haline gelmişti. 1910'dan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde, özellikle otomobil üreticisi Henry Ford'un önyak olduğu seri üretim hattı, işi ölçmek ve rutin hale getirmek için gösterilen eski çabaları açıklığa kavuşturmuştu. Seri üretim hattı sayesinde elektrikli cihazlar kullanan yarı vasıflı işçiler, taşıyıcı bant üzerinde önlerine gelen bir motor blokuna veya şasiye cıvata ile parça montajı yapmak gibi basit işlemleri tekrarlıyorlardı. Amaç, Ford'un mühendislerinin öne sürdüğü gibi, işçileri mümkün olduğu kadar makinelere benzetmekti, yani düşünme ihtiyacını ortadan kaldırmaktı. Bu gelişmeler, işin çoktan önemli ölçüde dönüşmüş olduğu Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa gibi yerlerde endüstriyel yaşıntıyı

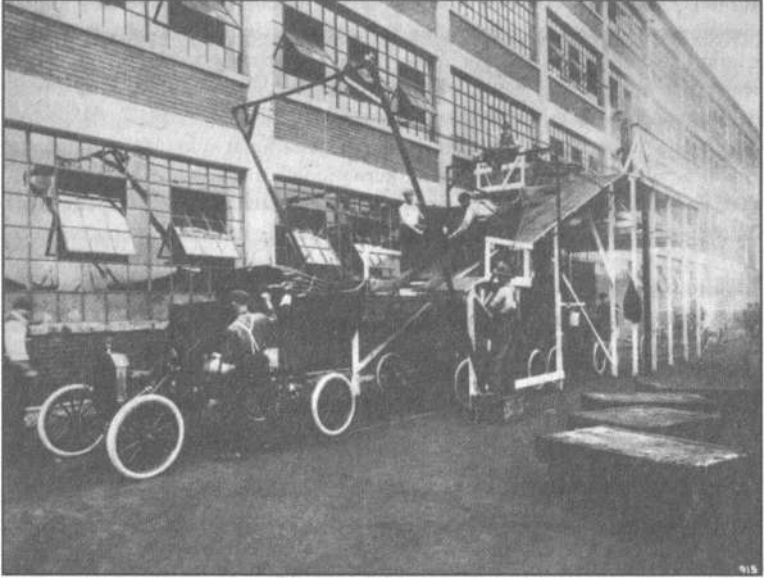
ŞEKİL 9.1 Batı Avrupa'daki Şirketler, 1860-1873.

pekiştirmekle kalmamıştı. Özellikle, güçlenen Batının ileri organizasyonel özelliklerini 1917 devriminden sonra bünyesine alma gayretinde olan Rusya gibi ülkeler de sanayi devriminin bu aynı evresine girmişti.

Daha hacimli ve daha ileri organizasyon ile dev şirketler yaygınlaşmıştı. Bu, 1880'lerde endüstriyel ekonomilerin özünde olan yapısal bir eğilimdi, o zamandan sonra da sürekli de-

vam etmiştir. Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde her yıl yüzlerce şirket kuruluyordu. Bunların bir kısmı küçüktü fakat halka hisse satarak, büyüme için kayda değer kaynak kazanmışlardı. Dev firmalar, ağır sanayi ve kimya sanayiindeki etkilerini güçlendirmişler ve sonra bu eğilim başka sektörlerle de yayılmıştı. Gelişmekte olan otomotiv endüstrisi gibi daha yeni sektörler, ilk başta küçük ölçekli sanayicilere fırsat sunmuştu. 1900-1914 arasında otomobil şirketleri batı Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri'nin her yanında hızla çoğalmıştı. Bununla birlikte rekabet birçoğunu batırmıştı. Seri üretim hattı gibi yeni teknolojiler, işlem maliyetini artırdığı için daha büyük şirketlerin lehineydi. Birçok şirket, büyümekte olan devler tarafından satın alınmış veya birleştirilmişti. 1920'lerde, büyük işletmeler, bu sanayi kolunda da hâkimiyet sağlama yolunda emin adımlarla ilerliyorlardı.

Büyük işletme, artık giderek uluslararası bağlantılar anlamına da geliyordu. Büyük sanayi şirketleri, daha 1880'lerden önce uluslararası satış işletmelerini kurmuşlardı; örneğin İngiliz tekstil firmalarının Latin Amerika'da acenteleri vardı. Bazı şirketler imalat faaliyetlerini de bölmüşlerdi. Fransız tekstil firmaları, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında New England ve Latin Amerika'da alt kuruluşlarını finanse ediyorlardı, ABD firmaları 1870'lerde uluslararası şubeler açmışlardı. Daha fazla büyüme ve uluslararası yatırıma duyulan ilgiyle bu eğilimler 1880'lerden sonra hızlanmıştı. Alman kimya şirketleri, büyümekte olan ürün yelpazeleri için pazarını kullan-

FOTOĞRAF 9.1 Ford Motor Company'de işçiler, eski bir seri üretim hattından inen otomobilleri gözden geçiriyorlar. Büyüyen otomotiv endüstrisi, 1920'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonomik refaha katkıda bulunuyordu. (Henry Ford Museum ve Greenfield Village izniyle. İzni yeniden basılmıştır.)

mak amacıyla ABD’de şubeler açmışlardı. Amerikan otomobil imalatçıları, 1920’lerde iyiliğin karşılığını veriyordu. Çok uluslu işletme kendini göstermeye başlıyordu.

Teknolojik ve organizasyonel değişiklikler, ortalama birim iş hacmini hızla artırmıştı. Küçük işletmelerin, perakende satışta ve yeni sanayi kollarında hâlâ şansı vardı ama payları 1900’den sonra ölçülebilir şekilde düşmüştü. Birçok küçük firma (örneğin, 1920’lerde peyda olan ve zanaatkârlık atmosferini anımsatan oto tamir atölyeleri) bile malzemeler ve siparişler için bağlı oldukları büyük üretici işletmeler tarafından bilfiil kontrol ediliyorlardı. Formel ve örgütlenmiş organizasyon giderek kural haline gelmişti. Serbest girişimcilik yerine ortak güç ve işbirliği üzerinde durulmaya başlanmıştı. Bu eğilim, çocukların oyunlarına bile yansımıştı: Amerikan futbolu okulda popülerlik kazanmıştı çünkü aynı anda hem erkeksiliği geliştiriyor hem de işbirliğinin önemini öğretiyordu. Birçok işçi için, büyük işletme, giderek gayri şahsi hale gelen organizasyonla ve genelleşmiş işyeri kurallarıyla başa çıkmak zorunda olmak demekti. 1920’lerde ABD şirketleri, eğitimli endüstri psikologlarının yürüttüğü personel araştırmalarını finanse etmeye başlamışlardı; amaç, işyeri ortamını çıktıyı artıracak ve sürtüşmeleri azaltacak şekilde manipüle edecek yöntemler bulmaktı. Bir süre sonra birçok ortamda hoparlörlerden müzik yayınlanmaya başlandı çünkü etkisinin verimliliği artırdığı keşfedilmişti. Ustabaşılara, haksızlığa uğramış bir işçiyi, şikâyetini birkaç kez tekrarlaması için kışkırtırsa sonunda işçinin utanacağı ve çoğunlukla şikâyetini daha fazla uzatmaya istekli olmayacağı öğretiliyordu.

1880’den sonra on yıllarca epey sabit şekilde süren bu gelişmeler, ekonomik yapının ve çalışma hayatının hızlı değişimini devam ettirmişti. Sanayi devrimi, kesinlikle hiçbir sükunet döneminden geçmemişti. Birçok işçi, doğru ya da yanlış, karşı karşıya kaldıkları değişikliklerin, ilk fabrika işçilerinin

karşılaştıklarından daha büyük olduğunu iddia ediyorlardı. 1890'larda İngiliz işçiler, eskiden olduğu gibi ustabaşı fark etmeden bir köşeye çekilip uyuklama imkânının, çalışma temposu çok yoğunlaştığı için ortadan kalkmış olduğunu iddia ediyorlardı. Sinir bozukluğu şikâyetleri artmıştı. Bir Alman işçi, hızlı çalışan bir seri üretim bandında konsantre olmak gerektiğinden gözleri yandığı için geceleri zar zor uyuyabildiğine hayıflanmıştı. 1880'lerde Amerikalılar yeni bir hastalık keşfetmişlerdi. Nevrasteni adını verdikleri bu hastalığa kendilerine çok yüklenen orta sınıf işadamlarının yakalandığını iddia ediyorlardı. Bu, sanayileşmiş Amerika'da güncellik kazanan ve endüstriyel tempo ile insan kapasitesi arasındaki uyumsuzluğu vurgulayan bir sürü rahatsızlığın ilkiydi. Yirminci yüzyıl sonlarına dek stresten tutun tükenmişliğe kadar pek çok farklı rahatsızlık ortaya çıkacaktı. Sanayi devrimi, tamamen oturduktan sonra bile, yoğunlaşması ve sürekli değişikliğe bağlı oluşundan ötürü, rahatsızlık verici etkiler doğurmaya devam etmiştir. Temel eğilimler aynıydı ama farklı şekillerde yeniden canlanmaları, endüstriyel ekonomiler olgunlaştığı için çoğunlukla ürkütücü geliyordu.

Hizmet Sektörü

Teknoloji ile organizasyonun devamlı dönüştürülmesinin sonuçları, endüstriyel yaşantının çeşitli yönlerini geliştirmişti. Dönüşüm, yoğunlaşmanın ötesine geçiyordu; karışıma önemli yeni eğilimler eklenmekteydi.

Sanayi devrimi esnasında fabrika işgücünün artması, toplumsal yapının en dinamik değişimini oluşturmuştu. Şehirlerdeki işçiler ile madencilerin sayıları, diğer istihdam gruplarınınkilerden daha hızlı artmıştı. Bu durum, 1880'lerden sonra endüstriyel ekonomi olgunlaşınca değişmeye başladı. Fabrika işgücü büyümeye devam etmiş ama yeni hizmet sektörü onun büyüme hızını geride bırakmıştı.

Ticaretin gelişmesi, işletme ve devlet bürokrasilerinin artması, hizmet sektörünü teşvik etmişti; organizasyon seviyesinin yükselmesine karşılık veriyordu. Endüstriyel çıktının hızlanması, yeni satış yerleri ihtiyacını doğurmuştu, ilk sanayi devrimi sırasında başlatılmış olan bonmarşe bu gereksinimin bariz bir karşılığıydı. Daha büyük mağazaların daha çok satış elemanına ihtiyacı vardı, tezgâhtarlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Çoğalan bankaların banka memuruna ihtiyaçları vardı. İş seyahatleri veya tatiller için açılan otellerin personel ihtiyacı vardı. Giderek artan sayıda beyaz yakalı işgücü, çeşitli ticari kuruluşlarda ve dinlenme tesislerinde hizmet veriyordu.

Büyük organizasyonların sekreterlere, dosyalama memurlarına, alt kademe yöneticilere ihtiyaçları vardı. Teknoloji, yeni fırsatlar da doğurmuştu; santral görevlisi mesleği, mevcut işler listesine on dokuzuncu yüzyıl sonlarında katıldı. Devletin işlevlerinin sürekli artması, sadece memurların değil, öğretmenlerin, fabrika müfettişlerinin ve polis memurlarının da çoğalmasına sebep olmuştu. Bu işlerin statüleri birbirlerinden biraz farklıydı ama bu işleri yapan kişiler, diğer alt-orta sınıf çalışanlar gibi maaşa bağımlıydılar, beden işçisi olmaktan kaçınma niyetindeydiler ve yüksek nitelikli mesleklerle sahip değildiler. Çoğalan hastaneler, ister devlete ait ister özel olsun, doktorlara ilaveten artan başka bir hizmet elemanı grubunu, hemşireleri ve tıp teknisyenlerini gerektirmişti.

Büyüme hızı şaşırtıcıydı. 1881’de Britanya’da 7.000 kadın sekreter varken, bu sayı 1891’de 22.000’e, 1901’de 90.000’e çıkmıştı. 1900’de alt-orta sınıf, toplam nüfusun tam yüzde 20’siydi, hacmini sadece otuz yıl öncesine göre ikiye katlamıştı.

Hizmet sektörünün büyümesi birçok bakımdan endüstriyel işin daha genel olarak ortaya çıkmasında biraz alışılmamış bir değişiklik içeriyordu. Beyaz yakalı personel, diğerlerinin denetimi altında çalışıyordu. Bonmarşe müdürleri, çalışanla-

ra fabrikalardaki emsalleri kadar zorbalık yapabiliyorlardı. 1920'lerde, Alman bir mağaza müdürü, tuvaletlere her iki dakikada bir çalışmaya ayarlı buhar püskürtücüsü koydurmuştu, böylece tezgâhtarlar, gözden uzakta oyalanamayacaklardı. Tempoyu hızlandırma çabaları, beyaz yakalı faaliyetin bir parçasını oluşturuyordu. Yeni teknoloji de kendi katkısını eklemişti. 1880'lerde birçok büro elemanının beceri düzeyi daktiloların gelmesiyle değişti (bazıları düştüğünü söylüyordu), el yazısının artık pek değeri kalmamıştı. Yazar kasalar, satış elemanları için aritmetik gerekliliğini azaltmış ve işi hızlandırmıştı. Yirminci yüzyıl başlarında öğretmenler yeni teknolojiyle pek az karşılaşmışlar fakat genel organizasyonel kontrol eğiliminden direkt etkilenmişlerdi. ABD'de şehir okullarının yönetim kurulları bütün okullarda standartlaştırılmış müfredatı ve ders kitaplarını zorunlu tutmuş, böylece öğretmenin özerkliğini, büyük işletmelere hâkim olan aynı modernleşmenin bir parçası olarak azaltmıştı.

Hizmet sektörünün büyümesi, endüstriyel çalışmada önemli eğilimleri temsil etmiş olsa bile, işgücünü yadsınamaz biçimde karmaşıklştırmıştı. Hizmet sektörü, kadınlara fabrika işinden çok daha cazip gelmişti. Bu sektör, sanayi devriminin kadınların işlerine getirmiş olduğu sınırlamaları henüz kaldırmamışsa da biraz değiştirmeye başlamıştı. Daktiloyla yazı yazma işine çabucak kadınlar hâkim olmuşlardı. Bunun nedeni kısmen, erkek elemanların yeni makinelerin nasıl kullanılacağını öğrenmeye yanaşmayacak kadar gururlu olmalarıydı. Kadınlar, kütüphanecilik ve sosyal hizmetler gibi hizmet sektörünün en iyi işlerinde de başarı kazanmışlardı. Çoğu kadının temel yaşam seyri, neredeyse aynı kalmıştı: evlendikten sonra çalışan kadınlar azınlıktaydı, evlenmek yerine çalışan sadece bir avuç kadın vardı. Ama kadınlar için çalışmanın saygınlığı artıyordu. Orta sınıftan giderek daha çok sayıda genç kadın, işçi sınıfından kardeşleri gibi, evlilik

öncesinde bir işe giriyordu. Aynı şekilde, hizmet sektöründe çalışan erkekler, kadınların varlığına, fabrika işçisi akranlarının çoğundan daha çok alışmıştı. İlk sanayileşme esnasında önemli ölçüde geri çekilmelerinin sonrasında kadınların işgücündeki rolünün yeniden değerlendirilmesinin zemini hazırlanıyordu.

Ayrıca, erkek ve kadın beyaz yakalı çalışanlar, kendilerini, daha büyük bir endüstriyel işgücünün parçası olarak görmüyorlardı. Kendilerini mavi yakalı işçilerden ayrı görüyorlardı. İşe giderken, fabrika ortamının kirli kıyafetleri yerine orta sınıf kıyafetler giyme imkânlarıyla övünüyorlardı. İş değiştirme ihtimallerini mavi yakalı işçilerden daha fazla düşünmekten hoşlanıyorlardı, gerçi bazen gerçek imkânlarını abarttıkları da oluyordu. İşverenler kendi açılarından, beyaz yakalı çalışanlara bilerek farklı davranıyorlardı. Onlara saatlik değil aylık ücret ödüyor ve farklı (genellikle biraz daha iyi) yan ödeme paketleri veriyorlardı. İlk özel emeklilik planlarından birini, 1872’de ABD’de, American Express seyahat firması kendi beyaz yakalı personeli için başlatmıştı.

Hizmet sektöründe yapılan işlerin bazı dezavantajları bile bu sektörü diğerlerinden ayırıyordu. Beyaz yakalı çalışanlar, müşterilerin veya yöneticilerin gözüne girmek için duygularını kontrol altına almak zorundaydılar. Sekreterlik el kitapları, “Sekreter, insanları memnun etmek için çok gayret sarf etmesi gerektiğini asla unutmamalı,” diye belirtiyordu. Satış elemanlarına, “öfkelerini kontrol altına almayı, hakarete nezaketle cevap vermeyi nasıl başaracakları” anlatılıyordu. Bonmarşelerdeki tezgâhtarlara, en iyi müşteri topluluğuyla uygun şekilde ilgilenebilsinler diye, sınıfsal kökenleri ne olursa olsun, orta sınıfın adabı öğretiliyordu. Hizmet sektörü çalışanları duygularını belli düzeyde kontrol etmek ve hatta kendilerini manipüle etmek durumundaydılar. Bu, sanayi işçilerinin çoğunlukla önemsemedikleri bir meseleydi.

Hizmet sektörü çalışanlarının ekseriyeti kesinlikle, işçi sınıfının değil de, daha geniş bir orta sınıfın üyesi olduklarını gururla beyan ediyorlardı. Sendikalardan ve grevlerden ya uzak duruyor ya da en azından bağımsız olarak örgütleniyorlardı. Birçok sanayi işçisi bile, beyaz yakalı sınıflara yükselmenin bir adım yukarı çıkmak olduğunu kabul ediyordu; bu yüzden, beyaz yakalı işin büyümesi, gerçek sınırlamaları ne olursa olsun, statü potansiyeline eklenmiş görünüyordu. Yukarı doğru hareketlilik, ilerlemekte olan bir endüstriyel ekonominin sosyal çıkarımında önemli bir yeni gelişmeydi.

Dinlence ve Tüketici Ekonomisi

Daha güçlü teknoloji ile işin organizasyonu ve bir de hizmet sektörünün ortaya çıkışı büyük yapısal gelişmeler olmasına rağmen endüstriyel ekonominin yeniden tanımlanmasının çok çeşitli başka olası sonuçları da vardı. Tüketim malları bollanmış, işten arta kalan boş zaman artmış ve sanayi devriminin iş ağırlıklı atmosferini önemli ölçüde hafifletmişti. İş daha yoğunlaşmış, Batılı liderlerin birçoğu, gayretli çalışma ahlakının öneminin çığırtağını yapmaya devam etmişlerdi. Oysa çoğu kişi için günün uyanık geçirdikleri saatlerinde, çalışma zamanı ile diğer eylemlere ayrılan zaman arasında kesin bir ayırım bulunuyordu ve birçok kişinin bu boş zamanları nasıl değerlendireceklerini belirlemelerine, ücretlerinin temel ihtiyaçlarını gidermek için gereken miktarı aşan kısmı yardımcı oluyordu.

İşgünü saatlerinin azaltılması, acı verici bir mücadeleyle mümkün olmuştu. Birçok işçi, günde on iki saatten az çalışma hakkının kazanılması için grev yapmak veya siyasi güç kullanmak zorunda kalmışlardı. Bununla birlikte 1900'de, günde on saat çalışma daha yaygınlaşıyordu, dağınık bölgelerdeki kömür madencileri gibi bazı iyi örgütlenmiş gruplar da se-

kiz saat yasasını elde etmişlerdi. 1920'lerin başlarında çalışma saatlerini azaltmak için yapılan kampanyalar, yine yasaların ve grev taleplerinin birleşimi sayesinde daha büyük başarı kazanmışlardı. İşverenler, her gün daha kısa süre çalışarak daha iyi, daha kesintisiz iş çıkarıldığını (çalışma zamanını yoğunlaştırmanın çıktıya bir zararı olmadığını) yavaş yavaş anlamaya başlamışlardı. Çalışma saatlerin daha da azaltılması, 1930'larda Buhran esnasındaki yaygın işsizliğe bir yanıt olarak meydana gelmişti. Günde sekiz saat çalışma eğilimine ek olarak hafta sonları da yavaş yavaş, Cumartesileri veya en azından Cumartesi öğleden sonraları da kapsayacak şekilde uzamıştı. Kısa yıllık izinler veriliyordu; daha 1880'lerde Lancashire tekstil işçileri ara sıra, trenle en iyi ihtimalle Pazar günleri gittikleri plaja gitmek için izin alabiliyorlardı (yüzme bilmiyorlardı ama muhtemelen deniz kıyısında mutlu bir şekilde oturuyorlardı).

Aynı zamanda yaşam standardı da yükselmişti. 1900'de sanayileşmiş Batıda çoğu kişi, tahmin edildiği gibi, geçinmek için gerekenden fazla para kazanıyordu, gerçi üzücü bir azınlık hâlâ çok mağdur durumdaydı. 1920'lerde, kömür madeni gibi düşüşe geçen bazı sektörlerdeki işçilerinkiler hariç, gelirler daha da artmıştı.

Bu gelişmeler, dinlence ile endüstriyel hayat arasındaki ilişkinin farklı şekilde tanımlanması için zemin hazırlamıştı. İlk sanayi devrimi esnasında şiddetle azalan dinlence fırsatları patlamaya başlamıştı. Popüler tiyatrolar ortaya çıktı; bunlara Britanya'da "müzikhol", Amerika Birleşik Devletleri'nde "vodvil" deniyordu, şarkılarla komedinin karışımı 1900'den sonra doğrudan yeni film endüstrisinin doğmasına yol açtı. Profesyonel spor takımları, muazzam kalabalıkları Avrupa'da futbol veya ragbiye, başına buyruk ABD'de ise beysbola ve daha sonra da Amerikan futboluna çekiyordu. Yeni dinlence- nin birkaç özelliği vardı. Büyük halk kitlelerini nispeten stan-

dartlaştırılmış, ticari bir olay için organize ediyordu. Günlük rutinden kaçışı sağlıyordu ama bazı versiyonlarında (yani sporda) endüstriyel çalışmanın kurallar, hız bilinci ve uzmanlaşma gibi özelliklerini tekrarlıyordu. Yeni dinlencenin büyük kısmı da, şehirli kitleleri büyük beton veya metal stadyumlara taşıyan tramvay hatlarından, 1840'lardan beri seri üretimi yapılan vulkanize kauçuk toplara kadar birçok yönden endüstriyel teknolojiye dayanıyordu. Açıkçası, dinlencede de bir devrim yoldaydı ama sanayi devriminden biraz daha sonra gelmişti.

Kitlesel tüketim değerleri yeni değildi; on sekizinci yüzyılda, sanayi devrimini tetiklemeye yarayan modaya uygun şık giysilere duyulan ilgiyle ortaya çıkmıştı. Yine de, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Batının her tarafında tüketim çılgınlığı baş göstermişti. Bisiklet (1880'lerin geçici hevesi) gibi yeni ürünler ve otomobil, o zamana kadar geniş ölçüde satılmış olanlardan daha pahalı tüketim malzemeleriydi. Sabuna ve kozmetiklere gösterilen ilgi, kişisel temizlik ve görünümle ilgili dürtüleri yansıtıyordu. Bazı kişiler için tüketim çılgınlığı, para harcamaktan fazlasını içeriyordu. İşin eskiden olduğundan daha az anlam taşıdığı bir toplumda derin kişisel dürtüleri ve kimlikleri ifade etmeye başlamıştı. Giderek büyüyen reklam endüstrisi (bu da ortaya çıkan başka bir hizmet sektörüydü) dürtüleri desteklemek ve yönlendirmek, insanların, elde edebilecekleri veya elde etmeyi ümit ettikleri şeyleri çok önemsemelerini sağlamak için çalışıyordu.

Sınıf Savaşı

Hizmet sektörünün doğuşunun ve Batı toplumundaki yeni dinlence ve tüketim çılgınlığının yanı sıra halk protestolarının düzeyi de on dokuzuncu yüzyıl sonundan 1950'lere kadar büyük ölçüde artmıştı. Bu gelişmede de düzensizlikler

vardı ama yönelim belliydi. Gittikçe daha çok işçi grevler, sendikalar ve siyasi partiler kanalıyla protesto etme imkânı kazanmıştı. ABD'deki işçiler, sosyalizme Avrupalı meslektaşlarından daha az ilgi gösteriyorlardı ama aynı tür endüstriyel kampanyalara güçlü bir şekilde katılıyorlardı. Bunlar fabrika çatışmalarının zirve yaptığı birkaç on yıldır, birkaç şiddetli ve kanlı çatışma da bu sürecin parçasıydı.

1950'lerin sonuna kadar, sadece savaşlar ve buhranla kesintiye uğramakla birlikte grevlerin oranı neredeyse her on yılda bir artmıştı. Sayıları giderek artan fabrika işçileri periyodik olarak greve gidiyorlardı. Britanya'daki liman işçileri gibi vasıfsız işçiler, ilk defa 1880'lerde güçlü bir şekilde grev yapma kudretini kazanmışlardı. Birçok grevin amacı ücretleri ve çalışma saatlerini düzeltmekti ki, bunlar hiç de önemsiz amaçlar değillerdi. İşçilerin gitgide artan taleplerini ifade etme yeteneklerini geliştirdikleri görülüyordu. Hak ettiklerine emin oldukları fakat daha önce hiç mevcut olmamış koşullar istiyorlardı; günlük çalışma saatlerinin daha kısa olması bunlardan biriydi. Bazı büyük grev hareketlerinde, işverenlerin çalışma koşullarını tek tarafı olarak belirleme haklarına karşı çıkan daha radikal hedefler dile getirilmişti. Batı Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde işçilerin kontrolü ele alması için yapılan bu grevler silsilesi, Birinci Dünya Savaşından hemen sonra meydana gelmişti. Çoğu da başarısız olmuştu.

Yeni sendikalaşma düzeyleri, grev dalgasıyla uyumuş, çok daha fazla işçiyi kapsamıştı. Zanaat işçileri örgütlenmeye devam ediyorlardı, fabrika işçileri de bu eğilime katıldıkça özel beceriler yerine sayıların gücünü vurgulayan yeni endüstriyel sendikalar doğmuştu. Büyük ulusal konfederasyonlar, sendikaları gruplara ayırmış, onları siyasi açıdan daha güçlü ve büyük şirketlerin artan gücünü bir dereceye kadar dengeleyebilecek bir hale getirmişti. Fransa'da 1895'te

Genel Emek Konfederasyonu kurulmuştu. Amerikan Emek Federasyonu, biraz daha önce kurulmuştu. Biraz daha agresif olan endüstri temelli Endüstriyel Örgütler Kongresi 1930'lar-
da başlamıştı. Sonunda, çoğu Avrupa ülkesinde, hepsi değilse
de çoğunluğu işçi sınıfından gelen çok büyük miktarda oy,
sosyalist partileri (1918'den sonra da komünist partileri) ön
plana çıkartmıştı.

Birçok işçi için sosyalizme bağlılık, geçici bir siyasi tercih-
ten çok öteydi. Fanatik olmayan bir Alman işçi, 1900'den önce
bunu şöyle ifade etmişti: "Bilirsiniz, ben hiç sosyal demokrat
bir kitap okumadım, nadiren gazete okurum. ... Bunlar bir
işe yaramaz. Biz gerçekten de zengin ve kibar insanlar gibi
olmak istemiyoruz. Zengin ve yoksul daima olmak zorunda
... ama fabrikada ve devlette daha iyi ve daha adil bir düzen

FOTOĞRAF 9.2 Güney Chicago'da 30 Mayıs 1937'de Republic Steel Corporation tesislerinin yakınında meydana gelen Anma Günü Katliamı. (AP/Wide World Photos izniyle. İzin ile tekrar basılmıştır.)

istiyoruz. Bu konudaki düşüncelerim yasalara uygun olmayabilir belki ama ben yine de onları açıkça ifade ediyorum.” Diğerleri daha ağır konuşabiliyordu: “Aptallığımızdan ötürü, etimiz kemiğimizden sıyrılan, iliğimiz çıkarılana kadar suskun sığırlar gibi güdülüyoruz.” Büyük içerleyişler de dillendiriliyordu: “İşverene bağımlı olma duygusu beni canımdan bezdiriyor. Müdürün bir hareketi tepemi attırmaya yetiyor.”

İşçi sınıfının protesto dalgası yeni kabiliyetleri yansıtıyordu. Çoğu Batılı devlet, 1880’lerde demokrasiyi getirmiş ve grevler ile sendikalar üzerindeki yasal kısıtlamaları azaltmıştı. Bu değişiklikler ve artan endüstriyel hayat deneyimi, daha çok protestoyu elverişli kılmıştı. İşçilerin ille de ilk sanayi devrimi sırasında olduklarından daha kızgın olmaları gerekmiyordu, aslında, artık endüstriyel hayatın daha çok yönünü kabullenmişlerdi, ama önünde sonunda hoşnutsuzlukları konusunda bir şey yapabilirlerdi, halen bir sürü hoşnutsuzlukları da vardı. Ayrıca 1900’de ilave çalışma değişiklikleri sendikalarda ve protesto oylamalarında çıkış noktası bulan huzursuzluğu tetiklemişti. İşverenlerin daha gayrişahsi yaklaşımları, çalışma temposu için yapılan yeni baskılar, alışılmış becerilerin (fabrika becerileri bile) kaybı ve teknolojinin iş güvencesine oluşturduğu tehdit; bütün bunlar beklenmedik bir feveranı ateşlemişti.

Elbette, karşılıksız bir devrim yoktu. İlk sanayileşmenin Rusya’da yarattığı baskılara olan karşıtlık önemini sürdürüyordu. Batı toplumundaki birkaç sektör halinden memnundu, memnun değilse de en azından işçilerin davasına muhalifti. İşçiler, esasa ilişkin bir yeniden yapılanmadan ziyade genellikle daha kısa çalışma saatlerinin veya daha yüksek ücretlerin peşinde koşuyorlardı. Birçoğu, endüstriyel yapılarla karşı çıkmaktansa kendisinin sanayi toplumu içerisindeki konumunu iyileştirme niyetindeydi. Bununla birlikte, Batıdaki sanayileşmenin olgunlaşması sırasında, sanayi devrimi-

nin içindeki üstü kapalı sınıf savaşı, sadece fabrika hayatının değil, bizzat siyasi sürecin de rengini değiştirmek üzere su yüzüne çıkmıştı.

Sanayileşmenin Kapsamının Yeniden Tanımlanması

Batıdaki endüstriyel ekonominin büyümesi ve 1880'lerden sonra esas şeklini alan belirli değişiklikler, sanayileşmeyi diğer çeşitli gelişmelerle ilişkilendirmişti. Bu dönemde sanayi devriminin savaş için olası etkileri iyiden iyiye fark edilmişti. Birinci Dünya Savaşı, kısmen endüstriyel hayat içinde oluşan toplumsal gerilimler yüzünden patlak vermişti. Britanya ve Almanya gibi ülkelerin liderlerinin savaşı cazip gördükleri söylenemez ama en azından saldırgan işçi sınıfının dikkatini dağıtacak potansiyel bir araç olarak görmüşlerdi. Askeri yığınakların büyümesi ve özellikle Britanya, Almanya ve Fransa donanmaları arasındaki silahlanma yarışı ağır sanayinin artmakta olan kapasitesiyle ve hükümetleri mallarını almaları için kışkırtan dev şirketlerle alakalıydı. Alman Donanma Birliği, askeri şanı, düşen ekonomik statülerinin telafisi olarak gören aristokratlar ile silah üreticilerinden oluşuyordu; her iki grup da büyük bir harcama planını kafasına koymuştu. Savaşa kısmen endüstriyel ekonomideki zorlamalar sebep olmuştu. Bizzat savaş, endüstriyel teknolojinin gücünü ürktü-tücü bir katılık içinde göstermişti: Zehirli gaz, uzun menzilli toplar, denizaltılar ve hava bombardımanları, teknolojik ustalığın gizli yanlarıydı. Bunlar, çarpışmalarda ölenlerden çok daha fazla sayıda asker öldürmüştü, birçok bölgede de askerlerle siviller arasındaki ayrımı belirsizleştirmişti. Endüstriyel örgütler, malları ve emeği karneye bağlama ve bütün vatan-daşlara propaganda yapma planlarını tasarlamakta hükümetlere yardım etmişlerdi. Topyekûn savaş endüstriyel savaştı, yıkıcı yeni teknolojinin ve topyekûn seferberliğin yayılması

bir yirminci yüzyıl buluşuydu. İkinci Dünya Savaşı da sonradan topyekun savaşın daha ileri aşamalarını belgeledi.

Sanayileşmenin Batıda yayılması, yeni tür çevre sorunları da yaratmıştı. Eski fabrikalar, duman püskürtüyor ve çoğunlukla çirkinlikleri nedeniyle kınanıyorlardı. Demiryolu hatları yangın ve gürültü kaynağı olarak görülüyor, civarda endişe yaratıyordu. Su gücü elde etmek için akarsulara baraj yapılması üzerine birçok tartışma çıkmıştı. Kurallara uygun sanayi devrimi, belirgin bir çevresel kaygı yaratmamıştı. 1900'den sonra bile reform girişimleri işçi ve tüketici emniyetine odaklanmıştı. Batıdaki sanayileşmiş devletlerde yaygın olan yeni mevzuat, makinelerin etrafında ve madenlerde daha koruyucu cihazlar kullanılmasını gerektiriyor, gıda işlemede sağlığa zararlı uygulamaları engelliyor ve ilaç üretimine gözetim getiriyordu.

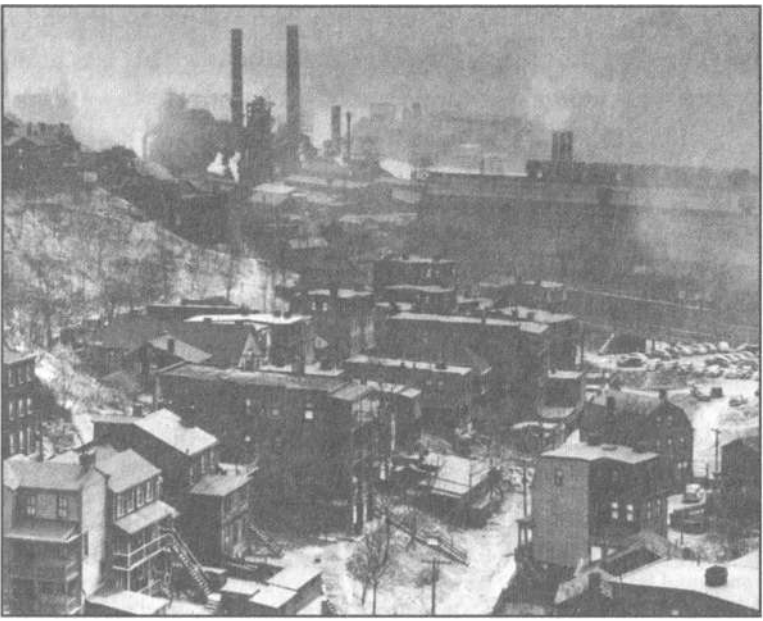
Su kalitesi de ilgi çekiyordu. Sadece büyüyen şehirlerin lağım sularını işleme tabi tutmadan bölgedeki nehirlere akıtmaları ve büyüyen kimya sanayiinin maliyetten tasarruf etme dürtüsü ile endüstriyel atıklarını aynı nehirlere boşaltmaları, on dokuzuncu yüzyıl sonunda sağlık açısından bariz tehlikeler oluşturmuştu. Devlet düzenlemeleri yavaş yavaş bu eğilime karşı önlemler almıştı fakat endüstriyel ve kentsel büyümeye ayak uydurma çabası çoğunlukla umutsuz görünüyordu. Kirlilik oranları, yirminci yüzyılın ikinci çeyreğinde daha yavaş ilerlemiş olabilirdi ama temel sorunlar değişmemişti. Hava kalitesi de bir diğer bariz endişe konusuydu. Pittsburgh, Pennsylvania gibi ağır sanayi merkezleri, 1920'lerde o kadar yoğun bir duman oluşturuyorlardı ki, hava öğleyin alacakaranlık görünebiliyordu. Sağlık için tehlikesinin iş için aynı endüstriye bağımlı olan halk tarafından fark edilmesi zaman almıştı; 1930'lara kadar devam eden bir Pittsburgh efsanesi, dumanın mikropları engellediğini öne sürüyordu. 1930 Buhranı gibi bir aksaklık, kirlilik kontrolü girişimlerini yavaşlatmıştı çünkü en önemli olan şey istihdamdı. 1939'da

şehir yönetimi Duman Düzenleme Bürosunu kapattığında, bir siyasetçi, “Duman görmekten hoşlanıyoruz. Duman, refah demektir,” demişti. Bununla birlikte Pittsburgh’da ve diğer sanayi bölgelerinde yirminci yüzyılın ilk yarısında endişeler arttı, gerçi büyüyen endüstrinin yarattığı çevre sorunları daha hızlı artıyordu.

Yeni Model Batı

Batıdaki ilk sanayi devriminin sonrasının kendi devrimsel nitelikleri vardı. Dinlence zamanı ve etkinliklerinin artmasında olduğu gibi, birtakım temel endüstriyel eğilimler tersine dönmüştü. Hararetli bir biçimde üretime yoğunlaşma, tüketimde yeni ilgi alanlarına ve talebi sık sık geride bırakan ürün tedariki ihtiyacına yol açmıştı. Diğer eğilimler, bizzat sanayi devrimine özgü gelişmeleri büyütmemişti. Sınıf çatışması tipik bir örnekti, çevre sorunları ve tekrarlanan organizasyonel yenilikler, doğrudan sanayi devrimi temalarını genişletmiş ve görünürlüklerini artırmıştı.

Sanayileşmiş Batıda tekrarlayan devrim, sanayi devriminin modern tarihin akışına olan etkisini artırmıştı. İki dünya savaşının sadece sanayi devriminden kaynaklandığını ileri sürmek yanlış olmasına rağmen sanayileşmenin büyük etkisini görmezden gelmek de akılsızlık olurdu. Süregiden aynı dinamizm ve aksama, elbette sanayi devriminin dünyadaki yaygın sonuçlarını etkilemişti. Batı, dünyanın geri kalanı üzerindeki endüstriyel üstünlüğünü korumaya yetecek kadar yenilik yapmaya devam ediyordu. Bu üstünlük Japonya ve Rusya ile ilişkide azalmıştı ama iki yıkıcı savaşa rağmen devam etmişti. Yeni üretim kapasitesi ve tüketim çılgınlığının ortaya çıkmasına rağmen yeterli iç talebi oluşturma sorunları, başka yerlerden pazar ve malzeme bulma baskılarını artırmıştı. Sanayi devriminin etkisinin bir kısmı, Batının ekonomik gücüne tepkileri içermeye devam ediyordu.

FOTOĞRAF 9.3 1950 civarında, Pittsburgh'da İkinci Cadde'ye ve Jones ve Laughlin Çelik Şirketi'ne bakış. (Carnegie Library of Pittsburgh izniyle. İzinle tekrar basılmıştır.)

Son olarak, Batının yeni nitelikleri (tüketicilik akımı, kitlese eğlence, endüstriyel huzursuzluk, teknoloji ve organizasyonda ilerlemeler) belli ki, diğer toplumlara, sanayileşmek için çaba göstermelerinde olası modelleri oluşturmuştu. Örneğin birçok Rus, Batının yirminci yüzyıl ortalarında oluşturduğu tüketici standartlarıyla eşleşmediği takdirde kendi sanayileşmiş toplumlarının nasıl olacağını merak ediyordu. Japonlar 1900'den hemen sonra, bonmarşeleriyle birlikte hevesli bir tüketicilik akımının etkisi altına girmişlerdi. Oturmuş sanayi toplumlarındaki süregiden değişiklikler, özetle, birçok sınırlamalarına ve mahzurlarına rağmen sanayi devriminin tam tanımını etkilemeye devam ediyordu. Bu, Batıda olduğu kadar dünyanın geri kalanında da geçerliydi.

BÖLÜM 10

Uluslararası Bağlamda Sanayi Devrimi

1950’de bile, dünyadaki insanların çoğu, tam bir sanayi devrimine en azından henüz kalkışmamış toplumlarda yaşıyorlardı. Endüstriyel ekonomiler, hâlâ Avrupa’da (artık Polonya, Çekoslovakya gibi doğu-orta bölgeleri ile ayrıca İspanya ile İtalya’nın bazı bölgeleri de dâhildi), Rusya’da, Japonya’da ve kuzey Amerika’nın büyük bir bölümünde yoğunlaşmıştı. Asya’nın büyük bir kısmı, Afrika’nın neredeyse tamamı ve Latin Amerika henüz sanayileşmemişti. Buna rağmen sanayi devriminin yayılımının ve yoğunlaşmasının dünyadaki etkisi, devrimin ilk birkaç on yılındaki derecesinden kaçınılmaz olarak çok daha büyüktü. Uluslararası ticaret tırmandıkça taşımacılığın hacmi artmıştı (bu büyümede Süveyş Kanalı ile Panama Kanalı inşaatlarının çok büyük etkisi vardı) ve uçaklar ile radyo dünya çapında iletişimi hızlandırmıştı.

Bu bağlam içinde, sanayi devrimine çeşitli bölgesel tepkiler oluşuyordu. İlk olarak, aç gözlü endüstriyel ekonomiler, sanayileşmemiş bölgeleri abartılı bir şekilde sömürüyorlardı. Afrika, sanayileşmiş Avrupa’nın bastırılmaz görünen iştahı-

nı dindirmek için gıda ve hammadde tedariki sürecinin tamamen içine çekilmişti. Japonya, Güneydoğu Asya'daki hammadde bölgelerini sömürmeye başlamıştı. Avrupa ve daha çok da Amerika Birleşik Devletleri, Latin Amerika'nın ucuz malzeme kaynağı olarak kullanımını artırmışlardı. Aslında, Kuzey-Güney ticareti, Kuzey Yarıkürenin daha geniş alanlarının sanayileşmiş olması ve Güney Yarıküredeki geniş alanları malzeme ve maddeler için kullanması sebebiyle büyük bir hızla mesafe kaydetmeye başlamıştı. Kısacası, batı Avrupa Afrika'yı, Amerika Birleşik Devletleri Latin Amerika'yı birincil kaynakları olarak kullanmışlar, Japonya da geçici olarak doğu Asya'da kendine bir bölge oluşturmaya başlamıştı. Rusya, Orta Asya'daki arazilerini, çoğunlukla çevrenin zararına olmak üzere, malzeme temini için kullanıyordu.

İkincisi, endüstrinin hammadde tedarikçilerine giderek artan bağımlılığının (ve tedarikçilerin de yatırıma ve sanayileşmiş devletlerden gelen mamul mallara bağımlılığının) doğal sonucu olarak, tam anlamıyla sanayileşmemiş merkezlerde fabrika üretimi dâhil olmak üzere, imalatın önemli bir şekilde genişlemesiydi. Bu merkezlerin birçoğu, sanayileşmiş Batıya satılmak üzere nispeten ucuz fabrika malları üretiyorlardı. Bu bölgeler, çalışma düzenlerinde ve teknolojiye meydana gelen değişiklikler dâhil olmak üzere önemli ekonomik değişimler geçirmişlerdi ama yine de sanayileşmiş ülkelere aşağı seviyede kalmışlardı. Japonya'nın aksine, ilgili alanlarda mesafe kaydedememişlerdi. Ortadoğu'nun bazı kısımları, Çin'de liman bölgesi ve Meksika gibi bazı Latin Amerika ülkeleri, dünya ticaretine bağlı olarak olumsuz şartlarla bu tür bir imalat genişlemesini yaşamışlardı.

Üçüncü bir gelişme, halen geniş ölçüde tarıma dayalı ekonomilerde esasen içerde kullanılacak malların üretiminden sonra, önemli ama ayrık endüstriyel sektörlerin ortaya çıkmasıydı. Bu gelişimin unsurları önceden gerçekleşmişti fa-

kat endüstriyel sektörler artık daha önemli bir hale gelmişti. Örneğin Hindistan, etkileyici metalürji sanayiini geliştirmişti, gerçi bu ekonominin bütününe etkilememiş veya tam bir sanayi devrimini oluşturmamıştı. 1920'lerde, çeşitli toplumlar, endüstriyel ürün ithalatına bağımlılıklarını sınırlamak için ithalat ikamesi politikasını başlatmışlardı. Bu, eski örüntülerde çok önemli bir değişiklikti.

Son olarak, İngiliz Milletler Topluluğu dâhilindeki birkaç toplum, Batıya ve Japonya'ya satmak üzere gıda veya madenlerin gelişmiş ticari üretimleri ile birlikte kapsamlı bir sanayi oluşturmışlardı. Özellikle Kanada, önemli bir endüstriyel güç haline gelmişti. Avustralya ile Yeni Zelanda, imalat dışı sektörlerin önemi yüzünden kendilerine has bir tarzda sanayileşmişlerdi ama halkları aslında endüstriyel yaşam standartlarının tadına varmış ve endüstriyel iş alışkanlıklarını deneyimlemişlerdi. Bir sanayi devi olan Amerika Birleşik Devletleri bile, ticari tarımdan gelen önemli ihracata da bağımlıydı, yani bir dereceye kadar bu son kategoriye de aitti.

Böylece, sanayi devriminin artan uluslararası etkisi ile birlikte, farklı bölgesel tepkiler, dünyanın giderek karmaşıklaşan ekonomik haritasını oluşturunuyordu. Sanayi devrimine katılanlar ile katılmayanlar şeklindeki bu basit ayrım, sanayileşmenin şimdi ortaya çıkardığı çeşitli tepkileri tarif etmek için yetersizdi.

Ticari Sömürünün Yayılması

Sanayileşmiş bölgelerin, dünyanın diğer yerlerinden gelen gittikçe artan miktarlarda gıdaya ve hammaddelere ihtiyaçları vardı. Büyüyen taşımacılık, madencilikteki yeni teknoloji ve diğer tür öz kaynakların çıkarılması, başka bakımlardan sanayileşmemiş ekonomilere yönelik istilaları teşvik etti. Gerekli çıktıyı sağlamak için işgücü yeniden düzenlenmişti.

Afrika gibi hayati önemdeki durumlarda yeni ve daha etkili koloni yönetimleri, ekonomik değişim için siyasi kadro oluşturmışlardı. Latin Amerika'nın bağımsız uluslarında bile, Batılı işletmeler, önemli firmaların doğrudan mülkiyetini ve yönetimini almışlardı, artık işçileri yönetmek ve gerekli ihraç mallarını üretmek için yerli liderlere güvenmiyorlardı. Örneğin, Şili'deki bakır madenleri ABD firmalarına aitti ve onları kendileri işletiyorlardı. Bir diğer ABD kuruluşu, United Fruit Company, birçok Orta Amerika ülkesindeki plantasyonları işletiyordu. Bir başka önemli dürtü, üretim hacminin sürekli artırılmasının gerekmesiydi. Durgunluklar bu uluslararası ekonomiyi sık sık kesintiye uğratsa da Avrupa ile ABD'nin endüstriyel pazarları, muz, kahve ve hammadde gibi tropik ürünleri giderek daha fazla talep ediyordu. Artan talep, bu sektörlerin sanayileşmemiş ekonomilerdeki rollerini gittikçe büyütüyordu.

Yeni ihracat fırsatlarına karşılık vermek için, resmen zorlama dâhil, çeşitli taktikler geliştirilmişti. Avrupa kolonilerinde, köylüler, ancak ihraç malları şeklinde veya Avrupalıların mülklerinde çalışmakla kazanılan ücretler kanalıyla ödenebilen vergilere tabi tutulmuşlardı. Afrika'da özellikle Belçika Kongo'sunda köylüler zorla çalıştırılıyor, kamçılanıyor, sakatlanıyor hatta üretim kotalarını karşılayamıyorlarsa öldürülebiliyorlardı. Kullanılan diğer yöntemler şirketlerin satış mağazalarını da içeriyordu; örneğin, ihracat için ip imal edilen doğu Meksika'nın kenevir üretilen bölgelerinde, işçiler şirketin satış mağazasına borçlandırılarak bağlanıyor ve böylece düşük ücretle uzun saatler çalışmaya zorlanıyorlardı. Bu durumda Meksikalı işverenler büyük ölçüde Kızılderili işçilerden yararlanıyorlar, borç denetimini şiddete başvurarak ve hile yaparak sağlıyorlardı (muhasabe kayıtlarıyla oynuyorlardı, böylece borçlar hiçbir zaman ödenemiyordu). 1909'da bir İngiliz gözlemcinin belirttiği gibi, "Kızılderili kenevir işçi-

si, Yucatan'da halen yürürlükteki yasaya göre, çiftliğin altını üstüne getiren domuzlardan biri gibi bedeninin tam kullanım hakkının sahibi olan zalim efendisinden asla kaçamayacaktır." Son olarak, hızla endüstri bitkisi üretimine döndürülen Karayipler'in ve Güneydoğu Asya'nın bazı kısımlarında, ayrıca Hawaii gibi Pasifik Adaları'nda, ücretleri düşük tutmak için başka bölgelerden (Hindistan, Çin ve Filipinler gibi bölgelerden) ilave işçiler getirilmişti.

Yegâne amaç, ucuz ve kolay kontrol altına alınabilen işgücü değildi. Batılı yöneticiler ve birçok yerel toprak sahibi, ihracat sektöründeki işçileri daha çok ve daha verimli çalışmaya zorluyorlardı. Onlara, ürün verimini artırmak üzere tasarlanmış yeni tarım tekniklerini öğretiyorlardı. Ve tabii ki, onları bir dizi geleneksel geçimlik gıdalar yerine pazar ürünlerinde uzmanlaşmaya özendiriyorlardı. Gitgide artan miktarlarda zaten popüler olmuş kahve, çay ve şekerin yanı sıra pamuk, kakao, yer fıstığı, palmiye yağı, tropik meyveler, kauçuk ve kenevir yetiştiriliyordu, bunlar Afrika, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'da tarımsal büyümeyi sağlayan sektörlerdi ve sürekli artan miktarda arazi kullanıyorlardı (önceden bunların çoğu, yerel kullanım için yetiştirilen gıdalara ayrılmıştı), çalıştırdıkları kırsal işgücünün (diğer tarım ürünlerinin üretiminde çalışan işgücüne) oranı da gittikçe artıyordu.

On dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında sanayileşmemiş ülkelerde endüstri bitkisi tarımının yanı sıra madencilik de hızla gelişti. Madenlerin ve tarım ürünlerinin sanayisiz iç kısımlardan Avrupa ve ABD'ye gitmek üzere gemilere yüklenecekleri limanlara ulaşımını kolaylaştırmak için karayolları ve demiryolları inşa edildi. Madenlere ileri teknoloji getirildi, örneğin kayaları gevşetmek için dinamit kullanılmaya başladı ve cevheri yeryüzüne taşımak için raylar döşendi. Raylar ve modern liman ekipmanı gibi madencilik teknolojisi de Batılı sanayileşmiş ülkelere ithal edilmişti,

dolayısıyla yerli üretimi özendiren pek bir şey yoktu. Bağımlı ekonomilerin kazandığı avantaj çok azdı. Yabancı şirketler için ucuz mal üretiyor, çoğunlukla hizmetlerinden önemli bir kâr elde eden yabancı şirketler kanalıyla satıyorlardı; sanayileşmiş Batıdan, onlara diğer birtakım kârları sağlayan pahalı modern ekipmanları ithal ediyorlardı; ve bütün bu düzene kaynak sağlamak için sanayileşmiş ülkelerden borç almak zorundaydılar, böylelikle Batıya her şeyin üstüne bir de faiz ödüyorlardı.

Sanayi devriminin ikinci evresinde, ihracat büyümesine ilişkin bu düzen, dünyanın birçok yeri için geçerliydi. Kauçuğun kullanımının giderek artması, Malezya'da Batılıların mülkiyetindeki plantasyonları ve ihracat ekonomisinin geliş-

FOTOĞRAF 10.1 1950'de işçiler Liberya'nın ilk demiryolunda rayları tamir ediyorlar. Bu hat, Morovia limanı ile Bomi tepelerindeki zengin demir cevheri yataklarını birleştiriyordu. (Birleşmiş Milletler izniyle. İzniyle tekrar basılmıştır.)

mesini teşvik etmişti. Güneydoğu Asya'nın diğer bölgeleri, çeşitli endüstri bitkilerinin üretimine çekilmişti; Hawaii'de, Amerikalıların ve İngilizlerin sahip oldukları arazilerde şeker ve ananas yetiştiriliyordu.

Doğu Avrupa'nın küçük, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerinden bazıları, sanayileşmiş Batıya ihracata dayanan giderek artan bir ticari üretimin içine çekilmişlerdi. Örneğin Romanya, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında batı Avrupa'ya yaptığı tarım ürünleri ihracatını sürekli artırmıştı. Başlangıçta, bu büyüme serfliğin çalışma mecburiyetine dayalıydı. Sonra serflik 1864'te feshedildiğinde toprak sahipleri, köylü işçilere ihracata yönelik üretimi artırmaları için baskı yaptılar. Bu ihracat tarımını korumak için 1900'de yeni teknikler getirmek zorunda kalınmıştı. Toprak sahipleri, ürün verimini yükselten ama öte yandan geleneksel kırsal kesim işçilerini yerinden eden buharlı traktörleri ve diğer makineleri benimsemeye başlamışlardı. Bu süreç, 1907'de şiddetli bir köylü ayaklanmasına yol açmıştı. Bu sırada, bir miktar kereste ve petrolün de eklenmesiyle Romanya'nın tarım ürünleri ihracatı, toplam ithalatını geçmişti. Romanya, tamamen uluslararası pazarla ilgilendiği için hem ithalat hem de ihracat 1865'ten beri altı katına çıkmıştı. Bununla birlikte, ithalat giderek önemli bir hale gelmişti çünkü modern tarımı sürdürmek için gerekli olan makineleşme, Britanya'da, Fransa'da ve özellikle Almanya'da imal edilen ürünlere bağılıydı. Birinci Dünya Savaşından sonra toprak reformu, daha geleneksel tarım yöntemlerine dönerek ihracat ürününü azaltan köylünün sesini daha da yükseltmişti. Fakat yaşam standartları da düşmüş ve Romanya'nın, Almanya'nın endüstriyel ihracatına olan bağımlılığı gerçekten de artmıştı. Ülke, batı Avrupa'ya bağlı bir ekonomiye saplanıp kalmıştı.

En çarpıcı ekonomik değişim, artık Avrupa'nın güneydeki ekonomik arka bahçesi haline gelen Afrika'da gerçekleşmişti.

Afrika'nın durumu bu bakımdan ABD için aynı görevi yerine getiren Latin Amerika'dan çok farklı değildi. Avrupalıların sahip olduğu madencilik firmaları, güney ve orta Afrika'nın çeşitli bölgelerinde, büyük işçi gruplarını çekerek altın, elmas, bakır ve diğer önemli madenleri çıkarıyorlardı. Afrika'da iş ve aile düzeni bozulmuştu çünkü erkekler, madencilik sahalarında uzun süre çalışmaya zorlanmış veya tatlı sözlerle kandırılmışlardı, kendi köylerine ve geride bıraktıkları ailelerine ara sıra nakit para götürebiliyorlardı. Güney Afrika ve Kongo gibi ülkeler işgücünü sadece maden alanlarının yakın çevresinden değil, geniş yarıçaplı bir alanın bitişiğindeki kolonilerden de temin edebiliyorlardı. Güney Afrika madenlerinde çalışan göçmen işçilerin kazançları, 1900'den yirminci yüzyılın sonlarına kadar Portekiz'in bir sömürgesi olan güney Mozambik'in ekonomisinin temellerinden birini oluşturmaktaydı.

Avrupa'nın baskıları, bilindik endüstri bitkisi tarımını da hâkim duruma getirmişti. Batı Afrika'nın çeşitli bölgelerinde, kahve ve şeker üretimi yapılan plantasyonlar ortaya çıkmış, var olanlar da büyümüşü. Avrupa'nın çıkarı en çok Afrika pamuğu ihracatının gelişmesindeydi çünkü bu, ABD'nin güneyinden gelen daha pahalı pamuk ithalatını düşürecek-ti. Bazı Afrikalı çiftçiler gönüllü olarak pamuk üretimine geçmişlerdi çünkü bu şekilde gıda ve bisiklet gibi ucuz ithal malları almalarına yetecek parayı kazanabilirlerdi. Bununla birlikte, kişisel çıkarın işe yaramadığı yerlerde ise, Avrupalı koloni yönetimleri sık sık zor kullanıyorlardı.

Bu model, Mozambik'te özellikle 1926'dan sonra açıkça ortaya çıkmıştı. Batı Avrupa'nın çoğu bölgesinden geri kaldığı için çaresizce sanayileşmesini artırmaya çalışan Portekiz, köylü çiftçilere pamuk üretimine geçmeleri için baskı yapı-yordu. Yetkililer bir süre için piyasa teşviklerine güvenmişler, köylülerin endüstri bitkisinde uzmanlaşarak para kazanma

peşinde olacaklarını ummuşlardı. 1926'da gelen baskıcı hükümetle bu politika, resmen zorlama şekline dönüşmüştü. Köylülerin belli sayıda tarlaya pamuk ekmesini ve hedeflenen ürünü sağlamak için her ay çalışmaları gereken hafta sayısını belirleme yetkilerine sahip olan bir Koloni Pamuk Kurulu kurulmuştu. Sadık kabile reisleri ile polis bu talimatları destekliyordu, Hristiyan misyonerler de çok ve verimli çalışmaya ve endüstri bitkisi tarımının kabullenilmesine ilişkin iki mesajı birleştiren vaazlar veriyorlardı. Kuzey Mozambik'te yaklaşık 80.000 köylü 1937'de bu sisteme zorlanmış, 1941'de bu sayı 645.000'e varmıştı. Özellikle koloninin güçlü kuvvetli erkeklerinin Güney Afrika madenlerinde çalıştığı bölgelerde bu sayıların çoğunu kadınlar oluştuyordu. Katılmayı kabul etmeyen köylüler, ya kırbaçlanıyor ya da hapse atılıyorlardı; bu sistemi korku ayakta tutuyordu.

Köylülerin eski tarımlarını tercih etmek için sebepleri çoktu. Pamuk yetiştirmenin getirisi azdı. Mozambik'in koşullarında yetiştirmesi zor bir üründü, yaşam için gerekli gıda maddelerinin üretimine arazi ve zaman bırakmıyordu. Ayrıca köylülerin yetiştirdikleri pamuğu pazara kendilerinin yüklenip taşımaları isteniyordu ki, bu da fiziksel güç ve zaman açısından bir başka külfetti. Köylülerin bakış açısından sistemi hatırlayan bir kadın gazetecilerle konuşurken şunları anlatmıştı: "Pamuk yetiştiriciliği çok zahmetliydi. Onlar (gözetmenler veya polis) tarlalarımızın yeterince temiz olmadığına karar verirlerdi, öğlen yemeği yerken bizi kolumuzdan tutup, yabancı otları temizlemeye zorlardı. Ekerdik, yabancı otları temizlerdik, ürünleri toplar, kocalarımız gittiğinde bile pamuğumuzu pazara taşırdık. Hasta olduğumuzda da, pamuk tarlalarımıza gitmeye zorlanırdık."

Bu sistemde köylülerin yoksulluk endeksi, yaşam standardıydı. Birkaç sadık kabile reisinin ve müfettişin iyi para kazanmasına, bazen bisiklet, araba ya da sanat eserleri satın

almasına rağmen çiftçilerin çoğu yoksullaşmıştı. Kazancın az olmasının yanı sıra geleneksel besin maddelerini üretecek zaman olmaması nedeniyle beslenme bozulmuştu. Besin olarak manyok tüketimi artmıştı çünkü bu bitki pek bakım gerektirmiyordu; besin değeri sınırlı olmasına ve sağlık sorunlarını şiddetlendirmesine rağmen bazı bölgelerde alınan toplam besin miktarının yüzde 80'ini oluşturuyordu. Birçok köylünün kaçmasına, diğerlerinin de pamuk üretimi sistemini kösteklemeye çalışmalarına hiç şaşmamak gerek.

Mozambik vakası özellikle vahimdi; bütün endüstri bitkisi ve madencilik sistemleri bu kadar sıkıntı yaratmıyordu. Batının teşvik ettiği yeni tarımsal düzenlerin uygulanması, ayrıca madenciliğin büyümesi, standart iş rutinlerini sürekli bozmuş, endüstriyel çalışma sisteminin çoğu yönünü dünyanın geneline yaymıştı. Ama bu yönlere, ilerlemiş sanayileşmenin fabrika işçilerine getirmiş olduğu birtakım telafiler (daha az çalışma ve daha çok kazanma) eşlik etmiyordu.

Latin Amerika, Afrika ve Güneydoğu Asya geliştirmekte olan başlıca ticari bağımlılık tablolarıydı. Yirminci yüzyılda bunlara yenileri eklendi. Ortadoğu'da yüzyılın başında petrol bulundu. 1912'de, Alman, Hollandalı ve İngiliz sermayedarlar, Irak'taki petrol rezervlerini kullanmak için Türk Petrol Şirketi'ni kurmuşlardı. Bu şirket, çeşitli ardışık dönüşümlerden geçip, başka işletmelerle birleşti ve 1939'da bölgenin çeşitli yerlerinde petrol arama ve üretme faaliyetlerini birleştiren Irak Petrol Şirketi haline geldi. 1952'ye kadar kârların büyük bir kısmı Batılı yatırımcılara gidiyordu. Yine Batılı şirketler, Basra Körfezi'nde petrol buldular. 1930'larda American Standard Oil Company, Suudi Arabistan'da petrol arama imtiyazlarını elde etti; büyük çaplı üretime İkinci Dünya Savaşından sonra geçildi.

Bütün bu olaylarda, petrol üretimi için gerekli teknolojiyi, teknisyenleri ve tabii ki, demiryolu hatlarını, yolları, limanla-

rı ve boru hatlarını Batılı şirketler sağlamıştı. Yüzlerce Arap işçiyi, vasıfsız işçi olarak almışlar, bazı durumlarda, çöl kralıklarındaki gibi yerli nüfusun az olduğu yerlerde başka yerlerden işçi getirtmişlerdi. Kârların büyük kısmı Batılı şirket sahiplerine yarıyordu, gerçi imtiyazları veren yerel yetkililer de cömert ödüller kazanabiliyorlardı. Son olarak, sistem petrol fiyatlarını düşük tutuyordu çünkü petrol zengini bölgelerde önemli miktarda sermaye birikimi oluşmasını engellemek istiyordu; sonuçta yaşam standardında geniş çaplı bir iyileşme olmuyordu.

Petrol, giderek içten yanmalı motor ve transformatör kullanımına geçen Batı dünyası ile Japonya için özellikle değerli bir ürünken Ortadoğu'nun çoğu yeri, petrol üretiminin sonucu olarak, esasen Batı hâkimiyetindeki bir ekonominin içine çekilmişti. 1970'lere kadar Ortadoğulu hükümetler, önemli fiyat artışlarını belirleyecek kadar kontrolü ele alamamışlardı; bu güçle birlikte ekonomik kalkınmaya ilişkin daha büyük beklentiler oluştu.

Bağımlı ekonomi sisteminin son bölgesel genişlemesi, Japonya'nın çevresindeydi. Sanayileşmiş Batı, Afrika'nın, Latin Amerika, Ortadoğu ve güney Asya'nın sömürüsüne ve dönüştürülmesine girişmişti. Rusya'nın sanayileşmesi, diğer bölgelerden kapsamlı hammadde ithalatına bağlı değildi çünkü Ruslar esasen, Sovyetler Birliği'nin içindeki, özellikle de Orta Asya'daki toprakları bu işlevlerin bazılarını (petrol, pamuk ve diğer ürünler) zaten dönüştürmüşlerdi. Bununla birlikte Japonya, yirminci yüzyılda ekonomik bir hinterlanda ihtiyaç duymaya başlamıştı, bu sebeple 1910'da yarımadanın yönetimini eline geçirdikten sonra Kore'yi sömürmeye başladı. Koreli köylüler, Japonya'ya ihraç etmek üzere pirinç yetiştirmeye mecbur ediliyorlardı, bu da pirinçte gerekli ihraç ürünü miktarını sağlayabilmek için onları daha düşük bir tahıl olan darı yemek zorunda bırakıyordu. Kore'nin diğer öz kay-

naklarından Japonya'nın endüstriyel ekonomisi yararlanıyordu, o zamana kadar alışılmış bir düzen olarak demiryolları ve madenler inşa ediliyordu. Kore'nin bazı fabrika endüstrilerinin Japon işgali altındayken gelişip gelişmediğine (Kore'nin sonraki sanayileşmesinin habercisi) dair bir tartışma var ama geniş çaplı bir sömürü olduğuna şüphe yok. 1930'larda Japonların istilaları doğu Asya'da genişlerken Japon liderler, daha geniş bir "Asya ortak refah" programını koz olarak kullandılar. Bu programa göre Japonya, o bölgelerin altyapısını geliştirecek ve Japonya'dan fabrika malları ithalatı yapmaları karşılığında Asya'nın diğer bölgelerindeki ürünleri ve madenleri (Malezya'daki kauçuk, Endonezya'daki petrol dâhil) kullanacaktı.

Tarihçiler ve ekonomistler, sanayileşmemiş dünyanın çoğu yerinde gerçekleşen ticari genişlemenin bu artan menzilinin etkisini tartıştılar. Bazıları, ihracatta artan uzmanlaşmanın, sanayileşmemiş bölgeler için göreceli üstünlükleri (yeni iş becerileri ve alışkanlıkları, demiryolları ve limanlar, modern iletişim sistemleri ve sonradan daha kapsamlı bağımsız gelişme için yetenekler içeren diğer teknolojiyi) geliştirme fırsatı sağladığını öne sürdüler. Bu görüşe göre, 1880-1950 arasındaki dönem, daha geniş endüstriyel gelişme sürecindeki bir evreydi. Diğer bilim insanları ise, endüstri bitkisinin büyümesi ve madencilik atılımının sadece kilit bölgelerin bağımlılığını artırmaya, sürece katılan işçilerin birçoğunun yoksullaştırılmasına ve kârlarla kilit teknolojik bilginin Batıda ve Japonya'da kalmasına hizmet ettiğini ileri sürüyorlardı. Tamamıyla yabancı sahiplik artmıştı, gerekli tüm sanayi malları (modern gemiler ve tren rayları dâhil) dış dünyadan gelmeye devam ediyordu. Açıkçası, Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu'da bazı kişiler büyük oranda fayda sağlamışlardı. Mozambik'in bazı yerlerinde olduğu gibi, ferdi çiftçiler bile, ücretli işçiler ile daha büyük çiftlikler kurarak pazar uzmanlaşmasından

yararlanmayı öğrenmişlerdi. Aynı zamanda birçok kişi, değişimden mağdur olmuş ve ilgili birçok bölge dış kaynaklı endüstriyel hâkimiyet şeklinde nitelenen bu genişleme aşamasından sanayileşme sürecine yumuşak bir geçiş yapamamışlardı. Farklı bölgelerin ihracat güdümlü ticari aşamayı geçirdikleri çeşitli yollar genelleştirmeyi daha da karmaşıktır. Dünyanın bazı yerlerindeki sanayileşmenin daha yoğun uluslararası etki altında olduğu, birçok bölgede değişen temel ekonomik yapıların sanayileşmeyi kapsamaktan hâlâ uzak olduğu da açıktır. Bölgesel olarak ekonomik çeşitlilik sürerken ve bazı şekillerde artarken dahi, değişimin gücü yaygın hale gelmiştir.

Çevresel Değişim

Sanayinin teşvik ettiği ekonomik değişimin çevre üzerindeki etkisi, bu ikinci sanayileşme döneminde, sadece fabrika merkezlerinde değil, ihracat ürünü yetiştiren bazı bölgelerde de artmıştı. Bu da, uluslararası bağımlılığın artışının bir diğer sonucuydu.

Brezilya'daki kahve yetiştiriciliği gibi, çoğunlukla o bölgeye özgü olmayan yeni ihracat bitkilerinin desteklenmesi ormanları azaltmış ve toprak erozyonuna neden olmuştu. Demiryollarının yeni kullanımı, iç bölgelerde üretimi yoğunlaştırmış ve eski ormanları da ilaveten yok etmişti. İhracat yapma ihtiyacı o kadar fazlaydı ki, Brezilya'da bu değişime 1930'lara kadar hiç sesini çıkaran olmamıştı, 1970'lere kadar tepkisel bir devlet politikası da yoktu. Benzer örnekler, bitkisel yağ ve palmiye yağı üretimi için çok büyük baskıların olduğu Batı Afrika'da da görülmüştü. Ucuz ihracat çabası, çevresel kaygıları ayrıca sınırlamış, yirminci yüzyıldan ileriye kadar devam edecek sorunları başlatmıştır.

Fabrikaların Yaygınlaşması

On dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren çeşitli bölgelerde fabrikalar gelişti ve yaygınlaştı. Bu fabrikalar ihracat sektörüne yönelik üretim yapıyordu. Diğer bir deyişle, fabrikalar yaygınlaştı ama bu yaygınlaşma sadece belli üretim dallarında oldu ve tam sanayileşmeyi getirmedi. Sonuçları, endüstri bitkisi veya madencilik bölgelerinde olduğundan bir şekilde daha ümit vericiydi, çünkü bu tür fabrikalaşma daha geniş bir teknolojik çeşitlilik içeriyordu, fakat sanayileşmiş bölgelere bağımlılık önemli ölçüde sürüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye kısmı, on dokuzuncu yüzyıl sonunda artan şekilde ihracata yönelik fabrika üretimi yapan bir bölgeydi. Batı Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde artan refah, Türk halılarına olan talebin artması demekti; orta sınıf bir ev, bu güzel eliş ürün olmadan olmazdı. Bazı Türklerin yanı sıra Batılı tüccarlar da 1870'lerden itibaren binlerce yeni işçi alarak el üretimini artırmışlardı. Bu büyüme, o zamanlarda Batıdan makine yapımı kumaş ithalatı yüzünden geleneksel tekstil sanayiindeki işlerinden olmuş işçilere bir istihdam olanağı sağlamıştı. Halı ihracatı 1870'ler ve 1890'lar arasında yaklaşık iki katına çıkmıştı. Artan talep göz önüne alınınca üretim metotları değişmeye başlamıştı. Batıda geliştirilen kimyasal boyalar, Türk halılarının zengin renkleri için kullanılan kök ve meyve boyaalarının yerini almaya başlamıştı. Yeni parlak renkler, özellikle Amerikalı tüketicilerin, geleneksel olanlardan daha çok hoşuna gidiyordu. Fakat geçiş, Batılı ticarethanelere halı sanayii üzerinde daha fazla kontrol sağlamıştı çünkü birçok Türk işçi, yeni boyama prosedürlerine aşina değildi. 1890'larda, ihracat imkânları ve Batının ticari baskıları ilave değişikliklere yol açmıştı, daha ev tipi imalat sisteminin yanında halı imalatı yapan fabrikalar piyasaya girmişti. Fabrikaların birkaçı, Türk girişimciler tarafından kurulmuştu. Yeni sistemle birlikte, sadece yeni fabrikalarda de-

ğil, evde yapılan üretimde de işte artan bir uzmanlaşma ve iş temposunu hızlandırma baskısı gelmişti çünkü evde çalışan işçiler de yaşamlarını sürdürebilmek için makinelerle rekabet etmek zorundaydılar. Ülkenin batısındaki ve Orta Anadolu'daki birtakım kasabalarda buharlı yün iplik makineleri kurulmuştu (batı Avrupa'dan ithal edilmişlerdi). Çoğunlukla kadın olan fabrika işçilerine düşük ücretler ödeniyordu ama el işçilerinden daha fazla üretebiliyorlardı. Kilim fabrikalarının gelişmesini Türkiye'nin iç kısımlarına kadar inşa edilen demiryolları özendirmişti; bunlar Osmanlı devleti tarafından destekleniyor, Batının yatırımları ve teknik yardımlarıyla inşa ediliyordu. Demiryolları, kilim üreticisi kasabalara malzeme sağlamayı ve artan ürünlerini Batıya giden gemilere yüklemek üzere limana taşımayı kolaylaştırmıştı.

Kilim işçileri, ticarete yeni olanları bile, sanatsal tasarımları üzerindeki kontrollerinin kaybolması ve evle işin giderek ayrılması dâhil, koşullarındaki değişikliklere üzülmüşlerdi. Kendilerinden önceki Batılı işçiler gibi bazen Ludist eylemlerle tepki gösteriyorlardı. Örneğin 1908'de, kadınlar ve çocuklardan oluşan bir grup, bir kilim-üretim merkezi olan Uşak'ta üç iplik fabrikasına saldırıp, depolanmış büyük miktarlarda yünü dışarı atmış ve makine dairelerini tahrip etmişlerdi. Fakat fabrikalar çabucak tamir edilmiş, üç yıl boyunca tam kapasiteyle çalışmışlardı.

Türkiye'nin halı imalatının sanayileşmesi, hem Batıdaki veya Japonya'daki ilk sanayileşmeyle hem de Afrika ve güneydoğu Avrupa gibi bağımlı ekonomilerdeki ticari üretimin büyümesiyle ortak özellikler taşıyordu. Fakat sonuç olarak bu yollardan herhangi birini izlemedi. Afrika'nın aksine, Türkiye'deki bazı sanayilerin büyümesi, demiryolu işletmeciliğinde ve daha modern madenlerde kullanılanlardan farklı makinelerle oluşmuştu. Üretilen kilimler, işçiliği ucuz olmasına rağmen oldukça değerliydi; aslında fiyatları, Batının

talebi nedeniyle yükselmekteydi. Türk tüccarlar ve işçiler, sürece (onlarca sene önce Batılı emsallerinin yaptığı gibi) çoğunlukla direnmiş olmalarına rağmen gerçek bir deneyim kazanmışlardı. Bununla birlikte, halı fabrikalarının kurulması, Türkiye’de daha kapsamlı bir sanayi devrimi yaratmamıştı. Sanayiye, Batının talebi ve ticari kontrolü yön veriyordu; iç ekonominin kapsamlı olarak büyümesini desteklemiyordu. Kilit teknoloji Batının uzmanlığı olarak kaldığı için makine ithal etme ihtiyacı, yeni bir bağımlılık yaratmıştı. Son olarak, fabrika sektörü, çok daha geniş, geleneksel bir köylü ve zanaatkar ekonomisinin içinde yalıtılmıştı. Türkiye, bağımsızlığını kazandıktan sonra ve 1920’lerde, 1930’larda daha kapsamlı bir sanayileşmeyi teşvik etmeye istekli, reform yanlısı, gayretli bir hükümete sahip olduğunda bile ülkenin genel ekonomisi geri kalmıştı.

Çin’in on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başında yaşadıkları da biraz benzerdi. Büyümekte olan bir fabrika sektörü oluşmuş, önemli yeni iş deneyimi ve ticari deneyim sağlamıştı ama Batının çıkarları süreci geniş ölçüde kontrol ediyordu. Türkiye’de olduğu gibi, bu sektör, bu noktada daha kapsamlı bir sanayi devrimini tetikleyecek kadar büyük ve özerk değildi. Siyasi karışıklık ve yabancıların saldırıları (Türkiye’nin de 1920’lerde karşı karşıya kaldığı sorunlar) Çin’in sanayi potansiyelini 1940’lar boyunca daha da sınırladı. 1860’lardan sonra, Batılı tüccarlar Çin’in her tarafında faaliyet gösteriyorlardı. Devletin dış ticareti düzenleyen gümrük idaresini bile onlar yönetiyordu. Çin’in birkaç önemli limanı, anlaşma yoluyla elde edilmiş olup, doğrudan Batılı devletler tarafından işletiliyordu. Batılı tüccarlar, buralarda yeni bankalar ve mağazalar açtıkları gibi fabrikalar da kurmuşlardı, oraların yerlisi olan Çinliler, üstün durumdaki Avrupalı ticari grubun ekonomik uygulamalarını taklit etmeye başlamışlardı.

Şangay, modern sanayiye Batının büyük çaptaki kontrolü altında geliştiren bu yeni Çin'in modeli olmuştı. İşletmeler, oteller ve sosyal kulüpler kuran İngiliz, Fransız ve ABD çıkarları, şehirde baskın durumdaydı. Yerel yönetimi idare ediyorlardı, hızlı bir ekonomik değişimi canlandırmaya başlamışlardı. Büyük bankalar kurulmuştu. Modern matbaalar, Şangay'ı ulusal kitap yayıncılığının merkezi haline getirmişti. Batılı uluslar, tamirat amaçlı tersaneler de kurmuşlardı, bunlar sadece açık deniz filosu için olmayıp, Çin sınırları içinde yabancı şirketlerin işlettiği buharlı nehir gemilerini de kapsıyordu. 1895'ten sonra başka imalat girişimlerine de izin verildi. Yabancı tekstil fabrikaları ve un değirmenleri, Çinli sanayicilerinkilerle rekabet ediyorlardı. Şangay, birçok Çinli için hem muazzam ekonomik potansiyeli hem de Batı kapitalizminin önemli toplumsal maliyetini simgelemeye başlarken çok sayıda yoksul işçi işe alınmıştı.

1890'ların sonunda benzer şekilde Çin'in başka serbest limanları da oluşmuştu ve Batılı şirketler ilave demiryolları yapmışlardı. (Rusya da Mançurya'daki demiryollarını benzer bir modelle finanse etmişti.) Sonuç, önemli ölçüde ticari ve endüstriyel büyümeydi, birçok Çinli işletme de yeni teknolojide deneyim kazanmıştı. Bu hiçbir şekilde tamamen Batının bir göstergisi değildi ama Batı etkisinin ağırlığı çoktu ve yeni fabrikaların temel donanımları büyük oranda Batıdan gelmişti. Yeni Çin fabrikaları, ya Çin'de satılacak işlenmiş gıda ve giysi gibi hafif sanayi üretimleri yapmak veya Batı için ihraç malları (ipekli kumaş veya dekoratif eşyalar gibi) üretmek üzere tasarlanmışlardı. Genel sonuç büyük bir değişim içeriyordu ama tam bir sanayileşme değildi. Bunun sebebi kısmen Çin'in çok büyük iç kısımlarının dâhil olmaması, kısmen de yabancı sermaye ile teknik uzmanlığın çok elzem olmasıydı.

Çin'in 1911 devrimi, hem ilave ekonomik ilerlemeyi teşvik etmeye hem de Batının nüfuzunu sınırlamaya istekli yeni bir

rejim getirmişti fakat hükümetin acizliği gerçek bir yön değişimini kısıtlamıştı. Küskünlükler artmıştı. 1925-1927 arasında Çinli tüketiciler ile işçiler, İngiliz mallarına ve işletmelerine yönelik büyük bir boykot yürütmüşler, bu da Britanya'nın Çin'deki ve hatta Hong Kong serbest limanındaki rolüne ciddi zarar vermişti. Britanya, çeşitli alanlardan ölçülü bir biçimde çekilmiş (gerçi Hong Kong'u elinde tutmaya devam etmişti) ve gerilim hafiflemişti. Çin'de devam eden huzursuzluk, hükümetin istikrarsızlığı ve 1930'lardaki Japon istilası endüstriyel gelişmede atılacak önemli yeni adımları engellemişti. Çin giderek dünya ekonomisi içerisinde tabi konumdaki ekonomik aktör rolünü oynamaktan sıyrılmaya başlamıştı ama buna karşın yurt içinde ekonomik şartların büyük ölçüde bozulması sonucu sanayileşme gerilemişti.

Önemli bir yeni endüstriyel gelişmeye ilişkin son vaka Meksika idi fakat o da büyük çapta yabancı kontrolü yaşamış ve sanayi devrimine kolay geçişi engelleyen sınırlamalarla yüz yüze gelmişti. Meksika, on dokuzuncu yüzyılın çoğunluğunda ekonomik olarak geri kalmıştı. Kamu hizmetleri kötü düzenlenmiş, sadece birkaç demiryolu inşa edilmişti. Var olan bazı tren hatlarında vagonları lokomotifler yerine katırlar çekiyordu. Yeni bir diktatör, Porfirio Diaz, 1876'da yönetimi ele geçirmiş ve Meksika ekonomisi önemli bir atılıma başlamıştı. 1877-1910 arasında, nüfus yüzde 75 artarken bile, kişi başı gelir yüzde 30 yükselmişti.

Porfirio rejimi altında, endüstriyel üretim, her yıl yaklaşık yüzde 3 artmıştı. İmalat şirketlerinin sayısı yedi katına çıkmıştı. Bunların arasında, ulusun ilk büyük çelik üreticisi ile son Aztek hükümdarının ismini taşıyan Cervecería Cuauhtemoc adlı çok büyük yeni bir bira fabrikası da vardı. Bira fabrikasını, Alman kökenli Meksikalı José Schneider kurmuştu, üretimi öyle hızlı artmıştı ki, bir de şişe fabrikası kurmak zorunda kalmıştı. Monterrey'deki yeni çelik fabrikası, yirminci

yüzyılın ilk on yılında çelik ray ve kiriş üretimini artırmıştı. Diğer fabrikalar, kimyasallar, inşaat malzemeleri, tütün ve tekstil üretiyorlardı.

Meksika'nın endüstriyel ekonomisi, ağırlıklı olarak ihra-cata dayalıydı. Hızla yapılan devlet destekli demiryolları, Kızılderili köylerinden çok miktarda araziye ele geçirmiş ve yoksullaşan işçileri işe almıştı. Başta ABD'den gelenler olmak üzere yabancılar, büyük miktarda yatırım yapmış ve gerekli teknik uzmanlığın çoğunu sağlamışlardı. Demiryollarının artışı, devletin yeni ticaret kanunlarına kefil olmasıyla ve diğer organizasyonel tedbirlerle birleşince her ikisi de ihraç malları üretmek üzere tasarlanmış madenlere ve büyük çiftlik tarımına yatırımların artmasını teşvik etmişti. Gümüş, önemli ihraç kalemi olmaya devam ediyordu ama artık ona pamuk, yün, konserve gıda, puro ile petrolün de dâhil olduğu çeşitli hammadde katılmıştı. Dolayısıyla gıda işleme ve ip imal eden işletmeler gibi birçok fabrika esas olarak Batı hâkimiyetindeki ihracat ekonomisine hizmet ediyordu. Yabancı sermayeye bağımlılık, birçok sığır ve koyun çiftliğinden önde gelen bazı madenlere, petrol kuyularına ve fabrikalara kadar neredeyse tüm sektörlerle yayılmıştı. Buna bağlı olarak ithalat, giderek artan biçimde elzem makinelere odaklanmıştı. Meksika, tüketicilerinin ihtiyaçlarını giderek daha çok karşılıyordu, bu bağlamda yabancı sanayiden biraz muafiyet elde etmişti, ama ileri teknoloji sektörü oluşturmamıştı. 1910'da pahalı donanımlar, tüm ithalatının yüzde 57'sine karşılık geliyordu.

Kadrosunda birkaç ekonomi uzmanı olan devlet, ülkenin ekonomik yapılarının tamamen farkındaydı. Yabancılar sadece sermaye için değil, ona göre Meksikalılarda bulunmayan iş hevesi için de önem veriyordu. Bu gelişme aşamasının, Meksikalıların hâkim olduğu daha geniş kapsamlı bir süreç getireceğini varsayıyordu. Politikalar kısa vadede, tatminkâr bir ödemeler dengesi getirmişti: Meksika'nın ihracatı ithalatı-

nı geçmişti, toplam kalkınma hızı Meksika tarihinin ve sonraki birkaç on yılın en yüksek hızlarıydı. Büyük bir şehirli işçi sınıfı oluşmuş, birçoğu hem kötü çalışma koşullarından hem de yabancı teknisyenlere göre aşağı durumda olmalarından dolayı hoşnutsuzlardı. Birkaç şiddetli isyan meydana gelmiş, çoğunda ordu silahsız işçilere silahla saldırmıştı. Örneğin 1907’de, tekstil işçileri günde on iki saat çalışmaya, düşük ücretlere ve işçilerin alış veriş etmek zorunda oldukları şirketin satış mağazasına karşı grev yapmışlardı. Grevciler mağazayı yakmış ama askerler kalabalığa ateş açmış ve yüzlerce kişi ölmüştü.

İşçilerin huzursuzluğu, milliyetçilerin kızgınlığıyla, sınai kalkınmadan ve özellikle yabancı işletmelerin hâkimiyetinden korkan ufak işletmelerin yakınmalarıyla birleşmişti. Diaz yaşlanınca, hükümeti görevden alan ve on yıllık bir siyasi kargaşa dönemi başlatan bir devrim gerçekleşti. Siyasi istikrar, 1920’lerde tek parti iktidarında geri dönmüş, bununla Meksika ekonomisini kalkındırma çabaları yeniden ele alınmıştı, gerçi yabancı yatırımlara ve sahipliğe birtakım kısıtlamalar getirilmişti. Önceki ivme tekrar kazanılamamıştı, yine de Meksika’nın endüstriyel durumu, yirminci yüzyılın ortalarındaki on yıllık dönemlerde kötüye gitmişti.

Türkiye, Çin ve Meksika’nın durumları genel olarak benzerdir. Hepsinde de, büyük ölçüde yabancıların kontrolü altında ciddi bir fabrikalaşma süreci cereyan etmişti ve her birindeki sonuçlar tam bir sanayi devrimi doğurmaya yetmiyordu. Her üç durumda da, gerçekleşen değişimler işçi protestoları dâhil yeni tür huzursuzluklar yaratmış, Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşında yenilmesi gibi diğer gelişmelerin de etkisiyle önemli siyasi karışıklıklar doğurmuştu. Bu bozulma, sanayileşmenin ilerlemesini geciktirmişti. İlk sanayileşmenin daha hızlı ilerleyip, 1917 devriminden hemen sonra yeniden canlandığı Sovyetler Birliği’nin

aksine Meksika ve Çin, devrim sonrasında, siyasi anlaşmazlıklar ön plana çıktığı ve yabancı yatırımcılar çekildiği için bir süreliğine düşüşe geçmişti. Birkaç olaydaki yeni liderlikler, yabancıların ekonomik müdahalesini azaltmıştı fakat bu azalma zaten gerçekleşmiş olan sınai kalkınmanın temelinin bir kısmına zarar vermişti. Sonuç, en azından bir süre için, geleneksel ekonomik biçimlerin biraz değiştiği ama tam bir endüstriyel ekonominin erişilmez kaldığı toplumlarda yeni bir belirsizlik düzeyiydi.

Endüstriyel Sektörler: Geleneksel Ortamda Değişim

Birkaç toplum, öncelikle yerli kullanım için önemli ekonomik değişim getiren belirli endüstriyel sektörleri geliştirebilmiş ama yine tam bir sanayileşmeyi gerçekleştirememişti. Bazı durumlarda Batıdan ithalata bağımlılığı azaltan sonuçlar elde edilmişti. Meksika'nın önemli çelik endüstrisini kurması bunun tipik bir örneğiydi, gerçi Meksika ekonomisinin geniş çerçevesi, ülkeyi yabancı sahipliğine o kadar büyük ölçüde sokmuştu ki, bu, ilerlemenin etkisini hafifletmişti.

İran, 1920'lerde yeni bir yönetim altında, sektörel sanayileşme vasıtasıyla ithalat ikamesinin açık bir örneğini oluşturmuştu. Devlet, yerli pazarları geliştirmekte önemli bir adım olmasına rağmen daha geniş demiryolu ağı inşa etmekten fazlasını yapmıştı. Çeşitli imalat projelerini desteklemişti çünkü yerli işletme liderliği yoktu. Pamuklu ve yünlü mallar, rafine şeker ve işlenmiş gıdalar üreten fabrikaların yanı sıra cam, kâğıt, kibrit ve sigara imalatı için de tesisler kurmuştu. Bütün bu ürünler, sadece yerli tüketime yönelik olup, Batıdan yapılan ithalatın yerini alması için bilerek tasarlanmıştı. 1908'de petrol bulunmuş ve bundan İngilizlerin kontrolündeki bir şirket yararlanmıştı; rafineriler 1915'te inşa edilmişti. İran devleti bu düzenlemeden büyük kârlar elde etmemişti

ama Arap komşularının aksine, petrol gelirlerine kapsamlı bir bağımlılık oluşturmamıştı. Yönetimin esas odağı, aksi takdirde az gelişmiş kalacak olan ekonomide küçük ama etkin modern sanayi sektörü oluşturmaktı. Hükümet Britanya, Rusya ve özellikle Almanya'dan danışmanlar getirtmiş, bu uluslardan birine tabi olmaktan kaçınmak için bir denge kurmaya çalışmıştı. Amaçlar, ekonomik olmaktan ziyade siyasiydi. İran yönetimi, bağımsızlığını korumaya ve yerli halk üzerindeki kontrolünü artırmaya kararlıydı; o yüzden demiryolları, sınai kalkınmadan ziyade güvenlik amacıyla (askeri birliklerin taşınması için) inşa edilmişti. Köylü tarımına pek özen gösterilmemişti. İran'da, Batılı tüketim tarzını benimsemiş tüccarların ve profesyonellerin tamamladığı seçkin bir şehirli ekonomisi ortaya çıkmıştı. Dünya ekonomisinin içine dalmaktan kaçınmış ve genel anlamda sanayileşmemişti.

Hindistan, daha karmaşık bir dizi koşula yol açan bir başka sektörel gelişme oluşturmıştı. İngiliz destekli demiryolunun gelişmesi Hindistan'da 1850'lerden itibaren hızla ilerlemişti. Esasen askeri ve ihracat amaçlarına uygun tasarlanan tren rayları, iç ekonomiyi de canlandırmıştı. On dokuzuncu yüzyıl sonunda pamuklu dokuma dahil bazı tekstil fabrikaları kurulmuştu; makineler Britanya'dan ithal edilmişti. Tekstil ürünlerinin çoğu ucuz mallardı ve birçoğu Asya'nın diğer kısımlarına ihraç ediliyordu; işin garibi, Hindistan'ın pamuklu dokumada iç piyasasının büyük kısmını İngiliz fabrikaları sağlıyordu. Bununla birlikte artan milliyetçilik, 1905'te İngiliz mallarının boykot edilmesini kışkırtmıştı. İthal edilen sariler ve diğer tür kumaşlar törensel amaçla yakılmıştı. 1908'de toplam ithalat oranları yüzde 25 düşmüştü, birçok tüccar, boykottan sıyrılmak için "İngiliz malı" etiketlerini "Alman malı" etiketleriyle değiştirmişti. Bu ortamda makine yapımı Hint ürünleri aniden artmış, diğer fabrika endüstrileri şeker, kibrit, cam ve ayakkabı gibi tüketici mallarında üretime başlamışlar-

dı. İran ve çeşitli diğer bölgelerdeki gibi, ekonominin büyük kısmı gelenekçi köylülerin elinde kalmış olmasına rağmen sınırlı sanayileşme, ithalata bağımlılığı azaltmıştı.

Hindistan, Batı Bengal'de önemli bir çelik sektörü de oluşturmuştu. Bombaylı bir sanayici olan Jamshed N. Tata, kariyerine bazı büyük fabrikaları da içeren pamuklu dokuma sanayiinde başlamıştı. Oğulları, devlet desteği almayıp, iyi konumlardaki Hint milliyetçilerin fonlaması sayesinde, Birinci Dünya Savaşı esnasında, büyük bir üretim merkezi oluşturduğu metalürji sektörüne geçmişti. 1939'da, Tata Iron and Steel Company, Britanya İmparatorluğu'ndaki en büyük tekil çelik kompleksi idi. Fakat feci bir şekilde, Hindistan'ın genel ekonomisi, sanayileşememekle kalmayıp, bozulmuştu. 1920'lerde ve 1930'lardaki muazzam nüfus artışı, gıda üretimindeki artışlarla uyum sağlamamış, böylece yaşam standartları kötüleşmişti. Şehirler büyümüşü ama bunun sebebi fabrika kazançlarından ziyade kırsal kesimden akın eden işsiz halktı. Yine de, önemli bir endüstriyel değişim meydana gelmiş, Hindistan'a modern imalatla bir alan kazandırmış ve Britanya'nın iki yüz yıllık ticari hâkimiyeti altında biraz rahat soluk alma imkânı sağlamıştı.

Brezilya, on dokuzuncu yüzyıl ortasındaki ilk değişimlere dayandırdığı önemli bir modern sanayi sektörünü geliştiren son büyük ulustu. Ülke uzun süredir, endüstri bitkisi üretiminin merkeziydi, bu durum yirminci yüzyıla kadar devam etmişti. Devlet, henüz sanayileşmeyi bilfiil desteklemeye katılmamış olmasına rağmen ticari işletmelerin kuruluşunu kolaylaştırmak için yasaları değiştirmişti. Yirminci yüzyılın ilk kısmında yerli sanayiciler, işlenmiş gıda, tekstil ve benzeri hafif sanayide yerli tüketicinin taleplerini karşılayabilecek fabrikalar kurmaya başlıyorlardı. (Bu, Arjantin ve Şili için de geçerliydi.) Batılı endüstriyel ekonomilere ithalat esareti, buna bağlı olarak düşmüştü. Brezilya fabrikaları da birçok

kadın ve çocuk işçi çalıştırma ve düşük ücret ödeme özelliğini taşıyorlardı. 1920’de, São Paulo’nun sanayi merkezindeki işçilerin yarısı on sekiz yaşın altındaydı. Güvenlik ve barınma koşulları içler acısıydı, işçiler hatalarına karşılık para cezası alıyor veya dayak yiyorlardı. Sendikalar işveren kontrolüne karşı harekete geçmiş, grevler yapılmıştı. İşçilerin bu denli zorlanmasına karşın yine de sanayileşme sınırlı kalmış, Brezilya da diğer Latin ülkeleri gibi, ağır makineler için Batıdan yaptığı ithalata dayanmaya devam etmişti. Büyük Buhran, kahve ihracatının durmasına neden olduğu için Brezilya ekonomisine ciddi biçimde zarar vermişti. Bu ortamda, yeni bir askeri rejim, endüstri bitkilerine bağlı kalmayı azaltmak üzere tasarlanmış daha agresif bir sanayileşme politikası başlatmıştı. Ulusal kahve kurulu, fazla çekirdekleri lokomotiflerde yakıt olarak kullanmış, hükümet Brezilyalı imalatçıları yüksek gümrük vergileri, cömert krediler ve polis zoruyla çalışma barışını sağlamak yoluyla desteklemişti. İkinci Dünya Savaşının başlarında, ABD’nin Brezilya’nın ilk dev çelik kompleksini inşa etmesi karşılığında ülke topraklarında Amerika Birleşik Devletleri’ne askeri üs tahsis etmişti. 1945’te Brezilya’nın özellikle São Paulo çevresinde toplanmış endüstriyel ekonomisi hızla gelişmişti. Burada da, Batı Bengal’de olduğu gibi, eski tarım modelinin ve endüstri bitkisi ihracatının da önemini koruduğu bir ekonominin içinde gerçek bir sanayi merkezi şekilleniyordu.

1929’dan sonra, hammadde üreten bölgelerin ihracat gelirlerini büyük oranda düşüren Büyük Buhran sırasında diğer birkaç Latin Amerika ülkesinin hükümetleri de agresif ithalat ikamesi politikalarını benimsemişlerdi. Zaten önemli bir fabrika sektörüne sahip olan Arjantin, endüstriyel ürünlerini ağırlıklı olarak yerli tüketim için artırmıştı; 1930’ların sonunda ve sonraki on yılda Meksika ile diğer birkaç ülke de aynı şeyi yapmıştı. Önceden İran’da olduğu gibi, bu gelişme-

ler sert bir küresel ekonomi ikliminde yerel figürlerin sanayileşme süreci üzerinde daha çok kontrol kurmasına imkân vermişti.

İngiliz Dominyonlarının Ekonomileri

1880-1950 arasında Büyük Britanya ile özel bağları olan dört bölgede farklı bir yapı ortaya çıktı: Bunlar Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'dır. Bu ülkelerden ilk üçüne ağırlıklı olarak, önceki yerli halkını yerinden eden Avrupalılar yerleşmişti. Güney Afrika'da önemli bir beyaz azınlık vardı. Bu dört ülke de, ekonomik ve politik açıdan Büyük Britanya ile onunla neredeyse eşit ülkeler olarak etkileşim içindelerdi, önemli yatırımlar ve ticari öncelikler elde ediyorlardı. Dördü de Toronto, Sydney ve Johannesburg gibi büyük şehirlerde önemli sanayi tesisleri oluşturmuşlardı. Büyük fabrikalar, yirminci yüzyıl başında gelişmişti. Bu dördünü, sanayileşmiş ülkeler arasında özel bir kategoriye koyan, nispeten uygun fiyatlara (Brezilya ve Batı Afrika'nın kazandığı endüstri bitkisi fiyatlarının oldukça üzerindeki fiyatlara) satılan büyük miktarlarda gıda ve maden üretimine bağlı kalmaya devam etmeleriydi, bu da tüm nüfusun (Güney Afrika'da sadece tüm beyaz nüfusun) esasen endüstriyel bir yaşam standardına sahip olmasını sağlıyordu. Aynı şekilde, bu dört ülke, dünyanın endüstriyel ekonomisinde, özellikle batı Avrupa ve ABD ile ilişkilerde belli başlı oyuncular haline geldiler.

ABD ve Rusya gibi, Kanada'nın da sınai kalkınması, ağırlıklı olarak, demiryolu sisteminin genişlemesine dayanıyordu. Kanada başlangıçta öncelikle Britanya'dan olmak üzere büyük ölçüde dış yatırıma da bel bağlamıştı. Önemli demiryolu inşaatı, 1870'lerde başlamış ve 1905'te Canadian Pacific Railway'in tamamlanması, batıdaki zengin otlak bölgelerini uluslararası ekonomiye açmıştı. Bereketli buğday üretimi ve

maden ile orman kaynaklarının sömürülmesi, dünya ticareti için önemli faktörlerdi. Kanada, Avrupa'ya büyük ölçüde gıda ihraç ediyordu. Kâğıt hamuru dâhil, ağaç ürünlerini de, başta ABD'ne olmak üzere, ihraç etmekteydi. Dünyanın en geniş nikel ve asbest stoklarını da içeren bereketli maden yataklarıyla kutsanmış olan Kanada madenleri giderek artan çıktı veriyordu. Yabancı yatırımcılar, büyük miktarlarda sermaye öneriyor, en modern madencilik donanımlarını kuruyorlardı, bu da nispeten az bir işgücüyü üretimin artırılmasını sağlıyordu. Kanada'nın 1900 senesi civarında kalkınmasına özellikle doğu Avrupa'dan gelenler olmak üzere hızlı göç de damgasını vurmuştu; 1903-1914 arasında Kanada'ya 2,7 milyon göçmen girmişti.

Kanada'nın ilk sanayileşmesi, maden işleme ve tarımsal zenginlik üzerine odaklanmıştı. Kanada'nın kâğıt üretimi ve gıda işleme sektörü on dokuzuncu yüzyıl sonunda hızla artmaktaydı ve yıllık büyüme oranlarını önemli ölçüde destekliyordu. Birinci Dünya Savaşından sonra ABD'nin Kanada'daki yatırımları arttı. İlk başta madenlerde ve ulaşım sisteminde yoğunlaşan ABD sermayesi, 1920'lerde imalat sektörüne de yayılmıştı. Örneğin, Kanada'nın otomobil imalatı, ABD şirketlerinin bir uzantısı haline gelmişti. Bu gelişmeler, gerçek bir endüstriyel ekonomi oluşturmuştu ama bu ekonominin batı Avrupa'daki ve özellikle ABD'deki daha büyük endüstriyel işletmelerle yakın bağları vardı. 1950'lerde Kanadalılar, her alandaki yıllık ekonomik üretimlerinin üçte birini ihraç ediyor ve tüm tüketim ihtiyaçlarının (çoğunlukla sanayi ürünleri) üçte birini ithal ediyorlardı. Kişi başına düşen dış ticaret seviyeleri ABD'ninkilerin üç katıydı. Bu yapı da Kanada'yı özellikle diğer sanayileşmiş ülkelerin kaderine yakından bağlıyordu. Ekonomi, 1930'lardaki buhrandan ağır biçimde etkilenmişti: İhracat yüzde 65 düşmüş ama sonra İkinci Dünya Savaşında, Kanada'nın çiftlikleri ve fabrikaları,

Nazi Almanya'sına karşı ikmal seferberliğine yardım edince yeniden canlanmıştı.

Avustralya ve Yeni Zelanda'daki sanayileşme, benzer şekilde, belirgin ölçüde tarım ürünü ve maden ihracatına bağlı olmanın dışında kapsamlı bir fabrika endüstrisi kombinasyonunu da sergiliyordu, bunların hepsi de çok büyük miktarda yabancı sermaye etkisindeydi. On dokuzuncu yüzyıl sonunda, Yeni Zelanda, eski ana vatana, özellikle koyun eti ve yünü olmak üzere yaptığı büyük miktarda tarım ürünleri ihracatıyla, Britanya'nın bahçesi görevini görüyordu. Fabrika endüstrileri, ağırlıklı olarak giysi ve işlenmiş gıda gibi, tüketim mallarında ulusal ihtiyacı karşılamak için kurulmuştu. 1950'lerde Yeni Zelanda nüfusunun dörtte biri fabrikalarda çalışıyordu. Nüfusun sadece yedide biri tarım sektöründe çalışmasına rağmen tarım ürünlerinin değeri, sanayi mallarının değerini kayda değer oranda geçiyordu ve ülkenin ihracatının yüzde 80'ini tarım ürünleri oluşturuyordu. Avustralya biraz daha büyük ölçekli bir sanayi oluşturmuştu. Büyük bir çelik fabrikası 1915'te kurulmuştu, 1950'lerde hâlâ Avustralya'nın en büyük tek şirketi idi ki, o zaman işgücünün yüzde 28'i imalat sektöründe çalışıyordu. Bununla birlikte Avustralya'nın ekonomisi, hâlâ ağırlıklı olarak çiftçiliğe ve hayvancılığa dayanıyordu. Bu faaliyetler, yirminci yüzyılın ilk yarısında ulusun gelirinin yarısını oluşturuyordu; sadece koyun yetiştiriciliği toplam gelirin yüzde 35'ini sağlıyordu. İngiliz yatırımları, maden ve fabrika endüstrilerini teşvik etmişti, ABD'nin yatırımları İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında artmıştı. Avustralya, tekstil, çelik ve otomobilde önemli ölçüdeki fabrika üretimiyle gurur duyuyordu, gerçi bunlar neredeyse tamamen yerli tüketim içindi.

Güney Afrika, Batılı endüstriyel ekonomiye, emsalsiz elmas ve altın rezervlerinin yanı sıra diğer madenleri ve ihracat bitkisi tarımına dayanarak girmişti. Afrikalı işçi yığınlarını

kullanmıştı, o anlamda daha genel koloni Afrika'sı ekonomisine uyuyordu. Fakat elmas ve altın ticaretini geliştiren büyük Güney Afrika şirketleri, uluslararası ekonomide önemli oyuncular ve onların ardında yirminci yüzyılın ilk yarısında hem tüketim malları hem de bazı ağır sanayi ürünlerini üreten önemli ölçüde bir fabrika endüstrisi türemişti.

İngiltere'nin başlıca dominyonlarının sanayileşmesi, alışılmadık tarımsal ve/veya maden zenginliğine bağlıydı, bu da Batılı sermayeye yatırım fırsatları sağlıyor ve imalat bölgesindeki ulusal ihtiyaçlar için daha çok çeşitlenen bir sanayileşmeyi destekleyecek kazancı yaratıyordu. Nispeten az olan nüfuslar (Güney Afrika'daki nispeten küçük olan beyaz azınlık), yüksek yaşam standartları elde ediyorlardı çünkü hem madencilik hem de tarım, verimi artıran çağdaş makinelerle yapılıyordu. (Güney Afrika, bu makineleri, tabii ki, çok sayıda düşük ücretli siyah işçiyle tamamlıyordu.) Avustralya'daki demir madenleri, Kanada'daki nikel madenleri ile Saskatchewan'daki makineleşmiş engin buğday tarlalarının hepsi de tarımı ve maden çıkarımını daha kapsamlı sanayileşme sürecine katıyordu. Aynı sebeple, ihraç ürünlerinin değeri, dünyanın diğer yerlerindeki çoğu hammadde üreticisi ülkelerin aksine, dominyonların uluslararası endüstriyel ticarete neredeyse eşit ortaklar gibi yer alabilmelerini sağlıyordu.

Küresel Değişimin Eşiğinde

Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'nın büyük sınai kalkınmasının dışında bile, sanayi devriminin dünyadaki etkisi, 1880-1950 arasında uluslararası ekonominin biçimini değiştirmişti. Asya, Latin Amerika ve Afrika'da kadın, erkek milyonlarca işçinin iş alışkanlıkları değişmişti. Birçok merkezdeki liman şehirlerinde ve ihracat endüstrilerinde önemli bir işçi sınıfı ve işçi sınıfı hareketi oluşmuştu.

Aynı zamanlarda, Japonya, Rusya ve İngiliz dominyonları dışında hiçbir yerde tam bir sanayi devrimi olmamıştı. Batının rekabeti ve sömürüsü, endüstriyel bir ekonomiye dönüşmeyi köstekliyordu. Bu yüzden çoğunlukla bölünmeler ve siyasi anlaşmazlıklar oluyordu. Birçok bölgede Batının mal talepleri, ekonomik bağımsızlığı önemli ölçüde azaltmıştı. Birçok fabrika merkezi bile, büyük çapta Batı kontrolü altında kurulmuştu. Batıya (birkaç durumda da Japonya'ya) yapılan satışlara, Batılı sermayeye ve girişimciliğe bağımlılık, özerk ekonomik büyüme imkânlarını kısıtlıyordu. Birçok bölge için Büyük Buhran, dünyanın Batı piyasalarına bağıllığının acı bir ölçümü olarak görev görmüştü çünkü hammadde ihracatı imkânları düşüverdiği için sonuç bizzat Batıda olandan daha şiddetli bir sefaletti. Aslında, birkaç endüstri bitkisi bölgesi, düşen ihraç fiyatları ve sürekli talepten fazlasını üretme eğilimi yüzünden daha 1929'dan önce ekonomik krize girmişlerdi. Fabrika endüstrisini bir parça başlatmış olan ülkeler de Batılı işletmelere veya Batı piyasalarına bel bağlamış oldukları için çok dayanıksız çıkmışlardı. Oysa Japonya, 1920'lerde ve 1930'larda ipek pazarları kaybının üstesinden gelmek için gerçekleştirdiği daha çeşitlilik içeren endüstriyel büyümesi sayesinde düze çıkmayı başarmıştı. Önemli ölçüdeki endüstriyel büyüme, elzem ağır donanım ithal edilmek zorundaysa, aslında Batıya bağımlılığı artırıyordu; Meksika'da böyle olmuştu. Özetle, değişim neredeyse evrenseldi fakat hepsi de sanayileşmenin standart yönünü göstermiyordu.

Yine de, çeşitli alanlarda (ihracattan ziyade ağırlıklı olarak yerli tüketim için tasarlanan alanlarda) etkin endüstriyel sektörlerin ortaya çıkışı tüketim mallarında ve belli vakalarda metalürjide, Batının endüstriyel hâkimiyetini azaltmıştı. Siyasi politikalar, bu süreci desteklemenin bir yoluydu (İran ve Brezilya bu yolu izlemişlerdi) ama tam bir sanayileşme yaratmamışlardı. Değişim gibi, çeşitlilik de, sanayileşmiş merkez-

lerin dışındaki uluslararası ekonomik manzaraya hâkimdi. Görünürde genel bir endüstriyel dünya yoktu, yine de dünyanın sanayileşmesi hiç engel tanımadan ilerliyordu.

ÜÇÜNCÜ KISIM

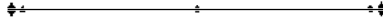
Üçüncü Evre, 1950'ler-2000'ler

Dünyanın Sanayileşmesi

BÖLÜM 11

Geçtiğimiz Yarım Yüzyılda Sanayi Devrimi

İkinci Dünya Savaşından sonra, sanayileşmenin ilerlemesi, savaştan zarar görmüş ekonomilerin düzeltilmesi ve başka bir ekonomik bunalımın önlenmesine nazaran dünya gündeminin ilk sıralarında değildi. Avrupa da, Japonya da çok büyük zarara uğramışlardı. Sovyetler Birliği, ülkeyi eski haline döndürmek amacıyla uzmanları ve malzemeleri doğu Avrupa'daki yeni uydu devletlerinden zorla alıyordu. ABD yardımı, batı Avrupa'daki düzelme sürecini destekliyor, ABD işgal kuvvetleri, Japonya'daki siyasi ve ekonomik reformları izliyorlardı. Her nasılsa, kısa bir süre için sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomisi, daha fazla endüstriyel büyümeye hazır görünüyordu. Birçok uzmanın değerlendirmesine göre, batı Avrupa, ABD'nin ekonomik liderliğine daimi olarak bağımlı hale gelecekti. Savaşın zarar verdiği ekonomilerin sadece eski haline döndürülmesi bile yeterince zor görünüyordu. Endüstriyel dünyanın dışında, doğrudan ekonomik değil de siyasi sorunlar, kolonilere hızla bağımsızlık verilmesine yol açan bağımsızlık hareketleri dalgası şeklinde

ağır basıyordu. Ekonomik eşitsizlikler, bu mücadelelere zemin oluşturunuyordu, bağımsızlığını yeni kazanan devletler, çabucak ekonomik kalkınma ümidine kapılıyorlardı. Fakat öncelikle başka adımlar atılması gerekiyordu.

Yine de, savaş sonrası dünyası, uluslararası tarihin üçüncü evresini (yirmi birinci yüzyılın başında toplumların hâlâ boğuşmakta olduğu bir evreyi) çabucak başlattı. Bu noktaya kadar sanayileşme, dünyanın güç dengesi, çevre ve gündelik hayatın niteliği açısından önemli olası sonuçlarıyla daha önce olduğundan çok daha fazla insanı doğrudan kapsıyordu. Kritik siyasi olaylar, önemli yeni gelişmeleri tetiklemeye yaradı. Kolonileri bağımsızlaştırmak, yeni devletlerde sihirli bir şekilde sanayi devrimleri oluşturmadı, dünyanın çeşitli bölgeleri arasında büyük ekonomik eşitsizlikler devam etti, hatta daha da arttı. Bununla birlikte, sömürgeci devletlerin yönetiminden kurtulan birkaç büyük yeni devlet, imalat sektörlerini büyüten yeni ekonomik programlar başlattılar.

Avrupa'da ve Japonya'da görüldü ki, zaten sanayileşmiş olan ülkeler, şaşırtıcı bir hızla eski hallerine dönebiliyorlardı. Batı Avrupa ülkeleri, İkinci Dünya Savaşının ve ardından gelen Soğuk Savaşın şokuna ekonomik ve siyasi milliyetçiliği azaltmaya yönelerek ve hükümetlerine endüstriyel planlama yapması görevini vererek karşılık verdiler, ekonomik canlanma için bir çerçeve oluşturulmasıyla bölge, dünyanın en ileri sanayileşmiş bölgesi konumunu yeniden kazandı. Japonya, çok daha hızlı ilerledi.

Dünyada sanayi devriminin üçüncü evresinin başlıca birkaç bölümü vardı. Birincisi, birkaç önemli sanayi devriminin gerçekleşmesiydi. Genişleme, yavaşça, özellikle Pasifik Kıyısı Ülkelerinde yoğunlaşmayla başladı. Fakat 1990'larda, Çin ve Hindistan gibi büyük ekonomiler, sürecin içine çekildiler. İki yüz sene önce Britanya'da başlamış olan devrim henüz tamamlanmamıştı. Yirmi birinci yüzyılda dünyanın yarısından fazlası, ilk defa bilfiil sanayileşmişti. Bölgesel eşitsizlik, acı

verici bir sorun olarak kalmıştı ama boyutları yeniden değerlendiriliyordu. İkincisi, aynı zamanda sanayileşmesi oturmuş toplumların, önemli ölçüde olası sosyal sonuçları olan yeni bir dizi teknolojiye doğru ilerlemesiydi. Bazı gözlemciler, bu yeni gelişmelerin boyutunu aksettirme çabasıyla oluşan üçüncü bir ya da sanayileşme sonrası bir devrimden söz ediyorlardı. İleri sanayileşmiş toplumlarda devam eden değişim, ayrıca yeni katılanlar dalgası, karşılıklı ilişkiler hakkında can alıcı sorular doğurdu, örneğin, eski ve yeni endüstriyel ekonomiler en iyi ne şekilde ilişki kurabilirlerdi? Bu bölüm, önceki değişim kategorileriyle çok alakalıydı; sanayileşmenin uluslararası çerçevede önceden hiç olmadığı kadar etkisi vardı. İletişim hızlanmış, ticari temaslar yeni düzeylere taşınmıştı, endüstriyel birimler, “küreselleşme” denen dünya çapındaki bir süreçte faaliyet halindeydiler. Uluslararası temasların mahiyetini ve boyutunu çoktan değiştirmiş olan sanayi devrimi, artık ülkelerin sınırlarının ötesine, hatta bütün medeniyetlerin ötesine taşıyordu. Nihayet, küresel endüstriyel büyüme, dünyanın çoğu bölgesinde insan yaşantısının birçok yönünü değiştirerek yeni bir toplumsal ve çevresel değişim düzeyi yaratmaya yaradı.

Endüstriyel Kulübün Yeni Üyeleri: 1960’lar

Yeni sanayi devrimlerinin en çarpıcı olanları, 1960’larda şekillenmeye başladı ve Pasifik Kıyısı Ülkeleri’nin orta ölçekli uluslarında ve şehir devletlerinde meydana geldi. Güney Kore’nin sanayileşmesi, bu ülkeyi beklenmedik ekonomik düzeylere taşıdı, otomobil, elektrikli aletler ve gemi gibi sanayi mallarının üretiminde büyüyen bir güç haline getirdi; 2006’da ülke, dünyada en büyük onuncu ekonomi konumundaydı. Tayvan (ana karada komünist güçlere karşı kaybetmelerinin ardından Milliyetçi kuvvetlerin 1948’de kurdukları hükümet ile oluşan Çin Cumhuriyeti) Pasifik Kıyısı Ülkeleri’nin

sanayileşen ikinci bölgesiydi. Hong Kong ve Singapur şehir devletleri, Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin endüstriyel kulübünü tamamlıyorlardı, tabii ki, artık dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline gelmiş olan kıdemli üye Japonya ile birlikte. Dünyanın başka bir tarafında, yeni İsrail devleti, güçlü bir tarım sektörünü de kapsayan endüstriyel bir ekonomi oluşturdu. Ayrıca Güney Afrika da, engin Afrika kıtasının yegâne büyük ölçüde sanayileşmiş ülkesi olarak ortaya çıktı.

Bu yeni sanayileşme merkezleri büyük değillerdi. Giderek artan endüstriyel başarılarında dünyadaki sanayileşmemiş diğer çoğu bölgede eksik olan birtakım farklı özelliklerini birleştirmeleri etkili olmuştu. Tüm yeni sanayi devrimleri, ölçülü bir devlet desteğine dayanıyordu. İlk başlarda baskıcı diktatörlükle yönetilen çoğu Pasifik Kıyısı ülkesi, sınai kalkınmayı titizlikle planlayıp, önceden Japonya'da oluşmuş olan politikalardan birçoğunu tam olarak taklit etmişlerdi. Bu hükümetler, siyasi muhalefeti de kısıtlamışlardı. Bu ekonomilerin hiçbiri devlet tarafından yürütülmüyordu; bu ülkeler serbest girişimi teşvik etmişlerdi ama devletin planlamadaki rolü hayati önem taşıyordu. Yeni endüstriyel ekonomilerin hepsi, Batı ile olan güçlü temaslarından da yarar sağlamışlardı. Güney Kore, 1950'lerin başında komünist Kuzey Kore ile yaptığı savaştan muazzam ABD desteğiyle çıkmıştı. Güney Kore'nin sanayileşmesini, yalnızca Amerika'nın ekonomik yardımı ve askeri harcamaları açıklamıyordu ama önemli bir başlama dürtüsü sağlamıştı. Amerika Birleşik Devletleri uzun süredir ana karadaki yeni komünist rejime karşı olduğu için Tayvan bir diğer Asya Soğuk Savaş merkeziydi. Yine büyük ölçüde ekonomik yardımlar ve askeri harcamalar (Tayvan'dan yönetilen bir ABD filosunun varlığı) bir sanayileşme sürecinin başlamasına yardımcı oldu. ABD, 1970'lerde anakaradaki Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıyana ve Tayvan'a verdiği taahhütleri azaltana kadar, adanın sanayi devrimi kendi ken-

dini idame ettiriyordu. Singapur ve Hong Kong, 1960'larda İngilizlerin yüklü miktarlardaki askeri ve ekonomik yatırımlarından yarar sağladılar. İsrail, beraberlerinde Soykırımın kahredici anılarının yanı sıra köklü endüstriyel becerileri de getiren yüz binlerce Avrupalı Yahudiyi ülkeye çekmişti. İsrail ayrıca özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nden, büyük miktarda dış yardım ve yatırım da sağlamıştı. Önemli ölçüde sanayileşmenin 1950'den bile önce gerçekleşmiş olduğu Güney Afrika, elmas ve altın gibi önemli öz kaynaklarını Batılı ekonomiler tarafından yapılacak önemli yatırımları ve gelirleri kazanmak için kullandı.

Yeni Dalga: 1980'ler, 1990'lar ve İlerisi

Bu dönemde sanayi devriminin ölçütü, yirminci yüzyılda önceden olduğu gibi, oturmuş sanayi bölgelerinin ekonomik düzeylerini hızla yakalamaya başlama becerisiydi. Bu, Japonya ve Rusya'nın 1930'larda erişmiş oldukları aşamaydı. 1960'tan sonra Güney Kore övgüye layık bir şekilde bu kriteri karşıladı.

1990'larda Çin, Brezilya, Türkiye ve diğer birçok büyük ülke aynı testten geçti, köklü endüstriyel merkezlerden çok daha hızla büyüdüler.

Yollar farklıydı ve yeni katılanların palazlanmakta olan endüstriyel statülerini sürdürebileceklerinden emin olmayan çok sayıda gözlemci vardı. Açıkçası, yeni katılanlarla olgunlaşmış ekonomiler arasında gelir düzeyi bakımından büyük uçurumlar kaldı, bu da değerlendirmeleri zorlaştırıyordu. Fakat 2050'de dünyanın en büyük ekonomilerinin Çin, Hindistan ve Brezilya olması, ABD ve Japonya gibi ülkelerin ise bunların başarısını yakalamaya çalışması artık ihtimal dışı değildi.

Kesin olmakla birlikte yine de erken sanayileşme patlamasının ötesinde, başka birkaç ülke de 1945'ten sonra, kısmen

daha fazla devlet planlaması sayesinde, kısmen de imalat sektörlerindeki dikkate değer büyüme sayesinde ekonomilerinin kontrolünü ele alabilmişlerdi. İran'ın ve Ortadoğu'daki Arapların ekonomileri, büyük miktardaki petrol gelirlerinden faydalanmışlar ama tam bir sanayileşme olmaksızın sanayileşmiş bir imalat sektörü de oluşturmuşlardı.

Şüphesiz, birkaç toplum, hâlâ sadece hammaddeleri için sömürülüyorlardı. Bu tür sektörler, ucuz işçilik peşinde olan yabancı mülkiyetindeki fabrikalarla daha fazla birleştikçe, yerli tüketim için gerekli temel maddeleri üreten imalat alanında ve bir de önemli ihracat yapabilen birkaç imalat kolunda büyüme olmuştu. Bu, yepyeni bir kombinasyon değildi. Japonya ile Rusya, 1900'ler civarında, büyüyen fabrikalar ile ucuz ihracat işletmeleri aynı anda var oldukları sıralarda aynı şekilde farklı unsurlar göstermişlerdi. Yarı sanayileşmiş veya erken sanayileşmiş karmaşık ekonomilerin hepsinin belirgin sanayi devrimi ekonomilerine dönüşüp dönüşemeyecekleri, yirmi birinci yüzyıl başında kestirilemiyordu. Aynı zamanda, tüketim çılgınlığından çocuk işgücünde azalmaya kadar sanayileşmeyle ilişkili belirli toplumsal örüntüler giderek küreselleşti. Ve birkaç yeni (aynı zamanda küresel) sorun ortaya çıktı, örneğin endüstriyel malzemeler ve endüstriyel alışkanlıklarla yakından ilişkili olan obezite örüntüsü gibi. Sanayi devrimi, hâlâ dünyadaki her ülkenin ekonomisinde devam ediyordu. Büyük yoksulluktan sürekli artışta olan kişi başı servete kadar çok çeşitli koşullar, sanayileşmenin artırdığı süregelen eşitsizlikleri açıkça ortaya çıkardı. Fakat uyum sağlama çeşitleri çoğaldı ve bu çoğalma, dünya tarihinde sanayileşmenin üçüncü evresinin en çarpıcı karakteristiklerinden biriydi.

Sanayileşme Sonrası Anlayış

Köklü endüstriyel yöreler, kesinlikle büyük ölçüde önceki başarılarının üstüne kurulmuştu. Savaş sonrası canlanma,

sanayileşmiş olan ülkelerin büyük çapta zorlukları yenme gücünü de kazandıklarını gösterdi. Alman ekonomisi, örneğin 1950'lerde, ulusun gururla *Wirtschaftswunder* yani "ekonomik mucize" olarak adlandırdığı şekilde iyileşmişti. İkinci Dünya Savaşındaki hava bombardımanları endüstriyel kapasiteyi imha edememişti (kapasitenin sadece yüzde 22'si yok edilmişti). Zarar, acılı birkaç yıllık toparlanmadan sonra yeni, modern tesislere yapılan yatırımları tetiklemeye yaramıştı. Ayrıca, endüstriyel ekonominin nasıl yürütüleceğine dair bilgi birikimi hâlâ mevcuttu, çünkü vaktiyle yönetim ve işgücü alanlarında insana yatırım yapılmıştı. Bu bilgi birikimi, Almanya ile Japonya'nın, savaştan zarar görmüş Fransa ve Büyük Britanya'nın yaptığı gibi, kendilerini şaşırtıcı derecede hızla toparlamalarının başka bir nedeniydi.

Bununla birlikte, köklü endüstriyel ekonomilerin hikâyesi, her zamanki gibi sadece işin yeniden başlatılması değildi. İlk sanayi devrimi geçeli çok olmasına rağmen köklü değişim, uzun dönemli kalkınmaların özelliği olmaya devam ediyordu. Eski sanayi sektörleri güçten düşmeye başlamıştı. Sadece tekstil ve kömür madenleri değil, metalürji sektörü de düşüşe geçti; bunun sebebi dünyanın başka bölgelerinde bu sektörlerde yapılan üretimin artması ve Batı ürünlerine olan talebin azalmasıydı. Bilgisayar, elektronik ve biyolojik ürünler gibi yeni endüstriler dalgalar halinde ilerliyordu. Daha yüksek seviyede otomasyon, imalat işçisi ihtiyacını düşürdü; 1970'lerde, imalatla giderek artan robot kullanımı bu otomasyon sürecini hızlandırdı. Başka pek çok endüstriyel karakteristik değişmişti. Batı Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çok fazla sayıda kadın, beşerî sermayeye yeniden katılmaya başladı, bu da kadınların hayatında bir dönüm noktası oldu ve aile hayatında da bir dizi etkili değişikliğe yol açtı.

Birçok gözlemciye göre, devrimi çoktan gerçekleştirmiş olan uluslarda başka bir devrim şekillenmekte gibiydi. Üz-

manlar kadar popüler hale getirenler de, iki yüzyıldan kısa süre önce gerçekleşen sanayi devrimi kadar kapsamlı çıkacak bir sanayileşme sonrası devrim tanımlamaya çalıştılar. Bu devrim sonrası tasvirlerde bilgisayar, öncekinde buhar makinesinin olduğu gibi, yerleşik simge haline geldi.

Sanayileşmenin her evresi yeni teknolojiler getirmişti, üçüncü evre de bir istisna değildi. Bilgisayarlı otomasyon, robotik ve genetik mühendisliğinin başı çektiği devasa yeni sanayiler, Batıda ve Japonya’da ortaya çıktı. Bazı yorumcular, bizzat sanayileşmenin yönünü değiştirecek benzeri yaşanmamış bir değişim öngördüler. Diğerleri, ofis çalışmasının hızlanmasını ve çalışanın faaliyetlerinin izlenmesini sağlayan bilgisayarların aslında endüstriyel eğilimlere aykırı düşen değil bu eğilimleri yaygınlaştıran bir rol üstlendiğini belirttiler. Yeni teknoloji, büyük heyecan, yeni iş kategorileri ve bazı firmalar için muazzam kâr olanakları yaratmıştı fakat yirmi birinci yüzyılın başında bu teknolojinin etkisinin ne kadar kapsamlı olacağı henüz belirsizliğini korumaktaydı.

Üstelik, endüstriyel liderler için yegâne zorluk yeni teknoloji değildi. Brezilya, Hindistan ve Çin gibi gelişmekte olan yörelerin de dâhil olduğu yeni bölgelerin sanayilerinin rekabeti, görece yüksek ücretlerin rekabeti zorlaştırabileceği köklü firmalara ve işgücüne baskı yapıyordu. Yaşlıların sayısının artmasından ötürü oluşan maliyet de eklenince, özellikle 1980’lerde ve 1990’larda, birçok köklü sanayileşmiş bölge alışılmadık belirsizliklerle karşı karşıya kaldı. Süregiden teknolojik liderliğin bu sıkıntıları tam olarak telafi edip edemeyeceği belli değildi.

Son olarak, köklü endüstriyel ekonomiler arasında değişime katılım da tekdüze değildi. Japonya, hızla lider rolünü üstlendi; sanayileşmeye sonradan başlamış olmasından ileri gelen önceki geri kalmışlığının küçük bir izine bile rastlamak mümkün değildi. Batı Avrupa da sürece güçlü bir şekilde ka-

tılıyordu; yirminci yüzyılın ilk yarısında başardığından çok daha yüksek, hatta bazı durumlarda ilk sanayi devrimi sırasında olduğundan bile yüksek büyüme oranları sergiliyordu. Almanya'nın kuvveti devam ediyordu ama Fransa ve sonradan İtalya da ileri endüstriyel liderler sırasına yükseldiler. Amerika Birleşik Devletleri, yeni teknolojilerin birçoğunun gelişmesine yardım etmişti ama 1970'lerde biraz bocalıyor gibiydi; nispi ekonomik konumu, 1990'lardaki yeni canlanmaya kadar geriledi. Sovyetler Birliği ve doğu Avrupa'daki uydu devletleri, çeşitli nedenlerden ötürü en ileri ekonomik seviyelere erişmeyi başaramadılar. Bu sebepler arasında güçlü bir tüketim malları sektörünün gelişmesini engelleyen kasıtlı devlet politikası; devlet planlaması ve kontrolünün aşırı ölçüde olması yüzünden kasıtsız şekilde ortaya çıkan hantallaşma; ve Soğuk Savaş'taki askeri harcamaların yükü vardı. 1980'den sonra, sanayileşmenin tarihinde ilk defa, büyük bir endüstriyel ekonominin kötüye gittiği görüldü, sadece görel olarak kötüye gitmekle kalmayıp, gerçekten küçülüyor, önceden edindiği teknik kapasitenin bir kısmını kaybediyordu. Ekonomik dengelerdeki değişim, sanayileşmiş toplumların süregelen tarihinin son evresinin önemli bir parçasıdır. Çabuk ilerleyemeyen toplumlar, geri kalma tehlikesiyle yüz yüzedi.

Küreselleşme

Sanayi devriminin uluslararası ortamla ilgili olası sonuçları, 1950'lerden itibaren her zamankinden daha güçlü bir şekilde ortaya çıktı. Endüstriyel ekonomilerin istikrarlı büyümesiyle birleşen yeni sanayi devrimleri, dünya genelinde daha çok sanayileşme anlamına geldi. Uluslararası temaslar kaçınılmazdı. Kendini dünyadaki akımlardan soyutlamaya kalkan ekonomiler, bedelini teknolojilerinin geri kalmasıyla ödediler;

1980'lerde Sovyetler Birliği de, Çin de uluslararası ekonomiye yeniden katılmaya bu nedenle karar veriyorlardı.

Sanayileşmeyle ilişkili teknolojik yeniliklerin yeni raundu-
nun dünya çapında etkisi olduğu barizdi. Uydu iletişimleri ve
bilgisayar bağlantıları, bilgi akışının hacmini ve hızını artırdı.
Yüksek hızlı uçak yolculuğu, uluslararası iş toplantılarını ve
uzmanların konferanslarını olağan hale getirdi.

Dünyanın sanayi devriminin çağdaş evresi ile ilgili en
önemli organizasyonel yenilik, çok uluslu şirketlerin oluşma-
sında yoğunlaştı. Süregiden endüstriyel değişimin diğer bir-
çok yönünde olduğu gibi, çok uluslular da önceki modellere
dayandırılıyordu. Bununla birlikte gerçek çok uluslu şirket,
çeşitli ülkelerde bağlı şirketler açmaktan fazlasını yaptı. Ma-
mul malların, birçok ülkede imal edilmiş parçalarını monte
edip ürünü tamamlaması için dünya çapında uzmanlaşmış
imalat işletmeleri kurdu. Çok ulusluların, tamamen sanayi-
leşmemiş toplumlarda ucuz fabrika işçisi bulma yeteneği,
endüstriyel iş alışkanlıklarını ve teknik kapasiteleri, bizzat
sanayileşmiş toplumların çok ötesine yaydığını gösterdi; bu
yeteneğin endüstriyel koşulları çok daha geniş alana yaydı-
ęı da aşikârdır. Çok ulusluların faaliyetleri, dünya genelinde
şartları eşitlemedi ama sınai faaliyetlerle giderek artan eşde-
ğer temaslar sağladı.

Dünyadaki sanayileşmenin üçüncü evresi, az gelişmiş top-
lumlardan büyük çapta sanayileşmiş ülkelere işgücü akışına
da tanık oldu. Amerika Birleşik Devletleri'ne göç oranı, ülke
tarihindeki en yüksek mutlak oranlara ulaştı. Batı Avrupa'da
da oranlar yükseldi, Japonya bile, özellikle Asya'nın diğer
yerlerinden gelen çok büyük sayıda göçmen işçiye bel bağ-
lıyordu. Göçmenlerin yaşantısı, dünyadaki ekonomik eşit-
sizliklerin bir diğer örneğiydi çünkü göçmenlerin çoğunluğu
nispeten farklı tür işlerde tutuluyorlardı. Fakat bu deneyim,
sanayileşmenin uluslararası sosyal yardım yönünü de gös-

termişti çünkü bazı toplumlar, önemli ölçüde göçmen olarak giden işçilerinin ülkelerindeki evlerine gönderdikleri kazançlarına bel bağlama durumuna gelmişlerdi. İşte yine, sanayi devriminin son evresi, yeni bir uluslararası bağlamı oluşturmuştu. Teknoloji ve işletmeler gibi işgücünün de dünya ölçeğinde sanayileşmesi, çağdaş dünya tarihinin en belirgin özelliklerinden biri haline geldi. Sanayileşmiş merkezlerden yayılan bir dizi önemli etki olarak başlayan olay, küresel bir yaşantıya dönüştü.

Çevresel ve toplumsal küreselleşme, karışımı tamamladı. Bir yöredeki fabrikaların saçtığı duman artık yüzlerce kilometre uzaktaki ormanları etkileyebiliyordu. Endüstriyel kazalar ve petrol sızıntıları, benzer şekilde bölge sınırlarını aşabiliyordu. İklim değişimi, sanayileşmenin son evresinin en kaygı verici yanını özetliyor gibi görünüyordu.

Derinleşen Farklılık

Dünyadaki sanayileşmenin çağdaş evresi, önceki yetmiş yılda şekillenmiş olan birçok gelişmeyi devam ettirdi. Önceden olduğu gibi, köklü sanayileşmiş toplumların nitelikleri değişmeye devam ettiği için gerçek endüstriyel ekonomilerin listesi genişledi. Sonuç, üzerinde hayli yorum yapılan sanayileşmiş ve sanayileşmemiş (gelişmekte olan) ülkeler arasındaki ayrımdı. İki önemli örüntü vardı. Birincisi, gelişmekte olan ülkeler listesi değışkendi çünkü birçok ülke yirmi birinci yüzyıl başında gelişmiş ülke kategorisine geçiyordu. İkincisi de, bu gelişmekte olan ülkeler, kendi çabalarıyla hızla değişmeye devam ediyorlardı. Japonya, diğer yörelerde kaynak ve ucuz işgücü arayışında Batıya katıldığı için sömürü devam etti. Fakat birçok bölge, daha geniş bir imalat tabanı oluşturmak için, ekonomik girişimlerinin çeşitliliğini artıran siyasi değişimlerin yardımıyla, geçmişteki deneyimleri sırasında sana-

yileşen sınırlı sayıda sektörün üzerine yeni sektörler inşa etti. Önceki gibi dünyanın endüstriyel ekonomisi, eşit olmayanlardan oluşuyordu fakat bu, bir yanda öz kaynak tedarikçisi olarak konumlarını korumak için gönülsüzce buna zorlanan toplumlardan, öte yanda dünyanın ileri teknoloji liderlerine kadar bütün seviyelerde tekrarlanan değişimler içeriyordu.

Savaş sonrasındaki birkaç on yılda, uluslararası ekonomik örüntüleri, sanayi tarihini geleceğe ilişkin beklentilerle ilişkilendirerek açıklamak için iki teori ortaya çıkmıştı. 1950’lerde ABD’de popüler olan modernizasyon teorisi, bütün toplumların, sanayileşme süreci için Batı ülkelerinin veya Japonya’nın yaptığı gibi, siyasi ve toplumsal temelleri oluşturabileceğini savunuyordu. Ekonomik ve teknik dış yardımlar yararlı olabilirdi ama endüstriyel modernleşme nihayetinde dünya çapında üstün gelecekti. Bazı toplumların tam olarak sanayileşmekte olmadıkları ve kayda değer değişimin bile ille klasik bir sanayi devrimi oluşturmadığı açıklığa kavuşunca, bu tarihsel modellerin aynen kullanımı gözden düştü.

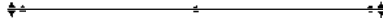
İkinci teori, uluslararası ekonomik eşitsizliklerin derindeki kökleri ve özellikle birtakım ekonomilerin dünyanın sanayi devleri için ucuz üretim yapmaya bağımlı oluşları üzerinde duruyordu. Latin Amerika, gerçek endüstriyel ilerlemenin yoksulluk, yabancı hâkimiyeti ve dış borç yüzünden neredeyse imkânsız olabileceği klasik bir bağımlı ekonomi olarak örnek gösteriliyordu. Bu teori, bağımlılık ilişkilerinin tarihsel gelişimi üzerinde duruyordu çünkü bu ilişkiler on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyıl başında yoğunlaşmışlardı. Bağımlılık teorisi çok şeyi açıklamasına rağmen çok fazla farklı yaşantıyı bağdaşık hale getiriyor ve çoğu eskiden bağımlı olan çeşitli yörelerde meydana gelmekte olan gerçek endüstriyel büyümeyi göz ardı ediyordu.

1900’lerde birçok tarihçi, çok kapsamlı teorilerin, uluslararası sanayileşmenin hem tarihsel hem de çağdaş deneyimini

fazla basite indirgediği sonucuna vardılar. Daha sınırlı bir genelleme yapılması ve çağdaş dünya ekonomisindeki büyük oyuncuların ayrıcı özelliklerine ve tarihsel deneyimlerine dikkat edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Belirli hikâyelerde, biraz karmaşıklıkdan ve çeşitlilikten kaçış yoktu.

BÖLÜM 12

Yeni Sanayi Devrimleri

Etkileyici sanayi devrimleri dünyanın birkaç yerinde gerçekleşmiş olsa da, endüstriyel ekonomilerin yayılması, başka modelleri de kapsıyordu. Güney ve doğu Avrupa'nın (örneğin, Romanya) bazı kısımlarının, sırasıyla, batı Avrupa'nın ve Sovyetler Birliği'nin endüstriyel ekonomileriyle birleşmesi, sanayileşmiş ülkelerin ve bölgelerin sayısını katladı. Yayılma süreci, İspanya'da açıkça görüldü. İspanya'nın iki merkezi (hafif sanayide Katalonya ve metalürjide Bilbao) önceden sanayileşmişlerdi. 1950'den sonra İspanya, ABD'den ve batı Avrupa'dan büyük çapta yatırım aldı ve sonunda Ortak Pazar üyesi oldu. Bu yatırım, 1970'lerden itibaren sanayileşmenin çerçevesini belirledi, gerçi İspanya'nın endüstriyel düzeyi biraz geri kalmaya devam ediyordu. Aynı model, Amerika'nın güney eyaletlerinde de ortaya çıktı. Bu bölge, 1900'den önce, Avrupa ve sanayileşmiş kuzey ABD için ağırlıklı olarak bir hammadde tedarikçisi konumundaydı. Sonradan ucuz işçi çalıştıran fabrika kentlerinde birtakım hafif sanayiler başladı. ABD sanayiinin İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında genel olarak genişlemesi, güçlü ekonomiyi akla getiren "Yeni Güney" etiketini kazanan bazı güney eyaletlerinde gerçek bir

endüstriyel patlama yarattı. Bu tür kalkınmalar hayati önem taşıyordu ama sanayileşmiş coğrafyayı genişletmiş olsalar da yeni bir önemli içerik yaratmamışlardı. Daha ziyade, başlangıçta sanayileşmiş olan mevcut yörelerin kenar bölgeleri olan yerlerin endüstriyel entegrasyon sürecini genişletmişlerdi.

Çok daha değişik ve önemli olan şey, Asya ile Latin Amerika'nın yeni bölgelerinde oluşan sınai kalkınma dalgasıydı ki, bunun iki önemli işareti vardı: 1960'larda gerçekleşen tam ölçekli önemli sanayi devrimi vakaları ve yüzyılın sonunda gerçekleşen daha da önemli yeni sanayileşmeler dalgası.

İsrail: Çölde Kalkınma

İsrail devleti 1948'de kurulduktan sonra ülke ciddi şekilde sanayileşmeye başladı. Bu kalkınma önemli olmakla birlikte sanayi tarihinde son derece alışılmadık bir şeydi.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Filistin'deki Yahudi yerleşimciler, ticaret ve teknoloji hakkında Avrupalı geçmişlerinden edindikleri varsayımları da getirmişlerdi. Siyonistler olarak, hem İsrail'e hem de Avrupalı Yahudilerin sürdürdüğünden daha geniş kapsamlı ekonomik faaliyete derin bir bağlılıkları vardı. Özellikle, yüzyıllar boyu haddinden fazla yapılan çiftçiliğin toprak verimini azalttığı bölgede ticari tarımı geliştirmek için çalıştılar. Batakları kuruttular, yeni sulama sistemleri kurdular ve yeni kuyular kazdılar. Özetle, İsrail devletinin oluşumundan önce büyük bir tarımsal dönüşüm gerçekleşti. Bir kısmı ihracat satışlarına ayrılmak üzere yapılan geniş çaplı ticari tarım, çok çalışma ve yerleşimciler arasındaki işbirliğinin yanı sıra ileri tarım teknolojisine ve inşaat da dayalıydı. İsrail devleti, ticari tarımı, meyve, yumurta ve yurtdışına satılabilecek pamuk gibi ürünlere yoğunlaşarak büyüttü.

Ticari tarım, yeni endüstrinin gelişmesi için altyapıyı hazırlamıştı, endüstri ilk başta çoğunlukla Avrupa'dan gelen

savaşta zarar görmüş kişiler olmak üzere çok büyük sayıda Yahudi'nin göç etmesi sonucu 1948-1953 arasında nüfusun iki katına çıkmasıyla ilerlemişti. Yeni yerleşimcilerin birçoğu, Soykırım yüzünden mahvolmuş olmalarına rağmen köklü zanaat ve ticaret becerilerini getirmişlerdi bu yüzden endüstriyel bir ekonomi kurma görevine görece kolay bir şekilde girişmişlerdi.

İsrail'in sanayileşmesi, hem İsrail'in iç ihtiyacını karşılayacak hem de ihracata uygun olacak tüketim mallarına odaklanmıştı. 1960'larda nüfusun dörtte biri imalat sektöründe çalışıyordu, tarım hâlâ önemli olmasına rağmen İsrail artık bu noktada, Ortadoğu'da endüstriyel bir liderdi. Ülke, ağırlıklı olarak ithalata, özellikle ileri makinelerin ve sanayiye gereken hammaddelelerin ithalatına dayalıydı. Çok ihracat yapılmasına karşın ödemeler dengesi açık verme eğilimindeydi. Bu açık, turizm gelirleri ve devam etmekte olan dış yardımlar sayesinde telafi ediliyordu.

Pasifik Kıyısı Ülkeleri

Pasifik Kıyısı Ülkeleri, 1960'larda Güney Kore'nin öncülüğünde hızla sanayileşmeye başladı. Bu ülkelerin başarısı, birçok yönden beklenmedikti. Güney Kore ile ada ülkesi Tayvan dâhil, yeni merkezlerin birçoğunun belirgin endüstriyel geçmişi pek azdı ve bir sanayi devrimini başlatmak için belirli avantajları az sayıdaydı. Birçoğu, İkinci Dünya Savaşı ve takip eden olaylar yüzünden tahrip olmuşlardı. Japon işgali acımasızcadı ve pahalıya mal olmuştu. Tayvan, 1945-1949 arasında Komünist Çin'in yönetimi altında mağdur olmuştu; komünist dev komşusuyla mücadeleyi sürdürme amacına kendini adanmış olan yeni bir Milliyetçi Çin hükümeti, adanın yönetimini ele geçirdi. 1950'ler, gerilimler ve açık düşmanlıklarla geçti. Kore, 1945'ten sonra komünist ve Batı kontrolün-

deki bölgeler şeklinde ikiye ayrıldı, hem uzun süreli Japon yönetiminin etkilerini hem de 1949'da başlayan Kuzey ile Güney arasındaki pahalıya patlayan savaşın etkilerini atlattı. 1950'de birkaç gözlemci, Güney Kore ile Tayvan'ı dünyanın bir sonraki belirleyici sanayi devrimlerinin yeri olarak öngörmüşlerdi. Aslında çoğu, bir sonraki sanayileşmenin, Hindistan gibi, bağımsızlığını yeni kazanmış, daha istikrarlı ülkelerden birinde olacağını varsayıyordu.

Güney Kore, Tayvan ve Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin diğer kısımları, kesinlikle, aynen kendilerinden önceki Japonya gibi, klasik geç gelen sanayileşme modeline uyuyordu. Hızla yenilenmekte olan Japonya dâhil, sanayileşmesi oturmuş yörelerin muazzam endüstriyel rekabetiyle karşı karşıya kaldılar. Onları, sanayileşen güçlerin mertebesine sıçratacak özel üstünlükler geliştirmeleri lazımdı. Yine, geç gelen sanayi devrimlerinin önceki liderleri Japonya ve Rusya gibi, Pasifik Kıyısı Ülkeleri de, ağırlıklı olarak devlet planlamasına ve devletin güdümüne bel bağladılar (ekonomik dönüşüm sürecini bilfiil destekleyen ve siyasi istikrarsızlığı önlemeye hevesli otoriter liderler tarafından yönetilen toplumlarda genellikle bu yol izlendi). Devlet güdümü, ucuz işçilikle tamamlanıyordu, bu da baştaki teknolojik liderlik eksiğine rağmen belli sektörlerde görece ucuz fabrika üretimini oluşturmak için imkânlar sağlıyordu.

Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin bazıları, önceden fabrika sanayiinde sınırlı deneyimleri varsa sanayileşmeyi ona dayandırarak geliştirebiliyorlardı. Örneğin Hong Kong, İngilizlerin ve Çinlilerin, ticari çıkarları nedeniyle on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren geniş çaplı ticaret kurumları ve birtakım modern imalathaneler oluşturdukları merkezlerden biriydi. Bilim insanları, Güney Kore vakasını o kadar belirgin bulmadılar. 1910'dan sonraki Japon işgali, sömürücüydü, birçok gözlemci bunun sonuçlarının Kore'nin kalkınmasını baskıla-

dığını farz ediyordu. Bununla birlikte bazı yeni araştırmalar, Japonya'nın endüstriyel ekonomisine takviye olarak Kore'nin öz kaynaklarını ve işgücünü kesinlikle kullanmış olmasına rağmen yarımadaya bazı önemli endüstriyel deneyimler de sağladığını öne sürdü. Japon hükümeti, demiryolları inşa etmiş ve Japon işletmeleri, kendi ülkelerine satış yapılacağını göz önünde tutarak bazı Kore fabrikalarına yatırım yapmışlardı.

Yine de, açık devlet desteği ve önceki birtakım fabrika oluşumları, 1960'tan sonra Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nde gerçekleşen olağanüstü atağı açıklamaz. Dünyanın birçok başka bölgesinde de sanayileşmeyi destekleyen hükümetler vardı, birçokları da 1880-1950 arasındaki birkaç on yılda modern imalatla en azından bir miktar deneyim kazanmışlardı. Birkaçı kesinlikle düşük ücretli işgücü sunabiliyordu ve sunmuştu. Pasifik Kıyısı Ülkeleri'ndeki sanayileşmeyi harekete geçiren diğer iki faktör, burayı, bir sonraki sanayi devrimleri dalgasının gerçekleşme ihtimalinin olduğu birçok başka yöreden farklılaştırır.

Birincisi, baştan katılmış olan yörelerin çoğunun İkinci Dünya Savaşından sonra Batıyla birtakım özel temaslarının olmasıydı. Örneğin Singapur, on dokuzuncu yüzyılda Büyük Britanya tarafından kurulmuş olup, uzun süre Güneydoğu Asya'daki askeri üs olarak işlev görmüştü; bu, 1959'da bağımsızlığını kazanmasından sonra bile iş yatırımlarını teşvik etmişti. Hong Kong, İngilizlerin emperyalist dönemden kalan bir diğer yerleşim bölgesiydi; 1960'larda giderek artan bir özerklik kazanmış olsa bile, ekonomik kalkınmasının bir parçası olarak, Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri ile teknik ve ticari temaslarını kullanabiliyordu. Tayvan, özellikle 1950'ler ve 1960'larda, Amerika Birleşik Devletleri anakaradaki komünist rejimi tanımayı reddettiğinde ABD'nin önemli bir Soğuk Savaş ortağı haline gelmişti. Ortaklık, askeri destek

anlamındaydı ama aynı zamanda 1960'ların sonuna kadar süren önemli miktarda ekonomik yardım da demekti. ABD yardımını son bulduğunda Tayvan, kendi başına hızla kalkınmaktaydı ve aslında imalatla Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı bir miktar rekabet yaratmaktaydı. Aynı model, Güney Kore'de de geçerliydi. Kore Savaşı sırasında ve sonrasında ABD, Kuzey Kore'deki komünist rejime karşı güvenilir bir Soğuk Savaş müttefiki olarak yeniden inşa etme umuduyla ülkeye büyük miktarda ekonomik yardım akıttı. Yine, sadece yatırıma değil, teknolojik değiş tokuşa da olanak tanınıyordu. Birçok Tayvanlı gibi birçok Koreli de ABD'de özellikle mühendislik, işletme ve tarım okudu.

Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin sanayileşmesini ayırt eden ikinci faktör, bu toplumların Japonya ile ortak olan özellikleriyle ilgiliydi. Japonya'nın endüstriyel başarı olgusu, ülkenin İkinci Dünya Savaşından sonra etkileyici bir şekilde toparlanması da dâhil, Asya'nın Pasifik kıyısında, Japon işgalinden yürekten nefret etmiş ülkelerde bile ilham yaratmıştı. Güçlü devlet vasıtasıyla reforma bağlılık, Japonya'nın sanayileşmesinin ilk birkaç on yılındaki modeli de yeniden oluşturmuştu. En önemlisi, ilk olarak sanayileşen Pasifik Kıyısı ülkeleri, Konfüçyüsçü kültürel geleneği önemli ölçüde koruyorlardı. Japonya gibi onlar da sanayileşmek için Konfüçyüsçülüğü büyük ölçüde değiştirmek, bütünüyle geleneksel öğretiyeye katı Konfüçyüsçülüğün gerektirdiğinden daha fazla karşı çıkmak, bilimsel ve teknik eğitime daha fazla önem vermek zorundaydılar. Fakat Konfüçyüsçülük, endüstriyel yönetim stratejileri oluşturmak, grup sadakatine dayandırmak ve ortak karar almak için elverişli özellikler olan itaat ve işbirliği alışkanlıklarını da sağlıyordu. Aynı alışkanlıklar, işçilerle yöneticiler arasında bağ kurulmasını, çok çalışmaya ve firma veya ulus için fedakârlıkta bulunmaya gönüllü olmayı da teşvik ediyordu. Konfüçyüsçü kültür, sanayi devrimi için Batı

kültüründen veya Rus kültüründen farklı bir bağlam sağlıyor ve farklı yönetim ve emek modellerini geliştiriyordu; ama bariz bir şekilde başarılıydı. Bu kültür faktörü, 1960'tan sonra bölgenin, sanayileşmemiş dünyanın geri kalanından baskın çıkma ve köklü endüstriyel devlerle aradaki mesafeyi kapatma kabiliyeti için çok önemliydi.

Pasifik Kıyısı Ülkelerinde Endüstriyel Büyüme

Pasifik Kıyısı sanayi devrimlerinin en bariz örneği olan Güney Kore, 1980'lerde, bölgede Japonya'dan sonraki en önemli endüstriyel ekonomi olarak ortaya çıktı. Devlet desteği girişimcilikle birleşti ve 1960'dan itibaren dev sanayi firmaları ortaya çıktı. Kore, en modern teçhizatı ve bazı hammaddeleri almak için yabancı döviz ihtiyacı duyduğundan ihracat bilfiil teşvik ediliyordu. 1970'lerde endüstriyel büyüme oranları, Japonya'nunkilerle aşık atmaya başladığında Kore, plastik gibi ucuz tüketim mallarında ve çelik ile otomobilde başarıyla rekabet ediyordu ve çeşitli uluslararası pazarlara hizmet veriyordu. Kore, çelikteki atağını, en modern teknolojiye, vasıflı bir mühendislik sektörüne ve düşük ücretlere dayandırmıştı, kısa süre içinde de Japonya'yı geçti. Aynı şey, tekstilde de geçerliydi, Kore'nin büyümesi (Tayvan'ınki ile birlikte), Japonya'da aynı sektördeki işlerin neredeyse üçte birini yok etti.

Daewoo ve Hyundai gibi dev endüstriyel şirketler, İkinci Dünya Savaşından önceki ve sonraki dev Japon şirketlerine benziyor, büyük siyasi nüfuz kullanıyorlardı. Chung Ju Yung tarafından kurulan Hyundai'nin 1980'lerde 135.000 çalışanı ve dünya çapında ofisleri vardı. Kore'nin güneydoğu sahilini neredeyse şirket yönetiyordu. Gemi ve otomobil üretiyordu. Düşük ücretli işçileri için binlerce konut inşa edip, işçi istikrarını nispeten makul bir maliyetle geliştirdi. Teknik okullara sponsor olması, sabit bir şekilde vasıflı işçi ve teknisyen temini sağlıyordu çünkü Güney Kore diğer ülkelerden işgücü

ithal etmiyordu. Hyundai de, diğer büyük Kore firmaları gibi, işçilerin sosyal hayatı için bir çerçeve oluşturmuş ve işçileri hem birbirlerine hem de şirkete bağlamaya yarayan bir dizi ritüel hazırlamıştı. Japonya'da özellikle 1920'den sonra düzenlenen emek politikalarına olan benzerlik çarpıcıydı. Şirketin spor tesislerinde Kore'nin geleneksel dövüş sanatı olan tekvando çalışmak için bir arena da vardı. İşgünleri, grup halinde yapılan egzersizler ve diğer dayanışma gösterimleriyle başlıyordu. Hayatları dikkatle düzenlenmiş olan Hyundai çalışanları, haftada altı gün çalışıyor, yılda üç gün tatil yapıyor ve bir otomobil filosu yurtdışına götürülmek üzere gemilere yüklendiğinde veya bir gemi denize indirildiğinde saygı törenlerine katılıyorlardı.

Kore'nin istikrarlı ekonomik kazançları, 1950-1990 arasında, büyük nüfus artışına rağmen kişi başı gelirin on katına çıkmasına sebep oldu, gerçi yaşam standartları hâlâ Japonya'nın epey gerisindeydi. Önde gelen Koreli işadamları kayda değer servetler edindiler. Kore'nin endüstrisi, sadece Japonya'da değil, Amerika Birleşik Devletleri'nde de rekabet ediyordu, Kore arabaları Japonya'dan yapılan daha büyük miktarda ithalatın yanında ABD piyasasında önemli bir pay elde etti. Ülke, yirmi birinci yüzyılın başında, ulusun siyasi demokrasi haline geldiği noktada dünyada endüstriyel ekonomi sıralamasında üstlerdeydi.

Tayvan'daki sanayileşme Kore'deki kadar etkileyici olmakla birlikte birçok temel eğilimi benzerdi. Milliyetçi Çinlilerin liderliğindeki otoriter hükümet, biraz hoşnutsuzluk yaratmış ama önemli ölçüde siyasi istikrar sağlamıştı; bu örnek de Kore'ninkine benzerdi. Ayrıntılı ekonomik planlama mekanizmaları, sınırlı sermaye ve öz kaynaklardan azami yararlanmak üzere tasarlanmıştı, gerçi Kore'deki gibi, hükümetin müdahalesi, özel işletmeler için hatırı sayılır tolerans tanıyordu. Eğitime devletçe giderek daha çok kaynak sağlanması,

okur-yazarlık oranlarını artırmış ve teknik eğitim düzeylerini hızla yükseltmişti.

Tayvan imalatı ürünler, dünyanın her yerinde satıldı. Plastik ve tekstil ürünleri dâhil, ucuz tüketim malları, Tayvan'ın ayırt edici özelliği haline geldi. Gıda maddeleri, tekstil maddeleri, kimyasallar ve diğer sanayi ürünleri alan Japonya, ülkenin en önemli ticaret ortağı görevi görüyordu. Japonya'nın 1980'lerde parlayan kendi büyümesi, Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin sanayileşmesinin daha da gelişmesine olanak sağladı. Çünkü Japonya, yüksek teknoloji üretimine giderek daha çok yoğunlaştığından hem hammaddeler hem de daha ucuz kategorilerdeki fabrika malları için diğer bölgelere güveniyordu (bu mallardan bazıları, bir zamanlar Japonya'nın dünyanın endüstriyel pazarlarına akın etmeye başladığında satmış olduğu başlıca ürünlerdi).

Pasifik Kıyısının diğer iki ticaret ve endüstri merkezi, Hong Kong ve Singapur şehir devletleriydi. İmalat ve bankacılık hizmetleri, gelir kaynağı olarak taşımacılığı geride bıraktı. Gemi inşa sektörüne eklenen petrol rafinerileri, tekstil ve elektronik fabrikaları önemli sektörlerdi. Hong Kong, statüsüne önemli bir dünya limanı olmayı da ekledi. Bankacılık sektörü büyüdü çünkü şehir, komünist Çin'e ticari bir köprü görevi görüyordu. Sanayide, özellikle tekstilde ihracat üretimi, yüksek hızlı teknolojiyi düşük ücretler ve uzun çalışma saatleriyle birleştirdiğinden son derece rekabetçi sonuçlar veriyordu.

Pasifik Kıyısı Genişliyor mu?

1980'lerde, Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin istikrarlı sınai kalkınması (elbette, bölgedeki en eski ve en büyük endüstriyel güç Japonya öncülüğünde) doğu ve güneydoğu Asya'nın diğer kısımlarını ve Avustralya'yı da kendine çekmeye başlıyordu. Bir doğu Pasifik ekonomik bölgesi şekilleniyordu, en gelişmiş

sektörler, uzak yörelerdeki fabrika gelişmelerini tetikliyordu. 1960'larda, örneğin Malezya hükümeti, imalat sektörünün (o zaman toplam milli gelirin yüzde 15'inden sorumluydu) büyümesine kaynak sağlıyordu. Tam bir sanayi devrimi gerçekleşmemişti fakat imal edilen ürünlerin çeşitleri çok artmış ve yaşam standartları da iyileşmişti. Tayland, bölgenin hızla büyüyen sektörlerine katılan bir diğer ülkeydi. Önemli bir Tay işçi kitlesi Japonya'da çalışıyordu (Filipinler ve Kore'den gelen göçmen işçilerle birlikte, çünkü Japonya'nın işgücü, özellikle az vasıflı işlerde, artık ulusun ihtiyaçlarına yetmiyordu.) Tayland'dan ihracat, esasen gıda maddeleri ve hammadde kategorisinde arttı ama Japonya'nın talebi, imalat sektörünün de büyümesine yardım etti. Pasifik Kıyısı ekonomisinin genişlemesi, ekonomik büyümenin hızlandığı Endonezya'yı da kapsadı, gerçi Tayland veya Malezya kadar imalat yoktu. Avustralya, endüstriyel ihracatını artırarak bilfiil katıldı ama özellikle Japonya'nın petrol ile birlikte gıda ve hammadde konusunda başlıca tedarikçisi görevini görüyordu.

Pasifik Kıyısı, 1990'larda ciddi aksiliklerle karşılaştı, Japonya'nın büyümesi belirgin bir şekilde yavaşladı. Yirmi birinci yüzyılın başında, Kore gibi ülkelerde büyüme kaldığı yerden aktif bir şekilde yeniden başladı ve kalıcı bir sanayi devriminin bölgenin her yerinde gerçekleştiğinin yeni bir delilini sağladı.

Brezilya, Meksika ve Türkiye: Sonraki Dalga

Meksika, Türkiye ve Brezilya'da büyümekte olan endüstriyel ekonomilerin ortaya çıkması, başlangıçta Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin sanayileşmesine önem veya çarpıcılık açısından rakip olmamıştı. Üç ülke de (özellikle de Brezilya) 1980'lerde önemli endüstriyel ihracatçılar sırasına girdi. Örneğin Türkiye'deki fabrika tekstili, Almanya gibi ileri endüstri ülkelerine

yaptığı önemli miktarda ihracatla dünya ticaretinde rekabetçi hale geldi. Brezilya'nın çelik endüstrisi, ABD'ye başarıyla ihracat yapıyordu, 1970'lerin sonunda Amerikan üretimini çöktürmek için Brezilya ve Kore çeliği birleşti. Brezilya, bilinçli bir şekilde en ileri teknoloji seviyesinin altındaki piyasalara girip, bu süreçte kayda değer bir imalat sektörü oluşturarak dünyanın en büyük dördüncü bilgisayar ihracatçısı haline de geldi.

Meksika, Türkiye ve Brezilya'daki hükümetler, Türkiye'de 1920'lerde, Brezilya ve Meksika'da 1930'larda başlayan destekleriyle sınai kalkınmayı teşvik etmişlerdi. Sanayinin devlet tarafından desteklenmesi, diğer bölgelerle dikkatle müzakere edilmiş ticaret anlaşmalarını, etkin bir şekilde dış yardım ve yatırım talebini ve teknik eğitim ile altyapıya desteği içeriyordu. Son olarak, üç ülke de dünyanın sanayi tarihinin önceki döneminde fabrika endüstrisi sektörlerini oluşturmuşlardı, bunlar, takip eden endüstriyel büyümenin temelini teşkil ettiler. Kısacası, bu üçünden hiçbirisi endüstriyel oyuna yeni katılmıyordu.

Bununla birlikte, aynı zamanda Meksika, Türkiye ve Brezilya'nın nüfusları hızla artmaya devam ediyordu. İşgücünün önemli bir kısmı, kırsal kesimde kalmıştı, ihracat için tarım ürünleri üretimi (Brezilya'nın kahve gibi endüstri bitkileri ve Türkiye'nin Avrupa'da satılmak üzere meyve ve fındık yetiştirmedeki başarıları) sanayileşmenin henüz eski ticari örüntülerin yerini almadığının açık bir göstergesiydi. Üç ülkede de çok sayıda ve artmakta olan şehirli yoksul vardı çünkü fabrikaların artışı, yoksullaşan insanların şehirlere göç etmesine ayak uyduramıyordu. Brezilya ile Meksika'nın, ilaveten, bağımsız ekonomik büyümeye engel olan hatırı sayılır miktarda dış borçları vardı, Türkiye ise batı Avrupa'da çalışan işçilerinden gelen gelirlere bel bağlamaya devam ediyordu. Üç ülke de böylece, eski ekonomik örüntüler ve bağımlılıklar

gerçek fabrika artışıyla aşık atarken tamamlanmamış sanayileşmenin çeşitli ve önemli belirtilerini gösteriyorlardı. Yine de değişim vardı; Meksika, Türkiye ve Brezilya, iç ihtiyaçları karşılamak ve ihracat geliri oluşturmak için bilinçli bir şekilde modern sanayiye büyüttüler.

Brezilya'nın bilgisayar endüstrisi, çarpıcı bir tipik örnekti. Dünyanın endüstriyel liderlerinin çok gerisinde olan bir ülke, halkının bilgisayar ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle pahalı ithalatlarda bir diğer bağımlılıktan kurtulmak için bu endüstriyi geliştirdi. Devlet mevzuatı bu yeni Brezilya endüstrisini koruyor ve São Paulo'da bağımsız bilgisayar prototipleri yapan teknik üniversitedeki bilgisayar mühendislerini ciddi ölçüde finanse ediyordu. Bu endüstri daha ancak 1970'lerde oluşmuş olmasına rağmen açıkça Brezilya'nın önceki endüstriyel büyüme ve teknolojik ilerleme kararlılığının üstüne oturtulmuştu. Bu yüzden São Paulo'daki mühendislik grubu, üniversite bilimi ve teknolojisindeki, nükleer fizik dâhil, önceki ilerlemelerden kaynaklanmıştı; 1970'lerde uluslararası fizik dergilerinde yayınlanan bilimsel makalelerin yüzde 3'ü Brezilya'ya aitti. Devlet, 1959'dan itibaren Brezilya donanması ile bağlantılı olarak bilgisayar araştırmalarını doğrudan desteklemekteydi. İleri elektronik eğitimi durmadan artıyordu. Batıdan gelişmiş askeri teçhizat ithalatı, bilgisayarlara artan bir ilgi doğurmuş, ABD üniversiteleriyle ortak çalışmaya dayalı programlar oluşturulmuştu. Brezilya, 1971'de, kısmen Avrupalı prototiplerin taklidi olan kendi bilgisayar modelini üretmeye hazırды. Çok geçmeden bilgisayar üretmek üzere São Paulo'daki üniversite merkeziyle bağlantılı çeşitli küçük şirketler ortaya çıktı. Brezilya'nın bilgisayar üretimi, Japonya'nın da içinde bulunduğu diğer yerlerden mikroçip ithalatına dayanıyordu; dolayısıyla bu tek başına ulusal bir endüstri değildi. Fakat Brezilya'nın bilgisayar endüstrisi, önceden ulaşılmış teknik ilerlemenin, dikkatli devlet desteğinin ve

Üretim ile ihracat imkânlarının giderek farkına varılmasının, genel standartlar açısından hâlâ sanayileşmeye çabalayan bir ekonomide bile, gerçek bir endüstriyel atılıma sebep olabildiğini göstermiştir.

Brezilya, hem yurtiçi tüketim hem de etkileyici eitlilikteki endüstriyel ürünler ile malzeme ihracatları için geniş bir yelpazede fabrika malı üretirken elik, kimyasallar, inşaat malzemeleri, tekstil ve diğer bir sürü endüstri dalındaki mevcut imalat gelişmelerine bilgisayar gibi yeni odaklanılan üretim sektörlerini de ekledi. Tekstil gibi bazı fabrika sektörleri düşük ücretlere (diğer yerlerde de tekstilin ilk sanayilemelerinde olduğu gibi) dayanmalarına rağmen elektronik, kimyasallar ve ağır sanayi gibi teknoloji açısından ileri sektörlerde ücretler makuld. Beklendiğı gibi, bu endüstriyel atak, Brezilya'ya Latin Amerika'daki en yüksek yıllık büyüme oranlarını sağlamıştı (1960'larda ve 1970'lerde yüzde 6'nın üzerindeydi). Yaşam standartları da bu doğrultuda iyilemiti. 1990'da Brezilyalıların yüzde 22'sinin arabası, yüzde 56'sının televizyonu ve yüzde 63'ünün buzdolabı vardı. Elbette, bu seviyeler, sanayilemi ileri ülkelerin çok gerisindeydi ama aslında doğu Avrupa'daki ve Güney Kore'deki oranlardan daha yüksekti.

Bu noktada Brezilya, çoğu sanayi üretiminin yerli ihtiyaç için olduğu ve aırtıcı derecede çok sayıda irketin Avrupalı veya Japon göçmenler tarafından iletildiğı yirminci yüzyıl başındaki örüntüden uzaklaıyordu. Artık endüstriyel büyümeye devletin verdiğı destek çok önemli bir konumdaydı, teknik eğitim görmü Brezilyalıların giderek artan sayısı sanayileşme sürecini yeni bir düzeye taşıyordu. Çoğunlukla daha belirleyici bir sanayi çağına doğru ilerlemenin en önemli göstergesi olan metalürji gibi sektörlerdeki büyüme, özellikle etkileyiciydi.

Birkaç on yıl boyunca Brezilya'nın sanayileşmesi deneme niteliğinde kaldı. 1990'da Brezilya'nın ekonomik çıktısının

yüzde 26'sını imalat sektörünün üretmesine rağmen imalat ve madencilik işçileri, işgücünün ancak yüzde 22'sini oluşturuyordu. Brezilyalıların dörtte birinden fazlası hâlâ tarımda çalışıyordu ve (çok sayıda hizmetçiyi ve geri teknoloji gerektiren işlerde çalışan çok düşük ücretli şehirli işçileri içeren) amorf bir hizmet sektörü ağır basıyordu. Üstelik, Brezilya'nın ekonomik problemleri, çoğunlukla sınai kalkınmasını gölgede bırakıyordu. Astronomik enflasyon oranları (1990'ların başında yıllık enflasyon yüzde 600-900 arasında gidip geliyordu) sanayi sektörünü teşvik eden yüklü devlet yatırımlarını içeren aşırı devlet harcamalarının göstergesiydi. Dış borç da yüksekti, Batılı bankalar ile Japon bankalarına yapılacak faiz ödemelerinin aksamasını ve sık sık yurtdışından gelen mali kısıtlamalarda biraz değişiklik yapılmasını talep eden müzakere çabalarını gerektiriyordu. Buna rağmen Brezilya, bir zamanlar bilfiil Avrupalıların ticari çıkarları tarafından kontrol edilen bir ekonominin gerçek bir bağımsızlık kazanabileceğini ve yurtiçinde bir dönüşüm yaratabileceğini muzaffer bir şekilde göstermiştir. Yirmi birinci yüzyıl başında büyüme oranları hızlandı ve ulusun 2008'deki küresel durgunluğun çoğu etkisine dayanabilmesine yardımcı oldu.

Meksika da 1950'den sonra yıllık yüzde 6'nın üstündeki büyüme oranlarıyla etkileyici bir endüstriyel atak yaptı. Meksika'nın 1946'da iktidara gelen başkanı Miguel Alemán Valdés, yurtdışından mamul mal alma ihtiyacını azaltmak için bilinçli bir şekilde çelik, kimyasallar ve diğer endüstrilerde fabrika üretiminin büyümesini destekleyerek ithalat ikamesi politikasını teşvik etti. Bu sektörlerdeki girişimcilere ucuz devlet kredileri verildi. Bu politika, modern sanayinin başlatılması için gerekli olan gelişmiş makinelerle aletler haricindeki yabancı mallara uygulanan katı gümrük vergileriyle birleştirildi. Metalürji, inşaat malzemeleri ve kimya konularında oluşturulan önemli fabrika sektörleri, madencilik ve imalatı,

Meksika'nın toplam üretim değerinin yüzde 26'sına kadar yükseltti.

Yine de problemler vardı. Sanayideki iş imkânları, nüfus artışına veya fabrika çıktısına ayak uyduramıyordu; 1990'da işgücünün ancak yüzde 11'i fabrikalarda çalışırken yüzde 24'ü hâlâ tarımdaydı ve büyüyen şehirlerde muazzam bir istikrarsız nüfus vardı. Meksika hükümeti, kısmen yeni sanayiye finanse etmek için yüklü miktarda borçlanmıştı. Meksikalılar tarafından işletilen büyük fabrikalar, hâlâ ithalat ihtiyaçlarına yetecek kadar çok ihracat yapamıyorlardı, borç kontrol edilemez haldeydi. Birçok ABD'li yan kuruluşun varlığı, düşük işçi ücretlerini açıkça sömürüyor, hızlı değişime rağmen karma bir endüstriyel tabloya işaret ediyordu.

Yeniliğe alışılmadık ölçüde açık olan bilinçli bir devlet politikasının, muazzam bir yoksullukla ve kültürel dirençle çarpıştığı Türkiye, uzun süre vaka olarak incelenmişti. Eğitimin yaygınlaşması, yasaların katı Müslüman uygulamalarından daha laik bir yaşam tarzına geçişi desteklemesi ve daha bir sürü başka tedbir, Türklerin yaşamını değiştirmişti ama çok modern bir sanayi için ortamı hazırlayamamıştı. Yabancı yatırımcılar, Müslüman toplumdaki sakınıyorlardı, periyodik siyasi istikrarsızlık da onları uzaklaştırıyordu.

Bununla birlikte, devletin sanayileşmeye odaklanması 1930'larda şekillenmişti. Devlet yatırımları, karayolu ve demiryolu sistemini büyütmüş, Ortadoğu'daki en iyi yurtiçi ulaşım ağını oluşturmuştu. 1931'de parasal sistemi kontrol etmek ve tekstil ve kimya gibi fabrika sektörlerinde büyük devlet yatırımlarını yönetmek için bir merkez bankası kurulmuştu. Devletin madencilik işletmeleri de büyütüldü. Yabancı yatırımlar artmıştı, 1960'ta bu yatırımları düzenlemek ve aynı zamanda ulusal planlamayı koordine etmek için bir devlet planlama teşkilatı kuruldu. Özel sektör endüstrileri ancak 1970'ten itibaren çok dikkat çekti. Bu noktada, tekstil, otomo-

bil (Türkiye, bazı yabancı markaların montajını yapıyordu, ayrıca yurtiçi tüketim için bir yerli marka üretim hattı da kurdu), metalürji ve kimya sektörlerinde ileri teknoloji kullanan kapsamlı fabrika endüstrileri kuruldu. Türkiye 1980'e kadar Ortadoğu'da İsrail'den sonra en sanayileşmiş ikinci ülke haline geldi. Artık, bir işletmeler karışımı faaliyettedir; kadın ve erkek karma personel çalıştıran çok ulusluların yanında daha yerel pazarlara üretim yapan, daha ziyade kadın işçi çalıştıran daha geleneksel, daha küçük işletmeler de vardı. Tekstil gibi sektörlerde ihracat faaliyetleri arttı. Brezilya'daki gibi, endüstriyel büyümeye ve tarım ürünleri ihracatına dayalı ekonomik büyüme, 2000'den sonra daha da arttı. Genel olarak sanayileşme Meksika, Brezilya ve Türkiye'de yirminci yüzyılın sonlarında istikrarlı bir gelişme gösterdi, bunu 2000'den sonra daha da sağlam başarılar takip etti. Bu noktaya kadar, Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin birkaç on yıl önceki hali gibi endüstriyel büyümeleri kendi kendine yeter görünüyordu. Nüfus artışının yavaşlayan hızı, yaşam standartlarında da iyileşmeler sağladı. Sonuç, sanayi tarihinin bu en yeni evresinde önemli ölçüdeki küresel sanayileşme tablosunun bir parçasını teşkil etti.

Çin ve Hindistan

Asya'nın bu iki büyük ülkesindeki gelişmeler kabaca birbirine benziyordu, örneğin her ikisi de 1990'larda bariz şekilde endüstriyel atılım yapmıştı. Sonuç, dünya ekonomisinin daha da büyük çapta yeniden dengelenmesiydi. Bununla birlikte, her iki ulus da kendi yollarını kendileri çizmişti.

Çin, dünyanın önemli endüstriyel üreticilerinden biri haline geldi, 2010'da genelde gelir açısından, Japonya'nın yerine geçerek ABD'den sonra ikinci oldu ama bu birkaç on yıl süren deneyler ve toparlanmalar sürecinden sonra gerçekleş-

mişti. Anakarada komünistlerin zaferinin ardından yapılan birtakım birleştirmelerden sonra Çin'in lideri Mao Ze-dong, 1950'lerde Sovyetler Birliği'nde önceden uygulanan Stalinci modellere dayalı yoğun bir sanayileşme dönemi başlatmıştı. Sovyet danışmanlar ve sınırlı ekonomik yardımla desteklenen hızlı büyüme programında ağır sanayinin üzerinde duruluyordu. Sonra 1958'de Mao, vites değiştirip, tarım ile küçük ölçekli sanayiye birleştiren kırsal komünlerin oluşturulmasının üzerinde duran "Büyük Atılım" programının ıırtkanlığını yaptı. Amaç, komünist sanayileşmesinin özgün Çin versiyonunu yaratmaktı, yani ileri teknoloji yerine halk kitlelerine güvenmekti. Teknik üniversiteler yürürlükten kaldırıldı. Arka bahçelerdeki elik fırınları, kırsal kesimin her yerinde peyda oldu. Mao, bu Büyük Atılım programının, büyük ölçüde fabrika harici ortamlarda kitlesel emek için organize olarak harekete geçirilmiş halkın gayretlerinin birleşmesi vasıtasıyla, sanayi çıktısında Çin'in İngiltere'yi geride bırakmasını sağlayacağıyla övünüyordu.

Deney, en azından kısa vadede tam bir faciaydı, Çin'in sanayileşmesi aslında yüzde 30 geri gitmişti. Amaç asıldı: Sanayileşmiş dünyanın geri kalanındaki büyük, sömürücü fabrikalardan uzak durmak, evre kirliliğini sınırlamak ve ulaşım sistemi üzerine binen yükü azaltmaktı. Oysa sanayiden ne kadar çıktı alınacağı öngörüleliyordu ve alınan çıktı da pahalıydı çünkü ileri teknoloji ve ölçek ekonomisinden kasten kaçınılmıştı. Standart sanayileşmenin cesur görünen alternatifi ve politikalar, Çin'e neredeyse on beş yıl kaybettirdi. Şimdi bazı bilim insanları, Mao'nun çabalarının, kırsal kesimden giderek daha çok Çinlinin endüstriyel süreçleri ve ürünleri tanımasını sağladığını öne sürüyorlar. Bu durum, modern sanayi sektörünün esasen kıyı kesimlerinde olup, geleneksel zanaatın iç kesimlerde korunduğı önceki yılların görüntüsünün aksiydi. Bu yeni tanışıklık, 1970'lerden başla-

yarak gerçekleşen, başarılı olduğu daha bariz sanayileşmenin temellerini oluşturmuş olabilirdi.

Mao'nun ölümünden sonra strateji değişti; bu, politikada köklü değişiklik anlamına geliyordu. 1978'de Çin daha esnek ve alışılagelmiş bir sanayileşme stratejisini benimsedi. İhracat teşvik edildi, yabancılardan teknik danışmanlık memnuniyetle istendi. Çin'in, büyük çapta devlet planlamasını ve son derece otoriter bir hükümeti de içeren komünizme bağlı olmasına rağmen tarımda ve sanayide özel sektörler teşvik edildi. Birtakım kırsal kesim endstrieri korunmuştu fakat Çin, ileri teknolojiye alışkanlık kazanmaya çalışırken kentsel üretime önem verildi. 1980'lerde ekonomik büyüme oranları fırladı, Çin, büyüklüğü sayesinde önemli bir endüstriyel güç haline geldi. Sadece fabrikalar değil, karayolları ve demiryolları da hızla geliştirildi. 1990'larda ülkenin ekonomik çıktısı, yılda yüzde 10 artıyordu. Çin, 2003'te dünyanın imento re-

FOTOğRAF 12.1 Mao rejiminde bir kadın Pekin Halk Birliği'nin traktörünü kullanıyor. Günümüzde bile çoğu çiftlik işi makine kullanmadan yapılıyor. (AP Wide World Photos izniyle. İzinle yeniden basılmıştır.)

timinin tam yarısını fabrikaların, konutların ve altyapının büyümesi için kullandı.

Çin'deki endüstriyel büyüme, gelişen diğer ekonomilerde olduğu gibi, birçok kişiye yeni servetler kazandırdı. Çin'de, televizyon ve teyp gibi yüksek tüketici standartlarının sembolleriyle tamamlanmış yeni bir grup zengin girişimci ortaya çıktı. Birçok köylü bile bisiklet ve diğer yeni ürünlere sahip olmuşlardı. Endüstrinin diğer meyveleri o kadar lezzetli değildi. Birçok yerde çevre kirliliği seviyeleri Batı ülkeleri ile Japonya'daki seviyeleri aştı. Çin şehirleri, "Sarı Ejderha" denen endüstri dumanına boğuldu, su kaynakları da önemli ölçüde kimyasal kirliliğe maruz kaldı. Endüstriyel gelişmede yerel kirlilik etkilerinden daha fazlası vardı. 2000'de Çin'in endüstriyel ilerlemesi muazzam nüfusuyla birleşince ülkeyi, iklim değişikliğine yol açan kimyasal emisyonu katkıda bulunanlar arasında ikinci sıraya yükseltti. Yakıt olarak kömür kullanımının giderek artması (çünkü Çin dünyada en çok kömür çıkaran ülke haline gelmişti) bu olumsuz başarı ölçeğinde Çin'in daha da ilerleyeceğini gösterdi çünkü Çin politikası, ekonomik büyümeyi açıkça çevresel kaygıların üstünde tutuyordu.

Çin'in büyümesi karma niteliğini korudu. Ağırlıklı olarak ucuz işgücüne ve geniş köylü sınıfı üzerinde devam eden baskılara dayalıydı. Kırsal kesimden yüz binlerce işçi, köyle bağlarını tamamen terk etmeden endüstriyel işlerle meşgul oluyorlardı. Çok uluslu şirketler, Meksika'daki gibi, Çin'de de düşük maliyetli fabrika işletmeleri kurdular. Çin'in ihracatı çarpıcıydı ama öncelikle oyuncak (1990'larda ABD oyuncak piyasasının neredeyse yarısını Çin dolduruyordu) gibi ucuz fabrika ürünlerini içermekle birlikte yüksek teknolojiye de giderek ilerleme kaydediyordu. Bununla birlikte Çin'in hızlı atağı aynı zamanda Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin de büyümesiyle birleşip, bazı gözlemcilerin, Japonya'nın başlangıçtaki

öncülüğünün ardından yeni bir engin Doğu Asya endüstriyel kompleksinin doğmakta olup olmadığını merak etmesine sebep oldu. Yörenin, güçlü hükümetlerinin yanı sıra biraz değiştirilmiş (sıkı çalışma, disiplin, sadakat ve eğitim içeren) Konfüçyüsçü değerlerin üzerinde durmaya devam ettiğini belirttiler.

Hindistan'ın endüstriyel büyümesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Çin'inkinden daha istikrarlıydı ama biraz daha sonra, 1990'larda yeni bir şekil aldı. Yine, hükümet daha açık rekabet edebilmek için ekonomi mevzuatını gevşetme kararı aldı, gerçi Hindistan'da daima hatırı sayılır miktarda özel işletme vardı. Yirminci yüzyıl sanayileşmesinin diğer önemli vakalarında olduğu gibi, Hindistan'ın ekonomisi de karma olduğuna dair işaretler sergiliyordu.

Önceden gelişmiş olan temel metalürji ve tekstil sektörleri büyümeye devam ettiler. Mohandas Gandhi'nin (Hindistan'ın bu büyük milliyetçi lideri, modern sanayinin pisliği ve sömürüsüne karşı çıkmış, tarım ve zanaatla meşgul olan bir Hindistan'ı dört gözle beklemiştir) etkileyici sanayileşme karşıtı fikirlerine rağmen siyasi bağımsızlığın 1947'de elde edilmesinden sonra yeni ulusun çoğu lideri endüstriyel büyümeyi, ekonomik bağımsızlığın ön koşulu olarak gördü. Devlet, elişlerine ve kırsal kesimdeki küçük sanayilere birtakım destekler sağlamış fakat büyük ilgiyi şehirlerdeki endüstriyel büyümeye göstermişti. Beş yıllık planlar, her şeyden önce fabrikaların gelişmesine odaklanmıştı. Hindistan, 1950'lerde yıllık yüzde 5 büyüme oranı gösteriyordu, gerçi ezici nüfus artışının yanı sıra muazzam bir yoksulluk devam ediyordu. İleri teknoloji, metalürji ve kimya sektörlerine yayılmıştı, hâlâ bir tarım toplumu olan ülkede iyi eğitilmiş mühendis kadrolarıyla çok verimli fabrika adacıkları oluşuyordu. Aynı seçici teknolojik ilerleme politikasından, 1970'lerde, başarılı bir uzay programı ortaya çıktı.

1960'larda nüfus artışı, kısa süreliğine şüphesiz tarımı aştı ama yeni tarım teknolojisi ve geliştirilmiş tohumlar (Batı uzmanlığıyla desteklenen Yeşil Devrim) gıdada kendine yeterliliği yeniden sağladı. 1970'lerde ekonomik büyüme yeniden canlandı ve 1980'lerde yıllık yüzde 3'lük önemli bir tempoya ulaşıldı; bu değer, ABD'nin büyüme oranının ilerisinde olmakla birlikte Pasifik Kıyısı Ülkeleri'ninkinin çok gerisindedeydi. Kıt döviz tahsisini de içeren devlet düzenlemesi, petrol ve ileri teknoloji ithalatını kısıtlamaya yönelik Hindistan ekonomisine yön veriyordu. Hindistan, mamul malları Hint Okyanusu Havzası'nın diğer yörelerine ihraç edebiliyordu ama daha yaygın değildi. İthalat kısıtlamaları biraz tüketici hoşnutsuzluğu yaratmıştı; Hindistan'ın otomobil üretimi, yakıt verimliliği için tasarlanan iki küçük modele odaklanmıştı ve talebe ayak uyduramıyordu. Oysa, temel mamul mallarda Britanya gibi diğer ülkelere bağımlı olmak, geçmişte kalmıştı.

1992'den sonra ekonominin liberalleştirilmesiyle Hindistan, yüksek teknoloji ürünlerini, özellikle yazılım programlarını hem sanayileşmiş ülkelere hem de Güneydoğu Asya'ya satmaya başladı. Yüksek teknoloji becerileri kadar İngilizceyi de kullanan Hindistan, İngilizce konuşan ülkelere satış ve telefon hizmetleri sağlayan faaliyetler düzenleyen Hintli firmalarla ve çok uluslu şirketlerle küresel hizmet sektörüne de girdi. Yirmi birinci yüzyılın başında ülke, kapsamlı tüketim meraklarıyla geniş bir komple orta sınıfı (80 milyon veya daha fazla) olmasıyla övünüyordu. Yıllık ekonomik büyüme yüzde 9'a ulaşmıştı.

Hindistan da Çin de, dünya ekonomisindeki eski imalat güçlerini, önemli ölçüde yeni endüstriyel bazda birçok şekilde yeniden kazanarak ekonomik geri kalmışlığın önceki örüntülerini açıkça kırdılar. Her ikisi de, başarının bileşenleri olarak, tam modelleri farklı olmakla birlikte politika değişimine, ucuz işgücüne ve kapsamlı eğitime güvenmişlerdi.

Çinli liderler, 2020 hedefini tam sanayileşmiş bir toplum olarak açıkladılar, gerçi çeşitli yönlerden hâlâ gelişmekte olan bir ekonomi olduklarını kabul ediyorlardı.

Değişim Dalgaları

Sanayi tarihindeki en son dönem, ilk başlarda birkaç küçük ve orta ölçekli toplumda hızlı değişime dikkati çekmişti. Yenilikleri çarpıcıydı. Pasifik Kıyısı Ülkeleri'nin iç dönüşümleri tam olarak, başka ülkelerde cereyan etmiş eski sanayi devrimlerinde olduğu kadar büyük çaplıydı. Yeni sanayileşmelerin uluslararası etkileri de hatırı sayılır ölçüdeydi. Sanayileşen ülkeler arasına sonradan katılan Pasifik Kıyısı Ülkeleri, sadece doğu Asya ile Avustralya'daki ekonomik modelleri yeniden sıraya koymakla kalmayıp, dünya ekonomisinde, Japonya'nın daha yüksek sesinden bağımsız olarak, güçlü bir şekilde yer aldılar.

Brezilya veya Hindistan gibi, dünyanın en geniş toplumlarının bazıları, dört endüstriyel bileşeni birleştirmeye uzun süre devam ettiler. İlk önce, bağımlı ekonomilerin birkaç asır boyunca yaptıkları gibi ucuz işgücüne dayalı ucuz mallar ihraç ettiler. Meksika'nın petrol ile meyveleri ve Türkiye'nin tarım ürünleri bunun örnekleriydi. İkinci olarak, imalat sektörlerinin büyümesi ithalat ikamesini sağladı, mamul mal ithalatına bağımlılıklarını azalttı. Üçüncü olarak, Çin'deki Nike ayakkabı fabrikası gibi çok uluslu şirketler, ucuz işgücünü ve zayıf çevre mevzuatını sömürdüler. Dördüncü olarak, Brezilya'nın bilgisayarları ve Çin'in ev aletleri gibi çeşitli endüstriyel ihracat sektörleri doğdu. Bu dördümlü kombinasyon, büyüme, değişim ve çok büyük bir uluslararası yeni ekonomik rekabet yarattı fakat bir müddet tam sanayileşmeye ulaşamadı.

2000'de gerçek sanayi devrimlerinin başlamak üzere olduğu netleşti. Çin'de ve Hindistan'da sonuç, dünyanın ge-

leneksel imalat güçlerini küresel ekonomide önde gelen konumlara getirmeye başladı, gerçi bu yeni konum, sanayi çağından önce geliştirmiş oldukları güçlerden çok daha farklı bir temele dayalıydı. Örneğin Brezilya ve Meksika, koloni dönemlerinden itibaren bağımlı ekonomik durumları düşünüldüğünde, tarihsel açıdan çok daha ilginç bir imalatçı konumu kazanmışlardı.

Kendilerine has modeller farklılık gösteriyordu: Hindistan'ın hizmet sektörü gücü, Çin'in azimle üretime odaklanmasından farklıydı, bu sırada Brezilya fabrika malları ve hammaddelerden oluşan karma bir ihracat yapmaya devam ediyordu. Yine de, geniş kapsamlı değişim, dünyanın önde gelen endüstriyel güçleri listesini kökünden değiştirirken dahi standart tarihsel açıklamalarda düzeltmeler yapılmasını zorunlu kıldı. Hindistan ve Brezilya'da küçük sanayi sektörlerinin ortaya çıkışı veya Çin'de Mao'nun deneyleri gibi daha mütevazı eski değişikliklerin ilk etkileri sınırlı olmasına rağmen, 2000 yılı civarındaki on yıllık dönemlerde mümkün hale gelen hızlı büyüme türü için zemin hazırlamaya yaradığı ortaya çıktı. Bu vakalardaki pilot projeler, zamanında anlaşıldığından çok daha önemliydi.

Elbette, tam ölçekli kalıcı sanayileşme süreçlerinin hazırlık aşamasında olduğundan kuşkulananlar vardı. Daha geleneksel ve yoksullaşmış ekonomik sektörlerin devam eden önemine dikkat çekiyorlardı. Değişim sürecini hâlâ tersine döndürebilecek sorunların altını çiziyorlardı. Bu yüzden Çin'in büyük ve yadsınamaz çevre sorunlarına, zenginle yoksul arasında giderek büyüyen uçuruma ve devam etmekte olan ekonomik esnekliği sınırlayabilecek otoriter hükümete dikkat çektiler. Bazı eleştiriler, çoğu sanayi devriminin yaratmış olduğu birtakım benzer kuşku ve sorunların derecesini göz ardı ediyordu, gerçi tarihin (endüstriyel başarıların tarihinin) kötü bir rehber çıkması da her zaman mümkündü.

Yine de çoğu gözlemci, önceki sağlam sanayileşmelerin ilk zamanlardaki vakalarda olduğu gibi olgunlaşmaya devam edeceğini umdu. Çin'in veya Brezilya'nın sırf boyutları bile, hızlı değişimle birlikte küresel ekonominin dengesinde zaten muazzam bir değişim yaratmıştı. En yeni sanayicilerin birçoğunun gelecekte dünyanın liderleri arasında olmasını beklemek mantıklı görünüyor.

BÖLÜM 13

Daha Az Endüstriyel Dünya

Evrım ve Sömürü

Ekonomik kalkınma uzmanları (hem modernizasyon hem de bağımlılık teorisyenleri dâhil olmak üzere), siyasetçiler ve toplum genelindeki geniş kesimler, 1950’den sonra, dünyanın ekonomik açıdan ikiye bölünmüş olduğunu düşünmeye alıştılar: Bir, sanayileşmiş toplumlar vardı, bir de diğerleri, yani az gelişmiş veya gelişmekte olanlar vardı. Bir toplum ya öyleydi ya da değildi. Sonra başka terimler devreye girdi. *Üçüncü Dünya*, ilk başta Batıyla da (kapitalist demokrasi) Sovyet bloğuyla da (komünizm) kalıcı bir işbirliğine girmeyen toplumları tanımlayan bir Soğuk Savaş kavramıydı. Fakat çoğu *Üçüncü Dünya* ülkesi tam olarak sanayileşmemiş de oldukları için terim Soğuk Savaş’tan yadigâr kaldı ve sadece “az gelişmiş” anlamına geldi. 1980’lerde Kuzey-Güney düalizmi popülerleşti: *Kuzey* endüstriyel demekti, *Güney* esasen sanayileşmemiş Güney Yarıküre anlamında olmakla birlikte Kuzey Yarıkürede büyük yoksulluğun devam ettiği ve sanayileşmenin geri kalmış olduğu Hindistan Alt Kıtası’ndakiler gibi ulusları da kapsıyordu.

Düalistik ayırım, tanımlanabilir bir ayrılığı kesin olarak tasvir ediyordu: Dünyanın bazı yerleri bir sanayi devrimi yaşa-

mışlardı veya Güney Kore gibi, kesinlikle o sürecin içindelerdi, bazı yerleri ise bu süreci yaşamamışlardı. Sanayileşmiş ülkeler, tanım gereği, daha az sanayileşmiş olanlardan ortalama olarak daha çok imalata, daha çok ileri teknolojiye ve (doğu Avrupa hariç) daha yüksek yaşam standartlarına sahiptiler. Yine de, bu gerçek ama epeyce kaba ayrımın ötesinde Üçüncü Dünya etiketi, sanayileşmemiş ekonomiler denen ülkelerde yaşayan dünya nüfusu için zar zor değişmekte olan benzer bazı koşulları kastettiğinde neredeyse tamamen yanıltıcıydı.

Aslında 1950’den sonra, dünyanın tam sanayileşmenin gerçekleşmemiş olduğu birçok bölgesinde iki önemli eğilim etkiliydi. İlk eğilim, Britanya’daki sanayi devriminin başlangıcından beri var olan bir anlayışı devam ettirdi: Kaynak, pazar ve işgücü arayışında olan sanayileşmiş alanların nüfuz etmesiyle meydana gelen önemli ekonomik değişim. Nüfuz etme, artık gittikçe, hammaddelerin yanı sıra ucuz işçilik ve yumuşak çevre mevzuatı peşinde koşan çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini içeriyordu. Bununla birlikte ikinci eğilim, birçok ulusun, kendi ekonomisi üzerinde bir miktar kontrolü yeniden kazanma kabiliyetini, bazen de daha etkin bir sanayi sektörünün gelişmesini içeriyordu. Birkaç bölge, her iki eğilimin unsurlarını birleştirdi: yani, hâlâ sömürüye açıktı ama önemli yeni inisiyatifler aldılar. Statüdeki değişiklikler zorlukları artırdı. Yirminci yüzyıl sonunda, Uganda ve Botswana gibi birkaç Afrika ülkesi, henüz tam bir sanayileşme sürecine açıkça girmeden kayda değer bir imalat büyümesine ulaştı. Ekonomi tipleri arasındaki sınır çizgileri, hem karmaşık hem de değişkendi.

Endüstriyel Güçlerin Uzak Etki Alanları

1992’de ABD Çalışma Bakanlığı, Amerikalı birkaç kıyafet üreticisini, batı Pasifik’te Filipinler’den 2.400 km uzakta bir

Amerikan mandası olan Mariana Adaları'ndaki fabrika işçilerini istismar etmekle suçladı. Bazı şık Amerikan markaları için erkek giyim eşyaları üreten taşeronlar, yıllardır Çin'den ve Filipinler'den işçi getirip, dikiş makinelerinin bulunduğu ama tesislerin çok yetersiz olduğu terhanelere yerleştiriyorlardı. İşçiler saati 1,5 dolara haftada yedi gün, günde on bir saat çalışmaya zorlanıyordu. Herhangi bir hoşnutsuzluk belirtisi veya disiplinsizlik, işçilerin ülkelerine geri gönderilecekleri tehdidiyle kontrol altına alınıyordu.

Zorla çalıştırma, sanayi devrimine çoğu zaman eşlik etmiştir. İlk evrede, Batıda karakteristik bir özellikti, örneğin Britanya'da öksüz çocuklar işe alınmıştı. Sonradan, yeni zorla çalıştırma sistemleri dünyanın diğer yerlerine yayılmıştı, resmi kölelik feshedildikten sonra bile, düşük maliyetli mal üretimi için ucuz işçiler elzem görünüyordu. Burada sistem başlangıçta ağırlıklı olarak meyveler ve madenler için kullanılmıştı fakat 1900'de, Meksika, Yucatán yarımadasındaki ip imalatı gibi, teçhizatın nispeten basit olduğu fabrika endüstrilerine bile yayılmıştı. Açıkçası, bu tür bir yayılma yirminci yüzyıl sonlarında dünyanın bazı yerlerinde mevcuttu, çünkü maliyetleri düşük tutmak için makineleşme, işçilerin istismarcı bir şekilde yönetilmesiyle birleştiriliyordu.

Sanayileşmiş toplumların ihtiyaçlarını karşılamak için sanayileşmemiş alanların sömürülmesi, yirminci yüzyıl sonunda, boyutları biraz değişmekle birlikte devam ediyordu. Sömürü, bir yandan sırf batı Avrupa, ABD, Japonya, Çin ve Pasifik Kıyısı Ülkeleri'ndeki sanayi sektörünün büyümesi tarafından teşvik ediliyordu. Sanayiler, o zamana kadarkinden daha fazla hammaddeye ihtiyaç duyuyorlardı. Yurt içinde ücretlerin iyileştirilmesiyle, yerli işçilik maliyetini daha da artıran devletin zorunlu tuttuğu refah programlarıyla ve sanayileşmiş dünyanın çoğu yerinde işçi rekabetini kaçınılmaz olarak artıran nüfus artışındaki yavaşlamayla ucuz emek

arayışı yoğunlaşmıştı. Aynı zamanda Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki nüfus patlamaları, çaresizlikleri nedeniyle istismarcı koşulları kabul etmek zorunda kalan işçiler bulma olanağını artırmıştı. Mariana Adaları'ndaki terhaneler için alınan işçiler geri gönderilmeye direndiler çünkü Filipinler'deki hızlı nüfus artışı ortamında iş bulmak çok zordu. Endüstriyel ekonomiler ile sanayileşmemiş ekonomiler arasındaki oransız ilişkilerin sürmesi ve hatta 1950'den sonra artmış olması şaşılacak bir şey değildi.

Öte yandan, en azından belli yörelerde, en basit sömürüye dayalı ilişkiyi zorlaştıran iki yeni kısıtlama vardı. Bunlardan birincisi, siyasi bağımsızlığın birçok bölgeye, yabancıların ekonomik müdahalesini yasa yoluyla veya cebren püskürtmelerine veya en azından, düzenlemelerine olanak vermesiydi. Şili ve Küba'nın da aralarında bulunduğu birkaç Latin Amerika ülkesi (Amerikalıların sahip olduğu madenler ve plantasyonlar gibi) yabancı firmaları devralmış, yerli yönetimi teşvik etmiş ve belirli durumlarda işçinin koşullarını iyileştirmişlerdi.

İkincisi, bu yörelerin bazılarında, daha kararsız büyüyen imalatın üzerine kurulan kayda değer bir yerli sanayinin 1950'den önce geliştirilmesinin, standart mamul malların Batıdan veya Japonya'dan yüklü miktarda ithal edilmesi ihtiyacını azaltmış olmasıydı. Bu bölgede bile önemli değişim vardı. Bazı yüksek teknoloji ürünleri, artık, sık sık elektrik kesilmesine rağmen çalışabilen bilgisayar üretiminde uzmanlaşmış Brezilya gibi yerlerden geliyordu. Fakat hızlı sanayileşmesi ile düşük fiyatlarının dünyanın birçok başka yerindeki imalat imkânlarını kesintiye uğrattığı ve bazen yüksek işsizlik oranlarını daha da artırdığı, Çin gibi ülkelerden gelen yeni bir rekabet de vardı.

Dünyanın sanayi tarihinde, sanayileşmiş ve sanayileşmemiş bölgeler arasındaki ilişkiler önceki iki döneme oranla

daha büyük çapta çeşitlilik gösteriyordu. Tam sanayileşmenin gerisinde kalmakla birlikte birçok bölge, en şiddetli türden eşitsizlikten kendilerini çekip kurtardı; diğerleri, daha bilindik bağımlılığa kendilerini kaptırmış gibilerdi ve artan yoksullukla yüz yüze kaldılar.

Öz Kaynak Üreticileri: Bir Tür Yeni Pazarlık Gücü

1950'den sonra Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki petrol üreten ülkelerin talihi yaver gitti. Sanayinin petrole ihtiyacı durmadan artıyordu. Batı Avrupa ile Japonya, ağırlıklı olarak Ortadoğu petrolüne bel bağlıyordu; Amerika Birleşik Devletleri de, petrol ihtiyacını karşılamak için Ortadoğu'dan yaptığı ithalata gitgide daha çok güvenmeye başladı. Aynı zamanda, Ortadoğu ülkeleri siyasi bağımsızlıklarını yeni kazanmışlardı. Bunun beraberinde gelen problemler de vardı. İç çatışmalar, önemli ölçüde yabancı manipülasyonunu hâlâ mümkün kılıyordu. Örneğin, 1950'lerde İran'ın Batılı petrol şirketlerine el koyma girişimi, Amerika'nın tezgâhladığı bir siyasi darbeyle engellendi. Ayrıca yoğun ulusal rekabet, bölgede, petrolle ilgili kararları çetrefilleştirdi. Silah tedarikinde sanayileşmiş uluslara daha çok bel bağlamak silahlanmada yeni bir bağımlılık biçimine yol açtı. Bununla birlikte, Ortadoğu'daki petrol devletleri, muazzam gelirler elde edip, aynı zamanda ulusal petrol fiyatları üzerinde giderek daha çok kontrol kazandılar. Birçok Batılı şirket millileştirildi; diğerleri ise ciddi ölçüde denetim altına alındı. 1961'de İran, Irak ve Suudi Arabistan, fiyat ve üretim politikalarının koordinasyonunu yoluna koymak ve endüstriyel ithalatçıların piyasadaki söz hakkını azaltmak amacıyla Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) oluşturmaya önyak oldular. OPEC'e Venezuela, Nijerya ve Endonezya gibi başka bölgelerden üyeler de katıldı ama esasen bir Ortadoğu/Kuzey Afrika kuruluşuydu.

Son olarak, onlarca yıllık deneyimin sadece Batı ile ilişkilerde artan bir siyasi dirayet oluşturmakla kalmayıp, teknik uzmanlığı da artırması sayesinde Araplar ile İranlılar, Batılı teknisyenlerden aldıkları en mütevazı tavsiyelerle bile petrol sahalarını kendileri işletebilir hale geldiler.

Ortadoğu ile sanayileşmiş bölgeler arasındaki bozulan ilişkiler 1970'lerde meydana gelen iki petrol kriziyle çarpıcı biçimde örneklerle gösterildi. OPEC, 1973'te hatırı sayılır bir fiyat artışını dayatmak için petrol üretimini azalttı. Batılı ülkelerin ekonomileri, modern sanayinin yaşamsal sıvısı tükendiği için mağdur oldu; Amerika Birleşik Devletleri ile batı Avrupa'da benzincilerin önünde uzun kuyruklar oluştu. Karşılığında petrol fiyatları arttı ve OPEC, aşikâr bir zafer kazandı. İkinci ve ilki kadar kasti olmayan petrol krizi, 1979'da, İran'daki devrim ve sonrasında da İran-Irak savaşı petrol akışını yeniden azalttığına meydana geldi.

Önde gelen petrol üreticileri, gittikçe artan kazançlarıyla dünyanın başka yerlerinde yatırımlar yaparken petrole dayalı endüstriyel ekonominin yeni bir versiyonunu da oluşturdular. Suudi Arabistan ile Basra Körfezi'ndeki küçük devletler, başlıca şehirlerini büyüttüler, ileri teknoloji ile Ortadoğu'nun diğer ülkeleri ve Pakistan'dan ithal ettikleri yüz binlerce işçiyi birleştiren muazzam rafineri merkezleri kurdular (bu ithal işgücü bazı durumlarda mevcut işgücünün yüzde 80'ine varıyordu). Modern ulaşım ve iletişim tesisleri oluşturuldu, teknik üniversiteler açıldı. 1980'de Suudi Arabistan'ın yıllık kalkınma bütçesi 70 milyar dolara ulaştı. Sanayi, petrol artımına odaklanmayı sürdürdü, daha geniş bir endüstriyel temelin ortaya çıkıp çıkmayacağı belirsiz kaldı; birçok Körfez ülkesinde işgücünün yüzde 10'dan azı imalat sektöründe idi, çoğunluk inşaat ve hizmet (finans dâhil) sektörlerindeydi. Bununla birlikte, nüfusun çoğunun şehirlerde yaşamasıyla ve hatırı sayılır yabancı işgücü kontenjanıyla, petrol üreten

Körfez ülkeleri, can alıcı bir öz kaynak olan özgün zenginliklerini endüstriyel ekonominin bir versiyonuna dönüştürmüşlerdi. Olağanüstü bereketli öz kaynaklar ve ileri teknolojinin kullanımı, petrol üreten bölgeler dışındaki diğer öz kaynak ihraç eden pazarlık gücüne sahip ekonomileri de sağlamlaştırdı. Avustralya, özünde endüstriyel bir yaşam standardını, tarım ürünleri ve maden ihracatı ile kayda değer bir yerli sanayiye dayanarak muhafaza ediyordu; Japonya'nın en büyük öz kaynak tedarikçisiydi, yirmi birinci yüzyıl başında giderek Çin'e yönelmeye başladı. Körfez ülkelerinde olduğu gibi, öz kaynakların verimli üretimi, endüstriyel ithalatçılardan önemli kazançlar sağlanmasını mümkün kıldı. Öz kaynak sömürüsüne bağımlılık, kesinlikle, hep aynı şekilde yoksulluk ve kısıtlanma anlamına gelmemiştir.

Diğer kombinasyonlar, tam sanayileşme olmaksızın başarılı olabildiler. Şili, birkaç sanayi sektörünün yanı sıra önemli ölçüde maden ve tarım ürünü ihracatına dayanarak Latin Amerika'nın en başarılı ekonomilerinden biri haline geldi. Bu ülke, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya gibi ülkeler kış aylarını yaşarken Güney Yarıkürede tarımsal ürün yetiştirme mevsimi olmasından faydalanarak onlar için meyve-sebze üretti. Aynı zamanda büyük bir somon çiftliği programı oluşturarak bu kategoride dünyanın ikinci en büyük ihracatçısı oldu. Bütün bunlar, önemli bir değişimi göstermekle birlikte küresel endüstriyel ekonomide tek bir yol olmadığını da göstermiş oldu.

Bağımlılık Modelleri

Yine de, iyi niyetli ilişkiler, hikâyenin tamamı değildi. Afrika'nın bazı kısımları ile Latin Amerika'da birkaç yer, Batı ülkelerinin hammadde alımlarına o kadar çok bağımlıydı ki, etkili çok az denetim uygulamışlardı. Örneğin, Zaire (Eski

Belçika Kongosu), Belçika'dan bağımsızlığını aldıktan sonra bile, Batılı maden şirketlerinin boyunduruğu altında kalmaya devam etmişti. En istismarcı uygulamalar biraz değiştirilmişti ama Afrikalı madenciler, sert çalışma koşullarına karşın düşük ücret alıyorlardı. Bakır ile uranyumda artan sömürü, Batılı şirketlere kâr ve bazı yerli işletmelerle politikacılara servet kazandırmış ama yaşam standartlarında ve sınai kalkınma için daha kapsamlı bir programa sağlanan kaynakta çok az bir artış olmuştu. Çeşitli Karayip ve Orta Amerika ülkelerine, bazı durumlarda yabancı turizmle tamamlanan endüstri bitkisi bağımlılığından kurtulmak zor gelmişti. Şeker ekonomilerini değişik alanlara yöneltme gayretleri, devrimci Küba'da bile, yetersiz bir başarı kazanmıştı. Şeker, dünya piyasasında gereğinden fazla üretiliyordu; aşırı üretim, fiyatların düşmesine yol açmış ve şeker kamışı yetiştiricisi yörelerin birçoğunun ekonomik bakımdan marjinal kalmayı sürdürmesine neden olmuştu. Birkaç bağımlı bölge, sanayileşmiş Batıya yaptıkları ihracatı farklılaştırma yolunu seçerek, aslında klasik endüstri bitkisi ihracatının değişik bir biçimi olan yasadışı uyuşturucu bitkiler yetiştirmeye başladılar. Yoksullaşan Bolivyalı ve Ekvadorlu köylüler afyon üretiyorlar, sonra lüks hayat yaşayan az sayıda yerli tüccar bunları satıyor, kârları hızla yükselse de bölgesel ekonomide yaygın bir etkisi olmuyordu. Güney ve güneydoğu Asya'da 1980-2005 arasında 6-8 milyon çocuk işçinin sisteme eklenmesiyle, bağımlılık, çocuk emeğinin artışında da görüldü. Bu bölgede oranlar düşmeye başladığında bile, birçok çocuk hâlâ, küresel rekabetle karşı karşıya kalan geleneksel endüstrilerde düşük ücretleri için sömürülüyor, hatta seks işçisi kaçakçılığı yapan şebekelere satılıyordu. Bağımlılık, son olarak, özellikle Afrika ile Ortadoğu'nun birçok yerinde, esasen önemli petrol rezervleri olmayan yerlerde yaşayan genç işçilerdeki işsizliğin ve eksik istihdamın hızla artan oranlarında görüldü.

Öz kaynaklara ve tropikal ürünlere olan endüstriyel talep devam ettiği ve Afrika ile Latin Amerika'nın birçok yerinde düşük ücretli işgücü ihtiyacı genişlediği için bu bölgeler sanayi ürünlerinin ağırlıklı olarak başka yerlerden ithaline muhtaç olmaya devam ettiler. Nijerya gibi bazı petrol ihracatçıları bile, 1980'lerde fiyatlar bir kez daha sabitlenince teçhizat ithalatı ihtiyaçlarının, ödeme kapasitelerini aştığını anladılar, bu ulusal ekonomiyi daha da zorlayan yüklü bir dış borç oluşmasını sağlayan bir dengesizlikti.

Sanayileşmiş dünyanın birçok öz kaynak üreticisi bölgeye karşı sağladığı üstünlüğün unsurları, Avrupa'daki sanayi devriminin ilk birkaç on yılında tasarlanan modele göre bu şekilde devam ediyordu. 1950'den sonra bu ilişkideki en önemli yenilik, Amerikalı, Japon ve Avrupalı firmaların fabrika endüstrisi için artan ucuz işgücü arayışlarıydı. Cihaz imalatçıları, elektronik firmaları ve diğer işletmeler, dünyanın birçok yerinde, birincil amacı, ürünleri sanayi bölgelerine geri ihraç etmek olan fabrika şubeleri açtılar. Birkaç vakada, montaj fabrikaları, yerli tüketim için de mal çıkardı, böylece sanayileşmiş dünyadan yapılacak ithalatın nakliye ve gümrük maliyetlerinden kurtulmuş oldular. Bununla birlikte daha yaygın olanı, büyüyen fabrikaların, ucuz işgücünü (çoğu kadın olmak üzere), nüfus artışının yöreye özgü eksik istihdam ve yetersiz pazarlık gücü yarattığı bölgelerde aramasıydı. Bu şirketler, düşük veya hiç var olmayan sosyal yardım programlarını ve bazı durumlarda gevşek çevre mevzuatını tercih ediyorlardı. Bu şekilde, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Japonya'da veya Avrupa'daki üretimin maliyetlerini düşürmelerini sağlayan bir avantajlar paketinin peşindeydiler. Modern teknolojinin ve fabrika sisteminin coğrafi yayılımını süreç içerisinde genişletmişlerdi (bu bölgelerde önemli değişimler oluyordu) ama kapsamlı bir sanayileşme oluşturma niyetini her zaman taşıyorlardı.

Kuzey Afrika'nın bazı yerleri, Karayipler, Endonezya, Vietnam ve Pasifik Okyanusu'sını içeren çeşitli bölgeler bu temele dayanarak fabrika endüstrisi içine çekilmişlerdi. En çarpıcı örneklerden biri, Meksika'nın Amerika Birleşik Devletleri ile olan sınırı boyunca 1980'lerden itibaren büyüyen *maquiladora* endüstrisi (bu terim, değirmencilerin tahılı un yapmak için aldıkları ücrete istinaden kullanılmaktadır), yani Meksika'nın serbest ticaret bölgeleriydi. Çoğu ABD'den olmak üzere yüzlerce firma, kuzey Meksika'da montaj fabrikaları kurdu, Juarez (Texas'taki El Paso'ya komşu sınır kenti) gibi şehirlerin etrafındaki bölgeleri, gerçek bir sanayi devrimini anımsatan bir havaya büründürdü. Yüzde 85'i, 15-24 yaş arası genç kadınlar olan binlerce işçi buraya getirildi. Sanayi atıkları, birçok vakada tedbir alınmadan çevreye salındı, birçok fabrikanın arkasında ve işçi konutlarının ortasında çorak boş araziler oluştu.

Endüstriyel ekonomilerle diğer bölgeler arasındaki eski etkileşimlerde olduğu gibi, sömürücü ilişki, beraberinde bir takım avantajlar getirdi. Fabrika becerilerini öğrenen Meksikalıların sayısı giderek arttı, onlar da Meksika'nın büyümekte olan kendi sanayileşmesini devam ettirdiler. Ücretler, düşük olmakla birlikte, büyük çaplı eksik istihdam arasında bazı ailelere çok önemli rahatlatma sağladı. Aynı zamanda, yabancılara kontrolündeki endüstriyel faaliyetlerin yayılması, ev sahibi ülkelere ancak sınırlı faydalar sağlıyordu. Kârların çoğu, tekrardan kendi yerinde yatırıma çevrilmeyip genellikle ihraç ediliyordu, sanayileşmiş dünyanın dışından ilave işgücü aramanın daha büyük etkisini hesaplamak çok zordu. Diğer yerlerdeki sanayileşmelerin ilk zamanlarındaki gibi, birçok işveren işçilerin açık bir şekilde gözünü korkutuyor, olası sendika liderlerini tutuklaması ve muhalifleri işten atması için hükümeti yüreklendiriyordu. Maquiladora işçilerinin toplamda ancak yüzde 15'i sendikalaşmıştı. Meksika'daki

ve başka yerlerdeki gözlemciler, bu yeni endüstriyel büyümenin uzun vadedeki sonuçlarını tartıştılar, bazıları sonucun kurumsallaşmış yoksulluk olacağını öne sürdüler. Açık olan şey, sanayileşmenin yine de uygulamaya koyabileceği, hem binlerce ailenin yaşamını hem de yeni yörelere yollandığında bütün bölgelerin fiziki görünümünü değiştirecek dönüştürücü etkiydi.

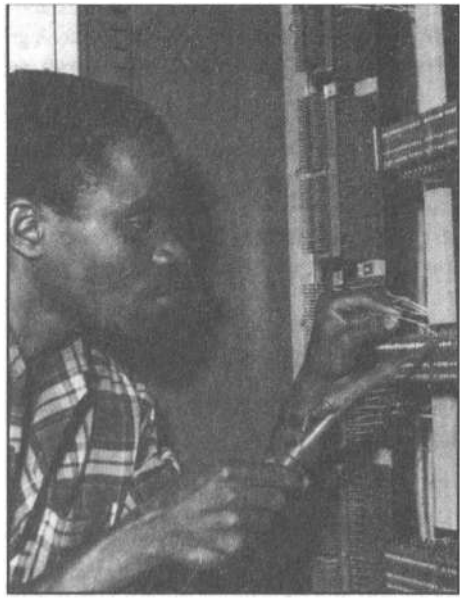
Çeşitlilik ve Eşitsizlik

1950'den sonra çok az sayıda ülke fabrika endüstrisinde büyüme sağlayamadı. En geriden gelen ülkelerin çoğu, yabancılara ticari faaliyetlerinin aşırı yaygın olması ve/veya en önemli sektörlerin hâlâ geleneksel ekonomiye dayanıyor olması yüzünden çok yoksul kalmış olsalar bile, sanayisini büyütmeyi başardı. Gana ve Nijerya gibi bağımsızlığını yeni kazanmış Afrika ülkeleri, yerli şirketlerin lehine yabancı mülkiyeti caydırmayı içeren “yerlileşme” denilen süreci benimsediler. Bu sürecin, eski ithalat ikamesi politikasının yarattıklarına benzer sonuçları vardı. Bu süreç, İran ve Brezilya’da uygulandığında yabancı ülkelere tekstil, madeni ürünler, inşaat malzemeleri ve benzerlerini ithal etmek yerine yerli piyasa için tüketim malları üretmek üzere fabrika endüstrisini harekete geçirmişti. Afrika ekonomilerinin çoğu, daha karmaşık teçhizat için ithalata güvenmeye devam etti. Buna bağlı olarak, çoğu, endüstri bitkilerinin ve Nijerya örneğinde petrolün de dâhil olduğu ulusal öz kaynaklarının ihracatını artırdı. Son olarak, çoğunda dünya ticaretinden ve birkaç bisiklet ile ara sıra da bir kamyon haricinde modern teknolojiye bütünüyle uzak kalmış geleneksel köy tarımı bölgeleri de vardı. Öz kaynak açısından yoksul birkaç Afrika ülkesi, gerçekten ticari ekonomiyle bağlantılarını azalttı. Bununla birlikte Nijerya ve Kenya gibi liderlerin de dâhil olduğu çoğunun sergilediği

tipik unsurlar şunlardı: Güç teknolojisine ağırlık veren yerli imalatın büyümesi ve oldukça tipik fabrika koşulları; yabancılardan teknolojisine bağımlılığın devam etmesi nedeniyle önem taşıyan döviz ihtiyacını karşılamak üzere ihracata yönelik üretim yapmanın teşvik edilmesi; ve önemli geleneksel kalıntılar. 1990'larda, Uganda gibi birkaç ülke, fabrika sektöründe daha hızlı bir büyüme gerçekleştiriyordu.

Bütün bu ekonomik kombinasyon-

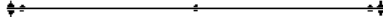
larda ortak olan husus, artık çoğu ülke içinde yaratılan hatırı sayılır bir değişim yaşanmasıydı. Yine de, bazı yerlerde, değişim artan bir yoksulluğu da içermeye devam etti. Yoksulluk oranları yirmi birinci yüzyıl başında küresel bağlamda düşmesine rağmen Çin ve Hindistan gibi dev ülkelerin sanayileşmesi sayesinde yoksulluk ve hastalık, dünya nüfusunun yaklaşık altıda birine acı vermeye devam ediyordu.

FOTOĞRAF 13.1 1967'de, Fildişi Sahili'nin Abidjan kentinde, bir adam, (çağdaş iletişim teknolojisinin hayati bir parçası olan) merkezi teleks cihazında havya ile çalışıyor. (Birleşmiş Milletler izniyle. İzniyle yeniden basılmıştır.)

BÖLÜM 14

Sanayileşme Sonrası Toplamlar ve Küresel Denge

1950'lerde köklü sanayi toplumları, kuzey Amerika, batı Avrupa, Avustralya/Yeni Zelanda, doğu Avrupa ve Japonya'da yoğunlaşmışlardı. Hepsi de 1950'lerde endüstriyel olarak daha fazla büyümeye başladılar. Sonuçlar, önceki sanayi devriminin belirlediği yöntemlerin birçoğunu izlemişti: yeni teknolojilerin kapsamının genişletilmesi, yeni ürünlerin girmesi, daha gelişmiş organizasyon biçimleri. Fakat safi genişleme, birtakım alışılmamış sonuçlar doğurdu. Ayrıca, 1960'larda ve 1970'lerde, yeni nesil endüstriyel teknolojiler ilgi odağı oldukça daha köklü değişikliklerin meydana gelmekte olduğu giderek belirgin hale geldi. Bunların da, sanayileşmenin daha geniş kapsamlı etkisinin tanımını yine değiştiren yaygın toplumsal etkileri vardı.

Büyümenin ve değişimin ortasında, oturmuş sanayi sektörleri arasındaki denge değişti. Batı Avrupa, beklenmedik yeni bir enerji sergiledi, Japonya ise ilk kez aniden tepeye yükseldi. Birkaç on yıldır, ileri sanayi ülkeleri, Brezilya ve Çin gibi ülkelerdeki gayretleri geride bırakıyor, bazı uzman-

ların zengin ile yoksul arasında büyüyen küresel uçurumdan yakınmalarına neden oluyordu. Bununla birlikte 1990'larda, akış tersine döndü ve sorular artık olgunlaşmış sanayi toplumlarının birçok yönden, birçok sektörde kendilerini geçecek olan yeni sanayicilerin atağına nasıl tepki vereceklerine odaklandı.

Büyüme Oranları

1960-1990 arasında, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki imalat çıktısı, yüzde 134 büyüdü. Bu, komünist blok dışındaki başlıca sanayileşmiş ulusların arasındaki en düşük büyüme oranıydı. İmalat, Kanada'da yüzde 137, Britanya'da yüzde 195, İsveç'te yüzde 200, Almanya'da yüzde 226 büyüdü. Diğer Avrupa ülkeleri çıktılarını (Fransa yüzde 323, İtalya yüzde 375 ile) üç ya da dörde katladılar. Japonya, kendi liginde, neredeyse yedi kat artış ilan etti.

Bunlar, herhangi bir tarihsel standarda göre şaşırtıcı oranlardı. Nüfus da artmıştı fakat çıktı bu artışı çok geride bıraktığı için hafifçe geri kalan Amerika Birleşik Devletleri'nde bile, kişi başına üretkenlik hızla yükseldi. 1950'ler ve 1960'larda birkaç Avrupa ülkesi, gayrisafi milli hasıllarının yılda yüzde 8-10 arttığını gördü; özellikle Fransa ile İtalya, sanayi devriminin ilk evresindeki dinamizmlerini adamakıllı aştılar. Büyüme, 1970'lerde Ortadoğu'dan gelen petrolün azalmasından kaynaklanan iki ağır kriz yüzünden biraz yavaşladı ama performanslar iyileşmeye devam etti, 1870'lerdeki ve 1930'lardaki gibi yıkıcı bir buhran meydana gelmedi.

Doğu Avrupa, 1950'ler ve 1960'lardaki sanayi patlamasında güçlü bir şekilde yer almıştı. Sovyetler Birliği'ndeki büyüme oranları yıllık yüzde 8-10 olarak bildirilmişti. Bu oran batı Avrupa'nın en hızlı büyüyen bölgelerine hemen hemen eşit, Amerika Birleşik Devletleri'nin ise ilerisindeydi. Aslında

bir Sovyet lider 1950’lerde Amerikalı bir izleyici topluluğuna, “Sizi gömeceğiz,” demişti, Sovyet ekonomisinin Amerika Birleşik Devletleri’ni kendi endüstriyel oyununda yenmenin eşiğinde olduğunu iddia ediyordu. Bu övünmenin son derece abartılı olduğu ortaya çıktı fakat endüstriyel atılım yine de etkileyiciydi. Önemli teknolojik kazanımlar içinde dünyanın ilk ve en başarılı uzay programı da vardı. 1970’lerin sonunda Sovyetlerin endüstriyel çıktısı, 1940’lardaki çıktısının yaklaşık yedi katı kadardı. Doğu Avrupa’nın her tarafında tarımda istihdam, tarımın daha da modernleştirilmesinin sonucu olarak düştü. Bu düşüş sanayi sektörüne dahil olmak üzere serbest kalmış ilave işgücü demekti. Güçlü devlet yatırımı, ağır sanayiye teşvik etmeye odaklandı. Doğu Avrupa’nın uzun süredir geri kalmış olan bazı bölgeleri artık seviyeyi yakalamaya başladılar, sanayi devrimlerini tamamlayıp, minimum sanayileşme düzeyinin ötesine ilerliyorlardı. Örneğin, Bulgaristan’da kişi başına imalat üretimi 1950-1970 arasında beş kat artmıştı. Romanya’da sanayi çıktısı, 1963’ten 1970’e kadar yüzde 120 artmıştı. Bu kazançlar, batı Avrupa’nın çoğu yerinde hüküm süren refah seviyelerini oluşturmadı, Japonya’daki patlamayı da yakalamadı ama her halükârda önemliydi.

Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde hızlı endüstriyel büyüme, çoğunlukla önceki sanayi merkezlerinden farklı bölgelerde oluştu. Kömür madenciliği ve tekstil, kuzey İngiltere ve Appalachia (ABD) gibi yerlerde geri kalmış bölgeler bırakarak düşmeye devam etti. Japonya’da bile, önceden metalürji merkezi olan yerler mağdur oldu. Oysa, eski merkezlerin düşüşü, petrokimyasalların, elektroniğin, otomobil ve ev aletleri gibi ağır tüketim mallarının ilerlemesiyle daha dengeli olmuştu. Özellikle, daha yeni olan bu endüstrilerin bazıları için, örneğin bilgisayar grubu için uygun olan San Francisco yakınındaki Silikon Vadisi ve İngiltere’de Londra bölgesi atılım yaptı.

Bu yeni hızlı endüstriyel büyüme dalgasının çeşitli sebepleri vardı. Elbette bu sebepler toplumdan topluma biraz değişiyordu. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nde silah ve havacılık sanayiini harekete geçirmek için askeri harcamalar yükselmişti. Genel olarak, tarım yöntemlerindeki ilerlemeler, sanayide çalışabilecek işgücünü açığa çıkarırken kırsal kesimde yeni tüketici harcamaları da yaratmaktaydı. Özellikle batı Avrupa'da mekanik teçhizatın daha çok kullanılması, gıda maddelerinin maliyetinin yanı sıra kırsal işgücünün çapında da hızlı bir küçülme oluşturmuştu. Örneğin, Fransa'nın kırsal nüfusu 1950'de ulusun toplamının yüzde 16'syken 1980'lerde yüzde 6'sına düştü. Fransız sosyologlar, sadece sayılarının düşmesi yüzünden değil, pazar ürünlerini en üst düzeye çıkarmaya olan yeni düşkünlükleri ve mekanik verimlilikleri nedeniyle de "kaybolmakta olan köylü sınıfını" yazıyorlardı. Avrupa'daki tarım, kuzey Amerika'nunkinden biraz daha maliyetli kalmış olmasına rağmen sanayi devrimi, Avrupa'nın kırsalına kesinlikle gelmişti.

Yeni devlet politikaları, ekonomik büyümeyi harekete geçirdi. Japon hükümeti, özenli planlamasını ve koordinasyonunu, iş dünyasının liderleriyle sıkı bir uyum içinde yürütüyordu. Devlet, araştırmayı ve sermaye geliştirme projelerini teşvik etmek için kamu gelirlerini borç olarak verirken üretim ve yatırım hedeflerini belirliyordu. Devlet, savaş öncesi Japonya'nın başına dert olan nüfus baskısını da doğum kontrolünü ve kürtajı bilfiil teşvik ederek düşürdü; Japonya'nın nüfus artışı, esasen Batı toplumundaki ve Sovyetler Birliği'ndeki düzeylere inecek şekilde yavaşladı. Hükümet, devlet laboratuvarlarında teknoloji araştırmalarına mali destek verdi ve ihracatı teşvik etmek için dış ticaret politikalarını dikkatle oluşturdu. Japonya, 1970'lerde, Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük uluslardan daha fazla mühendis çıkardı, bu da devletin eğitimi geliştirmek için gösterdiği kararlılığın sonu-

cuydu. Genel olarak, Japonya'nın devlet kuruluşları ile önde gelen dev şirketler arasındaki işbirliğini düzenlemesi, Batının, bu girişimi yarı alaycı, yarı kışkanç "Japonya Anonim Şirketi" şeklinde damgalamasına neden oldu.

Japonya'nın koordinasyonunu sağlayamasalar bile batı Avrupa'da da devlet politikaları hızla değişmişti. 1940'ların sonunda batı Avrupa'daki hükümetler, tamamen refah devletine dönük hale gelmiş, devlet destekli sağlık programları veya sağlık sigortaları sağlamış, çok çocuklu ailelere ödemeler yapmış ve düşük maliyetli konut inşa etmek gibi çeşitli yardımlar vermişlerdi. Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda da refah önlemlerini artırmışlardı. Birçok program kısmen, en kötü ücretleri alanlar için bir destek sunuyor ve vergi gelirlerinden finanse ediliyordu. Bütün refah programları iyi çalışmıyordu ve bazıları çeşitli grupların protestosuyla karşılaşmıştı. Yine de, her şey hesaba katıldığında, Avrupalı refah devleti popülerlik kazanmıştı. Belirli grupları, özellikle işçi sınıfından olanları ulusal siyasi yapıyla kesin olarak kaynaştırmaya yaramıştı. En kötü maddi sefaleti de düşürmüştü ve en yoksul gruplara gelir zemini sağlayarak tüketici talebini harekete geçirmişti. Aynı zamanda birçok Avrupa devleti, refah devleti programını etkin bir planlama gayretiyle tamamlamıştı. Çeşitli sektörler tamamen millileştirilmişti; çoğu devlet örneğin demiryolu sistemini devralıp, verimini artırmıştı. Daha genel olarak, planlama mekanizmaları, geri kalmış bölgelerdeki endüstriyel büyümeyi harekete geçirmeyi ve daha hızlı teknolojik gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlamıştı. Fransa, 1946'da, sermayeyi uzun vadeli büyüme için önemli sayılan sektörlerle yönlendirmek için ulusal bir planlama dairesi olan Commissariat du Plan'ı kurarak bu konuda en ileriye gitmişti. Özel girişimler, firmalarını uygun gördükleri şekilde çalıştırmakta serbest bırakılmışlardı ama Fransız hükümeti, yatırım ve kredileri yönlendirmek için nüfuzunu kullanıyor-

du. Avrupalı hükümetlerin hepsi bu kadar ileri gidememişti. Örneğin Almanya, Nazizm döneminde devletçiliğe alternatif olarak pazar rekabetine önem vermişti. Yine de, bütün devletler planlamayı üstlenmişlerdi ve etkileyici ekonomik büyüme oranları girişimlerin başarılı olduğunu gösteriyordu.

Doğu Avrupa'daki devlet planlaması, açık ara en kapsamlı olanıydı çünkü Sovyet sisteminin merkezi hükümet tarafından yönetilen güdümlü ekonomisi, bölgedeki yeni komünist rejimlere de yayılmıştı. Devlet planlama komiteleri, öz kaynakları tahsis ediyor, fiyatları ve ücretleri belirliyor ve üretim hedeflerini kararlaştırıyordu. 1968'den sonra, Macaristan'da olduğu gibi bazı hükümetler, bireysel girişimlere bir miktar özerklik sağlayarak bu katı planlama üzerinde değişiklik yaptılar. Bu noktada, (ilk sanayileşme için kaynak seferberliğinde etkili olmuş) katı devlet planlamasının daha fazla gelişme için en uygun yöntem olmayabileceği şüphesi oluşmaktaydı. Buna rağmen bu doğrultudaki asıl değişiklikler, bölgenin 1985'teki ekonomik çöküşünden sonra meydana geldi.

Yeni devlet önlemlerini, yalnızca Amerika Birleşik Devletleri sistematik bir şekilde genişletmedi, gerçi artan askeri harcamalar, devleti ekonomik meselelere her zamankinden çok karıştırıyordu. Refah programlarında, 1960'ların sonunda biraz artış olmakla birlikte büyük ölçüde genişleme olmadı. Amerika Birleşik Devletleri, hiçbir ekonomik planlama dairesi olmaması yönünden benzersizdi, yine de Federal Reserve (FED) Yönetim Kurulu, ekonomik büyüme yararına mali politikayı koordine ediyordu. ABD'nin asıl politika girişimlerinin olmaması, ekonomik talep 1950'lerde ve 1960'larda yükselen ücretler ve yüksek tüketici beklentileriyle körüklendiğinde yersiz görünüyordu. 1970'lerde büyüme gevşediği için birçok uzman, Amerika'nın politika belirleme sisteminde bir değişim yapılması için ısrar etmeye başlamıştı ama 1990'lara kadar önemli bir sonuç alınamadı.

Diplomatik değişiklikler, endüstriyel atağa katkıda bulundu. Amerika Birleşik Devletleri'nin çeşitli uluslararası bağışları ve kredileri içeren etkin dış politikası, ABD ihracatını özellikle 1950'lerde ve 1960'larda harekete geçirmeye yaramıştı. ABD, gümrük engellerini düşürmek için uluslararası birkaç çabaya katılmış ve sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaret, kısmen bu girişimlerin sonucu olarak artmıştı. Sovyetler Birliği, doğu Avrupa'daki uydularıyla ayrı bir ekonomik blok oluşturmuştu, ihracatı ve kaynak tahsisini bu bloğun içinde koordine edebiliyordu. Komünist ekonomik grubun ayrı kalması, uzun vadede güçlü bir ekonomi için gerekli olan teknik bilgi akışını azaltmışsa da, kısa vadede, Sovyetler Birliği'nin engin petrol arzı gibi öz kaynaklarına kolay erişilmesinin belli sanayilere yardımı olmuştu. Pazar politikalarındaki en büyük değişim, batı Avrupa'da, 1956'dan itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun, ya da Ortak Pazar'ın kurulmasıyla meydana geldi. Sonunda çoğu Avrupa ülkesini içine alan bu grup, kendi içindeki ticaret engellerini derece derece azaltarak, gitgide dünyanın en zengin toplu pazarını oluşturdu. Tam ekonomik birlik 1992'de ilan edildi fakat o zamandan çok daha önce (bugün artık Avrupa Birliği denen) Ortak Pazar'ın iç ekonomik büyümeyi harekete geçirmeye yararı olmuştu.

Oturmuş sanayi bölgelerindeki hızlı endüstriyel büyümenin çeşitli sonuçları vardı. Birincisi, dünyanın geri kalanının çoğu kısmıyla bu bölgeler arasındaki yaşam standardı uçurumunun büyük ölçüde büyümesiydi. Hindistan gibi ekonomik icraatlarını ilerleten bölgeler bile, endüstriyel bölgelerin maddi seviyelerinin çok gerisine düştüklerini gördüler. Ancak Güney Kore'deki gibi kesin bir sanayi devrimi, bir ülkenin seviyeyi yakalamasını sağlayabilirdi.

Sanayi toplumları içinde hızlı ekonomik büyüme, yaşam standartlarındaki düzelmeler sonucunu getirmişti. Doğ u Avrupa'da tüketim malları kıttı; çoğu madde için uzun kuyruk-

lar vardı ve ürünler genellikle kalitesizdi. Yine de büyümenin bir etkisi vardı. Macaristan gibi Doğu Bloku ülkelerinde geçim durumu iyiydi; 1980’lerde üç aileden birinin özel arabası vardı, Batı ülkelerinin seviyesinin çok altında olmakla birlikte ülkede 1960’tan beri otuz kat artış olmuştu. Komünist ülkelerdeki birçok kişi, Karadeniz kıyıları gibi yerlerde devletin kurduğu tesislerde tatil yapma imkânlarından faydalanıyordu.

Japonya, fiili bir tüketim ekonomisine doğru daha kesin bir dönüş yapmıştı fakat bu gelişme, ülkenin 1950’lerdeki daha düşük ekonomik seviyesi, devlet politikaları ve harcamaların tersine yüksek kişisel tasarrufları destekleyen kişisel alışkanlıklar yüzünden yavaşlamıştı. 1980’lerdeki enflasyon, ücretlerin büyük ölçüde artmakta olmasına rağmen alım gücünü daha da kısıtı. Gıda ve konut gibi temel maddeler pahalı kaldı. Buna rağmen Japonya’nın yaşam standardı 1980’lerde Batının seviyelerine çok yakınlaştı. Ev aletleri ve otomobil dâhil, çeşitli tüketim mallarının alımı durmadan artıyordu. 1980’lerde ailelerin yarısından fazlasının arabası, yüzde 95’inin çamaşır makinesi ve buzdolabı vardı. 1970’teki bir espri, Japon toplumundaki “üç kutsal nesneyi”, bir renkli televizyon, bir araba ve bir klima olarak tanımlıyordu. Muazzam büyük mağazalar, Japon fabrikalarının üretimlerinde fazlasıyla yer alan fotoğraf makinesi, ses cihazı ve yüksek teknoloji tüketicilik akımının diğer zevk kaynaklarının dâhil olduğu standartlaştırılmış malların çok fazla çeşidini sunuyordu.

Almanya ve İsviçre gibi bazı ülkelerdeki yaşam standartları Amerika Birleşik Devletleri’nin ötesine geçtiği için batı Avrupa tüketim cenneti haline gelmişti. Otomobil, televizyon ve çeşitli ev aletlerine sahip olmak olağan hale gelmişti. Birçok Fransız evi cihazlarla doluydu. Aynı zamanda tatil süreleri, birçok grupta yıllık ortalama beş haftaya varacak kadar uzamıştı. Avrupalılar, 1960’lardan itibaren İspanya ve

İtalya'nın güneşli kumsallarını doldurur olmuşlar, doğu Avrupa ve Ortadoğu'nun birtakım yerlerine gitmeye cesaret etmişlerdi, Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Latin Amerika'yı giderek daha çok kişi ziyaret etmeye başlamıştı çünkü hatırlamaya değer bir tatil, refah çağında kitle kültürünün Avrupa versiyonunun ayırt edici özelliklerinden biri haline gelmişti.

Yapısal Değişiklikler: Sanayileşme Sonrası Sava

Sırf büyümenin bariz bir etkisi vardı fakat ilerlemiş endüstriyel ekonomiler, bazı önemli yeni özellikler de getirmişlerdi. ABD ile batı Avrupa, bu gelişmelerde yolu açmıştı ama Japonya da çabucak dâhil olmuştu. Sovyetler Birliği ile uyduları, endüstriyel ekonominin daha eski bir versiyonuna dayandıkları için geri kaldılar.

Her zaman olduğu gibi, yeni ekonominin kalbinde bir dizi teknolojik değişiklik yatıyordu. Otomatik devre sistemlerinin gelişmesi, belli türden seri üretim hatlarında gerekli olan elle yapılan işçiliği azaltmaya yaramıştı. Plastik gibi yeni malzemeler, otomatik olarak kalıplara dökülebiliyordu. Petrokimya tesislerinde otomatik işlemlere nezaret eden işçiler, geleneksel fabrika sanayisi tarzındaki işçilerden çok teknisyenlere benzemişlerdi. Bilgisayarların icadı, kısa süre sonra daha güçlü bir yenilik eklemişti. Alman mühendis, Konrad Zuse, İkinci Dünya Savaşından önce elektromanyetik bir bilgisayar icat etmiş fakat IBM'in (International Business Machines) başı çektiği Amerikan firmaları, bu fikri 1940'lar ve 1950'lerde daha fazla geliştirmeye girişmişlerdi. Bilgi işleme için devasa bilgisayarlar kurulmaya başlamıştı. 1948'de Bell Laboratuvarları tarafından getirilen önemli bir ilerleme olan transistör, bilgisayarların hem güvenilirliğini büyük ölçüde artırmış hem de boyutlarını küçültmüştü. Muhasebe, envanter kontrolü ve başka işlemler bilgisayarla yapılmaya başlamıştı. Bu teknoloji imalat işlemlerine de uygulanmıştı. Robot

teknolojisinin gelişmesi, 1960'lardan itibaren birçok seri üretim hattı işçisinin yerine, delme ve montaj işlemleri gibi tekrarlayan işlemleri yapabilen makineleri getirmişti. 1980'lerde, Fransız sanayisinin yüzde 20'si ve Amerikan imalatının yaklaşık yüzde 10'u robotlara dayalıydı. Nihayet 1960'larda, genetik mühendisliği, imalatla teğet bir etkiye sahip olmaya başladı; yeni imalat yöntemlerinden ziyade yeni ilaçlar dâhil olmak üzere yeni ürünlerin üzerinde duruluyordu fakat bazı genetik teknolojiler de makine destekli beden işçileri yerine teknisyenlerin denetiminde kullanılıyordu.

Sofistike ses donanımları dâhil, birçok yeni ürünün ar-
dında yeni teknolojiler bulunmaktaydı. Daha da önemlisi, bunlar, mavi yakalı işgücüne olan ihtiyacı azaltan çok artmış verimliliği desteklemişti. İmalatta çalışan işgücü ABD ve batı Avrupa'da 1950'lerde zirveye ulaşmışken sonra azalmaya başladı, bu da sanayi devriminin temel eğilimlerinden birinin tersine dönüşüydü. Çelik ve otomobil gibi endüstrilerde, işçilerin çıkarılması birçok sıkıntı doğurmuştu; onlar, giderek otomatikleşen teknolojinin olduğu kadar yabancıların yükselen rekabetinin de kurbanıydılar. Oysa, hizmet sektöründeki istihdam hızla artmıştı, 1950'lerde bu işler Batıdaki işgücü arzının tam yarısını yönetiyordu. Bu eğilim on dokuzuncu yüzyıl sonlarında başlamış ama artık yeni oranlara ulaşmıştı. Tipik bir eleman sigorta, devlet, hastane, okul, büro, otel veya restoran personeli olabilirdi. Bu hizmet işlerinin bazıları çekiciydi ve insanlara işçi sınıfından yukarı doğru hareket kabiliyeti veriyordu. Geleneksel Fransız işçi sınıfının dörtte biri, 1950'lerde beyaz yakalı işlere terfi etmişti. Kanada'nın işgücü arzının, çoğu çiftliklerden veya işçi sınıfından gelen yüzde 46'sı, 1950'lerin sonunda hizmet sektörüne dâhil olmuştu. Fakat düşük seviyeli hizmet işleri de fast-food restoranlarında, (yaşlı ve zihinsel-fiziksel engellilere yönelik) bakım hizmetlerinde ve güvenlik işlerinde oluşmuştu.

Yönetimdeki bazı değişiklikler, yeni teknolojilerle ilgiliydi. Şirketler büyümeye devam ediyordu. Örneğin, 1940'ta ABD'deki ilk 10 şirket tüm imalatın yüzde 30'unu gerçekleştiriyordu; 1950'lerde rakam neredeyse yüzde 70'e varmıştı çünkü bir sürü yeni şirket evliliği küçük rakipleri yutmuştu ve savaş sırasında devlet alımlarında büyük şirketler tercih edilmişti. Batı Avrupa'da birçok geleneksel imalatçı aile, ölmüş veya Nazi dönemindeki şüpheli faaliyetlerinden dolayı yerlerinden edilmişlerdi. Örneğin dev Krupp firmasının, tek bir ailenin sıkı denetimi altında bulunması engellenmişti. Orta sınıf geçmişinden gelen ve önemli ölçüde teknik eğitim almış yeni tür seçme yöneticiler sıvrılıyordu. Bu kişiler, şirket-devlet işbirliğine ve uzun vadeli planlamaya, seleflerinden daha sıcak bakıyorlar ve işçi ilişkilerini de dengede tutmak için çabalıyorlardı. Yeni teknolojiler, bilgiye hâkim olma ve uzmanlık bilgisini kullanma yeteneğine verilen önemi destekliyordu; bazı gözlemciler, bilginin kontrolünün endüstriyel elitlerin mihenk taşı olarak mülk kontrolünün yerini almakta olduğunu öne sürüyorlardı. Japon yönetici sınıfı, batı Avrupalı dengi kadar değişmemişti ama işçi ile özenli ilişkileri, savaş öncesindeki halini iyileştirmek için daha tutarlı biçimde çalışıyordu. İşgücü arzının yaklaşık yüzde 50'sinin ömür boyu iş güvenliğini sağlama çabaları ve yöntemlerde yapılabilecek olası iyileştirmeler için işçilere danışmak, Japonların grup ruhu geleneğinin savaş öncesi yıllardakinden daha verimli kullanıldığını göstermişti.

Bazı yetkililer, yeni teknoloji ile yönetim biçimlerinin kati surette yeni bir ekonomi anlamına geldiğini öne sürmüşlerdi; sanayileşme sonrası bir devrimin haberini vermişler ve olası etkilerinin önceki sanayi devriminininki kadar radikal olacağını iddia etmişlerdi. Tabii ki, imalat işlerinden ve geleneksel yönetim şekillerinden kaçış olacağına da dikkat çekmişlerdi. Robot teknolojisi ve bilgisayarlarla işin doğasının da değişe-

ceğini tahmin etmişlerdi. Ürünler, daha bireyselleşecekti. İşte yetki dağıtılacak, hatta iş evden yapılabilecek ve denetim bu yüzden hafifleyecekti. Zaman kısıtlamaları azalacaktı çünkü çalışanlar bilgisayarlarına istedikleri zaman girebileceklerdi. Bunlar ilginç öngörülerdi ama çoğunlukla gerçeğe bağdaşmıyorlardı. Çoğu hizmet işi, daha az değil, daha fazla rutinleşti. Yeni donanımlar sayesinde yönetim, sekreterlerle banka personelinin işlerini hızlandırabiliyordu; birçok durumda iş gerilimleri arttı. Denetim, bilgisayar kontrolleri vasıtasıyla artmıştı. İşlerin merkezi şehirlerden uzaklaşmasına ve geleneksel fabrikanın öneminin azalmasına rağmen grup çalışması ortamları ağır basmaya devam ediyordu. Yeni yönetim, ille de denetimden yeni bir muafiyet anlamına gelmiyordu. Bir Amerikan petrol şirketinin işe alım broşüründe, “kişisel görüşler büyük sorunlara sebep olabilir” ibaresi vardı ve ılımlı veya muhafazakâr fikirlerin tercih edildiği ima ediliyordu. Havayolu şirketleri, uçuş görevlilerine verdikleri eğitimde, her zaman nazik bir şekilde gülümsemelerini, duygularını bastırmalarını öğretiyorlardı; personel yetkilileri, kızgınlığın sadece iş için değil, kişinin sağlığı için de kötü olduğu konusunda ısrar ediyorlardı. İş hayatında, çalışanlardan kurallara uyma ve koordine olma konusunda artık daha çok şey bekleniyordu ve birçok yönden bu yeni devir, yeni biçimlerde olmakla birlikte, sanayi devrimiyle en başından beri ilişkili olan çalışma eğilimlerini yoğunlaştırmıştı.

Endüstriyel yapıdaki daha büyük değişimlere eşlik eden iki ilave değişiklik, Japonya’da bazı yansımaları olmakla birlikte esasen Batı toplumunda meydana gelmişti. İlki, çok sayıda kadının işgücü arzına yeniden girmeye başlamasıydı. İşçi sınıfından kadınlar, 1950’lerde işe girmeye başlamışlar, bunu on yıl sonra orta sınıftan kadınların akını izlemişti. Çalışan genç kadınların oranı düşmüştü, çünkü daha uzun süre okuyorlardı. Fakat artık tipik bir kadın sadece evlendikten son-

ra değil, çocuk doğurduktan sonra da çalışmayı umuyordu. 1970'lerde, batı Avrupa, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde işgücü arzının yüzde 40'tan fazlası kadındı. Batının endüstriyel eğilimlerindeki bu tarihi değişimin (kadınların işgücü arzından ayrılmasının tersine dönmesi) kökeninde çeşitli faktörler yatıyordu. Temel bileşenlerden biri, hizmet işlerinin sayısının artmasıydı ki, bu işlere özellikle kadınlar uygun görünüyordu ve nispeten ucuz işgücü çoğunlukla tercih ediliyordu. Kadınların temel mesleki sektörlere bağlı kalma eğilimi arttı; 1960'tan önce Amerikalı sekreterlerin yüzde 60'ı kadinken 1980'lerde bu oran yüzde 90'ı aştı. Kadının istihdamı, diğer bir ifadeyle, endüstriyel işlerde düzgün dağılmayıp, hizmet sektöründe yoğunlaştı. Kadınlar, büyümekte olan ekonomilerin yeni destek için feryat etikleri ve yaşlı işçilerin faaliyete devam etmek yerine resmi emekliliği tercih ettikleri (veya tercih etmek zorunda bırakıldıkları) bir zamanda mevcut işçi sayısında önemli bir artış sağlamışlardı. Batıdaki sanayileşmenin ilk yüzyılında veya daha sonrasında, çabalar, hem aileyi kadınların himayesi altına verip biraz ayrı bir yerde tutmak hem de gereken sanayi işçisi arzını sağlamak yönündeydi. Bu yeni ortamda ailenin etkisi azaltılmıştı; çocuklar için yuvaların özellikle batı Avrupa'da hızla artması, iş-aile denkleminin yeni değerlendirilme şeklinin bir sonucuydu. Japonya bu eğilimde biraz geri kalmıştı, evli kadınların ufak bir yüzdesi çalışıyordu ve çocuk yetiştirmekte annenin ağırlığı üzerinde duruluyordu. Fakat Japonya'da kadınların çalışma hayatındaki rolü 1970'lerde bir parça değişti ve birçok gözlemci, Japonya'nın hizmet sektörü büyüdüğü ve işgücü ihtiyacı arttıkça (nüfus sınırlaması ve yaşlanma nedeniyle) ülkenin Batı eğilimlerini izleyeceğini umuyordu.

Son olarak ve birçok yönden şaşırtıcı biçimde, ilk sanayi devriminde ve sonraki birkaç on yılda çok tipik bir özellik olan sınıf savaşları, 1950'lerde zirve yaptıktan sonra azalmış-

tı. Yok olmamıştı ve 1968 civarındaki bir protesto dalgası, bir dizi yoğun işçi grevini de içeriyordu. Bununla birlikte, bütüne bakıldığında doğrudan işyeri sorunları ile ilgili gerginlik düşüş göstermişti. Bu, özellikle ABD ve batı Avrupa için geçerliydi; Japonya'da da işçi gerginliği azdı. ABD ve batı Avrupa'daki sendika üyeliği, 1950'lerin sonundan sonra aniden düşmeye başladı ve birçok sendika üyesi fiili katılımını azalttı. Fransız sendikaları, birçok işçiyi toplantılara katılamayacak kadar yeni motosikletleri veya arabalarıyla (veya bunların parasını ödemek için fazla mesai yapmakla) meşgul halde buldular. Grevler de azaldı. ABD'de 1960'larda yıllık ortalama grev oranı, 1950'lerdeki oranından yaklaşık yüzde 15 düştü, oranlar 1970'lerde yeniden artmış olsa da 1950'lerdeki oranlara zar zor yaklaşıyordu; üstelik bu, işgücünün büyük çapta artmış olmasına rağmen böyleydi. Nazizmin zaferinden önce aktif siyasi protestolar ve sendika protestoları akımına devam eden Alman işçileri, artık çok işbirlikçi bir işçi hareketini kabul ediyorlardı. Ayrıntılar değişiyordu fakat genel eğilim aynıydı: İlk sanayi devrimiyle yükselmiş olan sınıflı protesto zayıflıyordu.

Refah ve yardım programları, değişimi açıklamaya yarıyordu. Ama bazı sorunlar kalmıştı. Amerikalı işçiler, reel ücretlerde 1973'te başlayıp, yirmi birinci yüzyıl başına kadar devam eden bir düşme yaşadılar çünkü fiyatlar, ücretlerden daha hızlı yükseliyordu. Üstelik, çalışma saatleri, düşmekte olan yaşam standartlarını kısmen telafi etmek için artırılmıştı. 1992'de Amerikan işçileri, 1970'lerdeki akranlarından yılda 140 saat fazla çalışıyorlardı. Yine de bu artan baskılardan protestolar doğmadı. Endüstriyel yapıdaki değişiklikler, ilgili sessizliği açıklıyordu. Birçok mavi yakalı çalışan işlerini kaybetmekten korkuyordu çünkü işlerin sayısı azalmıştı. Kadınların dâhil olduğu hizmet sektörü çalışanları, resmi protestolarda hiç aktif olmamışlardı ve artık çoğunluklardı. Erkeğin

de kadının da çalıştığı ailelerin genellikle örgütsel faaliyetlere ayıracak zamanları yoktu.

Ayrıca, yapılan yeni tip protestolar, esasen sorunları yeni endüstriyel yapıyla doğrudan alakalı olan beyaz yakalıları çekiyordu. Feminist protestolar, ağırlıklı olarak, kadınların işyerinde daha iyi muamele görmesi içindi; bu tavır hem ABD’de hem de batı Avrupa’da ilerleme kaydetti fakat ilginçtir ki, birkaç ses haricinde Japonya’da rağbet görmedi. Nükleer güce ve diğer endüstriyel hedeflere karşı düzenlenen çevreye ilişkin protestolar, sanayileşmiş dünyanın her tarafında, hatta 1980’lerin ortasındaki özgürleşme akımlarından sonra doğu Avrupa’da bile ivme kazandı. Batı Avrupa’da yeşil parti denen partiler, çevre sorunlarını doğrudan siyasi söylemlerine soktular. Önceden çalışma hayatına yönelik olan tutkunun ve ahlaki zorbalığın çoğu, bu yeni endüstriyel arenaya taşındı.

Batıdaki ve Japonya’daki endüstriyel ekonomilerde meydana gelen yapısal değişikliklerin yeni bir devrim anlamına gelip gelmediği belli değildi. Bir sürü temel örüntüyü kesinlikle değiştirmiş, politika ve kişisel yaşam üzerinde etkili olmuşlardı. Endüstriyel sahnedeki önceki değişiklikler gibi, gelişmekte olan eğilimler, insanlara zor gelen bir dizi yeni adaptasyonun yaşanmasına yol açtı. Endüstriyel arenaya girme mücadelesi veren toplumlara da daha en başta önemli güçlükler getirmiş oldu çünkü seviyeyi yakalamanın tanımını değiştirmişti.

Yeni Endüstriyel Denge

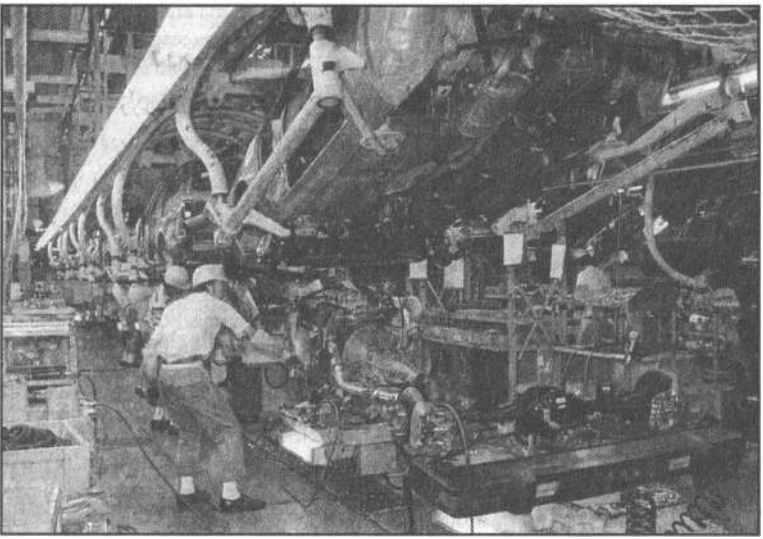
1950’ler ile 1990’lar arasında, ABD’nin endüstriyel büyümesi, batı Avrupa, Japonya ve tabii ki, yükselen Pasifik Kıyısı Ülkeleri’nin gerisinde kalmıştı. Amerika’daki ekonomik durgunluklar, diğer sanayileşmiş bölgelerden daha şiddetli olma eğilimindeydi. Soğuk Savaş sırasındaki ve hatta sonrasın-

daki büyük çaplı askeri harcamalar, Amerikan yatırımlarını köstekledi ve uzun vadeli büyüme yerine kısa vadeli kârlara odaklı şirket eğilimleri kaygıya neden oldu. Birçok gözlemci, ABD'nin Japon modeli endüstriyel koordinasyonu daha çok dikkate alması için ısrar etti.

Köklü sanayileşmiş uluslar arasındaki en çarpıcı denge değişimi, sanayileşmenin hemen savaş sonrasındaki birkaç on yılda hızla ilerlediği doğu Avrupa'da toplanmıştı. Burada sadece nispi bir düşüş olmakla kalmamış, 1980'den sonra etkili bir endüstriyel çöküş de yaşanmıştı. Sanayileşme tarihinde bu fenomenin açık bir örneği görülmemişti ve gelecek beklentileri de buna bağlı olarak belirsizdi.

1970'lerin ortasında Sovyetler Birliği ile doğu Avrupa ülkelerinin çoğu, endüstriyel ekonominin temel yapısını tamamlamışlardı. Önceden Batılı ülkelerin ekonomik büyümeyi ve işçi motivasyonunu piyasadaki tüketim mallarında bolluk yaratarak sağlamaya başladıkları aşamaya ulaşmışlardı. Komünist ekonomiler bu dönüşü yapmadılar. Tüketim mallarının bulunmayışı, doğu Avrupalı birçok işçiyi, alışverişe çok fazla zaman harcamak zorunda bırakıyor ve güçlü iş performansı için isteği azaltıyordu. Sonuç, büyüyen sağlık ve çevre sorunları ile birlikte bölgenin endüstriyel ilerlemesinde ölçülebilir bir geri dönüştü. Sanayi üretimi durgunlaşmaya başladı ve 1980'den sonra fiilen düştü. İşçi verimliliği, kısmen düşük moral ve buna bağlı alkolizm yüzünden azaldı. Düşen üretim, Sovyet yönetimini Soğuk Savaş esnasında ABD'nin harcamalarına ayak uydurmak için askeri programlar başlatıp, diğer girişimleri öz kaynaklardan mahrum bırakmaya zorlamıştı. 1980'lerin ortalarında, tüm Sovyetlerin gayri safi milli hasılasının üçte biri, orduya harcandı.

Temel sorunlar arasında, ABD'yi kısıtlayan ama Sovyet blokunun daha küçük olan endüstriyel ekonomisini tam olarak ezen silahlanma yarışının bedeli vardı. Tahsisatı esnek bir

FOTOĞRAF 14.1 Japonya'nın, dünyanın önde gelen sanayileşmiş ülkelerinden biri haline geldiği 1980'lerde bir Japon otomobil fabrikasındaki işçiler. Japonya'da üretilen başlıca mallar arasında çelik, motorlu araçlar, kimyasal maddeler ve elektronik cihazlar vardı. (AP/Wide World Photos izniyle. İzinle yeniden basılmıştır.)

şekilde dağıtmayı başaramayan ve kötü yönetim ile yanlış raporlamayı koruyan katı devlet planlamasının da bu duruma fazlasıyla katkısı vardı. Süregelen işçi motivasyonu sorunlarının ve yeni bilgi alışverişi teknolojilerinin güçlüğüne üstesinden gelecek ikinci evre endüstriyel ekonominin komünist versiyonunu planlamadaki başarısızlık, bu daha belirli başarısızlıkların benzeri görülmemiş endüstriyel bir çöküş getirdiği daha geniş bir bağlamı oluşturdu.

Mihail Gorbaçov yönetimindeki Sovyet liderler, 1985'ten itibaren bu sorunları kabul etmeye başladılar. Sisteme daha fazla esneklik kazandırma çabaları, kemikleşmiş bürokratik muhalefetle ve halkın devlet denetimi kalktığında temel gıda maddelerinin fiyatlarında oluşabilecek artışlar konusundaki

geniş çaplı huzursuzluğuyla çarpıştı. Daha pazar odaklı bir ekonomiye doğru gidiş, büyük ölçüde takdir edildi ama icraata dökülmesi gecikti. Bu sırada, 1989'da, çoğu doğu Avrupa ülkesi, daha gevşek bir planlamanın çeşitli versiyonlarını düzenleyerek komünist yörüngeden kaçıyor; Polonya, piyasa ekonomisini oturttu.

Piyasa ekonomisine dönüşme girişimlerinin kısa vadeli sonuçları keşmekeş içindeydi. 1990'ların sonunda Polonya, yenilenmiş endüstriyel büyümeye dönüş yaptı, gerçi bu eğilim batı Avrupa'dan çok daha zayıf kaldı. Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi, daha küçük ekonomiler için tahminler parlaktı. Rusya, devlet işletmeleri satıldıkça epey pervasız bir kapitalizme tanık oluyordu. Gıda arzı gelişti, daha büyük bir gelir eşitsizliği ile birlikte yeni bir varlıklı sınıf doğdu. Daha önceki Sovyet sanayileşmesindeki sınırlamalar, bir de son çöküş, hızlı bir iyileşme beklentisini imkânsızlaştırmıştı. Rus hükümeti, tam piyasa ekonomisine geçmekte tereddüt edip, geniş çaplı devlet kontrolünü sürdürdü. Fakat petrol ve gaz satışlarındaki canlılık, yirmi birinci yüzyıl başında, endüstriyel geriliğe rağmen, refahı yükseltti.

1990'ların sonunda, endüstriyel denge sorunlarının yaşandığı yegâne yer doğu Avrupa değildi. Meksika ve Güney Kore gibi toplumların ulaştığı yeni rekabet gücü (periyodik bölgesel krizlerin arasında bile) ve çok uluslu şirketlerin dünya çapında örgütlediği düşük ücretli üretim, köklü endüstriyel lider uluslar üzerinde yeni baskılar yarattı. İşsizlik, Japonya'da yükseldi, batı Avrupa'da çok arttı ve Fransa'da yüzde 12 seviyesine, İspanya'da yüzde 20 seviyesine ulaştı. Birçok ülke refah devleti programlarını budadı, fakat çoğu Avrupa ülkesi refah devleti hizmetlerinde maddi kesintilere gitmemekte direndi. Fakat bazı Avrupa ülkeleri sosyal yardım programlarını sürdüremeyecek kadar çok borca girmişlerdi ve 2008'den sonraki şiddetli ekonomik ve mali çöküş, ilave

değişim ihtiyacını ortaya koydu. Sadece, diğer büyük Avrupa ülkelerine nazaran ileri teknolojiye dayalı büyük çaplı imalatını sürdüren Almanya, geleceğe kesin olarak hazır görünüyordu; şimdi, 2012’de bile, Asya ve Latin Amerika’daki yeni endüstriyel ekonomilerin hızla genişlemesinden önce yıllık yüzde 1-1,5 büyüme oranları sönük kaldı. Japonya’nın büyümesi de geriledi. Hem Japonya hem de batı Avrupa, nüfuslarının hızla yaşlanmasından etkilendiler, bu da gelecek için büyüme beklentilerini daha da zorlaştırdı.

1990’larda bilgi teknolojileri ve yazılıma dayalı önemli bir yükseliş yaşayan Amerika Birleşik Devletleri de bir süre sonra zorlukla karşılaştı. Artmayan ücretlere rağmen tüketici harcamalarını sürdürmeye istekli olan ulus da, bireyler de borca battı. Sanayi sektörü, diğer ülkelerden, özellikle de Çin’den yapılan ithalata yarayacak şekilde daralmaya devam ediyordu. 2011’de ABD’nin ithalatı 2 trilyon dolardan fazlaydı. Listenin başında petrol vardı fakat araba, tekstil ve elektronik ürünler de büyük önem taşıyordu; tek başına Çin’den yapılan ithalat, 350 milyon dolar tutarındaydı ve çok büyük yıllık ticaret açığı yaratıyordu. Ülke ekonomisi, başlı başına imalattan ziyade giderek bankacılık ve hizmet sektörlerine odaklanıyordu. Bu durumda da, 2008’deki ekonomik durğunluğun iyileşmesinin zor olduğu ortaya çıktı; yavaş büyüme oranları öngörüldü.

En azından bir süre için, en gelişmiş endüstriyel ekonomilerin, yeni gelenlere kıyasla, kayba uğramakla kalmayıp (çünkü hızlı büyüme neredeyse her zaman sanayileşmenin ilk evresinin bir parçasıdır) çok daha fazla sayıda temel ekonomik sağlık problemiyle karşı karşıya oldukları açıktı. 2008’de küresel ekonomik krizle yüz yüze kalan gelişmiş endüstriyel dünyanın liderleri (Avrupalı büyük ekonomiler, kuzey Amerika ile Japonya ve nezaketen Rusya) küresel endüstriyel ekonomi adına konuşamayacaklarını kabul etmek zorunda kaldı-

lar. Düzenli olarak toplanan G8 ülkeleri, artık özellikle Asya ve Latin Amerika'dan yükselen temsilcilerle birlikte yirmiler grubuna (G20) dönüştü. Bu genişlemiş listenin bile küresel sorunlara çözüm bulabileceği belli değildi ama en azından sorumluluk eski endüstriyel bölgeden diğerlerine devrolmuştu. Bu değişiklik, ekonomik ve sosyal dönüşümün sanayileşme sonrası herhangi bir özgün vizyonundan kesinlikle çok daha önemliydi.

Ekonomik liderliği öngörmek, elbette, daima zor olmuştur; bu yeni sanayileşenler dalgası, yine de eski endüstriyel liderlerin canlanmasına yol açabilirdi. Dinamiklerde başka değişimler neredeyse kesindir. Bununla birlikte, büyük çapta Batılı olan endüstriyel fenomenden, yeni bir küresel dengeye geçiş neredeyse kesin olarak vazgeçilmezdir.

BÖLÜM 15

Küresel Sanayi ve Çevre

Sanayi devriminin çevre üzerinde en başından beri belirgin bir etkisi vardı. Sanayileşen ülkelerde, fabrika merkezlerinin üstünü çoğunlukla duman kaplardı. Birçok kişi, dumanı normal karşılar, hatta bir sağlık işareti olarak görürdü (elbette kastedilen ekonomik sağlıktı, ama kişisel sağlık işareti olarak görenler bile vardı). Yirminci yüzyılda, tıbbi araştırmalar hava kirliliğinin zararlı etkilerini ortaya çıkarmaya başlayınca, yöneticiler bazen bilimsel sonuçları örtbas edebiliyorlar veya alternatif bulguları destekliyorlardı.

Su kirliliği, bölgesel dumandan daha yaygın etkileri olan bir diğer önemli sonuçtu. Yirminci yüzyıla kadar birçok fabrika, atıklarını araziye veya doğrudan akarsulara boşaltırdı. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında kurulmuş bir Alman kimya devi, 1960'larda yeni bir çevre bilinci oluşana kadar magnezyum klor karışımını hiç duraksamadan düzenli olarak Ren Nehri'ne döküyordu. Sanayileşen ülkelerdeki birçok nehirde balıklar önemli ölçüde azalmıştı. Kirli su kullanmanın veya kimyasal olarak bozulmuş deniz ürünü yemenin insan sağlığı üzerindeki etkisini hesaplamak kolay değil ama hatırı sayılır olduğu da kesin. Elbette, sorunun yegâne sorumlusu sanayi-

leşme değildi: Artan nüfuslar, özellikle büyüyen şehir nüfusları ve bunların sonucu olan atıklar da su kirliliğine büyük ölçüde katkı yapmıştı.

Sanayileşmenin Afrika ve Latin Amerika gibi yerlerdeki birçok bağımlı ekonomide, çevrede yarattığı sonuçlar o kadar aşikâr olmasa da aynı şekilde kötüydü. Sanayi toplumları için gıda ve hammadde yetiştirme baskısı, o yöreye özgü olmayan ürünlerin (örneğin Brezilya'da kauçuk ağaçlarının) dikilmesine yol açmıştı, bunlar da çoğunlukla toprak erozyonuna sebep olmuş ve canlıları etkileyecek şekilde çevreye zarar vermişti. Tropik bölgelerde, üretim alanlarının genişletilmesi için yapılan baskı ormanların önemli ölçüde yok edilmesine yol açmıştı.

Batı Afrika'da Fildişi Sahili, bunun tipik bir örneğiydi. Fransızların bölgedeki çıkarları 1840'lerden itibaren durmadan genişlemişti. Aynı zamanda Afrikalı yöneticiler, bölgenin dünya ticaretindeki konumunu sürdürmek için köle ticaretinin yerine bir ihracat bitkisi geliştirmeye giderek istekli hale gelmişlerdi. Sonuçta, esasen Afrikalı plantasyon sahipleri, ağırlıklı olarak Avrupa pazarlarına göndermek üzere (yöreye özgü olmayan) kahve ve kakao bitkilerini yetiştirmeye odaklanmışlardı. Palmiye yağında da azımsanmayacak yeni bir ticaret kanalı açılmış, Amerika kıtasından getirilen bitkileri kullanan pamuk yetiştiriciliği de artmıştı. Fransız koloni yetkilileri, iç kısımlarda bulunan ürünlerden daha büyük çapta yararlanmak için demiryollarını mali açıdan desteklemişlerdi. Birkaç şehir merkezi oluşmuştu. Yeni pazar imkânlarından kaynaklanan tropik sert ağaçların kerestesinin satışları başlamıştı, ayrıca daha fazla ticari tarım yapılabilmesi için ormanları kesme ihtiyacı da doğmuştu. Tüm bu faaliyetler bölgeyi orman örtüsünden yoksun bırakmış, dolayısıyla hızlı erozyona yol açmışlardı. Ormanların yok edilmesi toprağı doğal organik besinlerinden mahrum etmişti, dolayısıyla top-

rak bozulmuş, suni gübre gerekli hale gelmişti. Çoğu gözlemci, yenilenemeyen kaynakların aşırı kullanımı nedeniyle bölgede ekolojik zorlukların artacağı tahmininde bulunmuştu.

Benzer şekilde, güneydoğu Brezilya'da ormanların büyük ölçekte yok edilmesi, on sekizinci yüzyılda ilk başta altın madenciliğini geliştirmek için, sonra da ihracat amaçlı şeker ve kahve gibi ürünlerin yetiştiriciliğine yer sağlamak için başlamıştı. Ormanları eski haline döndürmek, toprağın bozulması yüzünden neredeyse imkânsızdı, yüzlerce hayvan ve bitki türü, süreç esnasında yok edilmişti. Sadece on dokuzuncu yüzyılda 52.000 kilometrekare orman açılmıştı çünkü odun, şeker işlemede yakıt olarak ve demiryollarında travers malzemesi olarak elzemdi. Yirminci yüzyılda, bölge halkı, muhtemelen ekolojik dönüşümün sonucu olan bariz bölgesel iklim değişikliklerini, daha sıcak ve daha kuru mevsimlere doğru gidişi fark etmeye başlamıştı.

Tempo Hızlanıyor

Açıkçası, sanayi devriminin ilk iki ana evresi yerel çevreleri ciddi olarak etkilemişti. İşin garip yanı, fabrika merkezlerinin civarında oluşan ekolojik hasarı gidermek, daha bağımlı ekonomilerin çevreye verdiği zararı telafi etmekten daha kolay oldu. Bunun nedeni kısmen, problemin üzerine gitmeye imkân verecek zenginliğin mevcut olmasıydı. 1960'larda, en eski sanayi merkezlerinin bazılarında yeni mevzuat ve temizleme kampanyaları hava kirliliğini azaltıyordu ve kimyasal atıkların kontrolü birçok nehrin etkileyici bir şekilde, hatta balıkların geri dönmesine olanak verecek şekilde temizlenmesini sağladı.

Yine de bütüne bakıldığında, çevre sorunları, sanayileşmenin üçüncü, yani en son evresinde yoğunlaştı ve bölgesel kalmak yerine giderek küresel hale geldiler. Sanayinin yeni bölgelere yayılmasının yanı sıra yalnızca büyümesi de tropik

ormanların yok edilmesi gibi eski eğilimlerin süregelen etkisi ile birlikte çevresel değişim için yeni bir temel hazırladı. Sanayi çevreleri Pittsburgh gibi yerlerde iyileşebiliyordu ama çözüm olarak yeni mevzuat, kirli endüstrilerin başka yerlere taşınması kadar etkili değildi. Birçok yeni sanayi toplumu (Batıdaki ve Japonya'daki emsalleri gibi) çevre korumadan ziyade büyümeye çok daha fazla hevesliydi ve liderleri de, olgunlaşmış sanayi toplumlarında bulunanlar gibi kontrol türlerini karşılamaya güçlerinin yetmeyeceğini öne sürüyorlardı.

Genel olarak küresel bazda, daha büyük ve daha çok sayıda fabrika, havaya ve suya daha fazla potansiyel emisyon demekti. Büyük çaplı tüketim malları, elektrik kullanımı vasıtasıyla ve arabaların çıkardığı egzoz ile kendi kirliliklerini üretiyorlardı. Kimya endüstrileri, eski trendin üzerine yapılarak yeni tür suni gübreler ve pestisitlerle, muazzam plastik endüstrisiyle, silah sanayii ve diğer dallarla hızla büyümüştü. Havaya ve suya salınan kimyasal maddeler çevresel sorunları çok büyütüyordu. Daha fazla enerji talebi ve petrol üretimindeki bariz sınırlar, nükleer enerjiye giderek daha çok ilgi duyulmasına sebep oldu. Nükleer santraller, ABD ile özellikle doğu Avrupa'da ve batı Avrupa'nın enerji sıkıntısı çeken ülkelerinde yayıldı, buralarda nükleer enerji üretimi tüm enerjinin büyük bir kısmını sağlıyordu. Nükleer atıklar ve kazalar (1980'lerde Sovyetler Birliği'nde, Çernobil'de bir reaktörün kısmen erimesi ve 2011'de Japonya'daki santrallerin deprem ve tsunamiden hasar görmesi) ilerlemiş sanayi toplumlarının başına gelen çevre felaketlerine özel bir ilgi çekti. Birçok sahil şeridini pisleten ve okyanustaki yaşamın büyük kısmını öldüren sık görülen petrol sızıntıları da öyle. İşin garibi, nükleer endişeler, çok daha istikrarlı şekilde kirlilik yaratan fosil yakıtlara dönülmesine yol açtı.

Yeni çevresel yıkım, sanayileşmiş dünyanın her tarafında meydana geldi. Kömür yakan fabrikaların yarattığı asit

yağmurları her tarafa yayıldı. Yakın çevreye verilen hasarı azaltmak için inşa edilen yüksek fabrika bacaları, zararlı kimyasalları her zamankinden daha geniş alanlara dağıttılar. İskandinavya'daki ormanlar, Almanya'nın Ruhr Vadisi'ndeki sanayiden zarar gördü. Kanada ve New England'daki ormanlar, Amerika'nın orta-batısındaki yoğun kimyasal bulutlarının altında gitgide azaldı. Birçok nehir ve göl, kimyasal kirlilik nedeniyle fiilen öldü; ara sıra bazıları alev bile aldı.

Japonya, büyük ölçüde hızlı sanayileşme atağının ve onun eşliğinde şehirlerinin büyümesinin çevresel yan ürünlerinden mağdur oldu. 1970'lerde Tokyo'daki trafik polisleri, sadece güvenli bir şekilde nefes alabilmek için bile maske takmak zorundalardı. Açık denizlerdeki kirlilik, balıkçılık endüstrisini tehlikeye soktu. Birkaç kere endüstriyel zehirlenme meydana geldi; ünlü bir vaka, metil cıvaya maruz kalınması sonucu oluşan ve olayın meydana geldiği kentin ismine istinaden "Minimata hastalığı" olarak bilinen bir dizi hastalıktı.

Batıdaki ve Japonya'daki kirlilik sorunları, artan yasalar sayesinde kısmen dengelendi, gerçi birçok aktivist, mevzuatın ihtiyacı karşılamaya yetmediğini iddia ediyordu. Yeni yakıt kullanım standartları, Pittsburgh gibi kirli fabrika şehirlerini temizlemeye yardımcı oldu. Japonya'nın en kötü kirlilik problemleri, 1970'lerden sonra devletin daha güçlü bir tavır alması için kamuoyunun yaptığı baskılardan sonra hafifledi. Örneğin, Tokyo havaalanının genişletilmesine karşı yapılan protesto, Japonya'nın yakın tarihindeki en başarılı halk hareketlerinden biri olmuştu. Minimata hastalığına ilişkin farkındalık da, tabandan gelen başarılı bir halk hareketini ateşlemişti. Birkaç ülkede halkın huzursuzluğu ve nükleer kazalar bir araya gelince nükleer gücün büyümesi yavaşladı.

En cefalı çevre sorunları olan köklü endüstriyel bölgenin, Sovyetler Birliği ile doğu Avrupa olduğu ortaya çıktı. Endüstriyel büyüme ve ABD ile olan ateşli silahlanma yarışı (Sovyet blokunun başarıyla katıldığı fakat daha küçük endüstriyel ta-

banı düşünöldüğünde büyük zorluk yaratan) çevresel sonuçların büyük oranda ihmaline yol açmıştı. Emniyet tedbirleri maliyetleri yüzünden göz ardı ediliyordu, sonuç ise kimyasal sızıntılar ve atık yığınlarıydı. Sovyetlerin tahminlerine göre, 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'ndeki nehirlerin yarısı ciddi biçimde kirlenmiş ve tarım arazilerinin yüzde 40'ından fazlası tehlikeye girmişti. Sovyet vatandaşlarının yüzde 20'den fazlası, "ekolojik felaket" bölgelerinde yaşıyordu. Aral Gölü gibi muazzam doğal kaynaklar kullanıma uygun olmayan bir hale gelmişti. Solunum sistemi hastalıkları ve diğer hastalıkların oranı ve şiddeti artmış, hem moral durumunu hem de ekonomik performansı bozmuştu; bebek ölümü rakamları da tırmanmaya başlamıştı. Batıda da çok daha sınırlı, bölgesel bazda (örneğin ABD'nin güney eyaletlerindeki petrokimya bölgelerinde kişi başına düşen kanser vakası olarak ölçölmüş) mevcut olan sorunlar, doğu Avrupa'da çok büyük ölçekte gerçekleşiyordu. Siyasi değişimler doğu Avrupa'yı daha serbest tartışmaya ve devlete muhalefet edebilmeye açana kadar hiçbir etkili karşı tedbir alınmamıştı; kısa vadeli büyümeyi maksimize etmek peşinde koşan hükümetler istiflerini bozmamışlardı.

Çağdaş sanayileşmede sürecinde gözlenen ilk çevresel değişiklikler dizisi, bölgesel etkilerin birikimini de içeriyordu. Bu noktaya dek, daha çok sayıda bölge sürece dahil olmuştu ve hem ilerleyen teknolojiler hem de komünist blokta olduğu gibi, toplumların endüstriyel ve askeri rekabetinin baskısı yüzünden çevreye tecavüz öncesine göre daha şiddetliydi. 1978'den sonra, Çin'in hızlı endüstriyel büyümesi ve çevreyi kirletenler arasında dünya sıralamasında sadece ABD'nin arkasında ikinciliğe doğru yükselmesi bu genel eğilime eklenmişti.

Oysa ikinci çevresel değişiklikler dizisi daha da fazla uluslararası nitelikteydi. Bir bölgedeki faaliyetler diğerlerini de etkiliyordu, hatta bazı vakalarda tüm gezegeni etkisi altına

alıyordu; sanayileşmenin çevresel etkisi, 1950’den sonra, fark edilir bir şekilde küreselleşmekteydi. Sanayinin yerleşik merkezlerde genişlemesi, nükleer güç gibi yeni girişimler ve diğer bölgelerdeki çılgınca büyüme çabaları, tüm dünyada endişelerin iyice artmasına sebep oldu. Fabrika merkezlerinin sürekli yarattığı endüstriyel kirlilik, düzenli olarak sınırları aşıp taşınıyordu; kuzey Avrupa ve Kanada’daki asit yağmurları, güneydeki ülkelerden geliyordu. Kazalar da dağılıyordu. Çernobil’deki kısmi nükleer erime, sadece yakındaki bölgeyi mahvetmekle kalmamış, Doğu ve Orta Avrupa’da geniş alanlarda da radyoaktivite seviyesini artırmıştı. Çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin de benzer şekilde uzaklara erişen etkileri vardı. Petrol sızıntıları sınır tanımıyordu. Hindistan ve Meksika gibi yerlerde, kısmen gevşek çevre mevzuatından yararlanmak için özellikle oralarda kurulmuş olan yabancı kimya tesisleri bölgede çevreyi değiştirdi. Birkaç trajik vaka da, Batılı sanayi şirketleri yoksul Afrika ülkelerinde, kendi ülkelerinde kabul edecek yer bulamayacakları tehlikeli endüstriyel atıkları dökmek için başarıyla anlaşmalar yaptılar. Son olarak, Çin’in ve Latin Amerika’nın şehirlerindeki endüstriyel büyüme, hem bölgelerindeki çevreyi hem de uluslararası suyollarını önemli ölçüde kirletti. Birçok okyanus balığında cıva ve zehirli kimyasalların birikiminin artması gelişmiş endüstriyel alanlardan olduğu kadar sanayileşme sürecine yeni katılan aktörlerin yarattığı kirlilikten kaynaklanmıştı. Brezilya dâhil, birçok tropik ülkedeki madenciliğin ve ticari tarımın genişlemesi, oksijen üreten yağmur ormanlarının daha büyük kısmının yok edilmesine sebep oldu. Bu etki, on dokuzuncu yüzyılda başlayan orman açma ve toprak değiştirme eğilimini devam ettirdi. Mexico City, ABD’de müsaade edilen seviyenin çoğunlukla üç katına çıkan seviyeleriyle başlıca kirlilik merkezlerinden biri haline geldi. Bazen şirketler, örneğin dağlık arazileri örten ince hava katmanında zehirli kimyasalların tehlikeli ölçüde çoğalması yüzünden, günlük

faaliyetlerini kısa kesmek zorunda kalıyordu. Hidrokarbon yakıt kullanımının dünya çapında artışı, ortalama sıcaklıklarda artış beklentisi dâhil, küresel iklim koşullarını gitgide daha çok etkiledi ve (bu durumda özellikle önder sanayi merkezlerinden) atmosfere salınan belli kimyasallar yeryüzünü güneşin zararlı ışınlarından koruyan ozon tabakasını inceltti.

Küresel çevre felaketleri listesi durmadan uzuyordu. Sorun, politik kurumların azimle ulusal sınırlar içinde kalıp, sadece yerel çevre sorunlarına odaklanması yüzünden çetrefilliydi. Birkaç münferit sanayi ülkesi, çevreyi korumanın, devam eden endüstriyel büyüme ile tutarlı olduğunu gösterdi. Japonya'daki enerji tasarrufu ve diğer önlemler, dünyanın etkileyici sanayileşme sürecini köreltmeden bir zamanlar ciddi seviyede olan kirliliği azalttı. 1990'ların başında yeni çevre politikaları sayesinde ortalama bir Japon vatandaşı, çevresel bozulmaya, ABD'deki bir akranına göre yüzde 90 daha az katkı yapıyordu. Oysa tek bir ülkedeki başarı, uluslararası arena da pek etkili olamıyordu. Üstelik, en hızlı büyüyen kirleticilerden bazıları, zengin uluslar değil, Çin ve Brezilya gibi, hızlı gelişme sayesinde endüstriyel ülkeler sıralamasına yeni giren uluslardı. Kolayca anlaşılacağı üzere, bu uluslar, rekabet etme çabalarının zaten özel çevre hedefleri eklenmeden bile çok zor olduğunu öne sürüyorlardı. Ayrıca, bilfiil olmasa da tahminen, uluslararası mevzuata ilişkin bir faaliyete orantısız olarak katkı yapmanın, dolayısıyla yeni endüstriyel bölgeleri sağlıklı bir çevrenin gerektirdiği fonların bir kısmı ile telafi etmenin, sanayileşmiş ulusların kararına kaldığını da öne sürüyorlardı.

Büyük Ölçekli bir Sorunu Ele Alma Girişimleri

1990'larda bir dizi uluslararası sözleşme, endüstriyel emisyonları azaltmak için daha geniş çaplı küresel işbirliği vaat etti. Yeryüzünün ozon tabakasını etkileyen kirliliği kesmek için birtakım tedbirler üzerinde anlaşma sağlandı. Gelişmiş

lkeler, yeni sanayileşenlere, planlamalarına çevreye ilişkin kısıtlamaları dâhil etmeleri için baskı yaptılar. 1997’de batı Avrupa, küresel ısınmaya neden olan emisyonları, bizzat sanayileşmiş ülkelerdeki 1990 seviyelerinin yüzde 15 gerisine çekmeyi amaçlıyordu. 1970’lerdeki kriz sırasında petrol kullanımını bilfiil düzenlemiş ve bu süreçte kirliliği azaltmış olan Amerika Birleşik Devletleri, şimdi çekiniyor, ekonomik büyüme ve şirketlerin kârları engellenmesin diye çok daha ılımlı sınırlamalar amaçlıyordu.

Çevre üzerindeki endüstriyel etkinin uluslararası hale gelmesi, mevcut hükümetlerin işgücü meselesinde olduğu kadar bile ayak uyduramayacağı sorunlar yarattı. Küresel çerçeve ihmal edilemezdi, fakat uluslararası ölçekte bir ıslahın mümkün olup olmadığı belirlenemedi. 1970’lerde dünya kamuoyu, küresel emek istismarında olduğu gibi, çevre sorunlarını hedef almaya başladı. Küresel ısınma ve sera gazlarının yayılması, haber bültenlerinde giderek sıradanlaştı. 1984’te Hindistan’ın Bhopal kentinde bir Amerikan firmasında meydana gelen ve birçok kişiyi öldüren veya yaralayan kimyasal madde sızıntısı gibi büyük felaketler, geniş çaplı protestolara yol açtı. 1980’lerin ortalarında, çevre sorunlarına dikkat çekmek için birkaç sivil toplum kuruluşu kurulmaktaydı. Çeşitli Avrupa lkelerindeki yeşil hareketler önemli oy kazandılar, büyümenin frenlenmesi ve çevrenin daha fazla korunması lehine ulusal yasaları ve dış politikayı etkileyebilecek kadar büyük azınlık partileri kurdular. İşte bu da geniş çaplı kamuoyu için bir diğer zemindi.

Örneğin 1980’lerin sonunda, dikkatler dev McDonald’s şirketinin çevre üzerindeki etkisine odaklanmıştı, sığır etini Brezilya’dan alarak yağmur ormanlarına daha fazla zarar verilmesini teşvik ettiği ve toprakta biyolojik olarak çözünmeyen stirofom malzeme kullandığı için şirkete lanet ediyorlardı. Boykot girişimleri ve sonra da McSpotlight.org gibi web sitelerinin McDonald’s’ın satışlarında ve itibarında doğrudan

etkisi oldu; 1990'ların ortalarında şirket taktik değiştirip, stirofomdan da tropik etten de vazgeçti. Yine 1980'lerde, Brezilya'nın, yağmur ormanlarında, yeni yolların ve barajların da yapımını içeren kauçuk üretimini büyütme planlarına saldıran çeşitli sesler çıkmıştı. Geniş çaplı imza kampanyaları ve bir de yerli bir çevreci suikasta kurban gittiğinde yaşanan şok, planlarda değişikliğe sebep oldu.

Yine ormanların yok edilmesini ve aynı zamanda kimyasal atıkların dökülmesini de hedef alan kanaat oluşturma kampanyaları Endonezya'ya odaklanmıştı. Yerel gruplar, istismarlara çoğunlukla Friends of Earth ve Greenpeace gibi daha büyük uluslararası sivil toplum kuruluşlarının dikkatini çekiyorlardı, onlar internette kampanyalar oluşturabiliyorlardı. Bölgedeki hükümetler, çoğunlukla işbirliğine nispeten istekli oluyorlardı çünkü çevreyle ilgili organizasyonları işçi hareketlerinden daha tehlikesiz buluyorlardı. İşgücü programlarında olduğu gibi, çok uluslu şirketler, uluslararası ilgi odağı haline geldiklerinde kendilerini epey savunmasız hissedip, yerel mevzuata tam olarak uymaya razı oluyorlardı.

Sonuçta, endüstriye dayalı çevresel değişim alanında en çok dikkat çeken, daha fazla iklim değişikliği beklentisiydi. Bilim insanları, daha on dokuzuncu yüzyılda, atmosferdeki gazların, güneş ışınlarının yeryüzünden yansımaya engel olması nedeniyle artık "sera etkisi" denilen olayın meydana geldiğini öne sürmüşlerdi. Kömür, gaz ve diğer fosil yakıtların yakılması sonucu çıkan asıl gaz karbondioksit, en önemli bileşendir fakat yirminci yüzyılda sanayi toplumlarının oluşturduğu hidroflorokarbon gibi başka gazlar da vardır. Işınımı engelleme fonksiyonları, 1990'ların başında daha kesin olarak hesaplanabilmeye başladı; Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya gibi sanayi ülkeleri, Afrika veya Güneydoğu Asya'nın kırsal bölgelerindeki toplumların kişi başına ürettiği sera gazlarının yüzlerce katını üretiyordu.

Büyük tartışmalara ve kesin değişme oranları hakkındaki bazı gerçek belirsizliklere rağmen çoğu bilim insanı, iklim değişiminin hem bir gerçek hem de bir tehdit olduğunda hemfikir oldular. Yirmi birinci yüzyıl başında devam eden ısınma, kutuplardaki buz tabakasını hızla eritiyordu, deniz seviyelerinin yükselmesi ihtimali ve deniz seviyesindeki adalar ile kıyı bölgelerin sel baskınına uğrama potansiyeliyle ilgili tehlikeye dikkat çekildi. İklim değişimi, Gulf Stream gibi yerleşik örüntüleri de etkiledi, bu da Avrupa'nın düşük sıcaklıklara maruz kalmaya başlamasını mümkün kıldı. Çoğu yetkili, giderek yıkıcı ve şiddetli olmaya başlayan hava modelleri (şiddetli fırtınalar, sıcak dalgaları ve benzerleri) tahmininde de bulundular. Son olarak, bu tehditler çeşitli türlerin varoluşunu tehdit ediyor, birçok kurbağa türünde hastalık oranlarının artmasına yol açıyor ve Kutup hayvanlarının besin sağlama imkânını sınırlıyordu. 2006'da birçok bilim insanı, iklim değişimini durdurmanın son derece zor olduğunu belirtmekle kalmayıp, sürecin tamamen geri döndürülemez hale gelmesine sadece birkaç yıl kaldığını da ifade ediyorlardı.

Yine de dünya kamuoyunun ve çevre örgütlerinin doğal kaynakların istismarını engelleme kapasitesi sınırlıydı. Bir şirket, bir dizi faaliyetini durdurmaya ikna edilebilirdi fakat diğer istismarcılar fütursuzca faaliyetlerine devam edecek gibilerdi, bu da daha fazla göze çarpan oyuncuların bile motivasyonunu azaltan bir durumdu.

Uluslararası resmi düzenlemeler de sorunlara ayak duramadılar. 1997'de Japonya'nın Kyoto kentinde yapılan büyük bir konferans, sanayi toplumlarının birçoğunun hidrokarbon emisyonlarını, özellikle otomobillerden gelenleri azaltmak üzere anlaştıkları bir protokol ile sonuçlandı. Bu protokolü, aynı sorunu hedefleyen diğer birkaç konferans izledi. Yirmi birinci yüzyıl başında anlaşmayı uygulamaya koymak için yeterli sayıda ülke sözleşmeyi imzaladı. Rusya dâhil, çoğu Avrupa ülkesi katıldı. Britanya'nın da içlerinde

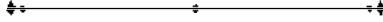
olduğu birkaç büyük ülke, çevre kontrolleri konusunda gide-
rek ciddileştiler. Fakat bütün girişimler tehlikeye girdi çünkü
Amerika Birleşik Devletleri, ekonomik büyümeyi engelleye-
ceği iddiasıyla anlaşmayı imzalamayı reddetti ama alternatif
çözümlerle de gelemeydi. Çin gibi kalkınmakta olan ülkeler de
geri durdular ve sonuç, elbette, Çin'in ve ret oyu veren diğer
ülkelerin rekabetinden gittikçe etkilenen endüstriyel liderle-
rin bazılarında düzenleme hevesinin azalmasıydı.

Her şeyden önemlisi, bilimsel görüşlerin çoğuna göre,
çevresel değişim hızlanmaya devam etti. Sanayilerin ve oto-
mobillerin emisyonlarının artması sürdü; önceden tahmin
edilenden daha hızlı bir tempoda ilerleyen iklim değişimi,
2012'de katmerli hale geldi. Çeşitli türler etkilendi, kutup ayı-
ları gibi bazı türler, geleneksel besin kaynakları kaybolduğu
için ciddi ölçüde tehlikeye girdiler. Buzulların hızla erimesi
okyanus seviyelerini yükseltti, birçok adayı ve kıyı bölgeleri-
ni tehlikeye soktu.

Öz kaynaklar için dünya çapında artan rekabet de çevre-
ye zarar verdi. Yirmi birinci yüzyıl başında, Çin ve Hindistan
gibi yerlerdeki sanayinin ve tüketimin büyümesi, enerji te-
mini ihtiyacını artırdı. Artan bu talep, ulusların Ortadoğu ve
Sudan gibi petrol zengini ülkelerde nüfuz kazanmak için ya-
rışması yüzünden dış politikayı da etkiledi. Her biri de kendi
çevresel etkisiyle gelen, gittikçe artan petrol sondajlarına ve
büyük boru hatlarına yol açtı. Ve tabii ki, havadaki kirleticile-
ri durmadan üreterek küresel sonuçlarını artırdı.

Endüstriyel-çevresel bağlantının küresel çerçevesi, politik
düzeltilmeler değişim temposunun çok gerisinde kaldığı için
kaçınılmazdı. Burada, acı bir ironi vardı. Sanayi devrimi, sü-
reç içinde üretken kapasiteyi büyük çapta artırarak insanın
doğa üzerindeki kontrolünü büyük çapta ilerletmişti. Fakat
çevresel değişimin modeli ve hızla artıp yoğunlaşması, tüm
kontrol altına alma girişimlerinden kaçma tehlikesini yarattı.
Doğayla birlikte insanoğlunun beklentisi de değişiyordu.

Küreselleşme ve Küresel Sanayi Toplamları, 1880-1950

Büyüyen çevre problemlerinin yanı sıra sanayileşmenin diğer uluslararası sonuçları, 1950'den sonra şiddetlenmiş ve küresel bir ekonomik devrim olarak düşünülebilecek bir durum yaratmıştı. Özellikle toplumlardaki yeniliklere ek olarak ve çok çeşitli endüstriyel durumların üzerinde uluslararası endüstriyel bir vasıta oluşmuştu. Okyanus aşırı taşımacılık, iletişim ve yabancı ortaklıkların kurulması gibi küresel bağlantılar ve kaynaşmalar önceki gelişmelere dayandırılmıştı. Bununla birlikte, sırf uluslararası endüstrinin karmaşıklığının, yirminci yüzyılın ikinci yarısında önemli yeni nitelikleri vardı. 1990'larda, özellikle çok uluslu endüstriyel ve ticari organizasyonlar tarafından ve ilgili ulaşım ve iletişim teknolojileriyle desteklenmek sonucunda oluşan bağlantıların çeşitliliği ve yoğunluğu aldatıcı bir şekilde basit bir unvan kazandı: küreselleşme.

Sanayi devriminin iki temel özelliği (teknoloji ve organizasyon) dünya çapında geçerli olmaya başladı. Uluslararası teknoloji, yöneticilerin ve teknik uzmanların düzenli bir şe-

kilde toplanıp, kendi alanlarında siyasi ve ideolojik sınırları aşan uluslararası bir camia oluşturmalarına imkân veren rutin uçak yolculuğunu da içeriyordu. İletilerin akışını ve miktarını büyük ölçüde hızlandıran bilgisayar bağlantıları ve uydu iletişimindeki ilerlemeler sayesinde, kelimenin tam anlamıyla, dünyanın öte tarafındaki gelişmelere doğrudan erişim olanağı geldi. Organizasyon devrimi, dünyanın her tarafında karmaşık imalat faaliyetlerini sürdüren (esasen batı Avrupa, ABD ve Japonya ile Güney Kore'nin de dâhil olduğu Pasifik Kıyısı Ülkeleri merkezli) çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışıyla açıkça görüldü. Bazı yetkililer, çağdaş yaşamda çok uluslu şirketlerin en nüfuzlu organizasyonlar olarak, köklü hükümetlerin yerini almakta olduğunu öne sürdüler.

Küreselleşme, uluslararası ticareti kolaylaştırmak için tasarlanan yeni politikalar sayesinde mesafe kaydetti. Önde gelen kapitalist sanayi ülkeleri, İkinci Dünya Savaşından hemen sonra, savaş sonrası endüstriyel canlanmayı desteklemek ve Buhranı kutlayan az sayıda milliyetçi tepkiyi önlemek için aralarında Uluslararası Para Fonu, IMF'in de bulunduğu çeşitli kurumlar kurdular. 1948'de başlatılmış olan yeni bir gümrük koordinasyonu, 1995'te Dünya Ticaret Örgütü haline geldi. Burada da amaç, malların alış verişini geliştirmek ve dünya ekonomisinde istikrarı teşvik etmektir. Bu önlemler sadece sanayileşmeyi amaçlamıyor, küresel eğilimleri de teşvik ediyor ve yansıtıyordu. Çin gibi sonradan katılanların da dâhil olduğu bütün büyük endüstriyel güçler, Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olma peşindeydiler, bunu genel uluslararası ekonomik pozisyonlarının önemli bir özelliği olarak görüyorlardı. Uluslararası örgütleri ve teknolojiyi Latin Amerika'dan, Afrika ve Asya'dan gelen yeni işgücü akınları tamamladı, sonuçta ortak bir endüstriyel altyapıda neredeyse beklenmedik bir uygarlıklar karışımı meydana geldi. Çin ile Hindistan'ın Batıya katılması ve Japonya'nın da petrole ve diğer can alıcı

mallara erişme peşinde olması yüzünden öz kaynaklar için de yeni rekabetler doğdu.

Son olarak, uluslararası ekonomik bağlantıların her yere yayılma durumu, giderek artan bir farkındalıkta, hiçbir ekonominin, kendini küresel endüstriyel temaslardan başarılı bir şekilde izole edemeyeceğini gösterdi. Sanayileşmenin ikinci evresinde bazı uluslar anlaşılır biçimde, kendilerini dış ekonomik müdahaleden izole edecek politikalar oturtmaya çabalamışlardı. Stalin yönetimi altındaki Sovyetler Birliği, Rusya'nın daha önceki dış sermaye ve teknolojiye açılma eğilimini tersine çevirerek kendini izole etmeyi başarmıştı. 1950'den sonra bile, Mao'nun Büyük Atılım Programı ve Kültürel Devrimi, sınai kalkınmaya giden kendine özgü bir yol arayışına girmiş ama ne gariptir ki, izolasyona yönelik eski Çin dürtülerini canlandırmıştı. 1970'lerde, dünyanın önde gelen komünist ülkelerindeki tecrit politikaları yıkıldı. Bu politikalar yüzünden dış dünyadaki teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmanın ve organizasyonel yeniliklerden faydalanamamanın bedeli çok büyük oldu. Bu yüzden Mao-sonrası Çin, ekonomik açıdan yeni bir dış dünyaya açılma politikası planladı, Sovyetler Birliği ise 1980'lerin sonunda reform hareketine kapsamlı uluslararası temasları dâhil etti. Hiç kapanmamış olan Hindistan bile, daha yaygın küresel temaslar oluşturdu. Görünüşe bakılırsa, tek başına başarmak imkân-sızlaşmıştı.

Çok Uluslular

Kendi ülkeleri dışındaki ekonomik işletmelerde büyük çapta hisseler edinen şirketler (çok uluslular) sanayi firmalarının önceki uluslararası çıkarlarını büyüttüler. 1920'lerin uluslararası niyetleri olan şirketleriyle 1950'lerden itibaren yayılan çok uluslular arasında sihirli farklar yoktu; sadece ölçek ve

genel uluslararası etki açısından farklıydılar. ABD, Kanada, batı Avrupa ve Japonya'daki çok uluslu şirketler, yavaş yavaş Pasifik Kıyısı ile Çin'deki bölgelerden katılan diğerleriyle birlikte dünyaya yayıldılar. Başka ifadeyle, bunlar sanayileşmenin üç ana merkezindeki endüstriyel ekonomilerin genel ilerlemesinin sonuçlarıydı.

ABD firmaları 1946'da yurt dışında 7,2 milyar dolar yatırım yapmışlardı; bu rakam 1970'te 78,18 milyar dolara, 1976'da 133 milyar dolara yükselmişti. ABD şirketleri, diğer sanayi ülkelerinde yatırım yapıyor ve faaliyette bulunuyorlardı, batı Avrupa'ya özel ilgi gösteriyorlardı. Sanayileşmemiş ülkelerde de, özellikle ulaşım ve madencilikte olmakla birlikte giderek fabrika endüstrisinde de faaliyetlerini genişlettiler. 1980'lerde ABD merkezli şirketlerin dış ülkelerdeki faaliyetleri, toplam şirket kârının yüzde 25-40'ını getiriyordu. Büyük petrol şirketleri, bilgisayar şirketleri ve birtakım tüketim malı firmaları, toplam gelirlerinin düzenli olarak yüzde 50'sinden fazlasını yurtdışındaki işletmelerinden, ABD ticari bankaları ise yıllık kârlarının yüzde 60'tan fazlasını yurtdışındaki faaliyetlerinden kazanıyorlardı. ABD firmalarının yurtdışı hisseleri, dünyanın çeşitli bölgelerindeki etkileri gibi, durmadan arttı.

Batı Avrupa ve Japonya merkezli çok uluslu işletmeler ABD'ninkilerden daha hızla çoğaldı. 1965-1971 arasında Almanya ve Japonya'nın dış yatırımları, Amerika'nın dış bağlantılarının büyüme oranının üç katı hızla yükseldi. Japonya'nın, 1973'te 4,5 milyar dolar dış yatırımı vardı, on yılda on beş katı arttı. İlk Japon yatırımları, Brezilya ve Avustralya gibi ülkelerdeki madencilik ve diğer hammadde kaynaklarına odaklanmıştı (Japonya'nın ithalat ihtiyaçları düşünüldüğünde bunlar mantıklı hedeflerdi). Almanya uzun süre, imalat ve yüksek teknoloji dalları üzerinde durmuş, çeşitli ülkelerde otomobil ve kimya fabrikaları kurmuştu. Japonya da 1980'ler-

de yurtdışı imalat konularını genişletti, ABD’de ve başka yerlerde otomobil fabrikalarının şubelerini açtı. ABD’deki Avrupa ve Japon yatırımları paralel olarak hızla arttı; 1975’te bile doğrudan dış yatırım (Britanya başı çekiyor, onu diğer bazı batı Avrupa ülkeleri, Japonya ve petrol zengini Arap devletleri izliyordu) 1960’taki tutarın neredeyse beş katına çıktı. Alman arabaları, Japon ve Kore arabaları, Fransız lastikleri, Alman kimya ve ilaç şirketleri, Hollanda petrolü, hepsinin de Amerika’da önemli işletmeleri vardı.

Mitsubishi, Royal Dutch Shell, Bayer Chemicals ve IBM gibi dev şirketlerin çok uluslu faaliyetlerinin sayısız avantajı vardı. Birçok şirket uranyum, demir ve kaçınılmaz olarak petrol gibi can alıcı hammaddeleri elde etmek için yabancı ülkelerde şirketler kurdu. Bu etki, uluslararası genişlemenin en eski vesilelerinden biriydi. Sovyetler Birliği’nin çöküşü çok uluslulara, Orta Asya’nın kaynak zengini yeni cumhuriyetlerine nüfuz etme fırsatı verdi. Birçok çok uluslu, zaman içinde kendini kanıtlamış biçimde, çıkardıkları ülkelere edindikleri kaynakları üreterek çok büyük kârlar elde ettiler, zengin ülkeleri zenginleştirip, sanayileşmiş ülkelerle sanayileşmemiş olanlar arasındaki uçurumu daha da büyüttüler.

Şube fabrikalar, nakliye masraflarında da tasarruf imkânı veriyordu. Kentucky ve California’daki Japon otomobil montaj fabrikaları, kazançlarını yükselttiler çünkü ürettikleri arabaların teslimatı, yüklü nakliye ücretleri ve ithalat vergileri gerektirmiyordu. Latin Amerika, Ortadoğu ve Asya’nın çeşitli yerlerindeki şirket şubeleri, tüm büyük sanayi merkezlerindeki çok uluslulara aynı faydaları getiriyordu. Sadece arabalar değil, ilaçlar, ev aletleri, işlenmiş gıdalar ve diğer bir sürü ürün dünyanın birçok yerine çok uluslu işletmeler sayesinde yayıldı.

Üçüncü motivasyon, dünya çapında sermaye ve yüksek yatırım getirisi arayışıydı. Çok uluslu şirketler birçok fark-

lı ülkeden yatırım alıyor, böylece geçici olarak aşırı bolluk içindeki bölgelerden sermaye çekebiliyor ve bunları diğer bölgelerdeki fırsatlar için kullanıyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri'nde Avrupalıların ve Japonların geniş çaplı yatırımları olmasının sebeplerinden biri, 1970'lerde ve 1980'lerde ABD'deki faiz oranlarının yüksek olmasıydı. Bu, birçok ABD firmasının da sermayeyi, yüksek faizli ABD piyasasından yatırım kaynağı çekmek için rekabet etmek zorunda olduklarında daha kolayca ve daha ucuza buldukları başka yerlerden çekmeleri demekti.

Ucuz emek arayışı da, çok ulusluların çoğalmasının dördüncü sebebiydi. Karayipler veya Endonezya gibi, emeğin ucuz olduğu bölgelerde fabrika kurmak, çok uluslulara, bilgisayar çipi üretimi veya ev aletleri montajı gibi daha basit imalat işlemlerini başkalarına havale etme olanağı veriyordu. Bu ürünlerin çoğunu sonra kendi ülkelerine ithal ediyorlar veya oradan başka endüstriyel pazarlara ihraç ediyorlardı.

Şu var ki, emeğin bu şekilde küresel istismarı kolaydı. Birincisi, çok uluslular, yerli firmalardan daha iyi şartlar sunuyorlardı; ama öte yandan yerli firmalar çok uluslularla rekabet edebilmek için ücretleri düşürüyor, güvenlik standartlarını aşağı çekiyor ve çocuk işçi çalıştırıyordu. İkincisi, 1990'larda dünya kamuoyu çok ulusluları ve onların özellikle istismarcı olan taşeronlarını ciddi şekilde takip ediyordu. Batı Avrupa'da da, ABD'de de küresel terhanelere karşı çıkan örgütler türedi, bu işyerlerini ifşa etmek için interneti ve diğer tanıtım araçlarını kullanıyorlardı. Hollanda'da başlayan Temiz Giysi Kampanyası ve Terhaneler Karşıtı Öğrenciler Birliği gibi Amerika merkezli gruplar, Vietnam ve Endonezya gibi yerlerdeki şartların güncel verilerini sağlayan yerel örgütlerle aktif bağlantılarını sürdürüyorlardı; belirli istismarcılara karşı başlatılan elektronik imza kampanyaları Japonya, Güney Kore, Hindistan ve Latin Amerika'dan olduğu kadar batı Av-

rupa ve ABD’den de yüz binlerce imza toplayabiliyordu. Vietnam’daki fabrikalarında emek sömürüsüyle suçlanan Nike gibi birçok firma önemli jest yapmış, minimum standartları iyileştirmeyi ve bazıları da belli sayıda işçi temsilcisi olmasını vaat etmişlerdi. Küreselleşmenin bu iki yüzünün (sömürü ve insan hakları standartları) dengelenip dengelenmeyeceğini göreceğiz.

Sonuncusu, çok uluslu şirketler, küresel uzmanlaşmaya gerçekten bağımlıydı. Bu, 1950’ler ile 1960’lardan sonra çok ulusluların, ölçeğin büsbütün genişlemesinin dışında, en yeni özelliği. Bitmiş ürünler, her biri çeşitli ülkelerde bulunan ve yerli ekonominin gerektirdiğinden çok daha fazla parça üretimiyle büyük ölçek ekonomisinden yararlanabilen uzman fabrikalarda üretilen bileşenlerin montajıyla elde ediliyordu. Örneğin, Japonya’da ve ABD’de satılan arabalar, resmen bu ülkelerden birinde veya diğerinde üretilmiş olsa da rutin olarak, orijinali Japonya’da veya ABD’de, muhtemelen Güney Kore veya Meksika’da, bazen de başka yerlerde üretilmiş parçalardan oluşuyordu. Bazen ABD’ye ithal edilen Japon arabalarındaki Japon malı parçaların sayısı, Detroit’te üretilen arabalardakinden daha az oluyordu.

Açıkçası, çok ulusluların yaptığı şey, çeşitli iş fonksiyonlarının (üretim, finans ve dağıtım) koordinasyonunun, herhangi tekil bir ulus-devletin koşullarına ve politikalarına bakılmaksızın gerçekleştirebildiği bir dünya ekonomik sistemi yaratmaktı. Dünyaya, tek bir endüstriyel birim, maksimum verime imalat faaliyetlerinin bütün boyutlarının uluslararası koordinasyonu vasıtasıyla ulaşabilen bir fabrika gözüyle bakılıyordu. Özellikle uzmanlaşma, dünya çapında bir işletme haline geldi. Sadece dikkatle kontrol edilen birkaç ekonomi bundan kısmen muaftı fakat bu ekonomiler bile geleceğe çok uluslularla birlikte yürüyecek gibi görünüyor. Aslında çok ulusluların büyük ölçüdeki yaygınlığı, 1978’den sonra Çin’in

açılmasının ve 1980'lerde Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından başladı.

Çok uluslu şirketler, bir sürü yeni problem çıkardılar. İşgücü koşulları veya bununla ilgili devlet politikaları kendilerine uymasa da faaliyetlerini taşımayı nispeten kolay buldukları ülkelerde ulusların yasama gücünü veya sendikaların pazarlık gücünü iyice sınırlıyorlardı. Çok ulusluların yönetim politikaları farklıydı, bazıları yerel şubelerine hatırı sayılır özerklik veriyorlardı. Bununla birlikte bazı çok uluslular, merkezden daha sıkı kontrol konusunda ısrarcı oluyor, yerel müdürlere güvenmiyor, işçilerin uygulamalarını ve diğer prosedürleri kendi ülkelerinden aynen getiriyorlardı. Açıkçası, çok ulusluların gücü, ev sahibi toplumların birçoğundaki, elbette özellikle, daha küçük ve daha az sanayileşmiş ülkelerdeki hükümetlerin gücünü sık sık aşıyordu. General Motors veya Toyota gibi en büyük çok uluslu şirketlerin yıllık kazançları, faaliyet göstermekte oldukları birçok ülkenin toplam vergi girdisinden çok daha fazlaydı, pazarlık güçleri de o oranda yüksekti. Ekonomik organizasyonun ölçeği, sanayileşmenin uluslararası boyutta genişlemesi sayesinde, siyasi otoritenin ölçeğini aşıyordu. Dolayısıyla bu eşitsizlik, sorumluluk üzerine tartışma ihtimalini ve uygun vergilendirme, işgücü ve çevre politikaları üzerine fikir ayrılıkları olasılığını çok artırıyor.

İşgücü Göçü

Çok ulusluların patlaması ve dünyanın hemen her yerinde öz kaynak çıkarmaktan sermaye transferine kadar çeşitli ekonomik faaliyetleri yürütme becerilerinin artması, sanayi devriminin 1950'den sonra yeni bir küresel evreye girdiğinin göstergesiydi. Sanayiye dayalı diğer bağlantılar da oluyordu, çok uluslular gibi onlar da, sınai kalkınmanın adamakıllı farklı

kültürel geçmişlere sahip insanları, sadece ulusal sınırlara değil, büyük uygarlıklar arasındaki daha köklü ayrımlara da meydan okuyan bağlantıya dâhil etme yeteneğinin arttığını gösteriyordu. İnsanların daha önce görülmemiş hareketleri, sanayileşme şemsiyesi altında işleyen ikinci bir önemli uluslararası kuvveti oluşturunuyordu.

Emeğin hareketliliği, ilk sanayi devriminin değişmez bir özelliği idi. ABD'ne ve Kanada'ya göç, 1900'lerde şekillenmekte olan fabrikalarda ve madencilikte işgücünü besliyor, hem mütevazı ücretleri hem de alışılmamış çalışma koşullarını kabul etmeye istekli ucuz işçi sağlıyordu, bu işçiler ya eve dönmek için yeterli parayı kazanmayı umut ediyorlardı veya başka bir seçenekleri yoktu. Batı Avrupa'nın, Japonya ve Rusya'nın endüstriyel büyümeleri de yerinden edilmiş kırsal kesim sakinlerini fabrika merkezlerine getiren benzer hareketlere dayanıyordu. Çoğu, ulusun içinden gelmişti (kuzey Amerika'ya göçenler ve nüfus baskısının yerel seçenekleri sınırladığı komşu bölgelerden gelen azınlıklar hariç). Böylelikle Fransa'nın sanayileşmesine Belçikalı işçiler yardım etmişti, 1900 senesi civarında çok sayıda Polonyalı ve İtalyan, Fransız ve Alman fabrikalarında iş arıyordu. İngiliz işgücünü, özellikle vasıfsız işgücünü, İrlanda'dan göç edenler tamamlıyordu.

Sanayinin yeni işçi ihtiyacı ve göçmenleri (bazıları şehre çekilmiş ama çoğu kırsal hayattaki değişiklikler yüzünden göç etmeye zorlanmıştı) işe almadaki başarısı sanayileşme sürecinin temeliydi. Bununla birlikte, 1950'den önce, çoğu endüstriyel göç, ev sahibi toplumunkine biraz da olsa benzer geçmişe sahip işçileri almıştı. Polonyalılar, Fransa'da ayrımcılıkla karşılaşmış ve kültür şoku yaşamışlar ama kısmen de olsa Katolikliğin ortak dini gelenekleri sayesinde etkisi azalmıştı. Sanayileşmekte olan kuzey Amerika'ya doğu ve güney Avrupa'dan göç edenler, daha büyük engellerle kar-

şlaşmışlardı çünkü hâkim kültürü Protestan olan ülkelere taşınmışlardı. Bu dinsel fark, Amerikalı işverenlerin, göçmen işçileri kontrol etmek için benimsedikleri sert önlemleri ve alt tabakadan insanları Amerikalı iyi işçilere dönüştürmek için tasarlanmış “Amerikanlaştırma” kampanyalarını desteklemelerini açıklıyordu. Endüstriyel göçmenlerinin bir grubu (ucuz inşaat işçisi arayan Amerika’nın Batısındaki demiryolu şirketlerinin işe aldığı Çinli işçiler) alışılmadık derecede kültürel yabancılik engeliyle ve hem işverenlerinin hem de diğer işçilerin son derece ırkçı davranışlarıyla karşılaşmışlardı.

1950’den sonra göçmen işçilerin yaşantısı değişti çünkü sanayi işçisi alımı daha da uluslararası bir hale gelmişti. Büyük sanayi bölgeleri ilave işçilere, özellikle de doğma büyüme oralı olan (önceki göçmenlerin kızları ve oğulları dâhil) işçi sınıfının tatminkâr bulmadığı düşük ücretli, vasıfsız işlerde çalışacak işçilere ihtiyaç duymaya devam ediyordu. Nüfus artışının düşmekte olan hızı ve doğma büyüme oralı olanların yükselen beklentileri bir araya gelince, kayda değer bir ekonomik genişleme ortamında yeni işgücü ihtiyaçları doğmuştu. Aynı zamanda, dünyanın sanayileşmemiş çeşitli bölgelerindeki nüfus baskısının, gelişen ulaşımın ve endüstriyel yaşam hakkındaki bilgilerin artışının, bazı durumlarda da kendi ülkelerinde ticari iş ortamında önceden edinilmiş tecrübelerin birleşimi giderek artan bir potansiyel göçmen havuzu oluşturmuştu.

Japonya, dışarıdan gelen işçi göçünden en az etkilenen ülkedi. Yine de Japonya’nın büyümesi ve düşen doğum oranları, 1970’lerde yabancı işçilere benzeri görülmemiş ölçüde ilgi yaratmıştı. Öncelikle limanlarda ve inşaatlarda çalıştırılmak üzere Kore’den, Filipinler’den ve Tayland’dan göçmenler alınıyordu. 1990’ların başında, yaklaşık 600.000 yabancı, dışarıdan gelenlere karşı önemli ölçüde kültürel kuşkusu olan Japonya’da çalışmaktaydı.

Amerika Birleşik Devletleri, sanayileşmemiş çeşitli bölgelerden çok fazla göç almaya başladı. Aslında 1970'lerde, ülke, tarihindeki en yüksek mutlak göç oranını yaşıyordu. Göçmen gruplarının içinde Avrupa ve Asya'nın bazı yerlerinden gelen birtakım eğitimli meslek sahipleri de vardı ama en büyük sayı Kore, Filipinler, Meksika ve Karayipler'den gelen vasıfsız işçilere aitti. Özellikle Meksika ve Orta Amerika'dan gelen önemli sayıda yasa dışı göçmen akını da resmi toplama ekleniyordu. Hem yasa dışı hem de yasal olarak giren 6 milyondan fazla Meksikalı göçmen, Güneybatıda ve Chicago gibi, orta batının önemli merkezlerinde tarım, inşaat ve fabrika işçisi olarak çalışıyordu. Birçoğu, düşük ücretli vasıfsız işlerden daha fazlasını elde etmenin zor olduğunu düşünüyordu, oysa bazı hallerde doğma büyüme oralı olup, şehrin yoksul mahallelerinde yaşayan, ekonomik durumları son derece kötüleşen Afrikalı Amerikalılarla rahatça rekabet edebilecek durumdaydılar.

Batı Avrupa'da da, yeni bir göçmen alt sınıfı oluşmuştu çünkü yerli işçi sınıfı için endüstriyel refah ve artan imkânlar, vasıfsız kademelerde yeni ihtiyaçlar doğurmuştu. İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk göç, nispeten köklü kaynaklardan, özellikle İtalya ve İspanya'dan gelmişti fakat bu ülkelerin kendi sanayileşmeleri bu akını çabucak azalttı. Sonraki önemli göç kaynakları Yugoslavya, Türkiye, Kuzey Afrika, Pakistan ve Batı Hint Adaları'na kaydı. Bu bölgelerden gelen göçmenler, Batı Almanya'da örtmeceli bir şekilde, "misafir işçiler" olarak adlandırılıyorlardı, oturdukları yerler ayrılmıştı, düşük ücret alıyorlardı, önyargı, ırkçı şiddet ve iş ayrımının kurbanıydılar. Bir tür ayrı işgücünü oluşturuyorlardı, daha ziyade vasıfsız fabrika ve inşaat işlerine, ulaşım sektöründe otobüslerde biletleme gibi pozisyonlara mahkûmlardı. 1990'da yasal ve yasa dışı göç, Avrupa Birliği'ne 12 milyondan fazla göçmen getirmişti. Fransa gibi ülkelerde İslam, ikinci din haline gelmişti.

Endüstriyel işgücüne ırksal ve kültürel azınlıkları dâhil etme eğilimi 1950’den sonra endüstriyel hayatın uluslararası hale getirilmesi sırasında iyice güçlenmişti. Birçok endüstriyel olmayan bölgede iş arama baskıları devam ediyordu çünkü ekonomik büyüme artan nüfusun geçimini tam olarak sağlayamıyordu. Sanayileşmiş toplumlar, yeni gelen göçmenleri pek hoş karşılamasalar da, ucuz emeklerinden yararlanıyorlardı. Kısa vadede, ikili işgücüne benzer bir sonuç ortaya çıkmıştı, yerli halk daha iyi ücretli işler için rekabet ederken ırksal azınlıklar düşük ücretli işlere girmek için yarışıyorlardı. Hizmet sektöründeki işleri elde etmek, özellikle, farklı görünen ve göze çarpıcı biçimde farklı davranış sergileyen gruplar için zordu, buna rağmen hizmet sektöründeki işler bu ekonomilerde en hızlı büyüyen kategoriydi. Diğer işçilerle olan ırksal gerilimler, batı Avrupa’nın gündemine yeni siyasi sorunlar eklemiş ve ABD’de de siyaseti karmaşıktırmıştı. 1980’lerde Avrupa’da iş güvenliği konusundaki endişeler ile çoktandır devam eden ırksal korkular ve önyargıların birleşmesiyle göçmen karşıtı hareketler büyümeye başladı. Aynı zamanda, göçmen işçiler de giderek huzursuzlanmaya başlıyorlardı. 1980-1985 arasında, İngiliz şehirlerinde daha çok Batı Hint Adalı işçileri ilgilendiren ırk ayaklanmaları çıktı. Göçmen ayaklanmaları 2005’te Fransız şehirlerinde patlak verdi.

Açıkkası, uluslararası sanayileşme, şehirli işgücünün oluşumuna yeni bir bileşen eklemişti. Yine aynı derecede açık biçimde, emek kaynaklarının genişlemesi, çoğunlukla farklı, düşman kültürleri çektiği için çoğu köklü sanayi merkezinde kimlik ve hoşgörü problemleri çıkarmıştı. Nihayetinde, etkilenenler sadece sanayi merkezleri değildi. Türkiye ve Ceza-yir’de olduğu gibi birçok toplum, büyük ölçüde Avrupa’ya göç eden işçilerin geri yolladıkları kazançlarına dayanıyordu. Sonunda ülkeye dönenlerin endüstriyel tecrübelerinden de

yararlanıyorlardı. Böylece uluslararası ekonomik bağlantılar, kuşku ve eşitsizlik yaratsa da, dünyanın birtakım yerlerini giderek daha çok birbirine bağlıyordu.

Bölgecilik ve Uluslararası Güçler

Sanayileşmenin uluslararası hale getirilmesi, bir tarafta insanların sadakati ve en köklü devletler ile diğer tarafta etkili ekonomik faaliyetler için gereken çerçeve arasında yeni gerginlikler yarattı. Endüstriyel meseleler küresel boyutlar kazanırken ve çok uluslu örgütler mesafe kaydederken bile birçok siyasi gelişme, tamamen bölgesel kimliklerin önemini akla getiriyordu.

Güçlü ayrılıkçı hareketlerde kendini gösteren bölgecilik, Fransızca konuşulan Quebec'in özerklik veya bağımsızlık için baskı yaptığı Kanada'daki gibi 1960'lardan itibaren güç kazandı. Bu eğilim, birden çok etnik devlet barındıran Yugoslavya'nın 1990'ların başındaki çöküşüyle ve İspanya ile Britanya gibi köklü ülkelerdeki yeni ayrılıkçı hareketlerde kendini belli etti. İspanya'da kültürel Katalan kimliği yeniden canlandı. 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşü, daha az merkezci bölgesel görüntüleri gölgede bıraktı: Birkaç Orta Asya cumhuriyeti ve birkaç bağımsız Slav devleti, Rusya ile en gevşek bağlantılarını muhafaza ettiler, üç küçük Baltık cumhuriyeti (Litvanya, Letonya ve Estonya) ise tamamen ayrıldı. Bu gelişmelerden bazıları ekonomik hoşnutsuzlukları aksettirdi, özellikle de etnik azınlık bölgeleri, öz kaynaklarını ülke içindeki daha büyük bir komşunun istismar ettiğini düşündüğünde; nitekim, milliyetçi İskoçlar İngiltere'yi, Kuzey Denizi'ndeki petrol rezervlerini İskoçya'nın zararına olacak şekilde istismar etmekle suçladı. Yine de, ayrılıkçı hareketlerin hiçbiri, ana sebep olarak endüstriyel üstünlük iddiasında bulunmadı, hareketlerin çoğu en katı türde ekonomik rasyo-

naliteye baş kaldırmadı. Uluslararası sanayileşmenin daha geniş, daha küresel kombinasyonlar gerektirdiği bir dünyada parçalara ayırmaya yönelik yaygın tahrikler, bir dizi farklı tutkuyu ortaya çıkardı. İki eğilim, elbette birbiriyle tamamen uyumsuz değildi. İsimsiz küresel ekonomik güçlerin baskısı, bazı insanları yerel kimliklerini daha güçlü hissetmeleri için yüreklendirdi. Bölgesel özerkliğin daha büyük ekonomik çerçevelerle başarıyla birleşmesi de mümkündü. Örneğin, Katalan ve İskoç milliyetçiler, ayrı siyasi veya kültürel kurumların Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun sağladığı gibi ortak bir ekonomik şemsiyenin altında faaliyetlerini sürdürdüklerini belirtiyorlardı. Kesinlikle uluslararası sanayileşmeciliğin aştığı ulus artık merkezi bir ekonomik birim olmadığı için uluslarüstü ekonomik politikaların beraberinde yerel kültürler de hoş görülebilirdi.

Aynı zamanda, ekonomik fırsatlar ve baskılar daha geniş ülke gruplarıyla denemeler yapılmasına yol açtı. Avrupa burada, bugün Avrupa Birliği (AB) olarak bilinen ve mal, işçi ve yatırım alışverişi için tek bir bölge yaratan toplulukla yol gösterdi. AB, en azından 1950'lerdeki esas kuruluşundan 2010'a kadar, endüstriyel büyümeyi teşvik etti ve İspanya ile İrlanda gibi üye ülkelerde ilave sınai kalkınmayı özendirdi. Başka bağlantılar da şekillendi. Birçok eski Sovyet lideri, eski siyasi kurumlar bölgesel olarak paylaştırılmış olsa bile, feshedilmiş devletin çoğu yeriyle ekonomik bağların sürdürülebileceğini umut ediyorlardı, gerçi acemice Bağımsız Devletler Topluluğu olarak adlandırılan ilk geçici koordinasyon aracının devamlılığı hiç de garantili değildi. 1990'larda Pasifik Kıyısı Ülkeleri, gümrük vergileri ve kalkınma politikalarıyla ilgili çeşitli koordinasyon müzakereleri yapıyorlardı. Sürece sadece Asyalı endüstriyel liderler değil, uluslararası ekonomik ilişkilere yeni açılmış Moğolistan ve Çin gibi ülkelerin hükümetleri de katılıyordu. Bazı müzakereler Avustralya,

Yeni Zelanda, Kanada, ABD ve Pasifik'e kıyısı olan Latin Amerika ülkelerini de kapsıyordu. Bazı tahminçiler, AB'nin yeni Atlantik grubuna benzer bir Pasifik havzası ekonomik grubu oluşma ihtimalini ana hatlarıyla belirttiler. Son olarak, ABD ile Kanada arasındaki gümrük koordinasyonu, ticaret serbestisini artırdı, her iki ülkenin liderleri kuzey ve güney Amerika'dan oluşan daha etkin bir ticaret bölgesi için Latin Amerika ülkeleriyle müzakerelere katıldılar. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) Kanada, Meksika ve ABD'yi 1993'te birbirlerine bağladı, sonra on yıl içinde birkaç lider güney Amerika ülkesinin de katılması için baskı yaptı. Brezilya da Latin Amerika'da bir ticaret bölgesi koordine etti.

Genel ana fikir açıktı: uluslararası iş örgütleri ve uluslararası endüstriyel sorunlar, ulusal politika ve kültür ölçeğini aşıyordu. Aradaki uçurum kalıcı da olsa, zararlı ya da imkân dâhilinde yaratıcı da olsa sorunları müzakere etmenin zamanı gelmişti. Ama mevcut fark kesin gibi görünüyordu; endüstriyel dönüşümlerin bir diğer, belki de çok yeni, sonucuydu.

Politikaya Uluslararası bir Yaklaşım

Uluslararası sanayileşmenin yirmi birinci yüzyıl başındaki son bir dikkat çekici özelliği, ekonomi politikalarında daha önce hiç görülmemiş eğilimlerdi. Batı Avrupa'nın, Japonya'nın ve ABD'nin başarılarından cesaret alan çoğu devlet, 1970'lerden sonra devlet müdahalesini azaltmaya yeltendi. Latin Amerika hükümetleri, birçok kamu iktisadi teşekkülünü elden çıkardılar. Çin 1978'de, Rusya 1985'te daha fazla piyasa ekonomisine açıldı. Hindistan, devlet planlamasını 1980'lerin sonunda noktaladı. Kapitalizm, sosyalizmden üstün görüldüğü için yeni yol göstericiler daha serbest girişimlerdi.

Farklar oldu. Çin ile Vietnam, siyasi yapılarını değil, sadece ekonomilerini açtılar, devletçe işletilen eski şirketler so-

runu da devam etti. Fransa ve ABD, ne kadar serbest girişimin teşvik edileceği, ağırlığı azaltmak için sosyal yardımın ne kadarından vazgeçileceği ve bunların insana bedelinin ne olacağı üzerinde tartışılar. Japon hükümeti, özel şirketlerle Batıda olduğundan daha çok meşgul olmaya devam etti. Fakat eğilim açık ve dünya genelinde yaygındı.

Küresel Toplular

Sanayileşmenin yirminci yüzyıl sonlarında, daha yoğun küresel bağlantıların ve etkilerin beraberinde yayılması, ilgili toplumlar arasında giderek artan benzerlikler oluşturmaya başladı. Bu, daha önce Batıda meydana gelmişti ama artık eğilim daha uzaklara ulaştı.

Şehirleşme, bunun önemli bir tipik örneğiydi. Sanayileşmenin gerçekleşmeye başladığı yerlerde şehirler büyüyordu. Şüphesiz, yirminci yüzyıl sonlarında Ortadoğu'nun ve Latin Amerika'nın bazı yerlerinde olduğu gibi, tam sanayileşme olmasa bile şehirleşme oluyordu. Fakat yine de sınai kalkınma ile şehir büyümesi genelde yakından ilişkiliydi. Önceden büyük olan Çin şehirleri, artık milyonlarca fabrika işçisini, iş insanlarını, hizmet elemanlarını içlerine alacak kadar şiştiler; bir sanayi şehrinin nüfusu 35 milyon kişiye ulaştı. Hindistan'da yepyeni şehirler türedi. Küresel olarak dünya nüfusunun yarısı 2008'de şehirli olmuştu, bu açıkçası, insanlık tarihinde bir ilkti ve eski, tarımsal ekonomi modellerinden genel bir uzaklaşmanın da işaretiydi.

Sanayileşme küreselleştikçe demografi de değişti. Örneğin, eski sanayiciler de yeniler de çoğunlukla çok hızlı bir şekilde doğum oranlarını azaltmaya devam ettiler. Endüstriyel aile için çok fazla çocuk yükü, birçok devlet öncelikle endüstriyel büyümeyi teşvik etmek için doğum oranlarını düşürmeye çalışıyordu, teknolojik değişim yönünde sadece geçim sağlamak-

tan uzaklaşıp, sermaye sağlamayı amaçlıyordu. Çin, 1978'den sonra tek çocuk politikasıyla başı çekti. 2010'da İtalya ve Güney Kore gibi ülkeler, dünyadaki en düşük doğum oranlarını açıkladılar, bu oranlar koruma düzeyinin çok altındaydı. Yine eski ve yeni sanayi toplumlarındaki önemli sonuç, daha az çocuk sayısı yetişkinlerin ortalama ömründe uzamayla birleştiği için nüfusun yaşlanmasıydı. Bu da endüstriyel bölgenin her yerinde bulunan başka bir ana eğilimdi.

Küresel endüstriyel modeller çocukları da etkiliyordu. Giderek daha fazla toplum, çocuk işçi oranlarının azalıp, eğitim oranlarının arttığını görüyordu. Çocukluk çağına ilişkin bu devrimsel şekil değişikliği, sanayi tarihinin en son döneminin kaçınılmaz bir bölümüydü. İşçiler için resmi bir okuryazarlık ve matematik becerisi, teknik uzmanlar ve yöneticiler için daha da fazla eğitim gerektiren modern sanayide küçük çocuklar pek yararlı değillerdi.

Küresel tüketicilik akımı, küresel sanayileşmenin en son döneminin önemli bir özelliğiydi. Japonya ve ABD çocuklar için yeni oyuncaklar geliştirdiler (gerçi 2000'de çoğunlukla Çin'de üretiliyorlardı). Doğum günü partileri gibi tüketici kutlamaları çok yaygınlaştı, "endüstriyel" Noel ile ilişkili hediye verme âdeti, Hristiyan olmayan bölgelere de yayıldı. Yetişkinlerin otomobil gibi ürünlere düşkünlükleri, bir diğer küresel eğilimdi; örneğin Çin, 2010'da arabalar için en büyük pazar haline geldi. Giderek daha çok insan, özellikle eski ve yeni sanayi toplumlarının genişleyen orta sınıfları, alışverişten ve kesinlikle ihtiyaçları olmayan malları edinmekten zevk alır oldular. Tüketicilik akımı, geniş ölçüde başarılı bir sanayileşmenin ödülü olarak görülüyordu, dolayısıyla da küresel sanayileşmenin ürün çıktısını durmadan artırması sayesinde ileri gidiyordu.

Münferit bölgeler de elbette kendi zevklerini oluşturmuşlardı. Amerikalılar, tatillere önem veren Avrupalılardan daha

hevesli tüketicilerdi. Doğu Asyalılar, özellikle yüksek oranda tasarruf yapıyorlardı, bu da tüketicilik akımını bir dereceye kadar sınırlıyordu. Yine de, kilit toplumsal değişiklikler, büyüyen endüstriyel dünya boyunca önemli yeni ortak özellikler yaratarak sınırları aşıyordu.

Uluslararası sanayileşmenin toplumsal davranışları şekillendirmedeki etkisini, başka hiçbir şey, Dünya Sağlık Örgütü'nün yirmi birinci yüzyıl başında "küresel bir salgın" olduğunu açıkladığı obezite kadar göstermedi. Bu problem, eski ve yeni bütün sanayi toplumlarını etkiledi. Daha çok gıda arzı, oturarak yapılan işlerde ve okulda geçirilen daha fazla zaman, bir de televizyon seyretmek, video oyunları oynamak gibi tüketici meşgalelerinin artan cazibesi, özellikle çocukların kilo almasına sebep oldu. Sorun, Çin'de, Hindistan'da ve Batıdaki ileri sanayi toplumlarının geniş bir kısmında orta sınıftan çocukları etkiledi. Sanayileşme, günlük yaşamı daima yeniden şekillendirmiştir; artık bu küresel bir bazda gerçekleşiyordu.

Eşitsizlikler

Önemli ortak eğilimler yaratmış olmasına rağmen sanayileşmenin 2000 senesi civarındaki on yıllarda farklı farklı etkileri de vardı. Amerika Birleşik Devletleri de dâhil olmak üzere münferit ülkelerde ekonomik eşitsizlikler genişledi; birçok işçi küresel rekabetten zarar gördü fakat şirket kârları yükseldi. Sosyal yardım vasıtalarını azaltma eğilimi, birçok ülkede bu gidişatı daha kötü bir duruma soktu; vasıfsız işçilerin hızlı göçü de öyle.

Dünya genelinde, nüfusun en varlıklı yüzde 20'sinin gelirleri artarken kalan kısmının gelirleri, endüstriyel yörüngeye daha fazla bölge doğrudan girerken bile, ya hiç artmadı ya da düştü. ABD'de, hızla artan gelirler ve ilk yüzde 5'in servetiyle

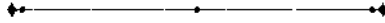
diğerlerinin kesat gerçek ücretleri arasındaki ayrım büyüdü ve böylece ekonomik uçurum derinleşti, giderek artan yoksullaşmış bir azınlık şehirlerde toplandı. Rusya, zenginlerle yoksullar arasında bir bölünmeye tanık oldu. Çin’de ve Hindistan’da geniş ve büyümekte olan bir orta sınıf, aşırı fakir köylülerle ters düşüyordu. Her zaman iyice algılanmayan bu ekonomik eğilim devam eder mi, ederse dünya genelinde sosyal denge üzerindeki etkisi ne olur?

Uluslararası açıdan tablo daha karmaşıktı. Bölgesel eşitsizlikler, 1980’lerde arttı, Afrika’nın bazı kısımları gibi birtakım yerlerde çok büyük işsizlikle beraber bozulma yirmi birinci yüzyıla kadar devam etti. Dünyadaki çıktı artışı, ekonomi politikalarının liberalleştirilmesine rağmen 1980’lerde sadece yüzde 3, 1990’larda ise yüzde 2 idi. Zengin ve yoksul ülkelere kutuplaşması arttı. Bununla birlikte 2000’de, Hindistan ve Çin gibi dev uluslardaki endüstriyel kazançlar, eğilimi tersine çevirdi: Artık, bölgeler arası denge açısından kaybedenlerden çok kazananlar varmış gibiydi. Endüstriyel değişimde henüz fiilen yer alamayıp, aşırı yoksul kalan geniş bölgelere rağmen olgunlaşmış sanayi toplumları ile dünyanın geri kalanı arasındaki daimi uyuşmazlığa dair eski korku azaldı.

Sanayileşme tarihinin son evresi, eşitsizlik sorununu bertaraf etmedi, şeklini değiştirdi. Daha sonraki bir evre, küreselleşmenin daha adil bir versiyonunun parçası olarak, yapıları bütünüyle yeniden şekillendirir miydi?

BÖLÜM 17

Sonuç

Sanayi devrimi, başlangıcından beri önemli analiz konuları ve birçok şiddetli tartışma çıkardı. Devrime ilişkin teknoloji ve organizasyon gelişirken ve başka toplumlar da sürecin içine çekilirken bu konular değişmiş olsalar da, hem geçmişin hem de artık endüstriyel ekonominin ve olası sonuçlarının ne olduğunun anlaşılması için tarihsel bir değerlendirme yapmak gereklidir.

Nedensellik de önemli bir mesele olarak kalır. Neden Britanya'nın veya Japonya'nın ya da yakın zamanda Çin'in bir sanayi devrimi tecrübe ettiğinin açıklanması, merak uyandırıcı bir tarihsel çalışma olmaya devam eder. Hangi temel faktörlerin dâhil olduğunun ve bunların günümüzde bile nasıl tekrarlanabildiğinin açıklaması, tarihi ve çağdaş meseleleri kaynaştırır. Bazı toplumların sanayileşmeye dönüş yaparken neden zorluklarla karşılaşmaya devam ettiklerini (veya neden bazı toplumların daha önemli değerlerine tehdit oluşturmaları yüzünden sanayi devrimini yürekten istemeyebileceklerini) sormak, nedenselliğin geçen iki yüz yılda neleri zorunlu kıldığına dair ciddi bir anlayış gerektirir.

Tahmin için Yol Gösterici Örnek

Sanayi devrimi, Britanya'dan Avrupa'nın diğer kısımlarına ve sonra da çok daha öteye yayıldığı için özelliklerdeki ortaklık ve çeşitlilik arasındaki denge, karşılaştırmalı analizlerde esastır. Bu da geçerliliğini sürdürür. Bütün sanayi devrimlerinin bazı temel özellikleri vardı. Sadece büyük teknolojik ve organizasyonel değişiklikler içermekle kalmayıp, ailenin işlevinin yeniden tanımlanmasını ve iş ile dinlencenin doğasının başkalaşımını da kapsıyordu. Şehirler devamlı büyüyordu. Tarım topluluklarının şekli yeniden belirlendi, statüleri genellikle sürekli çıkan karışıklıklar arasında zayıfladı. Yine de sanayi devrimleri, büyük ölçüde çeşitlilik gösteriyordu. Coğrafi konumlarına ve mevcut öz kaynaklarına göre farklılık gösteriyorlardı. Zamanlamaya göre farklılık gösteriyorlardı; sonradan katılanlar, kaçınılmaz olarak, eski sanayicilerden farklı özelliklerin üzerinde durmuşlardı, bu farklılıkların da uzun vadeli oldukları ortaya çıktı. Son olarak, önceki kültürlerine ve kurumlarına göre de farklılık gösterdiler. Çeşitli kültürlerin sanayileşmeye uygun oldukları belli oldu fakat yönetim yapılarını, devlet müdahalesini, tüketicilik akımına karşı tutumlarını ve işgücüyle olan ilişkilerini farklı oluşturmuşlardı. Bu yüzden, standart modellerle önemli değişkenler arasındaki ilişkiyi dengelemek, yorumcuların karşısına çıkan önemli bir zorluktur. Dikkati, özellikle sanayi toplumunun Batılı versiyonlarını, bir çeşit kaçınılmaz ürünle kıyaslamaktan kaçınma ihtiyacına yöneltir. Modernleşme modelinin zayıflıklarından biri olan bu basitleştirme, Doğu Asya'nın özgün endüstriyel girişiminin bariz başarısı nedeniyle son yirmi yılda pek yaygınlaşmadı ama yine de tarihsel değerlendirmelere girebilir.

Çeşitlilik konusu, herhangi bir münferit endüstriyel süreç deneyiminde de geçerlidir. Son yıllarda bilgidaki en büyük ilerlemelerden biri, sanayi devrimlerinin işçiler, işverenler,

şehirliler ve köylüler üzerindeki etkileri arasında mevcut büyük farkların tam olarak değerlendirilmesiydi. Cinsiyet de artık önemli görülüyor. Bu, sadece sanayileşmekte olan birkaç toplumda değil, Batıdan gelen endüstriyel baskının geleneksel tarım ekonomilerinin dengesini bozduğu Afrika'nın büyük kısmı gibi, diğer birçok bölgede de geçerlidir. Batıda, çağdaş tarihin birçok yönü (feminizm ve emeklilik politikaları üzerine tartışmalar dâhil) sanayi devriminin nüfusun çeşitli kesimlerine getirdiği farklı sonuçları özümseme ve yeniden düzenleme çabalarıyla doğrudan alakalıdır.

Sanayileşmenin etkilerinin kapsamı, zorunlu bir analitik kategoriden oluşur. İleriki sanayileşme, tarihsel olarak sanayi devrimi sürecinden kaynaklanan etkileri ne derece tam olarak kopyalayacak ve gelişmeler hangi sırayla gerçekleşmeli? Demografi, önemli bir tipik örnektir. Şimdiye kadarki her sanayi devrimi, çocuk işçi kullanımının azaltılmasının sonucu olarak düşen doğum oranları sayesinde yavaşlayan bir nüfus büyümesine doğru dönüş gösterdi. Kesin süreç, bölgeye ve sosyal sınıfa (kullanılan yöntemler, seks orucundan yaygın kürtaja kadar çeşitliydi) göre farklılık gösteriyordu fakat doğum oranı devrimi epeyce benzer bir sonuçtu. Bu her zaman geçerli olacak mı? Diğer toplumlar, doğum oranlarını Japonya'nın, Batının veya Çin'in seviyelerine düşürmeden sanayileşebilecekler mi? Yoksa sanayileşmek için bu azaltmayı (birçok Batılı gözlemcinin öne sürdüğü gibi) gerçekten de ilk başta mı yapmalılar? Güney ve Güneydoğu Asya, çocuk emeği kullanmayı Batıda veya Doğu Asya'da yaygın olan seviyelere indirecekler mi yoksa kendilerine özgü bölgesel bir modelde mi ısrar edecekler? Tarihsel ilişkilere ait bilgi, sanayileşme ve toplumsal eğilimler konusundaki çağdaş analizleri tanımlamaya yardımcı olur ve sadece tahminleri değil, politikaları da etkiler.

1980'lerden beri, siyasi yapı ile ilgili bir dizi benzer konu ileri sürüldü. Sanayi toplumlarının süregelen gelişmeleriyle

uyumlu siyasi sistemler nelerdi? 1980'den önce cevap karışık olmasına rağmen belliydi: Çeşitli sistemler, özel koşullara ve kültürlerle bağlı olarak işlemişti. Batının sanayi devrimleri, genellikle işlevleri üzerindeki birtakım resmi sınırları kabul eden ve parlamenter kurumlara açık olan devlet idareleri altında ortaya çıkmıştı. Süreç oldukça çabuk biçimde daha fazla siyasi demokrasi (ABD'de, sanayileşmeden önce demokrasi yerleşmişti) için baskı oluşturmuştu. Oy hakkı, işçilere talepleri için bir çıkış yolu vermeye yaramış ve radikal baskıları azaltmış ya da azaltıyor görünmüştü. Bazı analistler, çalışma koşullarıyla ilgili önemli birkaç şikâyeti olan işçilerin şehirlerindeki yığılmanın ya demokrasi ya da baskıcı bir totaliter sistem gerektirdiğini öne sürmüşlerdi. Batı, çoğunlukla demokrasiyi yeğlemişti, gerçi Nazi Almanyası baskıcı bir devletin, savaş çılgınlığı yüzünden kendi kendini imha edene kadar endüstriyel olarak işlevini yerine getirebildiğini göstermişti. Sovyet deneyimi, kontrollü bir ekonomi ile güçlü bir polis devletinin hızlı sınaî kalkınmayı teşvik edebildiğini kanıtlamıştı. Meiji idaresi altındaki Japonya örneği ve İkinci Dünya Savaşından sonra Doğu Asya'nın diğer kısımlarının durumları, sanayileşmek için geleneksel devlet yönetimlerinin değişmek zorunda olmalarına rağmen (yeni gruplara yetki kullanma hakkı vererek ve devlet için yeni işlevler geliştirerek) güçlü devlet müdahalesinin bulunduğu otoriter sistemlerin de hızlı sanayileşmeyle gayet uyumlu olabileceğini ve belki de bazı kültürlerde çok yararlı bile olacağını düşündürüyor.

Bununla birlikte 1980'lerde, birkaç toplumdaki ekonomik durgunluk, sanayileşmenin devam etmesi için demokrasiler kurmanın elzem olabileceği inancının doğmasına yol açtı. İşçilerin ve diğerlerinin, şikâyetleri için bir çıkış noktasına ve duyarlı bir siyasi sistem anlayışına ihtiyaçları vardı; aksi takdirde sıkı çalışmayı bırakırlardı. İleri endüstriyel teknoloji, yani bilgisayar, o kadar fazla bilgi alış verişi gerektiriyordu

ki, görüşler üzerinde katı polis kontrollerinin sürdürülmesi imkânsızdı. Latin Amerika'da, 1970'lerin ortasından sonra demokratik bir değişim dalgası olduğu için birçok lider, siyasi reformlarını daha hızlı bir endüstriyel büyüme umutlarıyla bağdaştırdılar, gerçi başka gerekçeler de vardı. Gorbaçov yönetimindeki Sovyetler Birliği, tereddüt ederek de olsa, daha fazla demokrasi ve siyasi açıklığın (glasnost), ekonomik reform ve endüstriyel ilerlemeye (perestroyka) eşlik etmesinin elzem olduğu düşüncesine geldi. Aslında, elbette, doğu Avrupa'da siyasi değişimi başarmak, yenilenen bir ekonomik büyümeye ve daha ileri bir sanayi ekonomisine doğru hareket etmekten daha kolaydı fakat deneme 1990'larda da devam etti. Görmüş olduğumuz gibi, öncelikle sanayileşmek için çalışan Çin ve Vietnam görüş ayrılığına düşmüşlerdi. Onların görüşüne göre, siyasi protestoların kafa karıştırıcılığından ve faydasızlığından muaf olan buyurgan bir devlet, sanayi devrimi için en iyi bağlamdı. Bu örneklerden şu soru doğar: Uluslararası ortamda daha fazla sanayileşmeye zorlanan bir ulusun tek bir temel siyasi sistemden başka seçeneği yok mudur? Yani bu süreci başka bir sistemle başarması mümkün değil midir? Cevap, tarih açısından olumsuz olsa da (çeşitli türden devlet müdahalelerinin başarısı düşünüldüğünde) sanayi toplumunun, daha sıkı uluslararası bağlamlar ve muhtemelen bu ilişkilerden kaynaklanan taklitleri de içeren değişen koşulları yine de gelecekte cevabı değiştirebilir.

Analistler, esas meselenin tek bir siyasi sistem olmadığını, istikrarlı ve açık yasaların ve mülkiyet tanımlarının daha önemli olduğunu giderek daha çok öne sürüyorlar. Bugünlerde birçok reformcu, endüstriyel büyümenin ana çerçevesi olarak tanımlanmış bir siyasi altyapıyı, belli bir oylama sisteminde veya hatta yurttaşlık haklarından bile daha çok destekliyor.

Bir sanayi devrimine ne kadar siyasi değişim eşlik etmeli? Daha fazla sanayileşme, dünyada, sadece çoktan meydana gelmiş olan teknolojiye ve şehir tarzlarında değil, siyasi değerlerde ve hatta temel inançlarda da daha fazla bir benzerlik yaratacak mı? Yoksa sanayi devrimi, avcı-toplayıcı toplumların yerini alan tarım devrimi gibi, bir sürü farklı dönüşümle uyumlu mu çıkacak?

Tarih ve Değişen Şartlar

Son birkaç on yıldaki gelişmeler, süregiden sanayileşmeyi anlamak için tarihsel araştırmanın kullanılmasında yeni imkânlar olduğu kadar yeni güçlükler de yarattı. Çin'deki gibi daha yeni sanayi devrimleri hakkında gündeme gelen konular, tarihteki örnekler hakkında yeterli farkındalığın olmadığını gösterdi. Eleştirmenler, Çin'in ekonomik büyümesinin, birçok işçi ve köylü için yeni güçlükler yarattığına ve sosyal sınıflar arasında tehlikeli bölünmeler oluşturmakta olduğuna dikkat çektiler. İddiaları değersizdi, fakat kabaca bu tür problemlerin herhangi bir sanayileşme sürecinin ilk evrelerinin bir parçası olduğunu ve sanayileşmiş çoğu ülkenin bu problemleri atlattığını belirtmiş olsalardı daha inandırıcı olurdu. Çin'deki sürecin bu yönüne ilişkin son derece özel ve sarsıcı bir şey olduğu kavramı, standart tarihsel modellerin daha iyi anlaşılması suretiyle hafifletilebilirdi.

Aynı zamanda, yakın tarih, geçmişle olan bağlantıların yok edilmeden biraz değiştirildiğinde sanayi tarihinin bağlamlarının değiştığını de gösterdi. Örneğin, sanayileşmeler daima çevrenin zarar görmesine sebep olmuştu, gerçi bazen bu kısmen de olsa düzeltilmişti. Bununla birlikte, yirmi birinci yüzyılda artık büyük çapta çevresel etkiler mümkün olduğu için bu sürecin yapısı değişmiş olabilir. Salt tarihsel modele takılıp kalmamalıyız. Aynı şey küreselleşme için de

geçerli olabilir. Sanayileşme, her zaman yeni küresel ilişkileri desteklemiş ve yansıtmıştır. Yine de artık bunlar, siyasi kontrolün küresel kapasitesinden üstün gelen çok uluslular gibi yeni göstergelerle daha köklü bir şekilde başkalaşmış olabilir. Demografi, daha da çarpıcı değişiklikler yaratıyor olabilir. Sanayileşmeler daima doğum oranı sınırlamalarına, dolayısıyla en azından ilk birkaç on yıl sonrasında, nüfus içindeki çocuk yüzdesinin düşüşüne bağlanmıştır. Bununla birlikte artık, yirmi birinci yüzyılda, bu model şekil değiştiriyor, birçok sanayi toplumu daha önce benzeri görülmemiş nüfus yaşlanmasıyla karşı karşıya kalıyor. Bu durum gelecekte bu toplumları nasıl etkileyecek?

Çağdaş endüstriyel eğilimlerin analizi, tarihsel modellerin (süreğiden alakalarını da içerecek şekilde) kavranması ile çerçevedeki önemli değişimlerin ele alınması arasında keskin bir denge kurulmasını gerektirir.

Bilanço

Birçok belirtisi göz önüne alınarak sanayi devriminin değerlendirilmesi yapılırken, kazançlar ve kayıplar hakkında önemli sorular sorulur. Bu sorular, hem gözlemcinin değer yargılarını hem de tarafsız verileri içerdiği için sadece tarihsel nitelikte değildir ama adet yerini bulsun diye tartışılıp geçiştirilmemelidir.

Bir sanayi toplumunda yaşayan insanların çok azı, toplumlarının sanayileşme öncesi geçmişinde yaşamış herhangi biriyle kolaylıkla yer değiştirebilirdi veya değiştirirdi. Çok fazla şey garip görünürdü; birçok maddi konfor eksik olurdu. Çok sayıda Batılı insan, şüphesiz, endüstriyel ortamdan daha fazla hakikat ve güzellik bulduğu için tarım toplumlarında yaşamayı amaçlamıştı. Örneğin 1960'larda, bazı Amerikalı ve Avrupalı gençler, daha doğal bir yaşam için Nepal gibi yerlere

yolculuk yapmışlardı. Çok daha fazla Batılı ara sıra sanayileşmemiş yerlere kısa ziyaretler yapmak için endüstriyel ulaşım yollarını kullanır ve orada bile, çoğu kez, şokun etkisini azaltmak için lüks otellerinde kendilerini endüstriyel nesnelerle kuşatırlar.

Günümüzü tercih etme eğilimi anlaşılabilir bir şey çünkü sanayi devrimi, alternatiflere niyet etmeyi zorlaştıran büyük bir değişiklik getirdi. Yararları oldukça gerçek. Sanayi toplumları bebek ölümlerini, insanlık tarihinde ilk defa olarak, nadir görülen bir olay haline getirecek şekilde düşürdüler. Doğanın kaprislerinin etkisini azaltarak gıda arzının güvenilirliğini artırdılar. Tam sanayileşmiş toplumlarda en yüksek seviyede olan bu avantajların, dünya genelinde önemli bir etkisi oldu. Sanayileşme kesinlikle, birçok toplumun öncesine göre çok daha fazla insanı geçindirmesine imkân verdi, gerçi ne gariptir ki, ekonomik dengesizlikler, en fazla nüfus yoğunlaşmasını sanayileşmenin en iyi ihtimalle tamamlanmamış olduğu toplumlarda oluşturdu. Sanayileşme, yeni fırsatlarla ilişkiliydi çünkü toplumsal hiyerarşileri sarsmış ve yeni tür işler yaratmıştı.

Aynı zamanda, insan yaşamındaki herhangi bir önemli dönüşüm gibi, sanayi devriminin de çok gerçek bedelleri vardı, bunların bazıları da hâlâ devam ediyor. Çevreye zarar verecek görülmemiş imkânlara yol açtı, etkisi de zamanla üstel olarak artıyor. Süreç, yeni toplumsal gerilim sebepleri yarattı, belki de özellikle iş hayatında birçok kişi için temel yaşam deneyimlerini daralttı. Temel aile birliğini hiçe saydı, bazı vakalarda ise engelledi. Sanayileşme, dünya genelinde toplumları birbirine bağlayan bağları durmadan sıkılaştırdı. Genişleyen ulaşım, iletişim ve ticaret, klişe ama doğru bir tabirle, dünyayı gittikçe küçülttü, dünya tarihinde uluslararası ilişkileri eskisinden çok daha önemli kıldı. Yine de aynı sanayi devrimi, toplumlar arasındaki temel maddi koşullar-

da kemikleşmiş dengesizlikler de yarattı. Bu dengesizlikler, kısmen zor kullanarak korundu ama her şeye rağmen bunlar gerçekler ve uluslararası ilişkiler yoğunlaştıkça katılanları canından bezdirebilirler.

Bir de değerler meselesi var. 1830'larda bir tekstil imalatçısı, bir önceki hafta en verimli üretimi yapan makineyi çiçekli çelenkle süslediğinde, makineyi çalıştıran insanları değil, sadece makineyi övüyordu. Sanayileşme, materyalizmi sürekli artırdı ve teknolojinin hâkimiyetini giderek çoğalttı. Yirminci yüzyıl sonlarında seçmenler, adayları, hepsinin ötesinde, cüzdanına göre seçiyorlardı. Tüketıcilik, sebep ve sonuç açısından daima sanayileşmeyle ilişkilidir ve Main Street'ten Moskova'ya kadar kişisel hedefleri mal edinmeye odaklar. Sanat, edebiyat, tarih, felsefe, din gibi kültürel faaliyetler gerileme ve bu alanlarda uzmanlaşmış kişilerin sayısı azalma eğiliminde. Bu iyi bir şey mi? Yirminci yüzyıl sonlarında çeşitli toplumlardaki (özellikle henüz tam sanayileşmemiş olanlarda) yenilenmiş dini meraklar, ilginç gerginlikler yarattı. Ortadoğu'da İslami canlanmalar, Hindu köktendinciliği ve ABD ile Brezilya'da Evangelist Protestanlığın yayılışı, birçok insanın salt endüstriyel kültürün değerleri konusunda şüpheleri olduğunu düşündürüyor.

Sanayi devriminin son hesabı henüz tutulmadı. İnsanlar, sürecin başlangıcından beri bilançosu üzerinde tartışıyorlar, sadece bilim insanları değil, iş insanları ve alakalı çalışanlar da. Bu yaygın katılım şaşırtıcı değil çünkü sanayi devrimi yaşamları şekillendirdi, hatta ruhları tüketti. Çözümleme, sadece tarihsel değil çünkü süreç devam ediyor. Sanayi devriminin en korkutucu bilançosu, bizi hâlâ çevrenin gitgide daha çok zarar görmesi biçiminde veya endüstriyel pastadan kimin ne kadar yiyeceğini belirlemek için zenginlerle yoksullar arasında çıkacak yeni tür çatışmalar şeklinde bekliyor olabilir. Çeşitli toplumlar tamamen sanayileşmemiş olsalar bile,

endüstriyel dünyaya giderek ayak uydurabilecek hale geldiklerinde önemli fırsatlar da çıkabilir. Dünya tarihinde alışılmadık bir dizi koşulun sebep olduğu sanayi devrimi, kontrol altına alması zor olan güçleri serbest bıraktı. Kesin olan bir şey, sürecin henüz yavaşlamadığı. Daha fazla endüstriyel başarı peşindeki toplumlardan, yeni meydan okunmuş endüstriyel öncülüklerini çaresizce korumak için didinen toplumlara kadar dünya tarihini şekillendirmeye devam ediyor.

Devam Eden Yaşantı

Sanayi devrimi, genellikle tarihin sadece bir parçası olarak ele alındı. Zaten öyle de. Bu olay, dünyadaki çoğu toplumun yaşantısını iki yüzyıldır doğrudan ya da dolaylı olarak şekillendirmekte önemli bir rol oynadı. Ama sanayi devrimi aynı zamanda süregiden bir olay, radikal olası sonuçları açısından çok yeni bir gelişme.

Açıkça görülüyor ki, sanayi devrimi, eski daha sınırlı örneklerle dayandırılmasına rağmen gerçekten de henüz yeni kalkışa geçtiği Brezilya ve Çin gibi yerlerde sürüyor. Dünya ekonomisini giderek etki altına almakta olan bu toplumlarda sanayi devrimi hâlâ devam ediyor.

Bunun ötesinde, en büyük aksama dönemi birkaç on yıl önce sona ermiş olmasına rağmen diğer toplumlarda da endüstriyel yaşantıya adaptasyonlar devam ediyor. İnsanlar işin evden ayrılmasına hâlâ adapte olmaktalar (veya alanları birleştirmek için yollar bulmaya çalışıyorlar). Hâlâ endüstriyel iş temposuyla alakalı meselelerle uğraşıyorlar; *stres* ve *tükenmişlik* gibi sözcüklerin yaygın kullanımını buna işaret ediyor. Diğer bir deyişle, sanayileşme hâlâ, yaşamlarımızı şekillendiren fiili bir kuvvet, işte bu yüzden tarihi, geçmişi ve günümüzü benzersiz bir şekilde bir araya getiriyor.

Teşekkür

Dördüncü baskının hazırlığında, Pearl Harris-Scott'un araştırma konusundaki yardımını çok yararlıydı. Laura Bell'in müsvettenin hazırlanma sürecini yönetişi, daima kapsamlı ve yaratıcıydı. Beni yüreklendirdiği için Westview editörü Lindsey Zajuranec'e minnettarım. Küresel yaşantının bu yönü konusundaki bilgime, çalışmaları ve cevaplarıyla katkı yapan George Mason'daki birçok dünya tarihi öğrencisine de çok müteşekkirim.

Okuma Önerileri

Sanayi devriminin tarihine ilişkin literatür oldukça geniştir. Büyük bir kısmı batı Avrupa'ya ve özellikle Britanya'ya yönelik olmakla birlikte çoğu bölge için de iyi metinler var. Aynı zamanda birçok konu eksik de olsa araştırılmıştır; sanayileşme ve kadın konulu bazıları, ayrıntılı hale getirilecek analizlerle halen yeniden düzenlenmektedir. Ayrıca, karşılaştırmalı çalışma imkânları, mevcut materyalle sınırlıdır. Yine de, bir sürü konu daha derinlemesine izlenebilir.

Pota olarak ve Küresel Bağlamda Avrupa

Geniş kapsamlı yeni bir araştırma: Jeff Horn, Leonard Rosenband, ve Merrit Roe Smith, edl., *Reconceptualizing the Industrial Revolution* (Cambridge, Mass., 2010). Avrupa tarafı için yararlı bir özet: Derek Aldcroft, ed., *Bibliography of European Economic and Social History* (Manchester, İngiltere, 1984). Diğer güncel araştırmalar: Colin Crouch, *Capitalist Diversity and Change: Recombinant Governance and Institutional Entrepreneurs* (Oxford, 2005); Frederic L. Pryor, *Economic Systems of Foraging, Agricultural, and Industrial Societies* (New York, 2005); Susanna Delfino ve Michele Gillespie, edl., *Global Perspectives on Industrial Transformation in the American South* (Columbia, Mo., 2005); Marina V. Rosser ve Barkley Rosser Jr., *Comparative Economics in a Transforming World Economy* (Cambridge,

Mass., 2004). Özel konular için okuma önerileri: Peter N. Stearns ve John Hinshaw, *The ABC-Clio World History Companion to the Industrial Revolution*, rev. ed. (Denver, Colo., 2012).

Küresel bağlam ve küreselleşme üzerine: Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy* (New Jersey, 2001); Jürgen Osterhammel ve Niels P. Peterson, *Globalization: A Short Story* (Princeton, N.J., 2005); James A. Piazza, *Going Global: Unions and Globalization in the United States, Sweden, and Germany* (Lanham, Md., 2002); Kenneth Pomeranz ve Steven Topik, *The World that Trade Created: Society, Culture, and the World Economy, 1400 to Present* (Armonk, N.Y., 2006); Bruce Mazlish ve Akira Iriye, edl., *The Global History Reader* (New York, 2005). Diğer iyi araştırmalar: Alice H. Amsden, *The Rise of the Rest: Challenges to the West from Late-industrializing Economies* (New York, 2001); Diane Davis, *Discipline and Development: Middle Classes and Prosperity in East Asia and Latin America* (Cambridge, 2004); Douglas Farnie ve David J. Jeremy, edl., *The Fibre That Changed the World: The Cotton Industry in International Perspective, 1600–1900s* (New York, 2004); Yong-Shik Lee, *Reclaiming Development in the World Trading System* (Cambridge, Mass., 2006); Harold R. Kerbo, *World Poverty: Global Inequality and the Modern World System* (Boston, 2006); Jonathan Friedman ve Christopher Chase-Dunn, *Hegemonic Decline: Present and Past* (Boulder, Colo., 2005); ve Peter N. Stearns, *Consumerism in World History: The Global Transformation of Desire*, 2. ed. (Londra, 2006).

Ön sanayileşme ve sanayi devriminin kökeni hakkında: P. Kriedte, H. Medick, ve J. Schlumbohm, edl., *Industrialization Before Industrialization* (Cambridge, İngiltere, 1981), özellikle Medick'in makalesi, "The Proto-Industrial Family Economy," ve Kriedte'in katkısı, "Proto-Industrialization Between Industrialization and De-Industrialization." Eleştiri için: D. C. Coleman, "Proto-Industrialization: A Concept

Too Many," *Economic History Review*, 2nd ser., 36 (1983): 435–448. Ön sanayileşme kavramını kullanan iyi bir çalışma: Gay L. Gullickson, *Spinners and Weavers of Aufferay* (Cambridge, İngiltere, 1986). Sanayi devrimi teriminin tanıtıldığı çalışma: Arnold Toynbee, *Lectures on the Industrial Revolution* (New York, 1884; yeni basım 1979). Sanayi devriminin daha eski veya geleneksel uygulamaları, ağırlıklı olarak Britanya ve batı Avrupa'ya odaklanmış şekilde, bazıları hâlâ birçok temel niteliğe yararlı bir giriş görevi görmektedir: T. S. Ashton, *The Industrial Revolution, 1760–1830* (New York, 1948); Rondo Cameron, *France and the Economic Development of Europe* (Princeton, N.J., 1981); Phyllis Deane, *The First Industrial Revolution* (Cambridge, İngiltere, 1969); David Landes, *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present* (Cambridge, İngiltere, 2003); ve Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Boston, 1944); ve Robin Reeve, *Industrial Revolution, 1750–1850* (Londra, 1971).

Britanya ve Avrupa'nın diğer yerlerine ilişkin son çalışmalar: Robert C. Allen, *The British Industrial Revolution in Global Perspective* (Cambridge, İngiltere, 2009); Michael Stephen Smith, *The Emergence of Modern Business Enterprise in France, 1800–1930* (Cambridge, Mass., 2006); Jon Stobart ve Neil Raven, *Towns, Regions and Industries: Urban and Industrial Change in the Midlands, c. 1700–1840* (Manchester, İngiltere, 2005); Kenneth Morgan, *The Birth of Industrial Britain: Social Change, 1750–1850* (New York, 2004); David Greasley ve Les Oxley, "Endogenous Growth or 'Big Bang': Two Views of the First Industrial Revolution," *Journal of Economic History*, Vol. 57, No. 4 (1997): 935–949; Kenneth Pomeranz, "Political Economy and Ecology on the Eve of Industrialization: Europe, China and the Global Econjuncture," *American Historical Review* (2002).

Tarihsel modelleme üzerine şimdilerde biraz itibar kaybetmiş olan cesur bir çalışma: W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth* (Cambridge, İngiltere, 1960). Sanayi devriminin uygun bir terim olup olmadığına ilişkin tartışma ve tartışmanın dikkate değer olup olmadığına ilişkin alınırlar: Rondo Cameron, “*La révolution industrielle manquée,*” ve R. M. Hartwell, “Was There an Industrial Revolution?” *Social Science History* 14 (1990): 559–566 ve 567–576. Ayrıca Charles Kindleberger, *Economic Growth in France and Britain, 1851–1950* (New York, 1964). Yeni ekonomik tarih analizlerine son derece yararlı bir giriş için: bkz. Joel Mokyr, ed., *The Economics of the Industrial Revolution* (Londra, 1985), ve zengin kaynakçası. J. Mokyr, *Industrialization in the Low Countries* (New Haven, Conn., 1976); Robert W. Fogel, *Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History* (Baltimore, 1970), a classic of the “cliometric” approach; R. M. Hartwell, ed., *The Industrial Revolution and Economic Growth* (Londra, 1971); J.R.T. Hughes, *Industrialization and Economic History* (New York, 1970); ve J. G. Williamson, “Regional Inequality and the Process of National Development: A Description of the Patterns,” *Economic Development and Cultural Change* 13 (1964–1965): 1–82.

Teknolojik bileşen üzerine: H. J. Habbakuk, *American and British Technology in the Nineteenth Century: The Search for Labor-Saving Inventions* (Cambridge, İngiltere, 1962); Daniel Headrick, *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism, 1850–1940* (New York, 1988), yayılma üzerine önemli bir yeni çalışma; David Hounshell, *From the American System to Mass Production, 1800–1932: The Development of Manufacturing Technology in the United States* (Baltimore, 1985); Melvin Kranzberg, “Prerequisites for Industrialization,” bkz. M. Kranzberg ve C. W. Pursell Jr., edl., *Technology in Western Civilization*, 2 vols. (New York, 1967); A. E. Musson, ed., *Scien-*

ce, *Technology, and Economic Growth* (Londra, 1972); A. E. Musson ve E. Robinson, *Science and Technology in the Industrial Revolution* (Manchester, İngiltere, 1969).

Toplumsal Etki: Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri

Genel toplumsal etkiler üzerine: Peter N. Stearns ve Herick Chapman, *European Society in Upheaval*, 3. ed. (New York, 1991), ve kapsamlı kaynakçası. Zanaattaki gelişmeler için iyi bir giriş: John M. Merriman, ed., *Consciousness and Class Experience in Nineteenth-Century Europe* (New York, 1979); Joan W. Scott, *The Glassworkers of Carmaux* (Cambridge, Mass., 1974); William Sewell, *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848* (Cambridge, İngiltere, 1980). Önemli bir geleneksel şehirli grup için: Philip G. Nord, *Paris Shopkeepers and the Politics of Resentment* (Princeton, N.J., 1986).

Avrupanın sanayileşmesinde işçi ilişkileri: bkz. Reinhard Bendix, *Work and Authority in Industry: Ideologies of Management in the Course of Industrialization* (Berkeley, Calif., 1974); Sidney Pollard, *The Genesis of Modern Management: A Study of Industrial Revolution in Great Britain* (Cambridge, Mass., 1965); ve Peter N. Stearns, *Paths to Authority: The Middle Class and the Industrial Labor Force in France, 1820–1848* (Urbana, Ill., 1978). Yönetim tarihine ilişkin klasik bir çalışma: Alfred Chandler, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business* (Cambridge, Mass., 1977). Ayrıca François Crouzet, *The First Industrialists: The Problem of Origins* (Cambridge, İngiltere, 1985); Katrina Honeyman, *Origins of Enterprise: Business Leadership in the Industrial Revolution* (Manchester, İngiltere, 1983); Anthony Howe, *The Cotton Masters, 1830–1860* (New York, 1984); Hartmut Kaelble, *Social Mobility in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Europe and America in Comparison*

tive Perspective (New York, 1986). Beyaz yakalıların gelişmesi: Susan Porter Benson, *Counter Cultures: Saleswomen, Managers, and Customers in American Department Stores, 1890–1940* (Urbana, Ill., 1986); Jürgen Kocka, *Unternehmensverwaltung und Angestelltenschaft am Beispiel Siemens, 1849–1914* (Stuttgart, Germany, 1969), öncü bir deneysel çalışma ve yararlı sentezi: *White-Collar Workers in America, 1890–1940: Social-Political History in International Perspective* (Beverly Hills, Calif., 1980); Mario Konig, Hannes Siegrist, ve Rudolf Vetterli, *Warten und Aufrucken: Die Angestellten in der Schweiz, 1870–1950* (Zurich, 1985); David Lockwood, *The Black-Coated Worker: A Study in Class Consciousness* (Londra, 1958; rev. 1990); ve Michael Miller, *The Bon Marché: Bourgeois Culture and the Department Store* (Princeton, N.J., 1981).

Aile üzerindeki etki için: Michael Anderson, *Family Structure in Nineteenth-Century Lancashire* (Cambridge, İngiltere, 1971), ve Peter N. Stearns, *Be a Man! Males in Modern Society* (New York, 1990). Ailedeki değişim için güzel bir sentez: Steven Mintz ve Susan Kellogg, *Domestic Revolutions: A Social History of American Family Life* (New York, 1988), which has a useful bibliography.

Çocukların geleneksel olarak sanayide kapsanması: Ivy Pinchbeck ve Margaret Hewitt, *Children in English Society*, 2 cilt, (Londra, 1969–1973). Özgün yaklaşımlar: Colin Heywood, *Childhood in Nineteenth-Century France: Work, Health, and Education Among the “Classes Populaires”* (Cambridge, İngiltere, 1988); Katherine Lynch, *Family, Class, and Ideology in Early Industrial France: Social Policy and the Working-Class Family, 1815–1848* (Madison, Wis., 1988); Peter N. Stearns, *Childhood in World History* (Londra, 2005); Robert McIntosh, *Boys in the Pits: Child Labour in Coal Mining* (Montreal, 2000); Kristoffel Georges Lieten, *Child Labour: Burning Questions: Inaugural Lecture* (Amsterdam, 2005); Carolyn Tuttle, *Hard at Work in Fac-*

tories and Mines: The Economics of Child Labor during the British Industrial Revolution (Boulder, 1999); Sandy Hobbs, Jim McKechnie, ve Michael Lavalette, *Child Labor: A World History Companion* (1999); Hugh D. Hindeman, ed., *The World of Child Labor: An Historical and Regional Survey* (Armonk, N.Y., 2009); Peter Benes ve Jane Montague Benes, edl., *The Worlds of Children, 1620–1920* (Boston, 2004); ve Jane Humphries, *Childhood and Child Labor in the British Industrial Revolution* (Cambridge, İngiltere, 2010).

Kadınlar ve Avrupa'nın sanayileşmesi üzerine: Louise Tilly ve Joan W. Scott, *Women, Work, and Family* (New York, 1978). Ezber bozan bir çalışma: Christine Stansell, *City of Women: Sex and Class in New York, 1789–1860* (New York, 1986). Ayrıca, Mary Jo Maynes, Birgitte Soland, ve Christina Benninghaus, *Secret Gardens, Satanic Mills: Placing Girls in European History, 1750–1960* (Bloomington, Ind., ve Indianapolis, 2004); ve Irene Padavic ve Barbara Reskin, *Women and Men at Work* (Thousand Oaks, Calif., 2002).

Yaşam standardı tartışmasına iyi bir giriş: A. J. P. Taylor, ed., *The Standard of Living in the Industrial Revolution* (Londra, 1975), özellikle Eric Hobsbawm ve R. M. Hartwell'in makaleleri. Ayrıca Eric Hobsbawm ve R. M. Hartwell, "The Standard of Living During the Industrial Revolution: A Discussion," *Economic History Review*, 2. dizi., 16 (1963–64): 119–146.

Fabrika işçileri ve protestolar: David Crew, *Town in the Ruhr: A Social History of Bochum, 1860–1914* (New York, 1979), ve Patrick Joyce, *Work, Society, and Politics: The Culture of the Factory in Later Victorian England* (New Brunswick, N.J., 1980). Lenard R. Berlanstein, *The Working People of Paris, 1871–1914* (Baltimore, 1984), işçi sınıfları ve onların çalışma şartlarına ilişkin tarihin yeni görünümelerini açan ilginç bir monograflardan biridir. Ayrıca Standish Meacham, A

Life Apart: The English Working Class, 1890–1914 (Cambridge, Mass., 1977); Peter N. Stearns, *Lives of Labor: Work in a Maturing Industrial Society* (New York, 1975); E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Harmondsworth, İngiltere, 1968); ve Philip Dray, *There Is Power in a Union: The Epic Story of Labor in America* (New York, 2010). Dinlencedeki gelişmeler için: Hugh Cunningham, *Leisure in the Industrial Revolution* (Londra, 1980), ve James Walvin, *Leisure and Society, 1830–1950* (Londra, 1978), iyi girişlerdir, birincisinde kaynakça da iyidir. Ayrıca: William J. Baker, *Sports in the Western World* (Totowa, N.J., 1982); Gareth Stedman Jones, *Languages of Class: Studies in English Working-Class History* (Cambridge, İngiltere, 1983); S. W. Pope ve John Nau- right, edl., *Routledge Companion to Sports History* (Abington, Oxon, 2010); Benjamin G. Rader, *American Sports: From the Age of Folk Games to the Age of Spectators* (Englewood Cliffs, N.J., 1983); ve Roy Rosenzweig, *Eight Hours for What We Will: Workers and Leisure in an Industrial City, 1870–1920* (Cambridge, İngiltere, 1983); ve Randy McBee, *Dance Hall Days: Intimacy and Leisure Among Working-Class Immigrants in the United States* (New York, 2000).

Demografik geçiş için: E. A. Wrigley, *Population and History* (New York, 1969), yararlı bir giriş. Ayrıca, Richard Easterlin, *Population, Labor Force, and Long Swings in Economic Growth: The American Experience* (New York, 1968); Charles Tilly, ed., *Historical Studies of Changing Fertility* (Princeton, N.J., 1978). Ayrıca bkz. Esther Boserup, *Population and Technological Change* (New York, 1981); Michael Drake, ed., *Population in Industrialization* (New York, 1969); çok tartışılan Thomas McKeown, *The Rise of Modern Population* (New York, 1976); ve Robert Rotberg, vd. edl., *Population and Economy* (Cambridge, İngiltere, 1986).

Göçler üzerine: Stephen Castles, *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, 2nd ed. (Oxford, İngiltere,

1985); Patrick Manning, *Migration in World History* (New York, 2005); ve Michael Piore, *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies* (Cambridge, İngiltere, 1979).

Sanayileşmeyle alakalı belirli başka değişkenlere artan bir ilgi vardı. Okur-yazarlığa odaklanan önemli sayısal çalışmalar, okur-yazarlıktaki ve öğretimdeki ölçülebilir ilerlemelerin Batının sanayileşmesini teşvik eden geçici bir rol oynayıp oynamadığını ele alır. İyi bir kaynakçası da olan güzel bir araştırma: Harvey J. Graff, *The Legacies of Literacy: Continuities and Contradictions in Western Culture and Society* (Bloomington, Ind., 1987). Ayrıca: Carlo Cipolla, *Literacy and Development in the West* (Harmondsworth, İngiltere, 1969).

Batı Avrupa'nın Ötesinde

Batıdaki sanayileşmenin uluslararası etkisi için: Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, 2 cilt, (New York, 1980), ve editör olarak Terence Hopkins, *Processes of the World System* (Beverly Hills, Calif., 1980). Ayrıca, Albert Bergeson, ed., *Studies of the Modern World System* (New York, 1980); D. K. Fieldhouse, *Economics and Empire, 1830–1914* (New York, 1970); ve Tony Smith, *The Pattern of Imperialism* (Cambridge, İngiltere, 1981). Önemli bir çalışma: Michael P. Adas, *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance* (Ithaca, N.Y., 1989). ABD'deki sanayi devrimi için: Jonathan Prude, *The Coming of Industrial Order: Town and Factory Life in Rural Massachusetts, 1810–1860* (Cambridge, Mass., 1983); Alan Dawley, *Class and Community: The Industrial Revolution in Lynn* (Cambridge, Mass., 1976); Michael H. Frisch ve Daniel Walkowitz, edl., *Working-Class America* (Urbana, Ill., 1983); Herbert Gutman, *Work, Culture, and Society in Industrializing America* (New York, 1976); Walter Licht, *Industrializing America* (Baltimore, 1995); David Montgomery, *Workers' Control in America:*

Studies in the History of Work, Technology, and Labor Struggles (Cambridge, İngiltere, 1979); Daniel Nelson, *Managers and Workers: Origins of the New Factory System in the United States, 1880–1920* (Madison, Wis., 1975); Philip Scranton, *Endless Novelty: Specialty Production and American Industrialization, 1865–1925* (Princeton, N.J., 1988); Peter Temin, ed., *Industrialization in North America* (Cambridge, Mass., 1994); Joe Trotter, *Black Milwaukee: The Making of an Urban Proletariat* (Urbana, Ill., 1988); *Class and Color: Blacks in Southern West Virginia* (Urbana, Ill., 1990); ve Sean Wilentz, *Chants Democratic: New York City and the Rise of the American Working Class, 1788–1850* (New York, 1984). Son çalışmalar: Kevin Hillstrom ve Laurie Collier Hillstrom, edl., *The Industrial Revolution in America* (Santa Barbara, Calif., 2005); Andrew Atkeson ve Patrick J. Kehoe, *The Transition to a New Economy After the Second Industrial Revolution* (Minneapolis, 2003); Paul E. Rivard, *A New Order of Things: How the Textile Industry Transformed New England* (Hanover, N.H., 2002); David R. Meyer, *The Roots of American Industrialization* (Baltimore, 2003); Lawrence A. Peskin, *Manufacturing Revolution: The Intellectual Origins of Early American Industry* (Baltimore, 2003); ve Richard F. Teichgraeber, *Building Culture: Studies in the Intellectual History of Industrializing America, 1867–1910* (Columbia, S.C., 2010).

Rusya ve Sovyetler Birliği'nin sanayileşmesine ilişkin: William Blackwell, *The Beginnings of Russian Industrialization, 1800–1860* (Princeton, N.J., 1968); Boris Gorshkov, *Russia's Factory Children: State, Society and Law, 1800–1917* (Pittsburgh, Pa., 2009); Victoria E. Bonnell, *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St. Petersburg and Moscow, 1900–1914* (Berkeley, Calif., 1983); Robert W. Davies, Mark Harrison, ve Stephen G. Wheatcroft, edl., *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913–1945* (Cambridge, İngiltere, 1994); William J. Chase, *Workers, Society, and the Soviet States: Labor and Life in*

Moscow, 1918–1929 (Urbana, Ill., 1987); Robert C. Allen, *Farm to Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution* (Princeton, N.J., 2003); Rose L. Glickman, *Russian Factory Women: Workplace and Society, 1880–1914* (Berkeley, Calif., 1984); Diane Koenker, *Moscow Workers and the 1917 Revolution* (Princeton, N.J., 1981); Hiroaki Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution: Politics and Workers, 1928–1932* (Cambridge, İngiltere, 1988); Moshe Lewin, *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia* (New York, 1985); John McKay, *Pioneers for Profit: Foreign Entrepreneurship and Russian Industrialization* (Chicago, 1970); William Rosenberg and L. Siegelbaum, edl., *Social Dimensions of Soviet Industrialization* (Bloomington, Ind., 1993); John Scott, *Behind the Urals: An American Worker in Russia's City of Steel* (Bloomington, Ind., 1989); David Shearer, *Industry, State, and Society in Stalin's Russia* (Ithaca, N.Y., 1997); ve Reginald E. Zelnik, *Labor and Society in Tsarist Russia: The Factory Workers of St. Petersburg, 1855–1870* (Stanford, Calif., 1971). Son gelişmeler için: David Katz ve Fred Weir, *Revolution from Above: The Demise of the Soviet System* (Londra, 1996); Robert C. Allen, *Farm to Factory: A Reinterpretation of the Soviet Industrial Revolution* (Princeton, N.J., 2003); Paul R. Gregory ve Valery Lazarev, edl., *The Economics of Forced Labor: The Soviet Gulag* (Stanford, Calif., 2003).

Japonya ile ilgili olarak: James W. Abegglen, *The Strategy of Japanese Business* (Cambridge, Mass., 1984); William J. Macpherson, ed., *The Economic Development of Japan 1868–1941* (Cambridge, İngiltere, 1995); G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan* (New York, 1981); R. P. Dore, ed., *Aspects of Social Change in Modern Japan* (Princeton, N.J., 1968); Andrew Gordon, *The Evolution of Labor Relations in Japan: Heavy Industry* (Cambridge, Mass., 1985); Johannes Hirschmeier ve Tsunehiko Yui, *The Development of Japanese Business, 1900–1980*, 2. ed. (Londra, 1981). Ayrıca: W. Dean Kinzley, *Industrial*

Harmony in Modern Japan: The Invention of a Tradition (Londra, 1991); Kazuo Okochi, Bernard Karsh, ve Solomon B. Levine, edl., *Workers and Employers in Japan: The Japanese Employment Relations System* (Princeton, N.J., 1974); Kaoru Sugihara, *Japan, China, and the Growth of the Asian International Economy, 1850–1949* (Oxford, 2005); Ian Inkster, *The Japanese Industrial Economy: Late Development and Cultural Causation* (New York, 2001); ve Rudra Sil, *Managing “Modernity”: Work, Community, and Authority in Late Industrializing Japan and Russia* (Ann Arbor, Mich., 2002).

Avrupa’daki kenar bölgeler için: Alexander Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays* (Cambridge, Mass., 1962), klasik bir çalışma. Ayrıca: K. J. Allen ve G. Stevenson, *Introduction to the Italian Economy* (New Haven, Conn., 1976); Charles W. Anderson, *The Political Economy of Modern Spain: Policy Making in an Authoritarian System* (Madison, Wis., 1970); I. T. Berend ve G. Ranki, *The European Periphery and Industrialization, 1780–1914* (Cambridge, İngiltere, 1982); Daniel Chirot, *Social Change in Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony* (New York, 1976); George H. Hildebrand, *Growth and Structure in the Economy of Modern Italy* (Cambridge, Mass., 1965); Jane Horowitz, *Economic Development in Sicily* (New York, 1978); ve Charles Kindleberger, *Europe’s Postwar Growth* (New York, 1973).

Pasifik Kıyısı için: Robert L. Downen ve Bruce Dickson, *The Emerging Pacific Community: A Regional Perspective* (Boulder, Colo., 1984); *Pacific Basin Economic Handbook* (New York, 1987); ve Douglas Philips ve Steven Lei, *Pacific Rim* (Los Angeles, 1988). Pasifik Kıyısı kavramı ve dünya ekonomisi açısından olası sonuçları için: David Aikman, *Pacific Rim: Area of Change, Area of Opportunity* (Boston, 1986); Stephan Haggard ve Chung-in Moon, *Pacific Dynamics: The International Politics of Industrial Change* (Boulder, Colo., 1989); Staffan

B. Linder, *The Pacific Century: Economic and Political Consequences of Asian Pacific Dynamism* (Stanford, Calif., 1986); Ronald A. Morse vd., *Pacific Basin: Concept and Challenge* (Washington, D.C., 1986); ve Philip West vd. edl., *The Pacific Rim and the Western World: Strategic, Economic, and Cultural Perspectives* (Boulder, Colo., 1987). Kore tarihi ile ilgili kusursuz yeni girişler: Bruce Cumings, *The Two Koreas* (New York, 1984), ve David Rees, *A Short History of Modern Korea* (New York, 1988). Çeşitli özel konular için bkz. Marshall R. Pihl, ed., *Listening to Korea: A Korean Anthology* (New York, 1973). Ayrıca: Paul Kuznets, *Economic Growth and Structure in the Republic of Korea* (New Haven, Conn., 1977); Dennis McNamara, *The Colonial Origins of Korean Enterprise 1910–1945* (Cambridge, İngiltere, 1990); ve David Steinberg, *The Republic of Korea: Economic Transformation and Social Change* (Boulder, Colo., 1989). Ayrıca: Robert N. Kearney, ed., *Politics and Modernization in South and Southeast Asia* (Cambridge, Mass., 1975); Robert Wade, *Governing the Market: Economic Theory and the Role of the Government in East Asian Industrialization* (Princeton, N.J., 1990); ve Edwin Winckler ve Susan Greenhalgh, edl., *Contending Approaches to the Political Economy of Taiwan* (Armonk, N.Y., 1988). Singapur için: Janet W. Salaff, *State and Family in Singapore* (Ithaca, N.Y., 1988), kusursuz bir çalışmadır.

Latin Amerika'nın sanayileşmesi için: Leslie Bethell, ed., *The Cambridge History of Latin America*, cilt 6 (Cambridge, İngiltere, 1986), en yararlı son genel araştırmadır, özellikle William Glade, Rosemary Thorp ve Colin M. Lewis'in makaleleri. Ayrıca kusursuz birkaç ulusal çalışma da var: Wilson Suzigan ve Anibal Villela, *Industrial Policy in Brazil* (São Paulo, 1977); Stephen Haver, *How Latin America Fell Behind: Essays on the Economic Histories of Brazil and Mexico, 1800–1914* (Stanford, Calif., 1997); Sergio de Oliveria Bircchal, *Entrepreneurship in Nineteenth-Century Brazil: The For-*

mation of a Business Environment (New York, 1999); Oliver J. Dinus, *Brazil's Steel City: Developmentalism, Strategic Power, and Industrial Relations in Volta Redonda, 1941–1962* (Stanford, Calif., 2011); Marshall Eakin, *Tropical Capitalism: The Industrialization of Belo Horizonte, Brazil* (New York, 2001); ve Alfonso Fleury ile Maria Tereza Fleury, *Brazilian Multinationals: Competences for Internationalization* (New York, 2011). Ayrıca: Charles Bergquist, *Labor in Latin America: Comparative Essays on Chile, Argentina, Venezuela, and Colombia* (Stanford, Calif., 1986); John H. Coatsworth, *Growth Against Development: The Economic Impact of Railroads in Porfirian Mexico* (De Kalb, Ill., 1982); Warren Dean, *The Industrialization of São Paulo, 1880–1891* (Austin, Tex., 1969); ve Barbara Weinstein, *The Brazilian Rubber Boom, 1850–1920* (Stanford, Calif., 1983). Meksika'daki *Maquiladora* endüstrisi için: Maria Patricia Fernandez-Kelly, *For We Are Sold, I and My People: Women and Industry in Mexico's Frontier* (Albany, N.Y., 1984); Armando Razo, *Social Foundations of Limited Dictatorship: Networks and Private Protection during Mexico's Early Industrialization* (Stanford, Calif., 2008); ve Clark W. Reynolds, *The Mexican Economy: Twentieth-Century Structure and Growth* (New Haven, Conn., 1970). Diğer büyük uluslar için: Peter Evans, *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil* (Princeton, N.J., 1979), ve Laura Randall, *An Economic History of Argentina in the Twentieth Century* (New York, 1978). Ayrıca: Juan Carlos Moreno ve Jamie Ros, *Development and Growth in the Mexican Economy: A Historical Perspective* (New York, 2009); Armando Razo, *Social Foundations of Limited Dictatorship: Networks and Private Protection during Mexico's Early Industrialization* (Stanford, Calif., 2008); Catherine M. Conaghan, *Restructuring Domination: Industrialists and the State in Ecuador* (Pittsburgh, Pa., 1988); Miguel D. Ramirez, *Mexico's*

Economic Crisis: Its Origins and Consequences (New York, 1989); Stephen Haber, *Industry and Development: The Industrialization of Mexico, 1890–1940* (Stanford, Calif., 1995) ve editör olarak, *How Latin America Fell Behind: Essays on the Economic History of Mexico and Brazil* (Stanford, Calif., 1997); Kenneth C. Shadlen, *Democratization Without Representation: The Politics of Small Industry in Mexico* (University Park, Pa., 2004); ve Fernando Rocchi, *Chimneys in the Desert: Industrialization in Argentina during the Export Boom Years, 1870–1930* (Stanford, Calif., 2006).

Ortadoğu için: Saniye Dedeoğlu, *Women Workers in Turkey: Global Industrial Production in Istanbul* (Londra, 2008); ve Charles Issawi, *Economic History of the Middle East and North Africa* (New York, 1982) ve editör olarak, *The Economic History of Turkey, 1800–1914* (Chicago, 1980). Ayrıca: Charles Issawi, ed., *Economic History of the Middle East, 1800–1914* (Chicago, 1966); Ragaei El-Mallakh, *Saudi Arabia, Rush to Development* (Baltimore, 1982) ve *The Economic Development of the United Arab Emirates* (New York, 1981); Peter R. O'Dell, *Oil and World Power*, 5th ed. (Londra, 1981); ve Roger Owen, *The Middle East in the World Economy, 1800–1914* (New York, 1987).

Hindistan üzerine: Lester Brown, *Seeds of Change: The Green Revolution and Development in the 1970s* (New York, 1970); Francine R. Frandel, *India's Political Economy, 1947–1977: The Gradual Revolution* (Princeton, N.J., 1978); B.L.C. Johnson, *Development in South Asia* (New York, 1983); Wilfred Malenbaum, *Prospects for Indian Development* (Londra, 1962); S. D. Mehta, *The Cotton Mills of India, 1854 to 1954* (Bombay, 1954); Thomas A. Tinberg, *The Marwaris: From Traders to Industrialists* (New Delhi, India, 1978); A. Vasudevan, *The Strategy of Planning in India* (Meerut, India, 1970); Vivek Chibber, *Locked in Place: State-Building and Late Industrialization in India* (Princeton, N.J., 2003); Debdas Banerjee, *Globalization, Industrial Restructuring and Labor Standards: Where India Meets the Global* (New Delhi,

India, 2005); Sharad Chari, *Fraternal Capital: Peasant-Workers, Self-Made Men, and Globalization in Provincial India* (Stanford, Calif., 2004); Edward Luce, *In Spite of the Gods: The Rise of Modern India* (New York, 2008); ve Nasir Tyabji, *Industrialization and Innovation: The Indian Experience* (New Delhi, India, 2000).

Afrika üzerine: Frederick Cooper, *On the African Waterfront: Urban Disorder and the Transformation of Work in Colonial Mombasa* (New Haven, Conn., 1987), *Struggle for the City: Migrant Labor, Capital, and the State in Urban Africa* (Beverly Hills, Calif., 1983), ve *Decolonization and African Society: The Labor Question in French and British Africa* (Cambridge, Mass., 1997). Ayrıca: E. A. Brett, *Colonialism and Underdevelopment in Kenya: The Political Economy of Neo-Colonialism* (Berkeley, Calif., 1974); D.M.P. McCarthy, *Colonial Bureaucracy and Creating Underdevelopment: Tanganyika, 1919–1940* (Ames, Iowa, 1982); J. Forbes Munro, *Africa and the International Economy, 1800–1960* (Londra, 1976); Thomas A. Taku, *Framework for Industrialization in Africa* (Westport, Conn., 1999); Peter Gibbon ve Stefano Ponte, *Trading Down: Africa, Value Chains, and the Global Economy* (Philadelphia, 2005); Banji Oyelaran-Oyeyinka ve Dorothy McCormick, edl., *Industrial Clusters and Innovation Systems in Africa: Institutions, Markets and Policy* (New York, 2007); ve James Ferguson, *Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order* (Durham, N.C., 2006).

Çin üzerine: Jean Chesnaux, *The Chinese Labor Movement, 1919–1927* (Stanford, Calif., 1968); Alexander Eckstein, *China's Economic Revolution* (Cambridge, İngiltere, 1977); Peer H. H. Vries, *Via Peking back to Manchester: Britain, the Industrial Revolution, and China* (Leiden, 2003); Andre Gunder Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley, Calif., 1998); Michael Gasster, *China's Struggle to Modernize*, 2. ed. (New York, 1983); Gail Hershat, *The Wonders of Tianjin, 1900–1949* (Stanford, Calif., 1986); Emily Hong, *Sisters and Stran-*

gers: *Women in the Shanghai Cotton Mills, 1919–1949* (Stanford, Calif., 1986); Victor Lippit, *The Economic Development of China* (Armonk, N.Y., 1987); Roderick Mac-Farquhar, *The Great Leap Forward, 1958–1960, The Origins of the Cul-tural Revolution* (New York, 1983), cilt 2; Thomas G. Rawski, *Economic Growth in Prewar China* (Berkeley, Calif., 1989); Carl Riskin, *China: Political Economy—The Quest for Development Since 1949* (New York, 1987); Gilbert Rozman, ed., *The East Asian Region: Confucian Heritage and Its Modern Adaptation* (Princeton, N.J., 1991); Gilbert Rozman ve Thomas P. Bernstein, *The Modernization of China* (New York, 1981); ve Andrew Walder, *Communist Neo-Traditionalism: Work and Authority in Chinese Society* (Berkeley, Calif., 1986). Son gelişmeler için: Vaclav Smil, *China's Environmental Crisis* (Armonk, N.Y., 1993); Gordon White, *Riding the Tiger: The Politics of Economic Reform in Post-Mao China* (Stanford, Calif., 1993); ve Chris Bramall, *Chinese Economic Development* (New York, 2009).

Sanayileşme sonrası toplum üzerine: Daniel Bell, *The Coming of the Post-Industrial Society* (New York, 1973). Ayrıca: Alfred Chandler ve Bruce Mazlish, *Leviathans: Multinational Corporations and the New Global History* (Cambridge, İngiltere, 2006). Küreselleşme için: Peter N. Stearns, *Globalization and World History* (New York, 2009); ve Bruce Mazlish, *The New Global History* (New York, 2006). Ayrıca: David O'Connor ve Monica Kjölleström, edl., *Industrial Development for the 21st Century* (New York, 2008).

On environment ve resource issues, a growing area of historical research, bkz. D. H. Meadows ve D. L. Meadows, *The Limits of Growth* (New York, 1974). Also worthwhile are B. W. Clapp, *An Environmental History of Britain Since the Industrial Revolution* (New York, 1994); Richard H. Grove, *Green Imperialism: Colonial Expansion, Tropical Island Edens, and the Origins of Environmentalism, 1900–1960* (New York, 1995); Andrew Hur-

ley, ed., *Common Fields: An Environmental History of St. Louis* (St. Louis, Mo., 1997); Henrietta L. Moore ve Megan Vaughan, *Cutting Down Trees: Gender, Nutrition, and Agricultural Change in the Northern Province of Zambia, 1890–1990* (Portsmouth, N.H., 1994); Theodore Steinberg, *Industrialization and the Waters of New England* (Cambridge, Mass., 1991); R. P. Tucker ve J. F. Richards, edl., *Deforestations and the Nineteenth-Century World Economy* (Durham, N.C., 1993); Richard White, *The Organic Machine: The Remaking of the Columbia River* (New York, 1995); Donald Worster, ed., *The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History* (Cambridge, İngiltere, 1995); John R. McNeil, *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth Century* (Londra, 2000); Gale Christianson, *Greenhouse: The 200-Year Story of Global Warming* (Harmondsworth, İngiltere, 1999); Mark Cioc, *The Rhine: An Eco-Biography, 1815–2000* (Seattle, Wash., 2000); Tom Griffiths ve Libby Robin, edl., *Ecology and Empire: Environmental History of Settler Societies* (Edinburgh, Scotland, 1997); Andrew Hurley, *Environmental Inequalities: Class, Race and Industrial Pollution in Gary, Indiana, 1945–1980* (Chapel Hill, N.C., 1995); Ramachandra Guha, *Environmentalism: A Global History* (Harlow, 2000); Richard Tucker, *Insatiable Appetite: The United States and the Ecological Degradation of the Tropical World* (Berkeley, Calif., 2000); Stephen Mosely, *The Chimney of the World: A History of Smoke Pollution in Victorian and Edwardian Manchester* (Cambridge, İngiltere, 2001); ve John McNeill, ed., *Environmental History: As If Nature Existed* (New York, 2010).

Dizin

- Aile hayatı 105, 121, 177, 209, 216, 279
- Altyapı 66, 88, 146, 200, 252, 287, 296, 304, 355, 377
- Aristokrasi 70, 103, 114, 120, 198
- Arkwright, Richard 44, 80
- Avrupa Birliği 328, 364, 367
- Avrupa Ekonomik Topluluğu 328, 367
- Avustralya 10, 243, 265, 267, 268, 294, 295, 307, 316, 322, 326, 351, 357, 367
- Aydınlanma 67
- Benzinli motorlar 221
- Bessemer, Henry 57, 78, 90, 220
- Beyaz yakalılar 215, 216, 228, 229, 230, 231, 331, 336, 390
- Bilgisayar endüstrisi 297
- Bonmarşe 85, 228, 230, 240
- Borsa 212
- Boykot 258, 262, 350
- Bölgecilik 366
- Buharlı gemiler 23, 28, 58, 127, 130, 134, 136, 145, 146, 193, 195
- Buhar motoru 20, 39, 41, 45, 47, 48, 50, 61, 62, 65, 71, 90, 135, 203, 220
- Büyük Buhran 95, 156, 186, 264, 269
- Büyük Petro 126, 129, 130
- Carnegie, Andrew 90
- Cartwright, Edmund 44
- Chung Ju Yung 12, 292
- Cinsel taciz 98, 110
- Çalışma saatleri 19, 30, 53, 103, 104, 109, 111, 118, 177, 208, 215, 216, 232, 234, 236, 294, 335
- Çar I. Nikola 127
- Çartizm 118
- Çelik 11, 57, 58, 73, 78, 87, 90, 160, 170, 174, 187, 213, 219, 220, 240, 258, 259, 261, 263, 264, 267, 292, 296, 298, 299, 302, 331, 338
- Çocukemeği 111, 317, 375
- Çok uluslu şirketler 282, 304, 306, 307, 311, 339, 348, 351, 355, 357, 358, 360, 361

- Darwin, Erasmus 39
- Demiryolları 58, 69, 77, 79, 80, 83, 84, 86, 89, 90, 92, 94, 121, 127, 130, 133, 134, 136, 138, 139, 142, 143, 144, 153, 168, 169, 170, 185, 190, 191, 195, 199, 200, 238, 245, 246, 250, 252, 253, 255, 257, 258, 259, 261, 262, 265, 290, 300, 303, 326, 343, 344, 363
- Demokrasi 93, 216, 236, 293, 310, 376, 377
- Devletin işlevleri 122, 228
- Dış ticaret 28, 129, 159, 163, 256, 266, 325
- Diaz, Porfirio 258, 260
- Dikiş makinesi 88, 90, 221, 222, 312
- Dinlence 104, 106, 121, 184, 205, 207, 215, 216, 231, 232, 233, 239, 374, 392
- Doğu Avrupa 63, 90, 247, 266, 273, 281, 286, 298, 311, 322, 323, 324, 327, 328, 330, 336, 337, 339, 345, 346, 347, 377
- Doğum oranları 112, 183, 363, 369, 370, 375, 379
- Dokuma tezgâhı 36, 41, 44, 50, 83
- Eğitim 49, 94, 101, 111, 112, 116, 118, 121, 122, 130, 132, 133, 159, 183, 186, 195, 197, 198, 201, 206, 219, 291, 293, 294, 296, 297, 298, 300, 305, 306, 325, 332, 333, 370
- Eğlence 104, 177, 240
- Elektrik endüstrisi 87, 171
- Endüstri bitkileri 134, 136, 141, 142, 245, 247, 248, 249, 250, 252, 254, 263, 264, 265, 269, 296, 317, 320
- Enerji kaynakları 49, 61
- Fabrika endüstrisi 157, 252, 262, 267, 268, 269, 296, 301, 312, 318, 319, 320, 357
- Feodalizm 22, 159, 190, 198
- Fildişi Sahili 321, 343
- Ford, Henry 223
- Fransız Devrimi 72, 78, 126
- Gandhi, Mohandas 305
- Gelir eşitsizliği 56, 339
- Genetik mühendisliği 280, 331
- Gıda isyanları 117
- Gıda üretimi 38, 185, 263
- Göçmen işçi 93, 123, 142, 157, 248, 282, 295, 363, 365
- Grevler 54, 89, 93, 101, 117, 118, 121, 172, 180, 181, 182, 184, 210, 231, 232, 234, 236, 260, 264, 335
- Hafta sonları 232
- Hammaddeler 28, 36, 50, 57, 60, 61, 65, 67, 70, 72, 94, 129, 144, 146, 158, 196, 204, 242, 243, 244, 251, 259, 264, 268, 269, 278, 286, 288, 292, 294, 295, 308, 311, 312, 316, 343, 357, 358

- Hava kalitesi 238
- Hawaii 145, 245, 247
- Hayır işi 122
- Hayvanlar 16, 17, 36, 344, 352
- Hizmet sektörü 220, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 299, 306, 308, 331, 334, 335, 340, 365
- Hyundai 12, 292, 293
-
- İrkçılık 146
- İçten yanmalı motor 16, 220, 251
- İhracat ekonomisi 141, 246, 259
- İklim değişimi 283, 352, 353
- İngiliz dominyonları 265, 269
- İplik üretimi 45, 51, 201
- İran 261, 262, 263, 264, 269, 278, 314, 315, 320
- İsrail 276, 277, 287, 288, 301
- isyan 54, 120, 172, 260
-
- Jackson, James 78
-
- Kadın işçiler 14, 52, 100, 108, 109, 110, 120, 207, 209, 210, 211, 215, 301
- Kahve ticareti 142
- Kanada 10, 154, 243, 265, 266, 268, 323, 326, 331, 334, 346, 348, 357, 362, 366, 368
- Kereste 63, 71, 129, 136, 247, 343
- Keten 43
- Kirlilik 238, 302, 304, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350
- Konfüçyüsçülük 291
- Kölelik 14, 18, 94, 100, 143, 144, 208, 312
-
- Kömür 16, 39, 42, 47, 48, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 65, 71, 73, 82, 83, 85, 86, 87, 132, 133, 134, 136, 139, 153, 157, 158, 160, 168, 170, 173, 176, 186, 187, 191, 192, 193, 196, 202, 207, 220, 221, 231, 232, 279, 304, 324, 345, 351
- Köylü sınıfı 114, 304, 325
- Krupp, Alfred 11, 12, 79, 86, 332
- Kumaş 17, 35, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 53, 63, 64, 66, 67, 68, 70, 83, 84, 127, 132, 140, 172, 173, 201, 254, 257, 262
- Küresel ısınma 350
-
- Latin Amerika 10, 28, 46, 73, 131, 135, 136, 140, 141, 143, 144, 148, 156, 157, 158, 159, 161, 169, 225, 241, 242, 244, 245, 248, 250, 251, 252, 264, 268, 284, 287, 298, 313, 316, 318, 330, 340, 341, 343, 348, 355, 358, 359, 368, 369, 377, 397
- Lenin, Vladimir İlyiç 181, 182, 183, 188
- Ludistler 54, 118, 255
-
- Madencilik 36, 42, 47, 48, 50, 51, 54, 55, 58, 76, 80, 85, 87, 90, 133, 134, 140, 173, 188, 193, 196, 200, 213, 221, 243, 245, 248, 250, 252, 254, 266, 268, 299, 300, 324, 344, 348, 357, 362

- Manchester 45, 49, 54, 55, 58, 127, 188, 385, 387, 389, 400, 402
- Mao Ze-dong 302
- Marx, Karl 117, 119
- Meiji reformları 198
- Metalürji 12, 35, 47, 48, 50, 55, 57, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 87, 94, 100, 113, 126, 129, 135, 157, 170, 174, 175, 188, 203, 213, 243, 263, 269, 279, 286, 298, 299, 301, 305, 324
- Milliyetçilik 26, 123, 262, 274
- Mitsubishi 192, 193, 200, 358
- Motte-Bossut, Louis 11, 12, 76
- NAFTA 368
- Neolitik devrim 16
- Newcomen, Thomas 39
- Nüfus artışı 37, 38, 40, 51, 68, 69, 83, 144, 157, 176, 183, 199, 263, 293, 300, 301, 305, 306, 312, 313, 318, 325, 363
- Nükleer güç 16, 336, 346, 348
- OPEC 314, 315
- Organizasyon 16, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 27, 40, 43, 73, 90, 146, 158, 220, 223, 224, 226, 227, 228, 231, 240, 322, 351, 354, 355, 361, 373
- Ortadoğu 35, 131, 133, 134, 137, 158, 242, 250, 251, 252, 278, 288, 300, 301, 314, 315, 317, 323, 330, 353, 358, 369, 381, 399
- Otomasyon 279, 280
- Otomobil 12, 223, 224, 226, 233, 266, 267, 275, 292, 293, 300, 306, 324, 329, 331, 338, 352, 353, 357, 358, 370
- Owen, Robert 45, 50, 399
- Pamuk endüstrisi 43
- Paraguay 136
- Pasifik Kıyısı Ülkeleri 10, 21, 274, 275, 276, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 301, 304, 306, 307, 312, 336, 355, 367
- Patates 37, 68
- Petrol endüstrisi 173
- Pik demir 47, 56, 57, 173, 187
- Plastik 222, 292, 294, 330, 345
- Rekabet 15, 28, 46, 51, 60, 64, 66, 83, 84, 95, 96, 106, 107, 109, 111, 123, 130, 132, 134, 138, 140, 164, 185, 193, 196, 202, 212, 213, 220, 221, 223, 224, 255, 257, 269, 280, 289, 291, 292, 293, 305, 307, 312, 313, 314, 317, 327, 331, 339, 347, 349, 353, 356, 359, 364, 365, 371
- Reklam endüstrisi 233
- Robotik 280
- Romanya 247, 286, 324
- Samuraylar 193, 198

- Sanayiciler 11, 62, 66, 69, 77, 79,
80, 93, 94, 96, 170, 173, 176,
219, 220, 224, 257, 263, 309,
323, 369, 374
- Sanayi merkezleri 76, 178, 221,
238, 264, 324, 344, 349, 358,
365
- Savaş sanayii 89
- Sendikalar 70, 109, 118, 119, 120,
121, 180, 181, 182, 184, 207,
210, 215, 216, 217, 231, 234,
236, 264, 319, 335, 361
- Sera etkisi 351
- Serflik 22, 85, 128, 129, 130, 143,
247
- Seri üretim 84, 183, 214, 223,
224, 225, 227, 233, 330, 331
- Silah imalatı 35, 48, 134
- Singapur 276, 277, 290, 294, 397
- Smith, Adam 60
- Sosyalizm 119, 123, 179, 234,
235, 368
- Stahanovculuk 186
- Stalin, Josef 184, 356
- Şili 136, 142, 158, 244, 263, 313,
316
- Tarım işçileri 40, 72, 141, 199
- Tata 263
- Tatiller 102, 115, 228, 293, 329,
330, 370
- Tayvan 194, 275, 276, 288, 289,
290, 291, 292, 293, 294
- Tecrit politikası 356
- Telgraf 58, 134, 146, 199
- Tiyatro 186, 232
- Topyekûn savaş 237
- Transistörler 330
- Trenler 23, 133, 136, 232, 252,
258, 262
- Türk halıları 254
- Türkiye 10, 129, 254, 255, 256,
260, 277, 295, 296, 297, 300,
301, 307, 364, 365
- Uluslararası Para Fonu 355
- Ustabaşı 100, 102, 118, 226, 227
- Uzmanlaşma 17, 18, 88, 222,
233, 245, 252, 255, 360
- Üçüncü Dünya kavramı 310,
311
- Üretkenlik 20, 48, 57, 116, 214,
217, 323
- Ütopik sosyalist 116, 117, 119
- Watt, James 20, 39, 48, 62
- Wilkinson, John 47
- Yaşam kalitesi 30
- Yaşam standartları 30, 89, 97,
98, 116, 138, 184, 216, 243,
247, 263, 268, 293, 295, 298,
301, 311, 317, 328, 329, 335
- Yerli imalat 41, 68, 321
- Yeşil hareket 350
- Zanaat 20, 21, 35, 68, 84, 99, 101,
102, 110, 111, 118, 119, 120,
121, 128, 174, 175, 178, 205,
221, 222, 234, 288, 302, 305,
389
- Zorunlu ilköğretim 112

Sanayi devrimi insanlık tarihinde son üç yüzyıl içinde kaydedilmiş en önemli gelişmedir ve günümüzde dünyayı biçimlendirmeye devam etmektedir. Sanayileşme o kadar önemli bir olaylar silsilesidir ki bu süreçte ortaya çıkan yeni üretim yöntemleri ve örgütlenmeleri insanların yaşam, eğlenme ve siyaset yapma tarzlarını kökten değiştirmiştir.

Bu kitap sanayi devriminin dünya tarihini nasıl biçimlendirdiğini keşfederek, devrimi başlatan uluslararası faktörlere ve devrimin tüm dünyayı etkisi altına almasına özgün bir bakış açısıyla yaklaşıyor.

Yazar Peter N. Stearns sanayi devrimiyle ilgili kitapların çoğunun aksine konuyu başta İngiltere olmak üzere Avrupa ile sınırlı tutmayıp, Rusya, Japonya, Çin gibi küresel aktörlerin ve Brezilya, Türkiye, Mısır gibi gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı deneyime de ışık tutuyor.

Dünya Tarihinde Sanayi Devrimi dünya tarihi, genel tarih ve iktisat alanlarında bilgi edinmek isteyenlere aradıklarını veren bir kitap.

"Bu kısa ve öz metin tam genel okura göre."

—David Northrup, Boston College

internet satışı:
saykitap.com

50 TL

ISBN 978-605-02-0847-4

SAY YAYINLARI

• sayyayincilik.com
f facebook.com/sayyayinlari
t twitter.com/sayyayinlari
• instagram.com/sayyayincilik